

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XLIII

Sa.: 169

Ocak 1979

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 7 9

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU

Yazı işlerini yöneten sorumlu yönetmen : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	Sayfa
EMRE, KUTLU : Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı (35 resimle birlikte)	1
———— : İngilizcesi	21
İNAL, GÜNER : Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar (24 resimle birlikte)	49
———— : İngilizce özeti	66
TUNCER, HÜNER : Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendinin Viyana Mektupları	73
ŞİMŞİR, BİLÂL N. : Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi	107
İYBAR, MAHMUT : I. Cihan Savaşında Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtuldu?	215
Bibliyografya :	
ŞAKIROĞLU, DR. MAHMUT : Paolo Preto; <i>Venezia e i Turchi = Venedik Cumhuriyeti ve Türkler</i>	227
———— : Diana Grimwood-Jones Derek Hopwood and J. D. Pearson; <i>Arab Islamic Bibliography</i>	240
Haberler :	
Arkadaşımız İbrahim Olgun'u Yitirdik (Bir resim ile birlikte)	247

Kapaktaki resim : Maşathöyük'te, yamaçta bulunmuş Kartal tasvirli damga mühür baskısı (M. Ö. XVIII. yüzyılın sonu).

B E L L E T E N

Cilt : XLIII

OCAK 1979

Sayı : 169

MAŞATHÖYÜK'TE ESKİ TUNÇ ÇAĞI

KUTLU EMRE

1973 yılından beri hocam Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından yürütülen Maşat Höyük (eski Tapigga)¹ kazılarında, 1975 yılından bu yana heyet üyesi olarak görev aldım. Maşat Höyük'te geniş ölçüde varlığı saptanan² ve yer yer açığa çıkartılan Eski Tunç Çağı üstünde çalışmama ve buluntuları burada yayınlamama izin veren sayın hocama teşekkürlerimi sunarım.

Tahsin Özgüç, önce, Maşat Höyük'te keşfedilen Hitit sarayının tam planı ile açığa çıkartılmasını, ondan sonra aşağı şehirdeki Hitit ve Eski Tunç Çağı şehirlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu güne kadar yapılan çalışmalarda, tepenin en yüksek kısmına kurulmuş olan Hitit sarayının yıkıntıları üstündeki iki Hitit yapı katı ile Demir Devrinin üç yapı katı incelenmiş ve saray ele geçtiği şekliyle yerinde bırakılmıştır³. Tahsin Özgüç, sitadeldeki III. Hitit katını simgeleyen bu sarayın derin temellerinin yapımı sırasında, alttaki Eski Tunç Çağı yapılarının bozularak kaldırılmış olduğunu bildirmektedir⁴. Ancak, bu geniş yapının avlusu ve kuzey revakının taban düzeyleri altındaki kesimlerde, Eski Tunç Çağı yapılarının kesik parçalar ha-

¹ T. Özgüç, Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar (Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity). T. T. K. Y. V, 38. Ankara 1978, s. X; S. Alp, Maşat Höyük'te keşfedilen Hitit tabletlerinin ışığı altında Yukarı Yeşilirmak bölgesinin coğrafyası hakkında. Belleten 164 (1977), s. 640.

² T. Özgüç, Maşat Höyük Kazıları, s. X.

³ Aynı eser, s. IX, 3.

⁴ Aynı eser, s. 3.

linde korunduğu görülmektedir. Ayrıca, tepenin, sarayın kuruluş alanı dışında kalan kuzey-batı kesiminde, Eski Tunç Çağının son yapı katı, birinci kültür katı olarak ele geçmiştir. Bu durum, sitadelin bazı bölümlerinin, Hitit ve Demir Devri'nde boş alanlar halinde bırakıldığını göstermektedir.

Henüz geniş alanlar içinde yürütülmemekle birlikte, sarayın kuzey revakının kuzey-batı köşesinde, tepenin batı yarısında, kuzey, batı ve güney-doğu yamaçlarında yapılan kazılar, Maşat Höyük'ün E. Tunç Çağı yapıları, mezarları, pişmiş topraktan ve madenden yapılmış eserleri konusunda önemli bilgileri ortaya koymuştur. Maşat Höyük'te Eski Tunç Çağı uygarlığı da, Hitit döneminde olduğu gibi, Höyüğün her tarafına yayılmıştır⁵. Höyüğün yamaçları yıllardan beri tarla olarak kullanıldığı için, çift sürme ve erozyon sonucunda çok aşınmıştır. Hitit yapılarının temel taşları sökülmiş ve Eski Tunç Çağı kalıntıları toprak yüzeyine çok yakınlaşmıştır. Demir Devrinde höyüğün yamaçlarında yerleşme olmadığı⁶ için aşınma daha kolaylaşmıştır.

I — Mimarlık kalıntıları:

B - C plankarelerinde açığa çıkartılan E. T. Ç. yapılarının⁷, A-B/5-6 plankarelerinde devam ettiği belirlenmiştir (Plan 1). Yukarıda da açıklandığı gibi, höyük yüzeyine çok yakın olan E. T. Ç. yapıları bu kesimde ilk kültür katını oluşturmaktadır. Bunların bir kısmı, yayınlanmış planda da görüldüğü gibi, "sunaklı bina" (II. Hitit katı) tarafından tahrip edilmiştir. E. T. Çağının son yapı katını temsil eden bu evler, höyüğün her tarafına yayıldığı anlaşılan şiddetli bir yangınla tahrib edilmiştir. Temellerin çoğu işlenmemiş, iri kireç taşı bloklarının, bir sıra halinde, bir kısmı da küçük taşların iki sıra halinde düzenlenmesiyle yapılmışlardır (Lev. I-III). Bazılarının kalın sıvalı kerpiç duvarları da korunmuştur (Lev. II, 2). Kare planlı odaların en büyüğünün uzunluğu 3.5 metreden fazla değildir. Dikdörtgen planlı odalar ise genellikle 3×2.5 m. boyutundadır. Temel derinlikleri 1 m. dir. Tabanları sıkıştırılmış topraktır. Odaların ikisinde fırın tabanları korunmuştur. Duvarları ele

⁵ Aynı eser, s. X.

⁶ Aynı eser, s. 16.

⁷ Aynı eser, Plan 1.

geçmeyen bir evin, çift tandır tabanı yerinde kalmıştır (Lev. III, 1). Temel taşları düzeltilmediği için örgü, özenli bir işçilik izlenimi vermemektedir. Bu yapıların tabanları üstünde, iri erzak küpleri, çanaklar, çömlükler, testiler, fincan ve maşrapalar, ağırşaklar, tunçtan iğneler ele geçti. Orta ve kuzey Anadolu'da da olduğu gibi, şiddetli bir yangınla sona erdirilen bu çağın⁸ yapıları, Orta Anadolu'daki çağdaşlarından teknik ve plan açısından farklılık göstermemektedir.

Tepe'nin batı yarısının ortasında açılan alanda, E. T. Ç. nın evlerinin temelleri, bu kesimde yüzeye çok yakın olan, anakaya üstüne kurulmuştur (Lev. III, 2). Demir Devrine ait derin çöp çukurları tarafından tahrib edilen bu kesik taş temeller de özel yapılara aittir. Tabanı kaplayan yangın yığıntısı içinde bir kapı söve mi li taşı ile tam kaplara rastlandı. Kazı alanının güney - doğu köşesinde E. T. Ç. ait iki yapı katının varlığı belirlendi (Plan 2). Bu durum 1945 Maşat Höyük kazısında saptanan sonuca uygunluk göstermektedir⁹.

Sarayın temeli, H-I/8 plankarelerinde ve tüm güney kanadında da E. T. Ç. evlerinin yıkıntısı üstüne kurulmuştur. H-I/8 plankaresindeki bir evin tabanı altında bir yetişkinin iskeleti açığa çıkarıldı (Lev. IV, 1).

Kuzey yamacında, iki küçük kazı alanının ilkinde E. T. Çağına ait iki yapı katının varlığı saptandı (Lev. IV, 2). Temel taşları, çift sırasında saban demirine takıldıkça sökülüştür. İlerde bu kesimde yapılacak kazıların E. T. Ç. yapı katlarını arttırması olasıdır.

II — Mezarlar:

Kuzey yamacında açılan ikinci kazı alanında, yüksekliği 1 m. yi geçen kesik bir temelle temsil edilen son yapı katının tabanı altında bir "toprak" (Lev. V, 1) ve bir grup oluşturan üç "küp" mezar (Lev. V, 2) açığa çıkartıldı. Toprak mezardaki iskelet, başı doğuya, ayakları batıya yönelik "hocker" durumundadır. Yanında yuvarlak başlı bir tunç iğne ele geçmiştir. Yukarda sözü edilen mezardaki

⁸ Tahsin Özgüç, Yeni Araştırmaların ışığında Eski Anadolu Arkeolojisi (Early Anatolian Archaeology in the Light of Recent Research). Anadolu/Anatolia VII (1963), s. 36-40.

⁹ Haberler: T. T. K. "Genel Kurulu"nun Yıllık Toplantısı - Maşat Höyük Kazısı. Belleten 37 (1946), s. 220.

iskelet de başı batıya ayakları doğuya yönelik hocker durumunda ele geçmiştir (Lev. IV, 1). Yanyana gömülmüş durumdaki üç küp, kalın cidarlı, koyu kahverengi astarlı ve perdahlıdır. Ağızları doğuya, dipleri batıya bakmaktadır. İskeletler, başı küp dibine gelecek şekilde, yani batı - doğu yönünde ve hocker durumunda yerleştirilmiştir. İkisinde birer tunç iğne, üçüncüde bir iğne, bir tunç küpe ve bir çift yivli tunç bilezik ele geçti. Küplerin ağızları ve kenarları dıştan taşlarla desteklenmiştir.

Saray avlusunun güneyinde, ele geçen diğer bir küp mezara da ölü, başı batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde ve çömelik durumda yerleştirilmiştir. Bu küp içinde de, tunç iğne, bir çift küpe ve bilezikten başka iskeletin boynunda tunç, dağ kristali ve fayans hamurundan yapılmış boncuklar (Mşt. 78/157) bulunmuştur. Dağ kristali boncuklar işlenmemiş düzensiz parçalar halinde olup, delinmiş fayans hamurlarına yerleştirilmişlerdir. Fayans hamurundan boncukların yassıca yuvarlak veya silindir biçiminde olanları da vardır.

Mezarların hiç birine silâh bırakılmamıştır. Mezarlar dağınık olup her evde bulunabilir. Yerleşim yeri içinde topluca bir alana gömme âdeti saptanamamıştır.

Bu mezarların önemi, E. T. Çağında Maşat Höyük bölgesinde de yerleşim yeri içine gömme âdetinin varlığını kanıtlamasındadır. Bu âdet Kaledoruğu (Kavak)¹⁰ ve İkiztepe'de¹¹ saptandığı gibi Kuzey Anadolu'da da yaygındır. Bununla beraber Horoztepe¹², Tekeköy¹³, Kalinkaya¹⁴ buluntuları göz önüne alınırsa, yerleşim yerinin hemen dışına gömme âdetinin de varlığı olasıdır. Bu bölgelerde Batı Anadolu'nun aksine yerleşim yeri içi gömmelerle yerleşim yeri dışı gömmeler/ mezarlıklar arasında çok kesin bir ayırım gözetilme-

¹⁰ T. Özgüç, Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri. T. T. K. Y. VII, 17. Ankara 1948, s. 57-58; T. Özgüç, Samsun Hafriyatının 1941-1942 yılı neticeleri. III. Türk Tarih Kongresi. Ankara 15-20 Kasım 1943. T. T. K. Y. IX, 3. Ankara 1948, s. 440.

¹¹ U. B. Alkım, Haberler: T. T. K. "Genel Kuru"lunun Yıllık Toplantısı, İkiztepe'deki Kazı. Belleten 160 (1976), s. 718.

¹² T. Özgüç - M. Akok, Horoztepe. Eski Tunç Çağı Mezarlığı ve İskân Yeri. (An Early Bronze Age Settlement and Cemetery). T. T. K. Y. V, 18. Ankara 1958, s. 6.

¹³ T. Özgüç, Ölü Gömme Âdetleri, s. 56.

¹⁴ T. Özgüç, Maşat Höyük, s. 35, Not 38.

miştir. Maşat Höyük'de bu çağa ait gömmelerde yön birliği bulunmamaktadır. Ölü hediyeleri zengin değildir. Bu bakımdan Kaledoruğu ve Tekeköy¹⁵ deki duruma paralellik gösterirler.

III — Buluntular:

A—Seramik:

Maşat Höyük'de tepede ve kuzey yamacında E. T. Çağına ait iki yapı katının saptanmış olduğu ve sonuncunun büyük bir yangınla sona erdiğini yukarda açıklamıştık. Ancak, aşağı şehirde yapılan sondajların tümünde ana toprağa veya kayaya erişilemediği için yapı katlarının sayısının artması ve dağınık buluntuların yardımı ile varlığı anlaşılan daha eski uygarlık katlarının keşfedilmesi olasıdır.

Maşat Höyük'de Eski T. Çağı seramiği, Orta ve Kuzey Anadolu'da, özellikle Yeşilirmak - Kızılırmak arasındaki bölgede yaygın olan seramik türünden farklı değildir. Örneğin Maşat Höyük'ün E. T. Ç. seramiğini, 126 km. batısındaki Alaca Höyük seramiğinden tümüyle ayırmak olanaksızdır. Burada incelenen kaplar Tokat Müzesindedir.

Bu çağ çanak çömleğinin hepsi elde yapılmıştır. Hamuru ince işlenmiş küçük boylu kaplar dışındaki seramiğin çoğunluğunu orta ve kaba teknikte olanlar oluşturur. Hamura, katkı olarak kum ve saman katılmıştır. Kapların büyük çoğunluğu kırmızı astarlı olup az veya çok özenle perdahlanmışlardır. Kırmızı astarın çeşitli tonlarına rastlanmaktadır. Kahverengi, gri ve sarı astarlıların sayısı daha azdır. Derinliği az çanakların, Alişar¹⁶ dakilerin aksine, hem içleri hem de dışları astarlanmıştır. Alaca Höyük¹⁷ ve Alişar¹⁸ da olduğu

¹⁵ T. Özgüç, Ölü Gömme Âdetleri, s. 76.

¹⁶ H. H. von der Osten, The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32. Part I. OIP XXVIII. Chicago 1937, s. 154.

¹⁷ H. Z. Koşay - M. Akok, T. T. K. Tarafından yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-48 deki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor (-Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-48. T. T. K. V, 6. Ankara 1966, Lev. 48-52; H. Z. Koşay - M. Akok, T. T. K. tarafından yapılan Alaca-Höyük Kazısı 1963-67 çalışmaları ve keşiflere ait ilk rapor (Alaca Höyük Excavations, Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967). T. T. K. Y. V, 28. Ankara 1973, Lev. 54-65.

¹⁸ H. H. von der Osten, OIP XXVIII, s. 151. Lev. VIII

gibi, Maşat Höyük'de de bu çağa ait kap şekilleri oldukça basittir. Kap şekillerinin sayısı azdır. Çanak-çömleğin önemli bir bölümü, özellikle iri kaplar odaların tabanları üstünde ele geçmiştir (Lev. VI).

Şekiller:

a. *Fincanlar*: (Şek. 1-9; Lev. VII, 1-2). Çoğunluğu kırmızı, azı kahverengi ve siyah astarlı, parlak perdahlıdır. Dipleri yuvarlak veya hafif içbükeydir. Ağız kenarları dışa çekik, kulpları şerit biçimindedir. Bazılarının ağız kenarları altında (Şek. 4) veya omuzları üstünde (Şek. 7-8) düğmecikler vardır. Bir kısmının gövdesi yatay, dikey ve diyagonal yivlerle bezenmiştir.

b. *Maşrapalar*: (Şek. 10-22; Lev. VII, 3-4). Şekil ve teknikleri bakımından fincanlara benzerler. Ancak daha iri boylu olmaları ile onlardan ayrılırlar. Gri ve siyah astarlı iki maşrapa parçası (Şek. 10-11) yivlerle bezenmiştir. Diğer bir örneğin omuzu çizilerek yapılmış hatlarla süslüdür (Şek.12). Dipler çoğunda yuvarlak, azında düzdür. Kulpları oval, düzensiz dörtgen ve üçgen kesitlidir.

c. *Çanaklar*: (Şek. 23-34; Lev. VIII, 1-3). Ağız kenarları çeşitlidir. (Şek. 29) da basit ağız kenarlı, (Şek. 28, 30-31) de içe çekik, (Şek. 32-34) de dışa çekik ağız kenarlı çanaklar örneklendirilmişlerdir. Bu kapların önemli bir grubunu da keskin omuzlular (Şek.32-34) oluşturur. Bazılarının omuzlarında (Şek. 23-25) veya ağız kenarları üstünde düğmeler yer almıştır. Çanaklardan bir tanesi (Lev. VIII, 3) çarkta yapılmış olup Kültepe'de Eski Tunç Çağında bulunan çark işi çanaklara paralellik gösterir¹⁹.

d. *Gaga ağızlı testiler*: (Şek. 38-40; Lev. IX, 1-4, X, 1-2). Tam olarak bulunan bu türdeki on testiden sekizinin yüksekliği 7.5-12.5, genişliği 7-11 cm. arasında değişmektedir. Daha iri boylu örneklerin yüksekliği ise 22 cm. erişmektedir. Çoğunluğu kırmızı astarlı, perdahlıdır. Kulp kesitleri oval, şerit veya üçgen biçimindedir. Bir bölümünde hafifce yassılaştırılan boynun kesiti ovale dönüştürülmüştür (Mşt. 78/25, 142).

e. *Çaydanlıklar*: (Mşt. 77-123) (Lev. XI, 2) Kahverengi astarlı, parlak perdahlı, sepet kulplu bu çaydanlık yaygın bir tipi örnek-

¹⁹ T. Özgüç, *Anatolia VII*, s. 33; M. Mellink, *Anatolian Chronology (Chronology in Old World Archaeology)*. Chicago 1965, s. 113.

lendirmektedir²⁰. Bunlar, Alaca Höyük²¹, Kayapınar²², Horoztepe²³ ve Batı Anadolu'da²⁴ bulunmuş olan madenden çaydanlıkların pişmiş topraktan benzerleridir. Bilindiği gibi, Assur Ticaret Kolonilerinin gelişmiş çaydanlık tipleri Eski Tunç Çağı çaydanlıklarından kaynaklanmaktadır²⁵. İslî, kırmızı astarlı olan ikinci bir çaydanlık parçası (Şek. 41) sepet kulplu değildir.

f. *Çift kulplu bardaklar*: Maşat Höyük'de son yapı katının yığıntısında iki ayrı kaba ait iki parça "Depas Amphikypellon" tipini örneklendirmektedir. İnce cidarlı, hamuruna kum katılmış olan ilk parçanın (Şek. 45) bej renkteki astarı, geniş kırmızı bantlarla nakışlandırılmıştır. İkinci örnek siyah astarlı, parlak perdahlıdır. (Lev. XIII, 2). Korunan yuvarlak dibinden çıkan simetrik çift kulbunun başlangıcı bellidir. Ayrıca bu tür kapların kulpları da ele geçmiştir. Her iki parçanın da benzerleri Alishar²⁶ ve Kültepe'de²⁷ bulunmuştur.

Söz konusu olan bu parçalar, in-situ durumda ele geçmemelerine karşın Anadolu'da yaygın olduğu bilinen bu tipin yayılış alanının Maşat Höyük'e kadar uzandığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Oymağaç'da bulunduğu bildirilen²⁸ ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenmekte olan "Depas Amphikypellon" ile aradaki boşluğu doldurmakta ve mezarlığın kronolojisini aydınlatmaya yardımcı olmaktadır.

²⁰ H. H. von der Osten, OIP XXVIII, Şek. 196, d 1331.

²¹ H. Koşay, Alaca Höyük 1937-39 Lev. 178.

²² R. Temizer, Kayapınar Höyüğü buluntuları. Belleten 71 (1954), s. 325, Şek. 15.

²³ T. Özgüç, Horoztepe, s. 10, Lev. IV, 5; Şek. 6.

²⁴ K. Bittel, Beitrag zur Kenntnis anatolischer Metalgefäße der zweiten Hälfte des dritten Jahrtausends v. Chr. JdI 74 (1957), s. 2-5. Şek. 7-20.

²⁵ K. Emre, The Pottery of the Assyrian Colony Period According to the Building Levels of the Kaniş Karum. Anatolia/Anadolu VII (1963), s. 88.

²⁶ H. H. von Osten, OIP XXVIII, s. 158, Şek. 164, 2, Lev. IV, 7; P. Z. Spanos, Untersuchungen über den bei Homer "depos amphikypellon" genannten Gefäßstypus. Ist. Mitt. Beiheft 6. Tübingen 1972, s. 108, III, (AB III).

²⁷ N. Özgüç, Kültepe Kazılarında bulunan Mermer İdol ve Heykelcikler (Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe). Belleten 81 (1957), s. 69, Şek. 28-29.

²⁸ P. Z. Spanos, "depos amphikypellon", s. 69, Lev. 1-4.

g. *Kapaklar*: (Şek. 46-47). Kahverengi ve gri astarlı, perdahlı olan bu kaplar, Alaca Höyük²⁹ kapakları tipindedir. Kenarları dik, üst kısımları düzdür. Üzerlerindeki simetrik iki veya dört tutamakları ip deliklidir.

h. *Vazolar*: (Şek. 48-55). Yuvarlak ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı, dik boyunlu, yuvarlak gövdeli, yuvarlak diplidirler (Şek. 55; Lev. IX, 2). Karın üstündeki simetrik tutamakları genellikle ip deliklidir. "g" tipinde incelenen kapaklarla birlikte kullanılmaları olasıdır.

Dışa çekik ağız kenarlı, dik boyunlu, geniş karınlı ve yumurta gövdeli iri vazoların tek kulplu örnekleri de vardır. (Şek. 51-52).

i. *Küpler*: (Lev. XII, 1-2). Mezar veya iri erzak küplerinin yüksekliği genellikle yarım metrenin üstündedir. Küçük kaplara oranla daha kaba hamurludurlar. Kahverengi, gri ve azı kırmızı astarlı, perdahlıdır. İyi pişirilmemişlerdir. Basit ağız kenarları dışa çekik, geniş boyunlu, yumurta gövdeli, düzensiz düz diplidirler. Omuzları üstünde simetrik düğme kulbu olanlar da vardır.

Maşat Höyük'de, Alaca Höyük³⁰ ve Düdartepe³¹'ye oranla kertikli seramiğin sayısı azdır (Lev. XIII, 3). Bunun nedenini kazıların henüz E. T. Çağı şehrinde geniş bir alanı kapsamamasında aramalıdır. Bu tür bezeme daha çok kırmızı astarlı, perdahlı kaplara uygulanmıştır.

Maşat Höyük'de dışı siyah astarlı, parlak perdahlı kapların beyaz boya ile süslediği görülmektedir (Lev. XIII, 1). Bu kapların bir yüzü siyah, diğer yüzü kırmızı astarlı, perdahlı olmaktadır. Paralel çizgi grupları, baklava dilimi ve zigzag motiflerini oluşturan bezemeler ve kapların tekniği Düdartepe'de³² bol örnekler halinde görülen benzerlerinden farklı değildir. Karaoğlan'da³³ olduğu gibi,

²⁹ H. Z. Koşay, T. T. K. tarafından yapılan Alacahöyük Hafriyatı. 1936 daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor. T. T. K. Y. V, 2. Ankara 1938, s. 92-93, Nr. 159-160, 168.

³⁰ H. Z. Koşay, T. T. K. tarafından yapılan Alacahöyük Kazısı. 1937-39 daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor (Les Fouilles d'Alacahöyük, entreprises par la Société d'Histoire Turque. Rapport préliminaire sur les Travaux en 1937-39. T. T. K. V, 5. Ankara 1951, Lev. 100; Alaca Höyük 1963-67, Lev. LXXII, Al. 57.

³¹ T. Özgüç, III. Türk T. Kongresi, s. 403, Lev. VII, 3.

³² Aynı eser, s. 400.

³³ R. O. Arık, AA (1939), Şek. 9.

Maşat Höyük'de de küçük çanaklardan bazılarının içleri bu türde nakışlandırılmıştır. Bilindiği gibi beyazla nakışlı kaplar kuzeyden güneye inildikçe azalmaktadır.

Maşat Höyük'de Eski Tunç Çağında, çoğunluğu ana kayaya yakın yığıntı içinde, yukarda üzerinde durduğumuz seramikten daha arkaik bir seramik türüne rastlanmıştır. Dışı siyah, içi gri (Şek. 37), içi-dışı kahverengi (Şek. 35), dışı boz, içi siyah (Şek. 36) astarlı, perdahlı olan irice çanaklar veya meyveliklerin omuzları çok keskin-dir. Benzerleri Alaca Höyük³⁴ ve Alishar'da³⁵ bulunmuştur.

Maşat Höyük'de bulunan dışı siyah, içi boz astarlı, parlak per-dahlı diğer bir vazocuk Horoztepe³⁶ ve Alishar³⁷'da bulunanlara benzemektedir. Tahsin Özgüç, bu seramiğin Kuzey Anadolu'da daha uzun bir süre kullanıldığını belirtmiştir³⁸. Bilindiği gibi, İç Anadolu'da Geç Kalkolitik olarak adlandırılmış olan bu dönem, Eski Tunç Çağının I. evresi olarak kabul edilmektedir³⁹.

Maşat Höyük'de bunların yanında bulunan gri astarlı, derin çizgi ve noktalarla bezeli bir vazo parçası (Şek. 43) ile boz renkli, derin ve geniş yivlerle nakışlı çanak parçası (Şek. 42) nemliyen düzeltilmişlerdir. Bunlar Büyük Güllücek⁴⁰ ve Alaca Höyük⁴¹ türünde örnekler olup Maşat Höyük'de Geç Kalkolitik Çağın varlığına tanıklık etmektedirler.

Maşat Höyük'de seramiğin dışında, pişmiş topraktan yapılan Eski Tunç Çağı eserleri: 1. Ağırşaklar, 2. Dokuma ağırlıkları, 3. Fırçalar, 4. Küçük hayvan heykelcikleri, 5. Silindir biçimindeki

³⁴ H. Z. Koşay, Alacahöyük 1936, Lev. 122.

³⁵ H. H. von der Osten, OIP XXVIII, Şek. 75, c 1704.

³⁶ T. Özgüç, Horoztepe, s. 34. Şek. 120.

³⁷ H. H. von der Osten. OIP XXVIII, Şek. 67.

³⁸ T. Özgüç, Horoztepe, s. 36.

³⁹ W. Orthmann, Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien. Berlin 1963, s. 16; J. Mellaart, Ancien Cambridge History (1962), s. 7.

⁴⁰ H. Z. Koşay - M. Akok, T. T. K. tarafından yapılan Büyük Güllücek Kazısı. 1947 ve 1949 çalışmaları hakkında ilk rapor (Ausgrabungen von Büyük Güllücek ausgeführt durch die Türkische Historische Gesellschaft. Vorb. über die Arbeiten von 1947 - und 1949. T. T. K. Y. V. 16. Ankara 1957.

⁴¹ Alacahöyük 1936, s. 157 v.d.; Alacahöyük 1940-1948, s. 92 v. d.; Alacahöyük 1963-1967, s. 56.

gövde üstünden yükselen üç ayaktan oluşan kap kaideleri olarak gruplandırılabilir. Yakın benzerlerine, bilinen E. T. Ç. merkezlerinde rastlanan bu eserlerden, şimdilik, yalnız 5. gruptakiler Maşat Höyük'e özgü bir biçimi yansıtmaktadırlar.

B - Madenden yapılmış eserler :

Maşat Höyük'de evlerde ve çoğunlukla mezarlarda açığa çıkarılan maden eserler küpe, bilezik, boncuk ve iğne türünden kişisel süs eşyası niteliğindeki eserlerden oluşmuştur. Hepsi tunçtan yapılmış olan bu eserlerin dışında, şimdilik, silahlara ve kaplara rastlanmamıştır.

a. *İğneler* : Çoğunlukla yuvarlak başlıdır. Mezarlarda bulunmuş olan iki tanesinin gövdesi özel olarak bükülmüştür (Lev. XIV, 1-2; Şek. 61-62). Oymaağaç'ta bulunan iki iğnenin de gövdesi bu şekilde bükülerek mezarlara bırakılmıştır⁴². Bu durum, Eski T. Çağında silah ve kaplara da uygulanan yaygın bir "ölü gömme âdeti"dir⁴³. Maşat Höyük'de bulunan diğer bir iğne (Lev. XIV, 3; Şek. 63) nin başı yivlerle bezelidir. İğne bu haliyle Oymaağaç'da bulunan iğneye⁴⁴ tam benzerlik göstermektedir.

Sistemli kazıların ortaya koyduğu bu paraleller, Oymaağaç mezarlığının durumuna açıklık getirmede yardımcı olacaktır. Maşat Höyük iğnelerinin yuvarlak başları, gövdelerine geçme olarak yerleştirilmiştir.

b. *Küpeler* : M. Ö. III. ve II. Bin yıllarında ölü hediyesi olarak çok kullanılan halka biçimindeki küpeler, yuvarlak kesitli bir telin bükülerek uçlarının üstüste getirilmesiyle oluşturulmuştur.

c. *Bilezikler* : Hem evlerde hem de mezarlarda ele geçmiştir. Ölü hediyesi olarak açığa çıkartılan ikisi, yiv grupları ile bezenmiş, birisi spiral biçiminde şekillendirilmiştir.

d. *Gerdanlık taneleri* : Yukarda, mezarlar bölümünde de belirtildiği gibi, dağ kristali ve fayans hamuru yanında tunçtan yapılmış spiral biçiminde boncuklar da bulunmaktadır.

⁴² AfO 21 (1966), s. 176, Şek. 59 c.

⁴³ T. Özgüç, Horoztepe, s. 25.

⁴⁴ T. Özgüç, Maşat Höyük, s. 95, Şek. 92-94.

C - Kemikten yapılmış eserler :

Maşat Höyük'de Eski Tunç Çağı yapı katlarında, Anadolu'nun diğer Eski Tunç Çağı merkezlerinde de görülen kemikten yapılmış eserlere rastlanmıştır⁴⁵. Bunları: 1. Delgi, 2. Okucu, 3. Geyik boynuzundan çekiçler olarak sınıflandırabiliriz.

Yukarda kısaca üzerinde durduğumuz ilk belirtilere göre şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Maşat Höyük'ün her yönünü kaplamış olan Eski Tunç Çağı dönemi, büyük bir yerleşme yeri olarak karışımıza çıkacaktır. Burada, E. T. Çağının bütün evreleri ile araştırılması, bölgenin bu zaman sürecindeki özelliğinin ortaya çıkmasını ve coğrafya konumu gereği kolayca ilişki kurduğu bölgelerle bağlantısının saptanmasını sağlayacaktır.

İn-situ durumda ele geçmiş olsun veya olmasın, eldeki veriler Maşat Höyük'de Eski Tunç Çağının İç Anadolu'nun Geç Kalkolitik-Eski Tunç Çağı I, Eski Tunç Çağı II ve Eski Tunç Çağı III ün ilk ve Orta evreleri ile çağdaşlığını ortaya koymaktadır.

IV—Buluntuların kataloğu :

*A - Seramik :**a. Fincanlar :*

Mşt. 78/139

y. 5.9, g. 6.3 cm. Boz renkte hamurlu. Kalın cidarlı. Elde yapılmış. Hafif dışa çekik ağız kenarlı. Yuvarlak gövdeli ve dipli. Şerit biçiminde tek kulbu kırık.

B/4 plankare. Batı yamacı çukuru. Ana kaya üstü.
Tokat Müzesinde

Mşt. 78/64 (Lev. VII, 2; Şek. 8)

y. 7.5, g. 8.3 cm. Soluk kırmızı astarlı. Kabaca işlenmiş. Yuvarlak ağızlı, dik boyunlu. Yuvarlak dipli. Oval kesitli kulbu kırık. Omuzunda 4 düğmesi var.

C/6 plankare, E. T. Ç. son yapı katından.
Tokat Müzesinde.

⁴⁵ T. Özgüç, III. T. T. Kongresi, s. 402 ve Not 15.

Mşt. 78/58 (Lev. VII, 1; Şek. 9)

y. 7, g. 9.3 cm. Siyah astarlı, parlak perdahlı. İnce cidarlı. Yuvarlak ağızlı. Boyun zigzag oluşturun nokta dizileri, gövde yiv grupları ile bezenmiş. Şerit kulplu.

Kuzey yamacı, 2. sondaj çukuru

Tokat Müzesinde

Mşt. 78/116 (Şek. 7)

y.2.9, g. 8 cm. Kahverengi astarlı, parlak perdahlı. Boyun girintisi derin.

Keskin omuzu ikişerden üç çıkıntı grubu ile süslü. Şerit kulplu. İçbükey dipli.

H-I plankare, sarayın güney - doğu temelleri altından.

Tokat Müzesinde.

b. *Maşrapalar :*

Mşt. 78/73 (Lev. VII, 3; Şek. 18)

y.7.8, g. 15.7 cm. Açık kırmızı astarlı, isli. Dışa çekik ağız kenarı düz bir yüzey oluşturmuş. Düzensiz yuvarlak dipli. Şerit kulplu.

C/6-7 plankare, ilk yapı katından.

Tokat Müzesinde

Mşt. 78/26 (Şek. 17)

y.11, g.12.9 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Dışa çekik ağız kenarlı. Geniş ve kısa boyunlu. Yuvarlak gövdeli. Düzensiz dipli. Tek kulplu.

C/6 plankare.

Tokat Müzesinde

Mşt. 78/60 (Lev. VII, 4; Şek. 16)

y.14.8, g.16.7 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Kalın cidarlı. Kısaca dik boyunlu. Yuvarlak gövdeli ve dipli. Şerit kulplu.

B/5 plankare, yangın yığıntısından.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 77/90

y.8.2, g.9.2 cm. Kırmızı astarlı, parlak perdahlı. Dışa çekik ağız kenarlı. Geniş boyunlu. Yuvarlak karınlı. Ufak, düzensiz düz dipli. Ağız kenarı önde hafifçe yükseltilmiş. Tek şerit kulplu. Omuzunda ikişer ikişer düzenlenen üç düğmecik grubu yer almış.

G/8 plankare. Hitit sarayı revak başlangıcı tabanı altından.

Tokat Müzesinde

Mışt. 78/144

y.12.4, g.18 cm. Kahverengi astarlı, perdahlı. Hafif dışa çekik ağız kenarı kalın, yuvarlak gövdesi daha ince cidarlı. Düzensiz dipli. Tek kulbunun karşısında, ağız kenarı üstünde bir sivri düğmesi var.

B/5 plankare.

Tokat Müzesinde

Mışt. 77/128

y.24,5, g.27.7 cm. Kahverengi astarlı, perdahlı. Dışa çekik ağız kenarlı. Kısa geniş boyunlu. Şişkin yuvarlak gövdeli. Yuvarlak dipli.

Ağız kenarını omuza bağlayan tek kulbunun karşısında, ağız kenarı üstünde iki düğmesi var.

C/5 plankare, oda tabanı üstü.

Tokat Müzesinde

c. Çanaklar :

Mışt. 77/120

y.5.6, g.15 cm. İçi-dışı kırmızı astarlı, parlak perdahlı. Dışa çekik ağız kenarı düz bir yüzey oluşturmuş. Boyun girintisi derin. Yuvarlak omuzlu. Yuvarlak karınlı. Yuvarlak dipli. Omuzuna düzenli aralıklarla 3 dikey düğme oturtulmuş.

C/5 plankare. Taban üstü.

Tokat Müzesinde

Mışt. 77/121

y.7, g.16.3 cm. İçi dışı kahverengi astarlı. Parlak perdahlı. Mışt. 77/120 nin benzeri. Omuzuna 4 düğme simetrik olarak yerleştirilmiş.

C/5 plankare. Mışt. 77/120 ile beraber bulundu.

Tokat Müzesinde

Mışt. 77/89

y.6.1, g.15.2 cm. İçi dışı kırmızı astarlı. Perdahlı. Kalın cidarlı. Basit ağız kenarlı. Düzensiz düz dipli. Ağır dönen çarkta şekillendirilmiş. Dış yüzeyinde kalın aralıklı yivler oluşmuş.

D/6 plankare.

Tokat Müzesinde

Mışt. 78/76 (Lev. VIII, 3)

y.4.9, g.16.4 cm. Boz renkteki hamuru iyi işlenmiş. İyi pişirilmiş. İçinde ve dışında çark izleri belli. Hafif dışa çekik ağız kenarı düz bir yüzey oluşturmuş. Düz dipli.

D/6 plankare, yanık taban üstünden.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/149 (Lev. VIII, 2)

y.7.3, g.17.6 cm. İçi dışı kırmızı astarlı. Perdahlı. Astarı aşınmış. Basit ve hafif içe çekik ağız kenarlı. Yuvarlak gövdeli. Düzensiz dipli. Keskince omuzlu.

B/5 plankare, çocuk küp mezarı üstünden.

Tokat Müzesinde.

d. *Gaga ağızlı testiler:*

Mışt. 78/140.

y.7.5, g.7.1 cm. Kırmızı astarı çok aşınmış. Gaga ucu düz kesik. Geniş, kısa boyunlu. Yuvarlak gövdeli ve dipli. Ağız kenarını omuza bağlayan tek şerit kulplu.

Batı yamacı sondajı. Anakaya üstünden.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/56

y.8, g.8.7 cm. Kırmızı astarlı. Perdahlı. Geniş boyunlu. Yuvarlak gövdeli ve dipli. Kulp kesiti üçgen biçimli.

B/5 plankare, E. T. Ç. yangını.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/142 (Lev. IX, 2).

y.10.9, g.9.1 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Geniş gagasının ucu hafif kavisli.

Geniş boynu oval kesitli. Yuvarlak karınlı. Yuvarlak dipli. Kulpu kesiti oval.

B-C plankare, yanık oda tabanı üstünden.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/143

y.10.8, g.10 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Geniş gaga ucu hafif kırık. Şişkin ve keskince karınlı. Yuvarlak dipli.

Mışt. 78/142 nin yanından.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/62 (Lev. X, 1)

y.10.9, g.9.5 cm. Kırmızı astarlı, perdahlı. Geniş boyunlu. Yuvarlak gövdeli, yuvarlak dipli.

C/5 plankare. Son yapı katından.
Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/63 (Lev. IX, 3)

y.12.4, g.10.4 cm. Kırmızı astarı çok aşınmış. Küçük gagalı. Uzunca boyunlu. Yuvarlak gövdeli. Yuvarlak dipli. Kulbu kırılmış.

C/5 plankare, son yapı katından.
Tokat Müzesinde.

Mışt. 77/117

y.10.3, g.8.2 cm. Kahverengi astarlı. İyi perdahlı. Kalın cidarlı. Geniş ve dikce gagalı. Kısa ve geniş boyunlu. Yuvarlak karınlı. Yuvarlak dipli.

B/5 plankare.
Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/25 (Lev. IX, 1)

y.11.2, g.9.9 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Kısa boynu oval kesitli. Küçük gagalı. Yuvarlak karınlı ve yuvarlak dipli.

H/8 plankareden.
Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/59

y.11.8, g.11.2 cm. Kırmızı astarlı, parlak perdahlı. Geniş boyunlu. Küçük gagalı. Yuvarlak dipli.

C/5 plankare. Son yapı katından.

Mışt. 78/147

y.11.4, g.8.7 cm. Açık kırmızı astarlı. Perdahlı. Kısmen işlenmiş. Geniş gagalı. Uzunca boyunlu. Yuvarlak gövdeli. Yuvarlak dipli. Omuzunda, ikişerden oluşan üç düğme grubu yer almış. Şerit kulplu.

A/4 plankare. Son yapı katından.
Tokat Müzesinde.

Mşt. 77/115 (Lev. IX, 3)

y.13.3, g.10.2 cm. Kahverengi astarı kırmızı alacalı. İşlenmiş. Geniş ve kısa boyunlu. Dik gagalı. Yuvarlak karınlı ve yuvarlak dipli. Kulbu oval kesitli.

B/5 plankare.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/29 (Lev. X, 2)

y.21.7, g.23.2 cm. Kızıl kahverengi astarlı. Çok parlak perdahlı. Perdah izleri belirli. Küçük gagalı. Dar ve kısa boyunlu. Yuvarlak omuzlu. Şişkin, yuvarlak gövdeli. Düz dipli.

C/5 plankare.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 77/129

y.22, g.22.7 cm. Kırmızı astarlı. Perdahlı. Küçük gagalı. Dar ve kısa boyunlu. Şişkin, yuvarlak karınlı. Yuvarlak dipli. Kulp kesiti oval.

C/5 plankare. Taban üstünden.

Tokat Müzesinde.

e. *Çaydanlık :*

Mşt. 77/123 (Lev. XI, 4)

y.7.1, g.9 cm. Kahverengi/gri astarlı. Parlak perdahlı. Dıştan hafifçe kalınlaştırılmış ağız kenarlı. Yuvarlak gövdeli ve yuvarlak dipli. Sepet kulpu ve küçük emziğinin ucu kırık.

B/5 plankare. Oda tabanı üstünden.

Tokat Müzesinde.

g. *Kapaklar :*

Mşt. 78/20 (Şek. 46)

y.2, g.5.3 cm. Gri astarlı, perdahlı. Basit ağız kenarlı. Hafif kavisli üst kısmındaki simetrik iki kulbu ip delikli.

C/5 plankare. Altarlı Hitit yapısının güneyindeki oda tabanı üstünden.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/65 (Şek. 47)

y.6.7, g.26.4 cm. Açık kahverengi astarlı. Perdahlı. Üst kısmının kenarlarına simetrik olarak yerleştirilen dört tutamağı ip delikli.

H/8 Plankare, Hitit sarayının güneydoğu temelleri altından. Tokat Müzesinde.

h. *Vazolar :*

Mışt. 78/27 (Lev. IX, 2; Şek. 55)

y.11.2, g.11.7 cm. Koyu gri astarlı. Parlak perdahlı. Basit ağız kenarlı. Kısa ve geniş boyunlu. Yuvarlak gövdeli. Yuvarlak dipli. Karın genişliği üstüne simetrik olarak bağlanan iki tutamağı ip delikli.

C/6 plankare.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/148

y.11.5, g.8.5 cm. Kırmızı astarlı. Parlak perdahlı. Kısmen isli. Basit ağız kenarlı. Kısa ve dikçe boyunlu. Geniş karınlı. Yuvarlak dipli. Karın genişliği üstüne simetrik olarak bağlanan iki tutamağı ip delikli.

A/5 plankare.

Tokat Müzesinde.

i. *Küpler :*

Mışt. 78/67 (Lev. XII, 1; Şek. 59)

y.47.8, g.49 cm. Kızılkahverengi astarlı. Perdahlı. Basit ağız kenarlı. Yuvarlak gövdeli. Küçük, düz dipli. Omuzu üzerindeki iki simetrik tutamağı arasına yuvarlak iki düğme; karşılıklı yerleştirilmiş.

B/5 plankare. Altarlı Hitit yapısının güneyindeki E. Tunç ç. oda tabanından (planı).

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/66 (Lev. XII, 2; Şek. 60)

y.56, 7, g.42.8 cm. Kahverengi astarı siyah alacalı. Parlak perdahlı. Basit ağız kenarı hafif dışa çekik. Dik boyunlu. Yumurta gövdeli. Hafif içbükey dipli.

Güney terası sondajından.

Tokat Müzesinde.

*B - Madenden yapılmış eserler:**a. İğneler:*

Mşt. 78/52 (Lev. XIV, 1; Şek. 62)

u.6.5, k.o.9/0.1 cm. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Gövdesi istenerek bükülmüş.

Kuzey sondajı No. 2. İkinci küp mezardan.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/53 (Lev. XIV, 2; Şek. 61)

u.7.3, k.1.3 cm. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Gövdesi bükülmüş.

Kuzey sondajı, No. 2. İkinci küp mezardan.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/54 (Lev. XIV, 3; Şek. 63)

u.9.2, k.1.2 cm. Yuvarlak başlı. Ucu kırık. Baş ve gövdesinin üst kısmı yivli.

Kuzey sondajı, No. 1. Toprak mezardan.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/153

u.11, k.o.8/0.3 cm. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Gövdesi kıvrılmış.

D/8 plankare, küp mezardan.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/159

u.8.2, k.o.6 cm. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Gövdesi bükülmüş.

D/8 plankare. Küp mezardan.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/160

u.9.7, g.o.8 3m. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Gövdesi bükülmüş. Çok oksitli.

D/8 plankare, Mşt. 78/159 la beraber bulundu.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/162,

u.6.6, k.o.7 cm Yuvarlak başlı. Kıvrık gövdeli. Ucu kırık.

D/8, E. T. Ç. yığıntısından.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 77/118

u.10.1, 0.3 cm. Yuvarlak başlı. sivri uçlu. Gövdesi hafif bükülmüş. Boyun 5 sıralı ince yivli bezenmiş. Tam.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 77/119

u.8.4, k.o.4 cm. Yuvarlak başlı. Sivri uçlu. Tam.

77/118 yakınından.

Tokat Müzesinde.

b. *Küpeler :*

Mışt. 78/158 a-b

a) ç.1.8, k.o.2; b) ç.1.8, k.o.4 cm. Her ikisi de yuvarlak kesitli bir telin bükülüp, uçlarının üstüste getirilmesiyle şekillendirilmiş.

D/8 plankarede, Mışt. 78/159, 160, 161, 157 ye beraber bulundu. Tokat Müzesinde.

c. *Bilezikler :*

Mışt. 78/161

ç.6.1, g.o.5 cm. Yassıca ve enli bir tel üç kez bükülerek spiral haline dönüştürülmüş. Uçları açık.

D/8 plankare, Mışt. 157, 159-161 le beraber küp mezarda bulundu (kol kemiği üstünde).

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/50 (Şek. 64, Lev. XIV, 4)

ç.6.1, k.o.4 cm. Kesiti oval bir telden oluşan tam halka. Üzeri, düzenli üç yiv gurubu ile bezenmiş.

Kuzey sondajı, No. 2. Küp mezarda kol kemiği üzerinde bulundu.

Tokat Müzesinde.

Mışt. 78/51

ç.6, k.o.4 cm. Mışt. 78/50 nin benzeri ve aynı mezarda, aynı kol kemiği üzerinde bulundu.

Tokat Müzesinde.

Mşt. 78/70

g.7, k.o.4 cm. Yuvarlak kesitli bir telin, düzensiz bükülme-
siyle şekillenmiş. Uçlar birleştirilmemiş.

C-7/6 plankare. E. T. Ç. yığıntısından.

d. *Gerdanlık taneleri:*

Mşt. 78/157, Tümü

Tümünün birleşimi 14 cm. 6 adet spiral biçimli tunç boncuk, 5
tane fayans hamurundan yassı ve yuvarlak boncuk, ayrıca işlenmemiş
dağ kristali ve fayans hamurundan oluşan boncuklarla, fayans ha-
murundan silindir biçimli boncuklar.

D/8 plankare, Mşt. 78/158-161 in yanından, iskeletin boyun
hizasından.

Tokat Müzesinde.

THE EARLY BRONZE AGE AT MAŞAT HÖYÜK

KUTLU EMRE

Maşat Höyük (ancient Tapigga)¹ has been excavated since 1973 under the direction of Prof. Dr. Tahsin Özgüç. I have been a member of the expedition since 1975 and would like to express my thanks to Professor Özgüç for permitting me to study and publish the Early Bronze Age material which is well represented at Maşat Höyük² with diverse remains.

The primary aim of Tahsin Özgüç is to expose the complete layout of the Hittite palace discovered at Maşat Höyük; the Hittite and the Early Bronze Age settlements in the lower city will be studied subsequently. The excavations revealed that on the ruins of the Hittite palace, built on the summit of the hill, there were two Hittite building levels and three Iron Age building levels, which were studied carefully in order to preserve the palace in its original state³. As Tahsin Özgüç reported, in the process of laying the deep foundations of the palace which represents the third Hittite building level at the citadel, the Early Bronze Age buildings below had been demolished and destroyed⁴. However, isolated fragments of Early Bronze Age buildings appear below the floor level of the courtyard and of the northern colonnade of this extensive building. In the north-western section of the mound, which is outside the palace complex, the latest building level of the Early Bronze Age appeared as the first 'cultural' level. Apparently some areas on the citadel were left free of construction during the Hittite period and the Iron Age.

¹ T. Özgüç, *Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity*. T. T. K. Y. V, 38. Ankara 1978, p. XIV; S. Alp, *Maşat Höyük'te keşfedilen Hitit tabletlerinin ışığı altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin coğrafyası hakkında*. Belleten 164 (1977), p. 640.

² T. Özgüç, *Maşat Höyük*, p. XIV.

³ *Ibid*, pp. XIII, 52.

⁴ *Ibid*, p. 52.

Although not extensively excavated as yet, the research carried out to date on the north - eastern corner of the palace colonnade on the western part of the mound, and, on the northern, western and south-eastern slopes provides us with important information on the Early Bronze Age buildings, graves and on metal and terracotta objects. As with the remains of the Hittite period, the Early Bronze Age culture is evident on all parts of the mound⁵. The remains on the sides of the mound are badly damaged from erosion and from the years of use as farmland. The foundations of the Hittite buildings were removed; as a result, the remains from the Early Bronze Age are now very close to the surface. Erosion was also encouraged as the slopes were not inhabited after the Iron Age⁶.

I — Architectural Remains :

The Early Bronze Age buildings uncovered in Squares B-C⁷ were also traced in the adjacent Squares A-B/5-6 (Plan 1). The buildings are very close to the surface of the mound and form the first cultural level in this section, as we noted before. Some were destroyed due to the construction of the "building with the altar" (second Hittite level) as shown in the plan. The houses represent the latest building level of the Early Bronze Age. They were destroyed by a violent fire which affected the entire mound. Most of the foundations consist of large, rough limestone blocks arranged in a row, or of two rows of smaller stones (Pl. I - III). Mudbrick walls covered with thick plaster were occasionally preserved (Pl. II, 2). The wall of the largest square - shaped rooms do not exceed 3.5 m. in length; the rectangular rooms are generally 3 m to 2.5 m. in size. The foundations are 1 m. deep. The floors are made of packed earth. The hearths in two of the rooms are preserved, as is the double firepot base in a house without its walls (Pl. III, 1). The roughness of the foundation stones does not give an impression of careful workmanship. Large storage - jars, bowls, pots, pitchers, small cups and cups, spindle - whorls and bronze pins were recovered from the floors. The buildings of this period, which was terminated with a conflagration as it was at

⁵ Ibid. p. XIV.

⁶ Ibid. p. 66.

⁷ Ibid, plan 1.

the other sites in Central and Northern Anatolia⁸, are not different from their contemporaries in Central Anatolia with respect to building technique and plan.

The excavated area at the center of the western part of the mound revealed that the foundations of the Early Bronze Age buildings were set on bedrock which is very close to the surface in this particular area (Pl. III, 2). The foundations, fragmentary and badly damaged from the digging of deep refuse pits during the Iron Age, belonged to residential buildings. A pivot-stone from a door was found together with various complete vessels among the burned debris which covered the floor. Two building levels dating to the Early Bronze Age were recognized in the south-western corner of this trench (Plan 2), which accords with the conclusions made during the Maşat Höyük excavation of 1945⁹.

The foundations of the palace in Squares H - I/8 and on the entire western wing were built on the ruins of the Early Bronze Age. The skeleton of an adult was found under the floor of a house in Sq. H - I/8 (Pl. IV, 1).

The first of the two small trenches opened in the northern slope contained two building levels dating to the Early Bronze Age (Pl. IV, 2). As this area is now under cultivation, the foundation stones were removed when struck by ploughs. More extensive excavation of this area may increase the known number of the Early Bronze Age levels.

II — The Graves :

The second trench on the northern slope revealed four graves (Pl. V, 1). These consisted of one inhumation and three pithos burials arranged in a group under the floor level of the latest building level, which here is represented by fragmentary foundations 1 m. in height. The inhumed skeleton lay in a contracted position with the head to the east and the feet to the west. A bronze pin with round head was found with it. The skeleton mentioned previously was

⁸ T. Özgüç, *Early Anatolian Archaeology in the Light of Recent Research. Anatolia/Anadolu VII* (1963), pp. 15, 19.

⁹ Haberler: T. T. K. "Genel Kurulu"nun Yıllık Toplantısı - Maşat Höyük Kazısı. *Belleten* 37 (1946), p. 220.

likewise found in contracted position with the head to the east and the feet to the west. (Pl. IV, 1). The three pithoi, buried side by side, have thick walls covered with a dark brown and polished slip. They have been set with their mouths facing east. The bodies were arranged in contracted position with the head to the base of the pithos, so that they lay in east - west direction. Two of the pithoi contained a bronze pin each: the third had a pin, a bronze earring and a pair of fluted bronze bracelets. The rims of the pithoi were blocked and supported with stones arranged outside the mouth and the body of the vessel.

Another pithos grave was found in the southern part of the palace courtyard; in this burial as well the body was placed in a contracted position with the head to the west and the feet to the east. In addition to a bronze pin, a pair of earrings and a bracelet, the personal ornaments from this pithos include beads of bronze, rock - crystal and faience found about the neck of the skeleton (Mşt. 78/157). The rock - crystal beads are irregular pieces of unworked material imbedded into the pierced faience fabric. Some faience beads are rounded or slightly flattened in shape. None of the graves contain weapon offerings. The graves are dispersed and could be found under any house. Evidence for the custom of burying the dead together in a specific area has not been found within the settlement.

The graves are important for establishing the existence of intramural burial customs in the Early Bronze Age in the region of Maşat Höyük. This custom is widespread in northern Anatolia as demonstrated by Kaledoruğu (Kavak)¹⁰ and İkiştepe¹¹. However, the finds at Horoztepe¹², Tekeköy¹³ and Kalınkaya¹⁴ suggest the possibility of a burial ground immediately outside the settlement.

¹⁰ T. Özgüç, Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien. Ankara 1948, p. 70-71; T. Özgüç, Samsun Hafriyatının 1941-1942 yılı neticeleri. III. Türk T. Kongresi. T. T. K. Y. IX, 3. Ankara 1948, p. 440.

¹¹ U. B. Alkım, Haberler: T. T. K. "Genel Kurulu"nun Yıllık Toplantısı-İkiştepedeki Kazı. Belleten 160 (1976), p. 718.

¹² T. Özgüç - M. Akok, An Early Bronze Age Settlement and Cemetery. T. T. K. Y. V, 18. Ankara 1958, p. 40.

¹³ T. Özgüç, Bestattungsbräuche, p. 68-70.

¹⁴ T. Özgüç, Maşat Höyük, p. 98, Note 38.

Contrary to the practice in Western Anatolia, there is no definite distinction between intramural and extramural burials/cemeteries in this region. The Early Bronze Age burials at Maşat Höyük do not have a common orientation. The burial gifts are poor. In this respect they are similar to the graves at Kaledoruğu and Tekeköy¹⁵.

III — The Finds :

A — The Pottery :

We noted before that two Early Bronze Age building levels were recognized at the citadel and at the northern slope of the mound; the later level was destroyed by fire. However, since none of the soundings in the lower city reached virgin soil or bedrock, the number of the known building levels and earlier cultural levels recognized through divers finds may increase in the future.

The Early Bronze Age pottery of Maşat Höyük is not different from the types of pottery common to north-central and northern Anatolia, especially that from sites located in the region between the Yeşilirmak and the Kızılırmak. It is impossible to make a clear distinction between the Early Bronze Age pottery of Maşat Höyük and the pottery from Alaca Höyük, 126 km. to the west. The pottery discussed here is now stored in the Tokat Museum.

The Early Bronze Age pottery is entirely handmade. Apart from the small vessels made of fine fabric, the pottery is usually a coarse ware in shapes of medium size. The paste is mixed with straw and sand. The majority of the vessels are red slipped and fairly well polished. The red slip appears in various shades. Vessels with grey, brown or yellow slips are also present, but in lesser numbers. The shallower vessels are slipped inside and out, in contrast to their parallels at Alişar¹⁶. As with Alacahöyük¹⁷ and Alişar¹⁸, the shapes

¹⁵ T. Özgüç, Bestattungsbraeuche, p. 90.

¹⁶ H. H. von der Osten, The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32. Part I. OIP XXVIII. Chicago 1937, p. 154.

¹⁷ H. Z. Koşay - M. Akok, Ausgrabungen von Alaca Höyük. Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940 - 1948. T. T. K. Y. V. 6. Ankara 1966, Pl. 48-52; H. Z. Koşay - M. Akok, Alaca Höyük Excavations preliminary report on researches and discoveries 1963-1967. T. T. K. Y. V, 28. Ankara 1973, Pls. 54-65.

¹⁸ H. H. von der Osten, OIP XXVIII, p. 151, Pl. VIII.

of the Early Bronze Age are few and fairly simple. A large proportion of the pottery collection, especially the larger vessels, was found on the floors of rooms of these levels (Pl. VI).

The Forms:

a. *Small cups:* (Figs. 1-9; Pl. VII, 1-2). The majority are red slipped, with a few examples slipped in brown and black; all are polished. They have everted rims and band-shaped handles. Some small cups have tiny knobs set under the rim (Fig. 4) or on the shoulder (Figs. 7-8). Others are decorated with horizontal, vertical or diagonal flutings.

b. *Cups:* (Figs. 10-22; Pl. VII, 3-4) Although similar to the small cups in form and technique, these are larger in size. Two fragments, slipped in grey and in black, are ornamented with flutings (Figs. 10, 11). The shoulder of another example is decorated with incisions (Fig. 12). The cups usually have rounded bases; a few examples have flat bases. Their handles are either oval, or, form a rectangle or triangle in cross-section.

c. *Bowls:* (Figs. 23-34; Pl. VIII, 1-3). The shapes of their mouths are varied. The bowls in Fig. 29 represent the simple rim, the bowls in Figs. 28, 30 and 31 represent the inverted rim, and those in Figs. 32-34 the everted shape of rim. An important group of this type has carinated shoulders (Figs. 33-34). Some have knobs set on the shoulder (Figs. 23-25) or on the rim. One bowl is wheel-made (Pl. VIII, 3) and therefore the parallel of the wheel-made Early Bronze Age bowls of Kültepe¹⁹.

d. *Beak-spouted pitchers:* (Figs. 38-40; Pl. IX, 1-4; X, 1-2). Ten complete examples were found. Eight of them measure between 7.5-12.5 cms. in height and 7-11 cms. in width. The larger pitchers can be as tall as 22 cms. The majority are red slipped and polished. The sections of the handles are oval, triangular or band-shaped. The necks are slightly flattened, resulting in oval-shaped cross-section (Mşt. 78/25).

¹⁹ T. Özgüç, *Anatolia VII*, p. 33; M. Mellink, *Anatolian Chronology (Chronology in Old World Archaeology)*. Chicago 1965, p. 113.

e. *Teapots*: (Mşt. 77/123; Pl. XI, 2). A brown slipped, brightly polished teapot with a basket-handle is an example of a widely-known type²⁰. These are terracotta parallels of the metal teapots found in Alaca Höyük²¹, Kayapınar²², Horoztepe²³ and in Western Anatolia²⁴. The Early Bronze Age teapots²⁵ are known to be the prototypes of the refined teapots of the Assyrian Colony Period. A teapot fragment with a red slip darkened by fire is not of the basket-handled variety (Fig. 41).

f. *Two-handled drinking-cups*: Two fragments found in the debris of the latest building level of Maşat Höyük are examples of the "depas amphikypellon" type. The first fragment, fine tempered and mixed with sand (Fig. 45) is ornamented with wide red bands on its buff slip. The second fragment is black slipped and brightly polished. The lower ends of the two symmetrically opposed handles linked to the rounded base are visible (Pl. XIII, 2). The handles of such cups were also discovered as separate pieces. The parallels for both of our examples were found in Alişar²⁶ and in Kültepe²⁷.

Although the fragments were not *in situ* they prove that this type, widely known in Anatolia, was used as far north as Maşat Höyük. They also fill in the gap in the known distribution of the 'depas amphikypellon', reported to be found in Oymağaç²⁸ and on display at Ankara Archaeological Museum, and help to clarify the chronology of the cemetery.

²⁰ H. H. von der Osten, OIP XXVIII, Fig. 169, d 1331.

²¹ H. Koşay, Alaca Höyük 1937-39. Pl. 178

²² R. Temizer, Kayapınar Höyüğü buluntuları. Belleten 71 (1954), p. 325, Fig. 15.

²³ T. Özgüç, Horoztepe, p. 43, Fig. 6, Pl. IV, 5.

²⁴ K. Bittel, Beitrag zur Kenntnis anatolischer Metallgefäße der zweiten Hälfte des dritten Jahrtausend v. Chr. JdI 74 (1957), p. 2-5, Fig. 7-20.

²⁵ K. Emre, The Pottery of the Assyrian Colony Period According to the Building Levels in the Kanış Karum. Anatolia/Anadolu VII (1963), p. 88.

²⁶ H. H. von der Osten, OIP XXVII, p. 158, Fig. 164, Pl. IV, 7; P. Z. Spanos, Untersuchungen über den bei Homer "depas amphikypellon" genannten Gefäßtypus. Ist. Mitt. Beiheft 6. Tübingen 1972, p. 108, III (AB III).

²⁷ N. Özgüç, Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe. Belleten 81 (1957), p. 79, Figs. 28-29.

²⁸ P. Z. Spanos, "depas Amphikypellon" p. 69, Pls. 1-4.

g. *Lids*: (Figs. 46, 47). Gray and brown slipped and polished, this pottery is similar in type to the lids known from Alaca Höyük²⁹. They have vertical edges and flat upper sides. Their two or four symmetrically opposed handles have string holes.

h. *Vases*: (Figs. 48-55). These have rounded mouths, everted rims, straight necks, and rounded bodies and bases (Fig. 55; Pl. IX, 2). The symmetrically opposed handles on the round part of the body generally have string holes. The lids described above were probably used with these vases.

Among the larger vases with wide, ovoid bodies are some examples with a single handle (Figs. 51, 52).

i. *Pithoi*: (Pl. XII, 1-2). The burial pithoi and the storage-jars usually measure above half a metre in height. They are made of coarser fabric in comparison to smaller vessels. They are brown or grey slipped and polished, with a few red slipped examples. The fabric is not well fired. They have a simple, everted rim, wide neck, ovoid body, and flat irregular base. Some have knob handles placed in symmetrical opposition on the shoulders.

The number of examples of notched pottery is small in Maşat Höyük in comparison to Alacahöyük³⁰ and Dündartepe³¹ (Pl. XIII, 3). The probable reason for this difference is the as yet limited area excavated in the Early Bronze Age settlement. This type of ornamentation is usually applied to red slipped, brightly polished pottery.

The black slipped and highly polished pottery of Maşat Höyük is decorated with white paint (Pl. XIII, 3). This pottery is slipped in black on the inside and in red on the outside, and polished. The technique of the pottery and its ornamentation consisting of groups of parallel lines, lozenges and zigzags, closely resembles numerous examples at Dündartepe³³. As in Karaoğlan, the inside of some

²⁹ H. Z. Koşay, Ausgrabungen von Alacahöyük 1936. T. T. K. Y. V, 2 a. Ankara 1944. p. 92-93, Pl. 159-160, 168.

³⁰ H. Z. Koşay, Alacahöyük 1937-39, Pl. 100, Alaca Höyük 1963-67, Pl. LXXXI, A 1. 57.

³¹ T. Özgüç, III. Türk T. Kongresi, p. 403, Pl. VII, 3.

³² Ibid, p. 400.

³³ R. O. Arık, AA (1939), Fig. 9.

small pots from Maşat Höyük are similarly ornamented. The pottery decorated with white paint is more common to the north and gradually decreases towards the south.

A type of pottery earlier than the varieties described above appeared in the Early Bronze Age level, principally in the debris directly above the bedrock. This consists of rather large bowls or fruit - stands with sharply carinated shoulders; the pots are slipped in grey on the inside and in black on the outside (Fig. 37), or in brown both inside and out (Fig. 35), or in black on the interior and in buff on the exterior (Fig. 36) and polished. Parallels for these were found in Alaca Höyük³⁴ and in Alişar³⁵.

A small vase from Maşat Höyük, slipped in buff on the inside and in black on the outside and brightly polished, has parallels in Horoztepe³⁶ and in Alişar³⁷. Tahsin Özgüç has noted that the use of this pottery in Northern Anatolia extended over a longer period of time³⁸. Known as the Late Calcolithic in Central Anatolia, this period is generally accepted to represent the first phase of the Early Bronze Age³⁹.

Two sherds found together with the pottery described above are wet - smoothed; one is a grey - slipped fragment of a vase, decorated with deep incisions and dots (Fig. 43). The other is a buff - coloured fragment of a bowl, ornamented with wide and deep flutings (Fig. 42). Being similar in nature to the finds from Büyük Güllücek⁴⁰ and Alaca Höyük⁴¹, these finds are evidence for the existence of the Late Calcolithic period at Maşat Höyük.

Apart from the pottery, the Early Bronze Age finds made of terracotta are follows: 1) Spindle - whorls, 2) pottery loom weights,

³⁴ H. Z. Koşay, Alaca Höyük 1936, Pl. 122.

³⁵ H. H. von der Osten OIP XXVIII, Fig. 75, e 1704.

³⁶ T. Özgüç, Horoztepe, P. 61, Fig. 120.

³⁷ H. H. von der Osten, XXVIII, Fig. 67.

³⁸ T. Özgüç, Horoztepe, p. 61.

³⁹ W. Orthmann, Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien. Berlin 1963, p. 16; J. Mellaart, Ancient Cambridge History (1962), p. 7.

⁴⁰ H. Z. Koşay - M. Akok, Ausgrabungen von Büyük Güllücek. T. T. K. Y. V, 16. Ankara 1957.

⁴¹ Alaca Höyük 1936, p. 157 ff.; Alaca Höyük 1940-48, p. 213 ff.; Alaca Höyük 1963-67, p. 119.

3) brushes; 4) Statuettes of animals, 5) Pedestal bases for pots, consisting of three stands on cylindrical bases. The close parallels for these objects are present at other sites of Early Bronze Age date. So far, only the pedestals of group 5 represent a form which is peculiar to Maşat Höyük.

B - Metal Objects:

The metal objects were recovered from the houses and, more frequently, from the graves: they include earrings, bracelets, beads and pins. All are made of bronze. This far, weapons and metal vessels have not been found.

a. *Pins*: They are usually of the round-headed type. The shaft is set into the head. There are two pins with bent shafts. (Pl. XIV, 1-2; Fig. 61-62). Two pins which were grave offerings at Oymaağaç were bent in the same manner⁴². This was a wide spread burial custom of the Early Bronze Age which was also observed with the weapons and the metal vessels⁴³. Another pin from Maşat Höyük is decorated with flutings on the head (Pl. XIV, 3; Fig. 63); it closely resembles another pin from Oymaağaç⁴⁴.

The parallels established by recent excavations will be important in assessing the date of the Oymaağaç cemetery.

b. *Earrings*: Ring shaped earrings were a common burial gift in the third and second millennia B.C. They are made of round wire, curved into a ring shape with overlapping ends.

c. *Bracelets*: These were found in both houses and graves. Two bracelets which served as burial gifts are decorated with groups of flutings; one is in the form of a spiral.

d. *Necklace beads*: The necklace beads are made of rock crystal and faience; there are also twisted bronze beads in the shape of spirals.

C - Bone objects:

The Early Bronze Age building levels of Maşat Höyük contain bone objects similar to those found in other sites of this period.

⁴² AfO 21 (1966), p. 176, Fig. 59 c.

⁴³ T. Özgüç, Horoztepe p. 52.

⁴⁴ T. Özgüç, Maşat Höyük, p. 95, Figs. 92-94.

They can be classified as 1) bone awls 2) Arrowhead, 3) Hammer made of stag's antlers.⁴⁵

From these initial finds we can conclude that the Early Bronze Age will eventually emerge as an extensive settlement which spread over the entire Maşat Höyük. The study of all the phases of the Early Bronze Age here will reveal the characteristics of the region during this period and will establish its interrelationships with other regions. Its intermediate geographical position suggests that evidence for such contacts will be recovered here.

The present finds have established that the Early Bronze Age at Maşat Höyük was contemporary with Central Anatolia's Late Calcolithic - Early Bronze Age I, Early Bronze Age II and the early and middle phases of the Early Bronze Age III.

IV — Catalogue of the finds:

A — Pottery:

a. Small cups:

Mşt. 78/139

H. 5.9 cm.; w. 6.3 cm. Buff fabric. Thick walls. Hand made. Everted rim. Rounded body and base. One band handle, broken. Sq. B/4. The trench in the western slope; above rock base. Tokat Museum.

Mşt. 78/64 (Pl. VII, 2; Fig. 8)

H. 7.5 cm.; w. 8.3 cm. Pale red slipped. Coarse. Rounded mouth, vertical neck. Rounded base. Oval cross-sectioned handle, broken. Four knobs on the shoulder.

Sq. C/6. Latest building level of the Early Bronze Age. Tokat Museum.

Mşt. 78/58 (Pl. VII, 1; Fig. 9)

H. 7 cm.; w. 9.3 cm. Black slipped, brightly polished. Fine walls. Rounded mouth. The neck ornamented with dots arranged into zigzags, the body with groups of flutings. Band handle. Northern slope. The second sounding pit. Tokat Museum.

⁴⁵ T. Özgüç, III. Türk T. Kongresi, p. 402 and Note 15.

Mışt. 78/116 (Fig. 7)

H. 2.9 cm.; w. 8 cm. Brown slipped, brightly polished. Pronounced neck indentation. Carinated shoulder, decorated with three groups of two flutings. Band handle concave ase.

Sq. S-I, from below the south - eastern foundations of the palace.
Tokat Museum.

b. *Cups* :

Mışt. 78/73 (Pl. VII, 3; Fig. 18)

H. 7.8 cm.; w. 15.7 cm. Light red slipped. Sooted. Everted rim extended to a flat surface. Rounded, irregular base. Band handle.

Sq. C/6-7. First building level.

Tokat Museum.

Mışt. 78/26 (Fig. 17)

H. 11 cm.; w. 12.9 cm. Red slipped, brightly polished. Everted rim. Short, wide neck. Rounded body. Irregular base. One handle.

Sq. C/6.

Tokat Museum.

Mışt. 78/60 (Pl. VII, 4; Fig. 16)

H. 14.8 cm.; w. 16.7 cm. Red slipped, brightly polished. Thick walls. Rather short, wide neck. Rounded body and base. Band handle.

Sq. B/5, from burned debris.

Tokat Museum.

Mışt. 77/90

H. 8.2 cm.; w. 9.2 cm.

Red slipped, brightly polished. Everted rim. Wide neck. Rounded body. Small, irregular flat base. The rim slightly raised in the front. One band handle. Three groups of knobs arranged on the shoulder in pairs.

Sq. G/8. Under the floor of the edge of palace colonnade.

Tokat Museum.

Mışt. 78/144

H. 12.4 cm.; w. 18 cm.

Brown slipped, polished. Slightly everted, thick rim; the rounded body with finer walls. Irregular base. A pointed knob opposite the single handle and above the rim.

Sq. B/5

Tokat Museum.

Mşt. 78/128

H. 24.5 cm.; w. 27.7 cm. Brown - slipped, polished. Everted rim. Long, wide neck. Bloated, rounded body. Rounded base. Two knobs set above the rim opposite the single handle which connects the rim to the shoulder.

Sq. C/5. On floor of room.

Tokat Museum.

c. *Bowls* :

Mşt. 77/120

H. 5.6 cm.; w. 15 cm. Red slipped inside and out, brightly polished. Flaring rim. Sharp neck indentation. Rounded shoulder. Rounded body and base. Three knobs set vertically on the shoulder, at regular intervals.

Sq. C/5. On the floor.

Tokat Museum.

Mşt. 77/121

H. 7 cm; w. 16.3 cm. Brown slipped inside and out. Brightly polished. Similar to. Mşt. 77/120. Four knobs set in symmetrical opposition on the shoulder.

Sq. C/5. Found with Mşt. 77/120.

Tokat Museum.

Mşt. 77/89

H. 6.1 cm; w. 15.2 cm. Red slipped inside and out. Polished. Thick walls. Simple rim. Flat, irregular base. Formed on a slow wheel. Widely spaced flutings on the outer surface.

Mşt. 78/76 (Pl. VIII, 3)

H. 4.9 cm.; w. 16.4 cm. Buff coloured, well worked paste. Well fired. Wheel-marks visible inside and out. Slightly everted flaring rim. Flat base.

Sq. D/6, on scorched floor.

Tokat Museum.

Mşt. 78/74 (Pl. VIII, 1)

H. 6.3 cm.; w. 16.5 cm. Red slipped outside, sooted grey slipped inside. Brightly polished. Simple rim. Irregular rounded base. Thick walls.

Near Mşt. 78/76.

Tokat Museum.

Mşt. 78/149 (Pl. VIII, 2)

H. 7.8 cm.; w. 17.6 cm. Red slipped inside and out. Polished. Slip not preserved. Simple, slightly inverted rim. Rounded body. Irregular base. Slightly carinated shoulder.

Sq. B/5. From above the pithos grave of child.
Tokat Museum.

d. *Beak - spouted pitchers* :

Mşt. 78/140

H. 7.5 cm.; w. 7.1 cm. Red slip badly worn. End of beak - spout is cut straight. Short, wide neck. Rounded body and base. Single band handle connects the rim with the shoulder.

From sounding on the western slope. On bed rock.
Tokat Museum.

Mşt. 78/56

H. 8 cm.; w. 8.7 cm. Red slipped, polished. Wide neck. Rounded body and base. Cross - section of handle triangular.

Sq. B/5. Burned debris of the Early Bronze Age.
Tokat Museum.

Mşt. 78/142 (Pl. IX, 2)

H. 10.9 cm.; w. 9.1 cm. Red slipped, brightly polished. The end of the wide beak is slightly curved. The wide neck has ovoid cross - section. Rounded body and base. Handle base with ovoid cross - section.

Sq. B-C, on the floor of burnt room.

Tokat Museum.

Mşt. 78/143

H. 10.6 cm.; w. 10 cm. Red slipped. Brightly polished. Small piece broken off from end of wide beak. Bloated body with slight carination. Rounded base.

Next to Mşt. 78/142

Tokat Museum.

Mşt. 78/62 (Pl. X, 1)

H. 10.9 cm.; w. 9.5 cm. Red slipped, polished. Wide neck. Rounded body and base.

Sq. C/5. From the latest building level.

Tokat Museum.

Mşt. 78/63 (Pl. IX, 3)

H. 12.4 cm.; w. 10.4 cm. Red slip badly worn. Small beak. Fairly long neck. Rounded body and base. Handle broken.

Sq. C/5. From the latest building level.

Tokat Museum.

Mşt. 77/117

H. 10.3 cm.; w. 8.2 cm. Brown slipped. Well polished. Thick walls. Wide and fairly upright beak. Short, wide neck. Rounded body and base.

Sq. B/5.

Tokat Museum.

Mşt. 78/25 (Pl. IX, 1)

H. 11.2 cm.; w. 9.9 cm. Red slipped. Brightly polished. Short neck with ovoid cross-section. Small beak. Rounded body and base.

Sq. H/8.

Tokat Museum.

Mşt. 78/59

H. 11.8 cm.; w. 11.2 cm. Red slipped, brightly polished. Wide neck. Small beak. Rounded base.

Sq. C/5. From the latest building level.

Mşt. 78/147

H. 11.4 cm.; w. 8.7 cm. Light red slipped. Polished. Partly sooted. Wide neck. Fairly long neck. Rounded body and base. Three groups of two knobs set on the shoulder. Band handle.

Sq. A/4. Latest building level.

Tokat Museum.

Mşt. 77/115 (Pl. IX, 3)

H. 13.3 cm.; w. 10.2 cm. Brown slip variegated with red. Sooted. Short, wide neck. Upright beak. Rounded body and base. Handle with ovoid cross-section.

Sq. R/5

Tokat Museum.

Mst. 78/29 (Pl. X, 2)

H. 21.7 cm.; w. 23.2 cm. Red-brown slipped. Glossy polish; visible polish marks. Small beak. Short, narrow neck. Rounded shoulder. Round, bloated body. Flat base.

Sq. C/5

Tokat Museum.

Mst. 77/129

H. 22 cm.; w. 22.7 cm. Red slipped, polished. Small beak. Short, narrow neck. Bloated, round body. Rounded base. Handle with ovoid cross-section.

Sq. C/5. On the floor.

Tokat Museum.

e. *Teapot*:

Mst. 77/123 (Pl. XI, 4)

H. 7.1 cm.; w. 9 cm. Brown/grey slipped. Brightly polished. Rim slightly thickened from outside. Rounded body and base. The basket-handle and the tip of the small spout are broken.

Sq. B/5. On the floor of room.

Tokat Museum.

g. *Lids*:

Mst. 78/20 (Fig. 46)

H. 2 cm.; w. 5.3 cm. Grey slipped, polished. Simple rim. Slightly curved upper part; two symmetrically opposed handles with string holes.

Sq. G/5. On the floor of the room to the south of the Hittite building with altar.

Tokat Museum.

Mst. 78/65 (Fig. 47)

H. 6.7 cm.; w. 26.4 cm. Light brown slipped. Polished. Four handles with string holes, set opposite each other on the upper edge.

Sq. H/8. Under the foundations of the southeastern wall of the Hittite palace.

Tokat Museum.

h. *Vases* :

Mşt. 78/27 (Pl. IX, 2. Fig. 55)

H. 11.2 cm.; w. 11.7 cm. Dark grey slipped. Brightly polished. Simple rim. Short, wide neck. Rounded body and base. Two handles with string holes, set opposite each other on the widest part of the body.

Sq. C/6.

Tokat Museum.

Mşt. 78/148

H. 11.5 cm.; w. 8.5 cm. Red slipped. Brightly polished. Soot traces. Simple rim. Short and fairly straight neck. Wide body. Rounded base. Two handles with string holes, set opposite each other on the widest part of the body.

Sq. A/5.

Tokat Museum.

i. *Pithoi* :

Mşt. 78/67 (Pl. XII, 1; Fig. 59)

H. 47.8 cm.; w. 49 cm. Red - brown slipped. Polished. Simple rim. Rounded body. Small, flat base. Two rounded knobs set between the two handles placed opposite each other on the shoulder.

Sq. B/5. Under the floor of the Early Bronze Age room to the south of the Hittite building with the altar.

Tokat Museum.

Mşt. 78/66 (Pl. XII, 2; Fig. 60)

H. 56.7 cm.; w. 42.8 cm. Brown slip variegated with black. Brightly polished. Simple rim, slightly everted. Upright neck.

Ovoid body. Slightly concave base.

From sounding in the southern terrace.

Tokat Museum.

*B. – Metal objects:**a. Pins:*

Mşt. 78/52 (Pl. XIV, 1; Fig. 62)

L. 6.5 cm.; w. 0.9/0.1 cm. Rounded head. Sharp point. Shaft bent.

From sounding in the northern part of the mound. Second pithos burial.

Tokat Museum.

Mşt. 78/53 (Fig. 61; Pl. XIV, 2)

L. 7.3 cm.; w. 1.3 cm. Rounded head. Sharp point. The shaft is bent.

From second sounding in the northern part of the mound. Second pithos burial.

Tokat Museum.

Mşt. 78/54 (Pl. XIV, 1; Fig. 63)

L. 9.2 cm.; w. 1.2 cm. Rounded head. Broken shaft. The head and the upper part of shaft fluted.

From the sounding in the northern part of the mound. First inhumation.

Tokat Museum.

Mşt. 78/153

L. 11.2 cm.; w. 0.8/0.3 cm. Rounded head. Sharp point. Shaft bent.

Sq. D/8. From pithos grave.

Tokat Museum.

Mşt. 78/159

L. 8.2 cm.; w. 0.6 cm.

Rounded head. Sharp point. Shaft bent.

Sq. D/8. From pithos burial.

Tokat Museum.

Mşt. 78/160

L. 9.7 cm.; w. 0.8 cm. Rounded head. Sharp point. Shaft bent.

Badly corroded

Sq. D/8. Found together with Mşt. 159.

Tokat Museum.

Mşt. 78/162

L. 6.6 cm.; w. 0.7 cm. Rounded head. Shaft. bent. Broken point.

Sq. D/8. From of the Early Bronze Age level.

Tokat Museum debris.

Mşt. 77/118

L. 10.1 cm.; w. 1.3 cm. Rounded head. Sharp point. Slightly bent shaft. Upper shaft ornamented with five rows of fine flutings. Intact.

Sq. C/5. From the Early Bronze Age room.

Tokat Museum.

Mşt. 77/119

L. 8.4 cm.; w. 0.7 cm. Rounded head. Sharp point. Intact.

Near Mşt. 77/118.

Tokat Museum.

b. *Earrings* :

Mşt. 78/158 a - b

a) D. 1.8 cm.; th. 0.2 cm. b) D. 1.8 cm.; th. 0.4 cm. Both earrings formed by bending a round wire and overlapping the ends.

Sq. D/8, found with Mşt. 78/159, 160, 161, 157.

Tokat Museum.

c. *Bracelets* :

Mşt. 78/161

D. 6.1 cm.; th. 0.5 cm. A fairly wide and flat wire twisted three times into spiral shape. Ends do not overlap.

Sq. D/8. Found in pithos grave together with the Mşt. 157, 159 and 160 (on the arm bone).

Tokat Museum.

Mşt. 78/50 (Pl. XIV, 4 Fig. 64)

D. 6.1 cm.; th. 0.4 cm. Complete circle formed from wire with oval cross-section. Decorated with three groups of regular flutings.

Second Sounding in northern part of the mound. Pithos grave, on arm bone.

Tokat Museum.

Mşt. 78/51

D. 6 cm.; 0.4 cm. Similar to Mşt. 78/50. Discovered in the same pithos grave and on the same arm bone.

Tokat Museum.

Mşt. 78/70

D. 7 cm.; th. 0.4 cm. Formed by irregular bending of a round wire; ends free do not overlap.

Sq. C - 7/6. Debris of the Early Bronze Age. level

Tokat Museum.

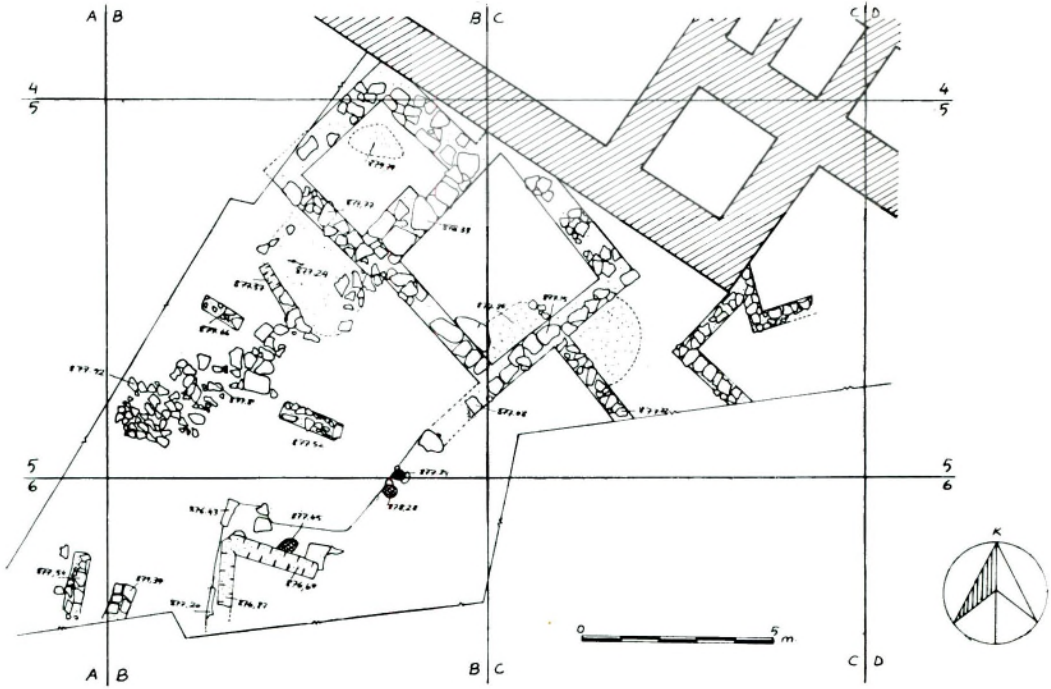
d. *Necklace Beads :*

Mşt. 78/157.

The collection forms a row 14 cm. long. Composed of six spiral shaped bronze beads, five round, flattened faience beads; several beads made of rough rock crystal and faience; and cylindrical faience beads.

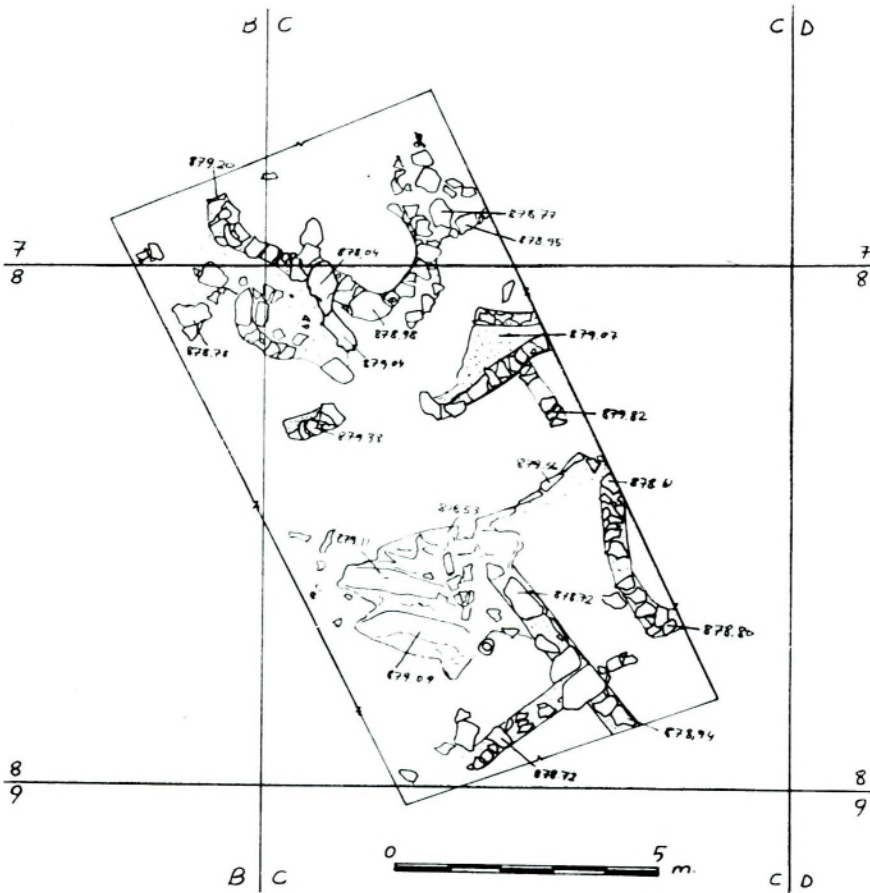
Sq. D/8. Next to Mşt. 78/158-161, near the neck of the skeleton.

Tokat Museum.

- ODA TABANI - ROOM FLOOR.
- FIRIN TABANI - OVEN FLOOR.
- KERPIÇ DUVAR - KERPICH WALL.
- ESKİ TUNÇ DEVRI YAPI KATI - EARLY BRONZ AGE SETTLEMENT.
- II. HİTİT YAPI KATI - II. HITTITE SETTLEMENT.
- KAZI SINIRI - EXCAVATION BOUNDARY.

Plan 1

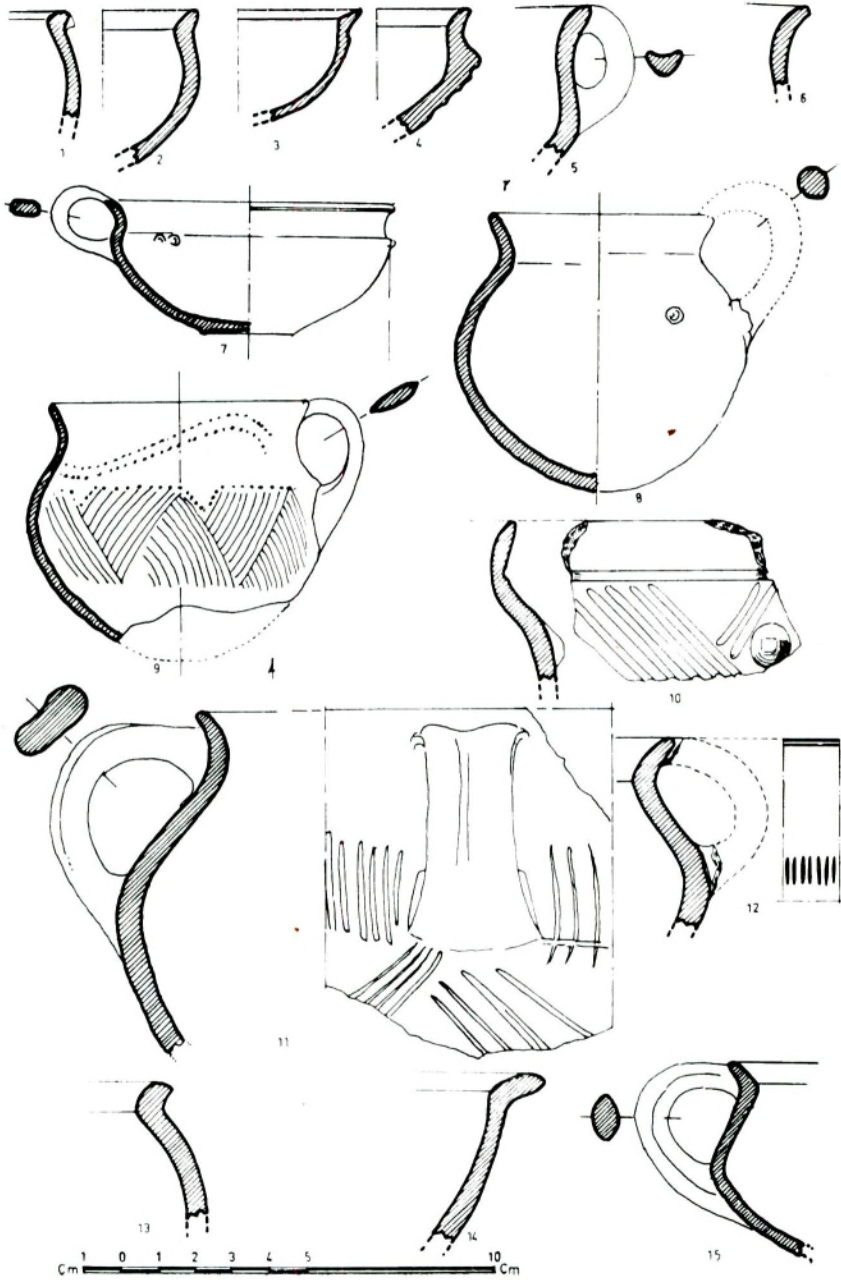

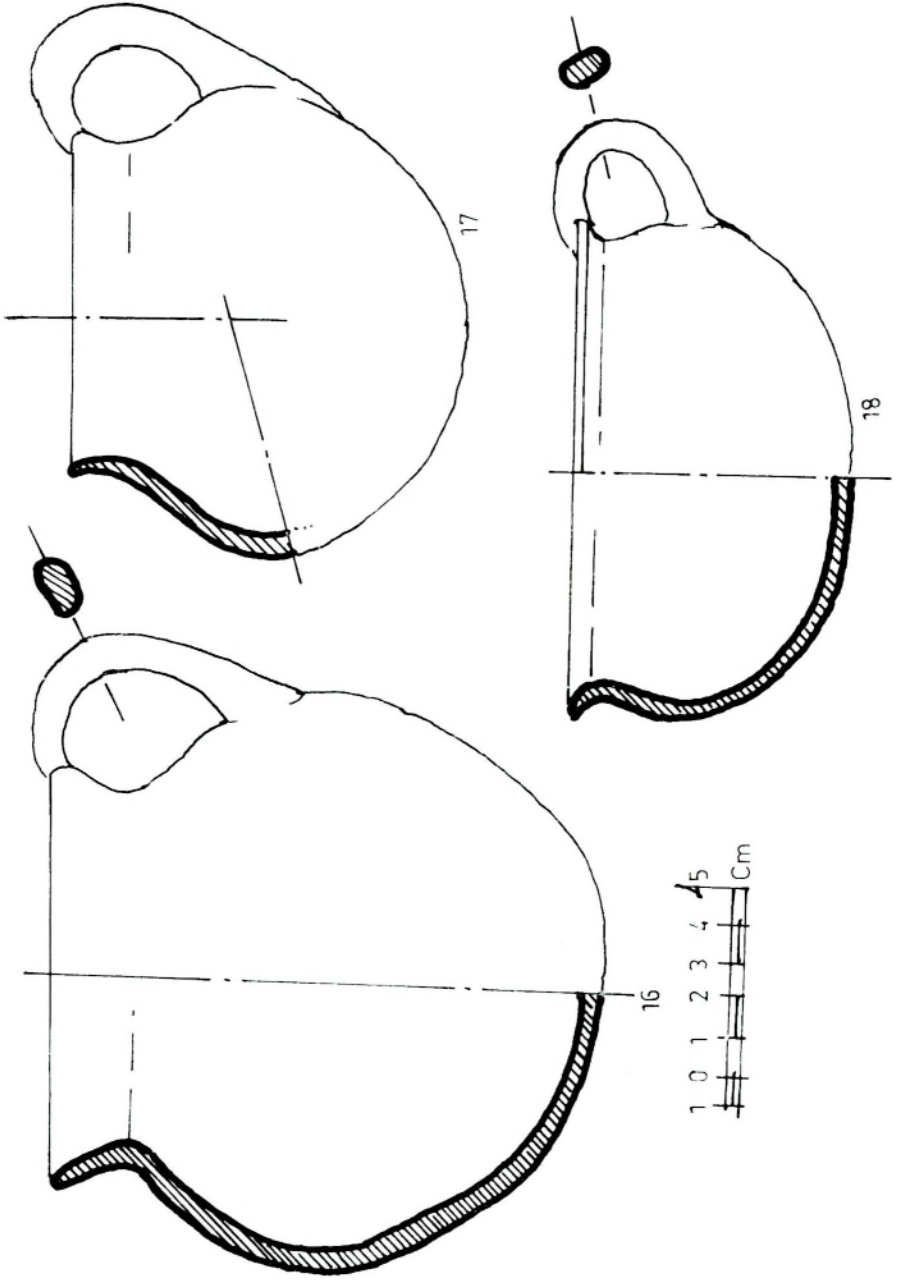
ANAKAYA - BEDROCK.

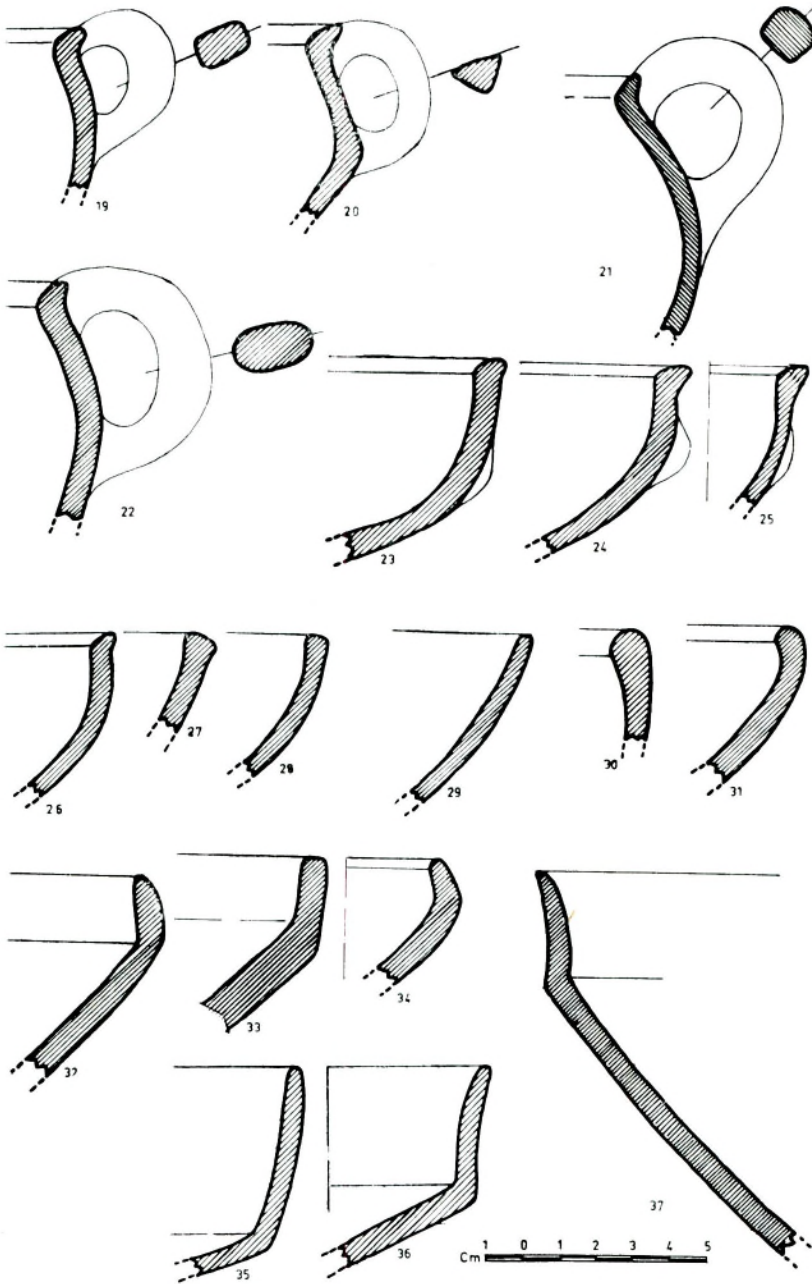

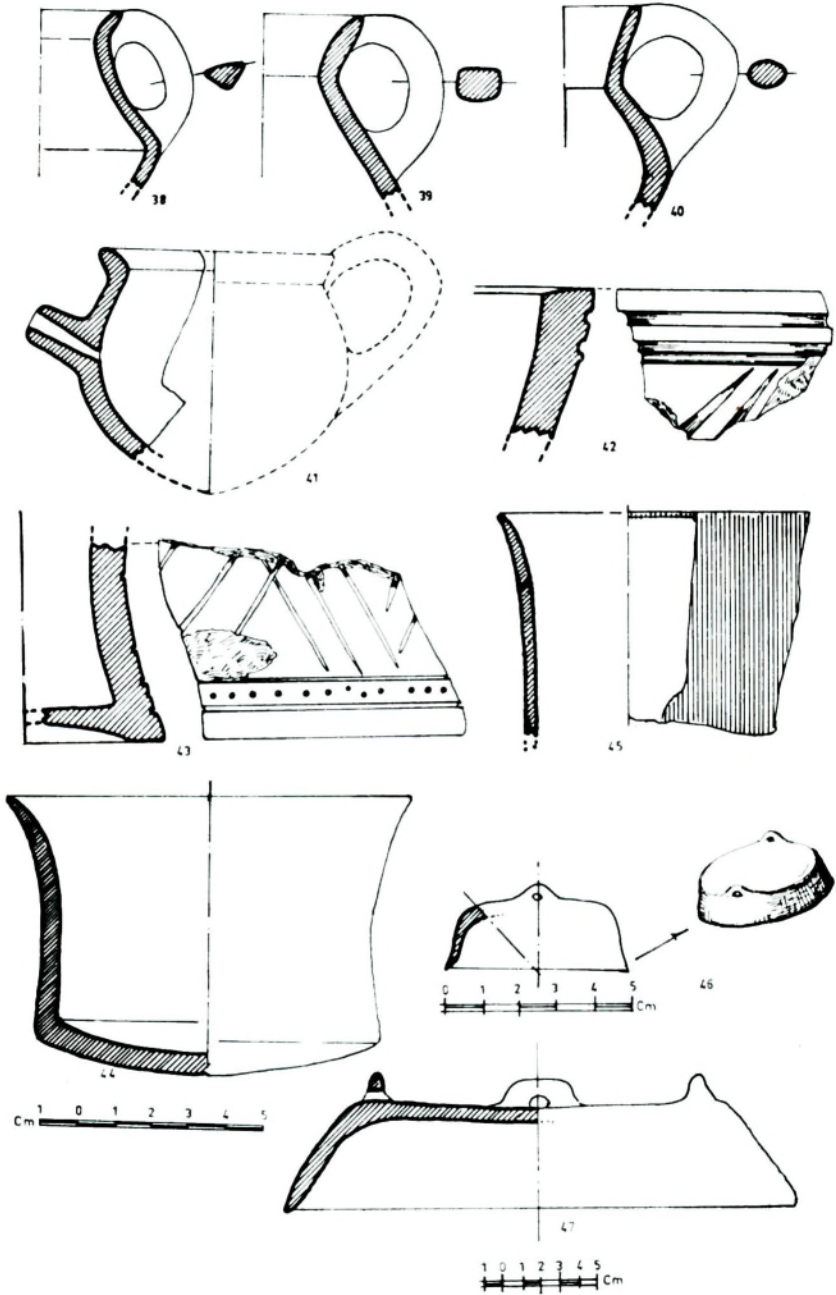
KAZI SINIRI - EXCAVATION BOUNDARY

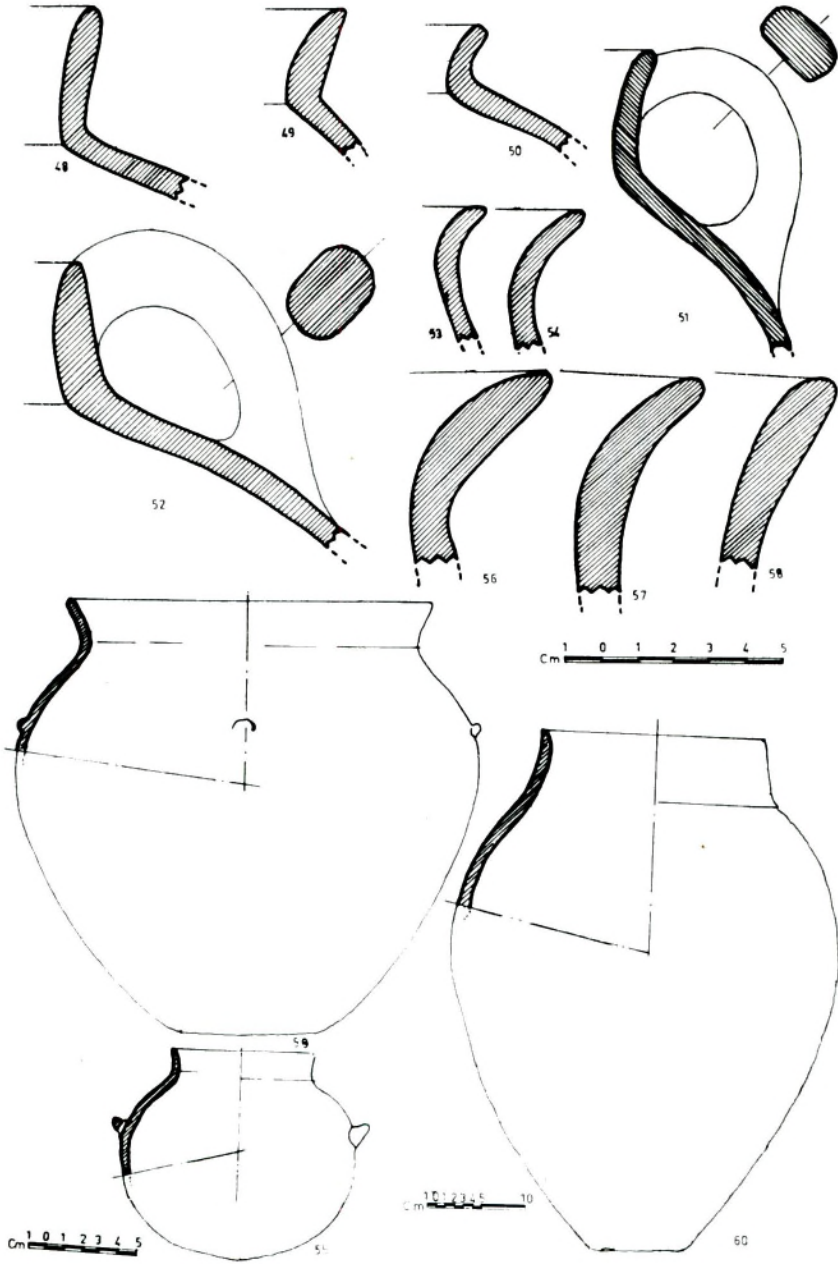
Plan 2

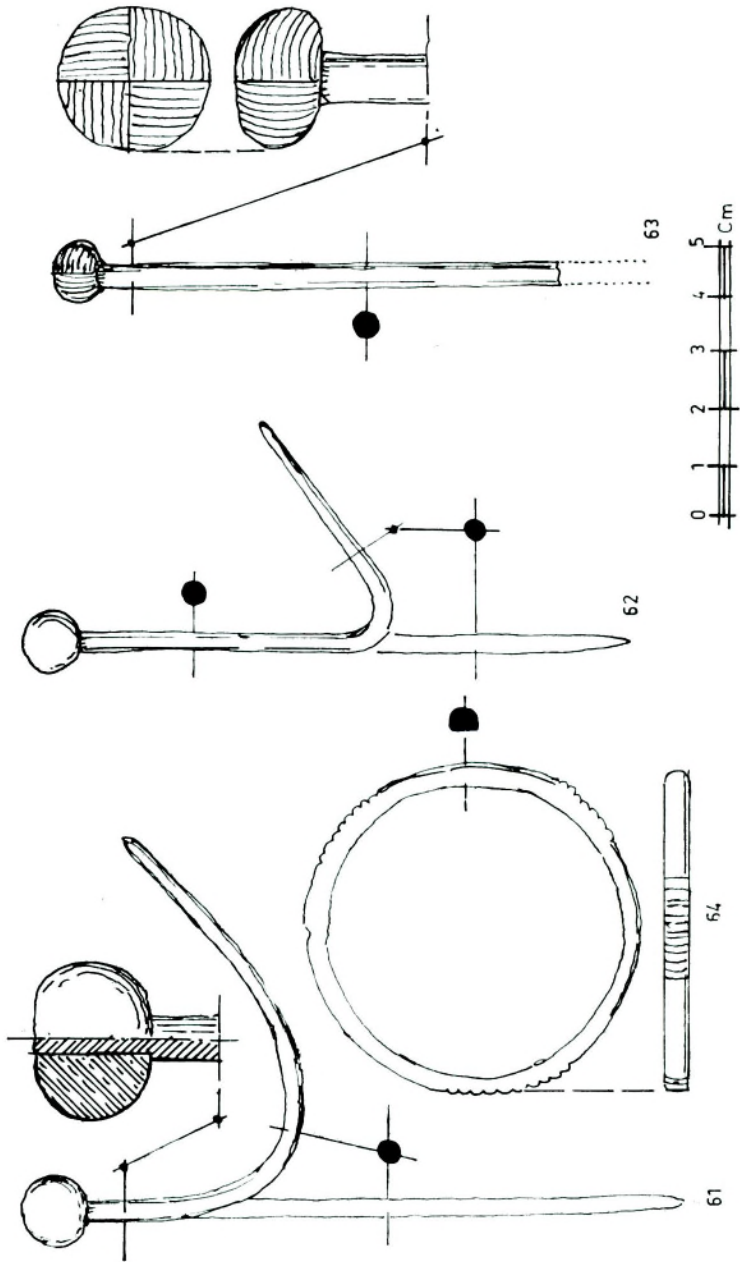

1

2

I

2

I

2

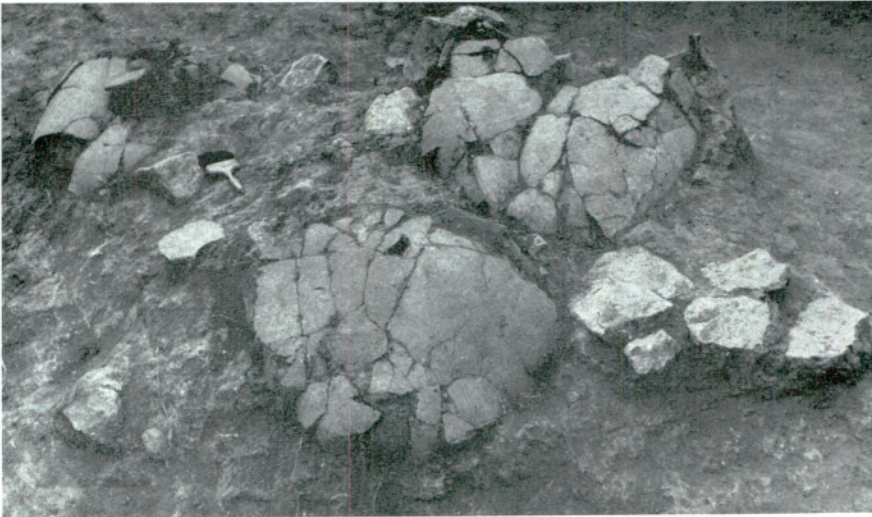
1

2

I

2

I

1

2

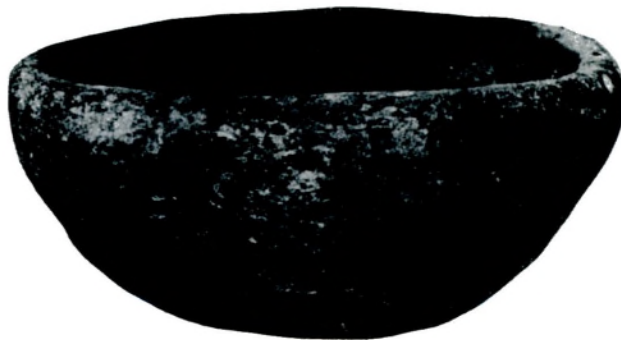
3

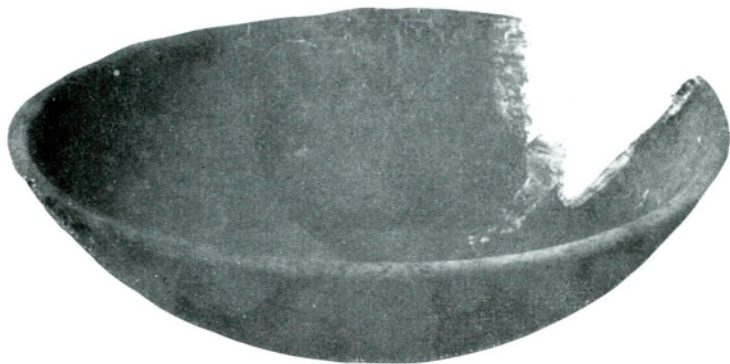
4

1

2

3

1

2

3

4

X

K. Emre

1

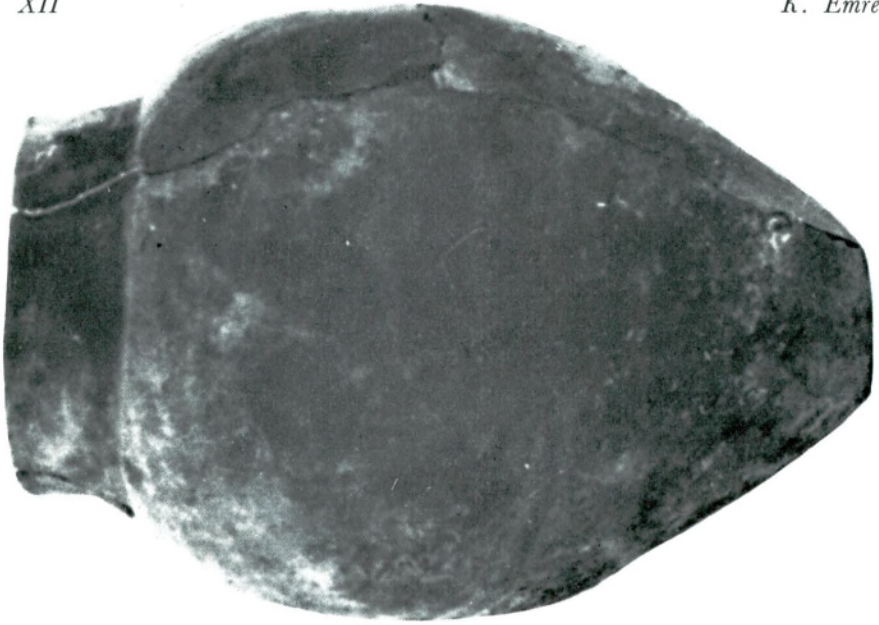
2

1

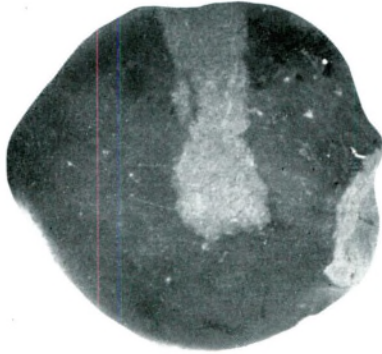

2

1

2

3

1

2

3

4

BOZÜYÜK KASIM PAŞA CAMİİ KÜRSÜSÜNÜN SÜTUN KABARTMALARIYLA İLGİLİ BAZI YORUMLAR*

GÜNER İNAL

Bir çok seyahatnamelerde adı geçen¹ Bozüyük'teki Kasım Paşa camii 935 H./1528 M. yılında Güzelce Kasım Paşa tarafından² büyük bir yapı kompleksinin bir parçası olarak yapılmış ve ihtiva ettiği renkli sır tekniğindeki çinileriyle ün yapmıştı³. Camide çinilerden başka, mihrap duvarının sağ köşesindeki kürsünün oturduğu dört kabartmalı sütun ayrıca önem taşır.

Birkaç makaleye konu olan bu yapı, F. v. Taeschner tarafından incelenmiş ve yayınlanmıştır⁴. Sütun kabartmaları ise R. M. Riefstahl tarafından incelenmiş ve Taeschner'in makalesiyle birlikte *Der Islam* dergisinde⁵ tanıtılmıştır. Her iki ilim adamının da belirttiği üzere, sütunlar caminin yapımı ile aynı tarihten olmayıp, Güzelce

* Bu makalede kullanılan fotoğrafları bana temin eden Doç. Dr. Yıldız Demiriz ile Mehmet Tunçel'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹ Bu camiden bahseden başlıca seyyahatnameler için bk.: Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1314, I, s. 416 vd.; H. Dernschwamm, *Tagebuch Einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*, Edit. Babinger, München - Leipzig, 1923, s. 165; R. Hartmann, *Im neuen Anatolien Reiseeindruck*, Leipzig, 1928, s. 53; F. Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, I., Leipzig, 1924, s. 121, not 2.

² Güzelce Kasım Paşa için bk.: Ayvansaraylı Hüseyin, *Hadikat ül-Cevami*, İstanbul, 1281, II., s. 2 - 4; F. Sümer, "Kasım Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, VI (1955), s. 386 - 88. Bu yapıdan bahseden G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London, 1971, s. 179 - 180 de binanın Cezerî Kasım Paşa tarafından yapıldığını söylemektedir. Ancak, kaynaklara göre bunun Güzelce Kasım Paşa olması gerekir.

³ Yapının çinileri için bk.: O. Aslanapa, *Anadoluda Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İstanbul, 1965, s. 19, Res. 39; G. Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul, 1977, s. 65, 80, 106.

⁴ F. V. Taeschner, "Anatolische Forschungen," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXXXII, 7 (1928), s. 83 - 118; A. Y. ve R. M. Riefstahl, "Aus der Moschee Qâsim Pasha's in Boz Üyük," *Der Islam*, XX/2 (1932), s. 182 - 195.

⁵ Taeschner - Riefstahl, *T. Z. E.*

Kasım Paşa'nın 922 H./1516 M. yılından 1520'ye kadar mutasarrıflığını yaptığı Hama şehrinden getirilmişti. Sütun başlıklarının impost ve kasnak kısımlarındaki kitabeler Taeschner tarafından okunmuştur. Her iki kitabe de ufak bir farkın dışında aynı şeyi ifade etmektedir. İmposttaki kitabe : "Sultan el - Malik el - Muzafer Taqeddîn Maḥmūd bu mübarek mekânın inşasını emretti," der. Kasnakta ise mekân kelimesinin yerine "Dâr" kelimesi kullanılmıştır⁶. İki kitabe arasındaki kelime farkı belli bir anlam taşıyor mu? yoksa, kasnak kısmında kitabeye ayrılan yerin azlığı mı böyle bir kelime değişikliğine sebep oldu, bilemiyoruz. Hattat'ın yeknesaklıktan kaçınması da söz konusu olabilir. Ancak, kitabede zikredilen şahsın Hama Eyyubilerinden Muzafer II (626 - 42 H./1229-44 M.) mi, yoksa, Muzafer III (683-698 H./1248-98) mü olduğu kesinlik kazanmamıştır. Çünkü, her iki sultan da Malik el - Mansur I ve II adındaki Eyyubî sultanlarının oğludur ve kitabede tarih belirtilmemiştir.

Riefstahl, makalesinde sütunları başlık, gövde ve kaideleriyle etraflı bir şekilde inceler ve çok iyi tanımlar. Başlık kabartmalarının Floransa Milli Müzesindeki *Carrand* fildişleri, Kahire'deki Kala'un Maristanı tahta oymaları, Musul madenleri, Anadolu taş mimari süslemesindeki motifler gibi İslam sanatındaki maden, tahta ve taş eserlerde çok görülen bitkisel dekorasyonun hayvan ve insan gövdelerine dönüşmesini gösteren tasvirleriyle benzerliğine işaret eder⁷. Sonuç olarak da onları 13. yüzyıla yerleştirir. Gerek Taeschner, gerekse Riefstahl bu sütunların Hama'daki Nureddin Camiinden getirilmesini, aynı camide Muzafer II'nin yaptırdığı bir mihrabın bulunmasından dolayı uygun görürler. Buna göre kabartmalar 13. yüzyıl ortasına doğru yapılmış olmalıdır. Hama sütun başlıklarının sanat tarihi içindeki yerini belirtirken de Riefstahl Eyyubîlerin figüre karşı olduklarını ve figürlü tasvirlerin daha çok Musul'a özgü olduğunu ve bu Eyyubî bölgesinin Zengi etkisi altında olup İran ve Anadolu Selçukları arasında bir köprü ödevini gördüğünü ileri sürer⁸.

⁶ A. E. s. 184 - 185. Kitabe impost ve kasnakta aynı ifadeyi taşımakla beraber, impostta *el-Mekân*, kasnakta ise *Dâr* terimleri kullanılmıştır. Her iki kelimenin başka bir anlam mı taşıdığı, yoksa yer darlığı yüzünden mi değişik kelimelerin kullanıldığı belli değildir. Steingass *Sözlüğünde dâr* : Diyar, ev, vestibül, ikametgâh, dairevî mekân; *mekân* ise: yer, mevki anlamında kullanılır.

⁷ R. M. Riefstahl, A. E., s. 190 - 195.

⁸ A. E., s. 195.

Hama kabartmalarına daha sonraki bir devirde Prof. K. Otto - Dorn da değinmiş ve on iki hayvan takvimli kabartmaları incelediği makalede vak - vak süslemesinden bahsederken, bir 13. yüzyıl Keşan çinisi dolayısıyla Bozüyük kabartmalarıyla olan benzerliğe işaret etmiştir⁹.

Aslında, sütunların getirildiği Hama şehri ve Hama Eyyubileri (1178-1298) hakkında bilgimiz çok azdır¹⁰. 7. yüzyılda Arapların eline geçen şehrin (636-37), 10. yüzyıla kadar tarihi oldukça karanlıktır. Emeviler devrinde bir Bizans kilisesi üzerine inşa edilen bir Ulu Cami'nin 9. yüzyıl sonunda el - Mahdi ve Mutedi zamanında restore edildiği ve şehrin surlarla çevrili olduğundan bahsedilir. Hamdanilerden Seyf üd - Devle zamanında şehir Haleb'e bağlandı ve 12. yüzyıla kadar böyle kaldı. Bir süre Selçukluların himayesine giren bu bölge 12. yüzyılda Şam Atabekleri tarafından alındıysa da sık sık el değiştirdi. Haçlı seferleri devrine rastlayan bu karışık dönem, şehrin 1174 - 75 de Salahattin Eyyubi tarafından fethine kadar sürdü. Salahattin 1178-79 da şehri yeğeni Malik el - Muzaffer Omar'a bıraktı. Bu sülale Moğol devrine ve Memlûkların şehri ele geçirmelerine, 1298'e kadar şehre hâkim oldu. Son Eyyubi sultanının yeğeni Ebu'l Fidâ Sultan en - Nâşır Muhammed'in dostluğu sayesinde 1310'da şehrin idaresini ele aldı ve 1320 de Sultan unvanını kazandı. 1342 den sonra ise, şehir önce Memlûk, sonra da Osmanlı

⁹ K. Otto - Dorn, "Darstellungen des Turco - chinesischen Tierzyklus in der islamischen Kunst, "Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens (in Memoriam E. Diez), Istanbul, 1963, s. 131 - 166.

¹⁰ Hama Eyyubileri ve devrin eserleri için bk.: C. H. Becker, "İslam Ansiklopedisi, IV (1964), s. 424-29; D. Sourdel, "Hama", *Encyclopédia de L'Islam* (nouv. edit.) III (1971), s. 122 - 124; M. Sobernheim, "Hama", *İslam Ansiklopedisi*, VI/1 (1950), s. 170 - 172; E. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture II," *Ars Islamica*, X (1943), s. 13 - 71, bil. s. 40; A. Y., "Mshattâ, Hıra und Bâdiya! Die Mittelländer des Islam und Ihre Baukunst", *Jahrbuch der preussischen Kunstsammlungen*, II/III (1921), s. 104-146; J. Sauvaget, "Décret Mamelouks de Syrie," *Bulletin d'Études Orientales*, XII (1947 - 48), s. 1 - 56, bil. 32; B. Lewis, "Egypt and Syria," in *Cambridge History of Islam. I. The Central Islamic Lands*, Edit. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge, 1970, s. 175-230.; E. de Zambaur, *Manuel de Genealogie pour L'Histoire de L'Islam*, Hanovre, 1927, s. 89 - 99. Hama'nın daha önceki devirleri ve kazıları için bk.: P. J. Riis, *Hama. Fouilles et recherches de la fondation Carlsberg. 1931 - 1938*, Kopenhagen, 1948; A. Y., *Temple Church and Mosque*, Kopenhagen, 1965; K. A. C. Creswell, "The Great Mosque of Hama", *Aus der Welt der islamischen Kunst* (Festschrift für Kühnel), 1959, s. 48 - 53.

nüfuzu altına girdi. Şehir yukarı ve aşağı olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Emevî devrinin eski camii üst kısımda kalır. Aşağıda ise, Nureddin'in yaptırdığı cami yer alır. Nureddin zamanında bir hayli imar edilen aşağı şehirde bir şifahane, üç medrese ve Malik el - Muzaffer'in sarayı bulunuyordu. Hama Eyyubîlerinden III. Muzaffer'in (1248-98) türbesi ise yukarı şehirde Emevî camininin batı revakından bir dehlizle camiye bitişiyordu. Cami avlusunun etrafında revaklar harem kısmının önünde iki mihraplı bir seki vardı. Havuzlu ve mihraplı diğer bir seki de kuzey revakında yer alıyordu. Sekiz antika sütun üzerinde duran bir de hazne vardı. Türbe ile namaz yeri doğu revakında idi. II. Malik el - Muzaffer'in (1229-44) mihrabı ise aşağı şehirdeki Nureddin camiindeydi.

Herzfeld'in verdiği bilgiye göre ¹¹ Hama camii Nureddin devrindeki şeklini korumakla beraber, bir çok kısımları sonradan restore edilmiştir. İkinci yapı devrinde Malik el - Muzaffer'in ibadetgâh kısmını ve çatısını tamir ettirdiği ve kuzey duvarını, çapraz tonozları taşıyan duvar payeleriyle takviye ettirdiği zannedilir. Doğu kanadına da iki oda ilave ettirmesi olasılığı vardır. Ebu'l Fidâ ise , bir mihrap yaptırmıştır. Caminin ana mihrabı eskidir; ancak, mihrap sütunları Malik el - Muzaffer'in (II.) devrinde yerlerine konmuştur. Kitabe sultanın adını zikretmekle beraber, tarihsizdir. Kitabe kuşağının altında kıvrık dallar arasında hayvan firizli bir kabartma bulunmaktadır ¹².

Hama Eyyubîleri hakkındaki bütün bildiklerimiz bunlardan ibarettir. Her ne kadar Riefstahl, Eyyubîlerin figürlü tasvirlerle karşı olduklarını söylemesine rağmen, daha sonraki yıllardaki çalışmalar Şam, Halep ve hattâ Resulî (Yemen) Eyyubîlerinin figürlü tasvirlerden kaçınmadıklarını ve paraları üzerindeki figürlerin ¹³ yanı sıra, bir takım maden eserler de yaptırdıklarını göstermektedir. D. S. Rice, bir makalesinde 1238-1321 yılları arasında Eyyubî sultanları için

¹¹ E. Herzfeld, "Damascus . . .," " . . . , s. 40.

¹² Bu tip süsleme İslam sanatından çok yaygındır ve Samarra süslemelerine kadar iner. Bk.: Fr. Sarre - E. Herzfeld, *Die Malereien von Samarra*, Berlin, 1927, s. 27, Res. 11.

¹³ Eyyubî paraları için bk.: İ. Artuk ve C. Artuk, *Istanbul Arkeoloji Müzeleri. Teşhirdeki İslamî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul, 1971, Bab XXV, s. 220-253, Lev. XX, No. 698 - 90; Lev. XXI, No. 716, Lev. XXII, No. 730, Lev. XXVI, No. 776 - 777.

yaptırılan on eserin listesini vermektedir¹⁴. Bunların yanı sıra, Nürnberg'de Germanisches Museum'da bulunan bir astrolob'un üzerindeki kitabe eserin el - Malik el - Muzaffer Takieddin için Nişapur'lu bir usta tarafından yapıldığını ifade eder¹⁵.

Kasım Paşa camiindeki renkli sır çinili korkuluğun kürsüyü taşıyan dört sütünü aynı biçim ve süsleme elemanlarını gösterir (Res. 1). Riefstahl'ın ölçülerine göre bütün sütun yüksekliği 1.60 m. dir. Gövde 1.30 m. ve başlık ise 30 cm. yüksekliğindedir. Başlığın üzerindeki impost kısmında kitabe ve onun altındaki frizde renkli mermer mozaikten bir süsleme yer alır. Yukarıya doğru bir çan şeklinde genişleyen başlığın köşeleri sferik üçgenler meydana getirecek şekilde yontulmuştur (Res. 2). Gerek bu üçgen bölümler, gerekse başlığın esas yüzleri kıvrık dallardan, bitki, hayvan ve insan motiflerinden kabartma süslemeler ihtiva eder. Başlığın altındaki bilezik kısımlarından sonra gövdenin üst kısmında renkli mermer firizlerin arasında gene kitabe yer alır. Bunun altında ise zikzak yivli sütun gövdeleri aşağıya iner. Sütunlar kadesiz olup aşağı kısımda renkli mozaik frizlerin çerçevelediği kıvrık dallar üzerinde yürüyen hayvanları tasvir eden bir kabartma görülür (Res. 3, 4, 5, 6).

Bu çalışmamızda bizi ilgilendiren sütun başlığı ve kaidesindeki kabartmalar ve bunların Türk - İslam tasvir sanatı içindeki yeridir. Sütunun köşe dekorasyonu ile geniş yüzeylerdeki dekorasyon her sütunda aynıdır. Süsleme prensibi Türk - İslam sanatında çok eski bir geçmişi olan kıvrık dalların bitkisel, hayvanî ve insanî biçimlere dönüşümü esasına bağlanır.

İslam sanatında bu tip süsleme bir takım sanat tarihçilerine göre bu sanatın başlıca özelliklerinden biri olarak görülmüş ve realiteden, gerçekten bir uzaklaşma, kaçış ve ters düşme olarak yorumlanmıştır. Massignon ve Ettinghausen tarafından ileri sürülen bir teoriye göre bu davranış üç tarzda kendini gösterir: 1. Hayvanî biçimler çiçeklere dönüşür; 2. Hayvanî biçimler arabeskler - stilize bitkisel biçimlere,

¹⁴ Çeşitli Eyyubî sülalelerinin ve sultanlarının yaptırdıkları eserler için bk.: D. S. Rice, "Inlaid Brasses from the Workshop of Ahmad al-Dhaki al-Mawsilî", *Ars Orientalis*, II (1957), s. 284 - 346, s. 326 daki listede Musullu sanatçılar tarafından Eyyubî sultanları için 1238 - 1321 yılları arasında yapılan 10 adet çeşitli metal eser bulunmaktadır

¹⁵ M. v. Berchem, "Notes d'Archéologie Arabe, " *Journal Asiatique* VIIIe serie, XIX (Mai - Juin 1892), s. 377 - 407. s. 391 - 92 de bu astrolob zikredilir.

rumilere dönüşür; 3. Yuvarlak geometrik biçimler düz biçimlere dönüşür¹⁶. Massignon bu görüşünü İbn 'Abbas'a dayanan bir hadis ile destekler: "Peygamber'in kuzeni İbn 'Abbas, bir gün bir İran'lı sanatçıya hayvanları tasvir ederken, başsız yapmasını, böylece, onların canlı görünmeyeceğini ve çiçeklere benzeyeceğini," söylemiş¹⁷. Sanatta tasvire karşı davranışla yorumlanan bu hadisin arkasındaki yorum ne olursa olsun, Türk - İslam sanatında çeşitli ortamdaki motiflerin diğer ortama geçişine oldukça sık, özellikle Selçuklu devri eserlerinde rastlanır.

İlgi çeken taraf, kıvrık dalların üzerinde yer alan insan ve hayvan biçimli motiflerin Türk - İslam sanatında *Orta Asya - Gazne*'den ta batı İslam memleketlerine kadar uzanması ve bu özelliğin 11. - 14. yüzyıllarda bir klassisizm meydana getirecek kadar yaygın olmasıdır. Hama'dan getirilen sütun başlıkları bu geleneğin içinde bir yer işgal eder. Ancak, onların yeri geleneğin hangi ucundadır? Bunu ortaya koyabilmek için de İslam'ın değişik çevrelerindeki motifleri incelemek gerekir.

Nebatî biçimlerden hayvanî biçimlere geçişin en tanınmış örneklerinden biri New York, Metropolitan Müzesindeki XI. yüzyıla ait Fatimî devrine atfedilen ahşap kapı kanatlarıdır¹⁸. Kıvrık dallardan geçme bir örgü sisteminin içinde karşılıklı at protomları ihtiva eden bu pano türünün en basit örneklerinden olup batı İslam sanatının bir yaratmasıdır. Buna karşılık, daha karmaşık örnekler Orta Asya buluntuları arasında karşımıza çıkmaktadır. *Kotskhar* buluntuları adıyla tanınan, bu nehrin kıyısında, Sibirya'da bulunmuş olup Leningrad Hermitage Müzesinde muhafaza edilen bazı gümüş plakalar, gerçekten tarihlenememekle beraber, XI. yüzyıla atfedilir¹⁹. Altın yaldızlı ve gümüş oyma tezyinatlı bu plakalarda orta eksene göre yukardan aşağıya inen kıvrık dal kompozisyonunda dalların uçlarında hayvan başları ve ortada talih düğümü denen, Selçuklu

¹⁶ R. Ettinghausen, "The Character of Islamic Art," *The Arab Heritage*, edit, N. A. Paris, Princeton, 1944, s. 260 - 261; M. Aga - Oğlu, "Remarks on the Character of Islamic Art," *Art Bulletin*, (Sept. 1954), XXXVI, No. 3, s. 175 - 202, bil. 198 de yazar L. Massignon ve R. Ettinghausen'ın görüşlerini tartışır.

¹⁷ M. Aga - Oğlu, *Y. Z. E. Massignon den naklen*.

¹⁸ K. Otto - Dorn, *Kunst des Islam*. Baden - Baden, 1964, s. 104, Res. 58.

¹⁹ A. Y. "Darstellungen...", s. 136; G. Reitlinger, "Unglazed Relief Pottery from northern Mesopotamia," *Ars Islamica*, XV-XVI, (1951), s. 11 - 22.

sanatında da çok rastlanan bir süsleme görülür. Daha sonraları vak - vak süslemesi diye adlandırılan bu motifin oldukça gelişmiş ve belki de XIII. yüzyıla izafe edebileceğimiz bir örneğini de Gazne'de Sultan Mesut III. (1099-1115) sarayının mermer kabartmalarında görüyoruz²⁰. Kıvrık dallardan çıkan harpîler, arslanlar, insanlar, vs. dekorasyonun esasını oluşturur. Panonun altında yürüyen hayvan friziyle bu levha Hama kabartmasıyla oldukça yakından bir benzerlik gösterir ve belki de sarayın yapımından sonra ortaya yerleştirilmiş olduğu izlenimini bırakır. Ancak, böyle bir konunun tartışmasına geçmeden önce, kısaca Hama başlık kabartmalarının bir tanımını yapalım.

Başlıkların geniş yüzeylerinde iki yandan ortaya doğru kıvrılan ve ortada bir palmet meydana getiren motifin uçlarından ördeğe benzer motifler çıkar ve bunlar üstte sırsırta iki ördeğin taçlandığı bir hatayî çiçeği meydana getirir (Res. 7). Gerek alttaki ördeklerden çıkan, gerekse hatayî çiçeğinden yukarıya uzanan kıvrık dallar başlığın bütün yüzeyini kaplayan bir kıvrık dal, palmet ve çiçek sistemi oluştururlar (Res. 8). Üstteki çiçek motifi (Şakayik veya Hatayî) sırt sırta ördek protomlarıyla sınırlı olup yukarı çıkan kıvrık dallar bir bilezikten geçip iki yana kıvrılan iki kuş başı meydana getirir. Bu esas motifin yanındaki rumî motifleri tavus şeklinde aşağıya doğru meyilli yerleştirilmişlerdir. Üst kısımlarında rumîlerin insan başlı harpî protomu halini aldığı ilginç motiflerin yanı sıra kıvrık dalların uçlarında içleri derin oyulmuş dekoratif palmetler ve yarım palmetler yer alır. Tavusların altında ise aşağıya dönük kanatlı ördekler son derece ileri bir dekoratif zevke işaret eder (Res. 9). Böylece, başlığın kıvrık dal sistemi dekoratif bir nebatî sistemin hayvanî bir süslemeye dönüşümünü ve vak - vak süslemesi denen türün çok ileri bir kademesini göstermektedir.

Üçgen kısımlardaki süsleme daha da ilgiçtir (Res. 10 ve 11). Aşağıdan yukarı doğru kıvrılarak çıkan dallar ve stilize üzüm salkımları arasında dallara tırmanan iki insan figürü bu kompozisyonun esasını meydana getirir. Âdeta bitkilerden üreyen bu figürlerden alttaki kolundaki sepeti ile asma dallarına tırmanan bir insanı temsil eder. Üstteki ise, vücudundaki acayip burkulma motifi ile zirveye

²⁰ E. Baer, *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art*, Jerusselam, 1965, s. 82 - 83, Lev. XLVII. E. Baer haklı olarak 12. yüzyılın bu kabartmalar için oldukça erken bir tarih olduğunu ileri sürer.

varmakta olan ve en tepedeki palmetin sapına kolunu dolamış diğer bir turmanan şahıstır. Bütün bu özellikleriyle başlık kabartması İslam sanatında sık rastlanan çeşitli motiflerin bir sentezini meydana getirir. Başlıkların diğer bir özelliği de bunların arka kısımlarının işlenmemiş olup sadece önden görülmek üzere yapılmış olmalarıdır. Bu özelliğe yeri gelince tekrar değineceğiz.

Kaide kabartmaları daha yeknesaktır. Üst ve alttaki inci dizisinden birer bordür ile sınırlanan esas frizde kıvrık dallar üzerinde yürüyen sfenks, arslan, keçi, tavşan, grifon, vs. gibi motifler Türk - İslam sanatının en erken devirlerinden beri görülen süsleme motifleridir ²¹.

Kıvrık dallara basarak turmanan insan motifleri İslam sanatında, özellikle, Batı - İslam'da çok sık rastlanan bir motiftir. Paris'te Louvre Müzesindeki Fatımî ahşap kapı kanatlarının panoları (Res. 12) ²², özellikle, Berlin'de Dahlem Müzesindeki XI. - XII. yüzyıla atfedilen fildişi oyma pano (Res. 13) ²³ Riefstahl'in de ileri sürdüğü gibi Floransa Millî Müzesindeki *Carrand* fildişleri (Res. 14-15) ²⁴ bu motifin değişik örneklerini meydana getirirler. Ancak, bu panolarda turmanan figürlere hayvan mücadeleleri, sultanî eğlence motifleri gibi o devrin popüler motifleri de katılmıştır. Louvre panosundaki figür gerek vücut hareketindeki katılık, gerekse poz bakımından daha farklı bir tiptedir. Omuzuna dayadığı kılıcı ile daha çok bir savaşçı tipini anımsatır. *Carrand* fildişi panolarından birinde ise, aşağıda sırtındaki küfesi ile rumî ve palmetli kıvrık dallara basan figür ve üstte arslanla boğuşan şahıs ikili bir kompozisyon meydana getirmeleri açısından Eyyubî sütun başlığı kabartmasını andırırsa da, figürlerin tipleri, üslûp ve motifin katılığı Hama kabartmasındaki zarif ve kıvrak figürlerle hiç bağdaşmaz. Bu tipler daha çok Sicilo - Arap veya Bizanten bir geleceğe bağlı gibi görünürler. Bu motiflerin uzantısını İspanyol - Müslüman sanatına kadar izlemek mümkündür. Eskiden, Pamplona

²¹ Bk. not. 12.

²² E. Kühnel, *Die islamischen Elfenbeinsculpturen, VIII-XIII. Jahrhundert*, Berlin, 1972, s. 69, Res. 56.

²³ *The World of Islam. Faith, People. Culture.*, edit. B. Lewis, London, 1976 s. 21 deki resim.

²⁴ Riefstahl, *Y. Z. E.*, s. 191; D. S. Rice, "The Seasons and the Labors of the Months in Islamic Art," *Ars Orientalis*, I, (1954), s. 1 - 41; bil. 31 - 32, Lev. 19; E. Kühnel, *Y. Z. E.*, Lev. XCIX, 90c.

Katedralinde bulunan ve şimdi ise Navarro Müzesinde muhafaza edilen 1005 tarihli meşhur fildişi kutunun yan kısmındaki madalyonların arasında dallara tutunan figür²⁵ bu motifin batı sınırını göstermektedir. Bu örnekler arasında Hama kabartmasının en yakın benzeri Dahlem Müzesindeki fildişi kabartmanın figürleridir. Âdeta madalyonlar meydana getirilmesine aşağıdan yukarıya uzanan kıvrık dallar ve üzüm salkımları arasında hayvan mücadeleleri, içki içen, müzik yapan figürlerin arasında sol alt kısımda eli mızraklı, bir hamle motifiyle yukarı çıkan figür, sağda ortada sırtında üzüm küfiyle tırmanan şahıs Hama kabartmasındaki eli sepetli figürü anımsatır (Res. 13).

Aynı tip figür ve kompozisyonlar metal eserlerde de görülür. Oxford'da eski Ashmolean Müzesindeki İsfahanlı usta Muhammed b. Abî Bekr b. Muhammed er - Reşîdî için belki de XII. yüzyılda yapılmış olan bir astrolob'un tasvirlerinde burç motiflerinin arasında kıvrık dallara basan melek tasvirleri çok sade olmakla beraber aynı motifin bir çeşidini gösterirler²⁶. Motifin en yakın benzeri ise, ünlü Musul'lu usta Ahmed el - Dhakî el - Mevsîlî'nin öğrencisi (kölesi) Ebu Bekr b. Hacı Celdek'in muhtemelen son Artuklu (Amida ve Hisn Keyfa Artuklularından) sultanı el - Malik el - Mavdûd (1222-1232) için yaptığı Boston Müzesindeki 1225 tarihli şamdanın madalyonlarından birinde görülür²⁷. Artuklu el - Malik el - Mavdûd 1232 de Şam Eyyubîlerinden el - Kâmil'in Amida'ya yürüyüşü sırasında yakalanıp hapsedilmişti. 1237 de kaçmayı başardı ve Hama Eyyubîlerinden el - Muzaffer II. ye sığındı. Daha sonra da Moğollar tarafından öldürüldü. Boston şamdanındaki kazıma bir kitabe eserin el değiştirdiğini ve şamdanın el - Malik el - Muzaffer'in kölelerinden (harem ağası) birinin himayesindeki bir kadının (dâr) malı olduğunu zikreder²⁸. Aynı kitabe aynı ustanın Metropolitan Müzesindeki ibri-

²⁵ Kühnel, *A. E.*, s. 41 - 42, No. 35, Lev. XXII-XXVI.

²⁶ A. U. Pope, *A Survey of Persian Art*, London-New York, 1967, XII, Lev. 1312/D, E.

²⁷ D. S. Rice, "Inlaid Brasses...", s. 318 - 319, Res. 40 e,g.

²⁸ *A. E.*, s. 320, not 9 da Rice, Mv. Berchem'e dayanarak "dâr" kelimesini "hatun - hanım" şeklinde yorumlar. M. v. Berchem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Paris, 1894, I. *Egypt*, s. 187 - 188 deki kitabelerde "dâr" saray veya prenses anlamında kullanılmıştır. Özellikle Memlûk devri kitabelerinde "dâr" prenses veya harîm şeklinde kullanılır. M. Schefer'in koleksiyonundaki bakır bir

ğinde de (1226) görülmektedir. Her iki eserin de hediye veya başka bir şekilde Artuklulardan Hama Eyyubî'lerine geçtiği anlaşılıyor. Hama sütunları yapıldığı sırada şamdanın Eyyubî sarayında olduğu meydandadır. 1237 de Hama'ya sığınan el - Malik el - Mavdūd'tan yedi yıl sonra da Muzaffer II, 1244 de ölmüştü. Şamdanın bu madalyonunda ortadaki ağacın üzerindeki insan figürünün pozu sütun kabartmasının eli sepetli tırmanan insan figürüne çok benzerdir.

Aynı figürün diğer bir benzerine ise yine devrin metal eserlerinden bambaşka konulu bir tasvirde rastlıyoruz. Washington D. C. de Freer Gallery'deki ünlü pirinç - gümüş kakma mataranın Hıristiyan konulu tasvirleri arasında İsa'nın Kudüs'e girişini gösteren sahnede ağaçların üzerinde İsa'yı karşılayan figürler aynı atölyenin değilse bile aynı repertoire'ın malıdır²⁹. Problemin ilginç yanı gerek Hacı Celdek'in eserinin gerekse kimliği belli olmayan bir usta tarafından nerede yapıldığı kesinlikle bilinmeyen Freer Matarasının Hama kabartmasıyla olan ortak taraflarıdır. Her bir eserde benzer bir figür değişik kapsamlı sahnelerde yer almıştır. Boston şamdanında ağaçta meyva toplayan şahıs, Freer Matarasında İsa'yı karşılayan ve tezahürat yapanlar ve nihayet Hama kabartmasında elindeki sepetle sanki bir asma dalına tırmanan figür, belli bir kalıbın konuya göre adapte edilmiş varyasyonlarıdır. Bunların hepsi, belli bir dönemin, Selçuklu devrinin kalıp repertoire'ını oluştururlar.

Asma kıvrımları arasında eli sepetli ve üzüm toplayan figürler genellikle bağ bozumunu ve mevsimleri ifade ederler³⁰. Orta Çağ

lamba üzerinde bu kelime Reşid'in haremî anlamında kullanılmıştır. Bu hatun Sultan Baybars'ın kızı olup kardeşi Salamiş'in emirlerinden Reşid adında biriyle evliydi. Ancak, Rice kitabenin tam metnini vermediği için bu kitabenin şamdanın bir sarayda mı, yoksa bir hatunun malı olarak mı Eyyübî sarayında bulunduğunu açıklamamıza yardım etmez.

²⁹ Bu sahne için bk.: G. Fehérvári, "Art and Architecture," in the *Cambridge History of Islam. II. The Further Lands. Islamic Society*, Cambridge, 1970, s. 702 - 741, Res. 22a. Bu kantin üzerine son yayım için bak: L. T. Schneider, "The Freer Canteen," *Ars Orientalis*, IX, (1973), s. 137 - 156, s. 139, Lev. 2/6. Yazar s. 148 de eserin Eyyubî devri eserleri ile benzerliklerini ileri sürer ve Mezopotamya veya Suriye orijinli olması üzerinde durur.

³⁰ D. S. Rice, "The Seasons and Labors...", ..., Lev. Ic de "Theatrum Sanitatis," Ms. Canasatense Libr. No. 4182 den bağ bozumu, fıçıda üzüm ezme, sonbahar sembolü olarak görülür. XII. ve XIII. yüzyıllarda Bizans ve Ortaçağ

Avrupa'sında çok rastlanan bağ bozumu motifi burç, mevsim ve ay tasvirleri şeklinde XIV. yüzyıl İslam sanatında da görülür. Özellikle, D. S. Rice³¹ ve E. Atıl³² tarafından Azarbeycan - Tebriz (Kuzey - Batı İran) bölgesine izafe edilen bir gurup şamdanın süslemeleri arasında ay ve mevsim tasvirleri eserlerin dekorasyonunda büyük bir yer kaplayan motiflerdi. Ancak, bu tasvirler arasında aynı kıvraklığı gösteren motiflere rastlamıyoruz. Hama figürlerinin özelliği, onların başlığın geniş yüzeyindeki kıvrık dal ve nebatî - hayvanî süslemenin kıvraklığına, akıcılığına uygun bir biçimde kıvrık dal sistemiyle birbirinden ayrılmayacak derecede içiçe girmeleridir. Bu tip süsleme, İran geleneğinden çok, Fatımî - Eyyûbî, Mısır, Mezopotamya ve Suriye geleneği ile bağdaşır. Azerbeycan grubundan uzak görünür. Ancak sepetli figürün başındaki ucu sivri kenarlı şapka XIV. yüzyıl İlhanlı devrinde moda olan tipte olup (Res. 11) bunun yakın benzerlerini Hararî taşı³³, bir benzeri Keir koleksiyonunda bulunan³⁴ piring üzerine gümüş kakma tekniğindeki Bursa Müzesinde bulunan bir şamdanın üzerindeki sultan figüründe de görülür. Bu tür şapkaların daha teferruatlı çeşitleri 1334 tarihli Viyana'daki Harirî'nin Makamat'ındaki takdim sayfası minyatüründe sağ alt köşedeki müzisyenlerin Moğol modasını takip eden başlıklarında görülür³⁵.

Kabartma aslında batı ve doğu geleneklerinin assimile edildiği ve XIII. yüzyıl Selçuklu klassesizminden XIV. yüzyıla geçişi ifade eden bir döneme işaret etmesi açısından büyük önem taşır. Eğer, geniş yüzeydeki vak - vak süslemesini andıran kıvrık dal dekorasyonu daha yakından, kendine benzer örneklerle birlikte incelenirse, bu nokta

Avrupasında bunlar çok popüler konulardı. Lev. 16. da Cod. Grec. DXL, Biblioteca Marciana, Venedik'teki eserde Res. a üçüncü sıradaki sütun başlığı üzerinde sırtı küfeli figür Carrand fildişleri tipindedir. Lev. 19 da Carrand fildişleri ile San Marco Bazilikası portal kabartmalarının fotoğrafları verilir ve aradaki benzerliğe işaret edilir. s. 32 - 33 de Carrand fildişlerinin tarihlendirilmesiyle ilgili tartışmalar verilir.

³¹ A. E.

³² E. Atıl, "Two Il - Hanid Candlesticks at the University of Michigan," *Kunst des Orients*, VIII, 1/2 (1972), s. 1-35.

³³ Hararî taşı için bk.: D. S. Rice, *T. Z. E.*, s. 36, Res. 25 deki madalyonda sağdaki figürün şapkası.

³⁴ G. Fehérvári, *Islamic Metalwork of the Eight to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London, 1976, No. 133, Lev. 44.

³⁵ Bk.: R. Ettinghausen, *Arab painting*, Geneva, 1962, s. 148 deki resim.

daha çok aydınlığa kavuşabilir ve sütunların tarihlendirilmesi hakkında başka noktalar ileri sürülebilir.

İslam sanatında çok yaygın olan kıvrık dalların nebat, hayvan ve insan başlarına dönüşümünü gösteren eserler bu sanatın hemen her kolunda görülür. Tarihlendirilmesi ve orijini oldukça karanlık ve çelişkili görülen Gazne kabartması bir yana bırakılırsa, XIII. yüzyıldan perdahlı bir Keşan çinisi (Res. 16)³⁶, Eyyûbilerden el - Malik el - Salih el - Necmettin Eyyub için 1240 larda yapılan Freer Gallery'deki d'Arenberg leğeni³⁷, Mahmud b. Sungur imzalı 1281 tarihli Londra, British Museum'daki bronz üzerine gümüş kakma tekniğinde XIII. yüzyıl sonu kalemdanlığının kapak süslemesi (Res. 17)³⁸ yanı sıra motiflerin sütun başlığındaki esasa benzer bir şekilde yukardan aşağıya gelişen kıvrık dal sistemlerinden oluşan madalyonlardan meydana geldiği M. de Vasselot koleksiyonundaki Yusuf b. Ya'kub imzalı³⁹ (Res. 18) bir XIII. yüzyıl kalemdanlığındaki kıvrık dalların uçlarındaki hayvan ve insan başları ve onların oluşturduğu madalyonlardaki hikâye motifleri XI. yüzyıldan, Fatımî'lerden beri süre gelen bir gelenekle Hama başlığını birbirine bağlar.

Bunların arasında en ilginç 1297-1321 tarihleri arasında Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin adlı bir Musul'lu sanatçının Resulî el - Malik el - Mu'eyyed Davûd için Kahire'de yaptığı, New York, Metropolitan Müzesindeki pirinç üzerine gümüş kakma bir tepsidir (Res. 19)⁴⁰. XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başında yapılmış olan bu tepsinin dekorasyonunda ortadaki frontal bir sfenksin kanatlarından ve ayaklarının ortasından çıkan kıvrık dallar bütün yüzeyi saran bir kıvrık dal sistemi meydana getirir ve bu dallar kanatlı arslan, boğa, harpî, grifon gibi hayalî hayvan motif ve protomlarına dönüşür. Esas dekorasyon sistemi açısından hayvanların daha belirgin olduğu bir süsleme gösterir. Hama sütun başlığında kıvrık dal - nebatî - hayvanî süslemeye dönüşüm çok daha sofistikedir, ustalıklıdır. Resulî tepsisi bu açıdan

³⁶ Bk.: not. 9.

³⁷ D'Arenberg leğeni için bk.: D. S. Rice, "Inland Brasses...", ..., s. 316; E. Atıl, *Art of the Arab World*, Washington, D. C., 1975, No. 27, s. 64 - 68.

³⁸ *A Survey of Persian Art*, ..., Lev. 13 - 36.

³⁹ Yusuf b. Ya'kub için bk.: L. A. Mayer, *Islamic Metalworkers and Their Works*, Geneva, 1959, s. 91 Eserin reproduksiyonu: *A Survey*..., Lev. 1317, D.

⁴⁰ Rice, *Y. Z. E.*, s. 292, Res. 99; Mayer, *Y. Z. E.*, s. 29; M. Dimand, *A Handbook of Muhammedan Art*, New York, 1947, s. 151 - 152.

Gazne sarayı kabartması (Res. 20)⁴¹ ile Konya'daki Nisan Tası⁴² süslemeleri arasında bir yer işgal eder. Mes'ûd III (1099-1115) veya Bahramşah (1117-1153) devirlerine yerleştirilen Gazne sarayı mermer levhasındaki kabartmalar üslûp açısından, Dr. Baer'in de işaret ettiği gibi⁴³ XII. yüzyıldan çok, XIII. yüzyıl sonu özellikleri göstermektedir. Ancak, Gazne devletinin XII. yüzyıl sonunda fiilen çökmüş bulunması⁴⁴, bu kabartmaların daha ileri bir tarihe konmasına şimdilik mani oluyor. Daha ileri bir tarihe konsa bile onların nasıl Gazne sarayına getirildiğini de açıklamak zordur. Ancak, kıvrık dalların işlekliliği, figür tasvirlerindeki canlılık, zenginlik ve üslûplaşma, çerçevelerde Musul madenlerine benzer madalyonların bulunması, onların daha çok, Suriye - Mezopotamya, Mısır, yani Önasya süsleme geleneğine uyduğunu gösterir. Nisan Tasındaki içki sunan, tanbur çalan insan figürlü kıvrık dallarla benzerlik de İlhanlı devri süslemesi ile yakınlık gösterir. Bütün bu özellikler acaba Gazne'nin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğollar tarafından tahribinden sonra yine onlar tarafından onarılmasına mı işaret ediyor? Bu kabartmalı kapı kanatları acaba daha sonra mı yerine kondu? Bütün bunlar henüz cevaplandırılmamış ve cevaplandırılması zor sorunlardır. Bir az önce değindiğimiz gibi, hiç kuşkusuz, bu serinin en ilginç örneği Konya Mevlana Müzesindeki Nisan Tası'dır⁴⁵. Üzerindeki kitabeden son İlhanlı Sultanı Ebu Sa'id (1316-1335) için yapıldığı anlaşılan bu tasın leğen kısmını sınırlayan oniki bölümlü iki dar frizde kıvrık dal, hayvan ve insan protomları görülür. Aralarında müzik yapanlar, içki sunanlar ve insan başlı harpîlerin de tasvir edildiği bu yaratıklar kıvrık dalların uçlarını sonuçlandırır. Böylece, Gazne ve Hama kabartmaları serisinin geç bir örneğini oluşturur. Hama kabartmasının ördek, tavus, kuş ve harpîlere dönüşen kıvrık dal sistemini herhalde XIV. yüzyıl ortası kadar geç bir tarihe yerleştirmek doğru olmaz. Zaten kitabelerde zikredilen el - Malik el - Muzaffer Takiyeddin ismi de en son III. Muzaffer devrine yani XIII. yüzyıl sonuna işaret eder.

⁴¹ E. Baer, *Y. Z. E.*, not 20.

⁴² A. Y., "The Nisan Tasi. A Study in Parsian - Mongol Metal Ware, "*Kunst des Orients*, IX, 1/2 (1973-74), s. 1-46.

⁴³ E. Baer, bk. not 41.

⁴⁴ Gazne devleti için bk: M. L. Dames, "Gazneliler," *Islam Ansiklopedisi*, IV (1964), s. 742-748.

⁴⁵ Baer, "The Nisan Tasi...", s. 32-34 deki resimler,

Ancak, kıvrık dal ve rumilerin ördeklere dönüştüğü ve hayvan başlarıyla sonuçlandığını gösteren bazı XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başı maden eserleri vardır. Baltimore'da Walters Art Gallery'deki (WAG 54. 451) bir buhurdanlık (Res. 21)⁴⁶ XIII. yüzyıl sonuna yerleştirilen kıvrık dal - ördek süslemesi ile buna bir örnektir. Diğer yandan Stora kolleksiyonundaki pirinç üzerine gümüş kakma ve kazıma tekniğindeki 1308 tarihli bir şamdan kaidesinin⁴⁷ madalyonu üzerindeki simetrik rumilerin ördek biçimini aldığı süsleme örneği (Res. 22) bu tip dekorasyonun XIV. yüzyıl başlarında kullanıldığını gösterir. Kıvrık dalların uçlarındaki rumî ve palmetlerin ince ince, damarlarıyla işleniş tarzı, üslûbu XIII. yüzyıl sonundan Anadolu'da Beyşehir Eşrefoğlu camii pencere alınlıklarındaki palmetlere (1297-99) ve Louvre Müzesindeki XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyıl başına 1299-1310 arasına yerleştirilen St. Louis'nin vaftiz çanağındaki figürlerin arka planındaki nebatî dekorasyona benzer⁴⁸.

Hama kabartmasının, herhalde, XIII. yüzyıl sonuna doğru III. Muzaffer devrinde (1248-1298) yapılmış olması daha akla yakındır. Esasen, eseri ilk inceleyen Riefstahl'in kanısı da daha çok bu yönde gibi görünür. Bütün bu örneklerin çerçevesi içinde, bu rölyef dekorunun XIV. yüzyılı hazırlayan bir süsleme programının bir parçası olduğunu ileri sürmek herhalde yanlış olmaz.

Bütün bu örnekler arasında başlık kabartmasıyla hayret edilecek derecede bir benzerlik gösteren bir desen Berlin'de Preussischer Kulturbesitz'deki Diez albümlerinden Fol. 73. ün 51. inci yaprağındaki yakalık deseninde görülmektedir (Res. 23). Dikkat edildiğinde yakalığın aşağıdan yukarıya ve yanlara uzanan kıvrık dalları ördek, kuş, tavus biçimini almıştır. Burada artık rumî tezyinattan bahsedilemez. Ancak, ördek ve tavus gövdeleri, vücut burkulmaları, ortadaki şakayik çiçeğinden çıkan antitetik kuş başları, aşağıya doğru uçan tavusa, güvercine benzer kuşlar, Hama kabartması ile Baltimore buhurdanlığının arkasında aynı tip bir desenin olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Gerek Diez, gerekse İstanbul albümlerindeki desen ve resimler çeşitli devirlerin ürünüdür ve bunları tarihlendirmek sanat tarihçilerini çok uğraştıran bir konudur. Ancak, bu Diez albüm dese-

⁴⁶ A. E., Res. 45.

⁴⁷ *A Survey of Persian Art...*, Lev. 1355.

⁴⁸ D. S. Rice, "The Sacsons...", s. 27, Res. 9 da.

ninin XIII. yüzyıl sonundan sonraya tarihlendiremeyeceğimiz kabartmayla bu kadar benzerlik göstermesi XIV. yüzyıldan daha geç olmayacağını gösterir. Bu açıdan Hama kabartması desenin tarihlendirilmesinde yapıcı bir rol oynar. Bu tip karşılıklı kuş kabartmalarının çok sade örneklerine Anadolu Beylikleri devrinde Eğridir'de XIV. yüzyıldan Dünder Bey medresesinin sonradan restore edilen sütun başlıklarında da rastlarız.

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta bu kabartmanın Hama'daki hangi binadan getirildiğidir. Genel eğilim Nureddin camiindeki mihrap sütunlarıyla benzerliği açısından bunların da o camiye Muzaffer II. nin yaptırdığı ilaveler arasında olduğudur. Ancak, sütun başlıklarının insan figürlü olması bunların bir camide kullanılmış olduğu fikrini kuşkuda bırakıyor. Her ne kadar, aynı sütun ve başlıklar Bozüyük'de de camide kullanılmışsa da bunun ne zaman kullanıldığı ve caminin problemleri durumu ileride değineceğimiz bir konu olacaktır. Hama'da Nureddin camiinden başka Muzaffer'in sarayı ve yukarı şehirde Emeviye camii ile Muzaffer III. ün türbesi civarındaki revak, galeri ve delizlerin bulunduğu biliniyor. Sütunların öndeki iki geniş ve üç sferik üçgen yüzeylerinin işlenmiş ve arkadaki iki geniş ve bir sferik üçgen yüzeyin işlenmemiş olması bunların sadece ön yüzeylerinin görünecek tarzda yerleştirilmiş olacaklarını, büyük bir olasılıkla ya niş çerçevesi veya yine kürsü taşıyıcısı olarak kullanıldıklarını akla getirmektedir. Dekoratif kürsü sütunlarına Avrupa Orta çağında da rastlanıyordu. Monreale'de Benedettini Manastırının arkasında tek kaide üzerindeki kabartma başlıklı dört sütun bize bu noktada bir fikir verebilir⁴⁹. XII. yüzyıl sonuna tarihlendirilen bu sütunların gövdeleri kıvrık dal, palmet, ve yarım palmetlerle teşkilatlandırılmış ve kıvrık dalların arasındaki sahalara insan ve hayvan figürleri yerleştirilmiştir. Üslup farkına rağmen, aradaki süsleme benzerliği dikkati çeker. Ayrıca, dekoratif gövdeli ve başlıklı sütunlar gerek Avrupa Orta Çağında gerekse, Ermeni mimarisinde geniş ölçüde kullanılıyordu. Sarahin kitaplığındaki ejderli ve gövdesi geçme tezyinatlı sütun (Res. 24)⁵⁰ bu tür sütunların bütün Orta Çağ boyunca çevresel değişikliklere rağmen doğu ve

⁴⁹ Bk. Kühnel, *Y. Z. E.*, s. 83, Res. 65.

⁵⁰ A. Sakisian, "Thèmes et motifs d'enluminure et de décoration arméniennes et musulmanes, *Ars Islamica*, VI (1939), s. 66 - 87, Res. 30.

batıda kullanıldığı ve İslam ile Hıristiyan sanatları arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu gösterir. Bağ bozumu ve mevsim - ay sembollerinde batıdan etkilenen İslam sanatı, geometrik geçmeli yüzeyi kaplayan dekoru ile Ermeni eserlerini etkiliyordu. Kabartmaların yanı sıra, İstanbul Topkapı Müzesinde gayri İslami yazmalar arasında (Deissmann No. 122) bir Ermeni İncili⁵¹ Hama sütun kabartmalarıyla benzerlik gösteren bazı tezhihlere sahiptir. Tarsus'ta Nevrun Kalesi İskevra Manastırında İstefanos için hazırlanan ve Yovasof Hovasap tarafından resimlenen 1273 tarihli incilin 13. s. daki serlevha tezhibinde üç bölümlü palmetlerin yan bölümlerinin ördek ve orta bölümünün de insan başı şeklinde olduğu görülür. İncilin gerek mevki gerekse tarih açısından Hama kabartmalarıyla yakınlık göstermesi bu etkileşimi kuvvetlendirir.

Gerek haclı seferleri, gerekse bölgeler arası ticaret⁵² bu devirde sanat biçimlerini etkilemiş, mahalli Hıristiyanlar da iki bölge arasında aracı rolü oynamıştı. Hama sütunları da böyle bir etkileşimi ifade eden eserlerden biridir. Sütunların orijinal yerlerini bulmak herhalde zordur. Ancak, onların dinî mimariye ek bazı binalardan, gelmesi akla yakın görünür. Saray içindeki bir kürsüye ait olabileceği gibi, bir türbenin dış yüzünde veya bir revak, seki veya hazne yapısının herhangi bir yerinde karşıdan görülmek üzere yerleştirilmiş olmalıdır.

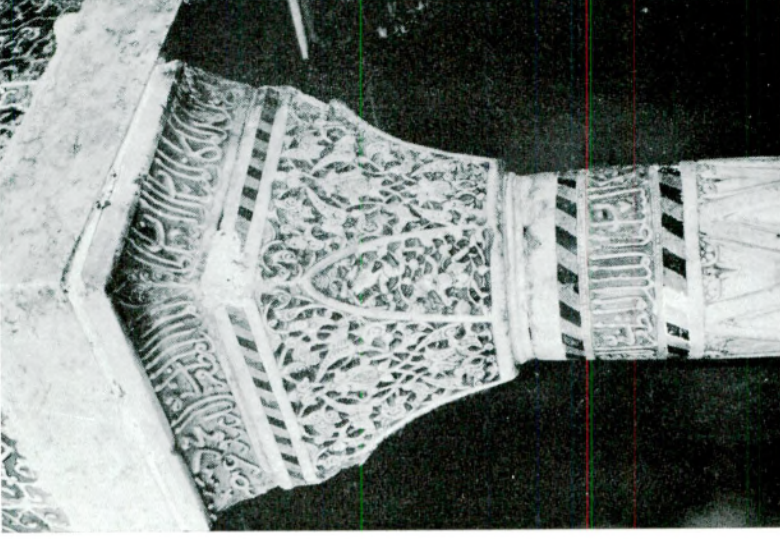
Sütunlarla ilgili diğer bir problem de onların Bozüyük Kasım Paşa camiinde eserin yapıldığı 1528 tarihinden itibaren mi kullanıldığı, yoksa binaya daha sonra mı getirildiğidir? Her ne kadar camiin ilk inşa tarihi 1528 yılında ise de yapı daha sonra yangından zarar görmüş ve geniş ölçüde onarılmıştır. Yapının mihrabı, minberi ve mahfili daha sonraki bir devirde, büyük bir olasılıkla XVIII yüzyılda onarılmıştır⁵³. Burada dikkati çeken taraf minber kapısındaki iki satırlık fayans kitabenin "Bu hamam Kasım Paşa tarafından 932 H./1525 M. yılında yapılmıştır." demesidir⁵⁴. Aslında büyük bir külliye ve yapı kompleksi olarak inşa edilen Bozüyük camii hakkında onu 1555 de

⁵¹ D. A. Deissmann, *Forschungen und Funde im Serai*, Berlin - Leipzig, 1933, s. 131, No. 122. Bu tezhibe dikkatimi çeken Dr. F. Çağman'a burada teşekkür etmek isterim.

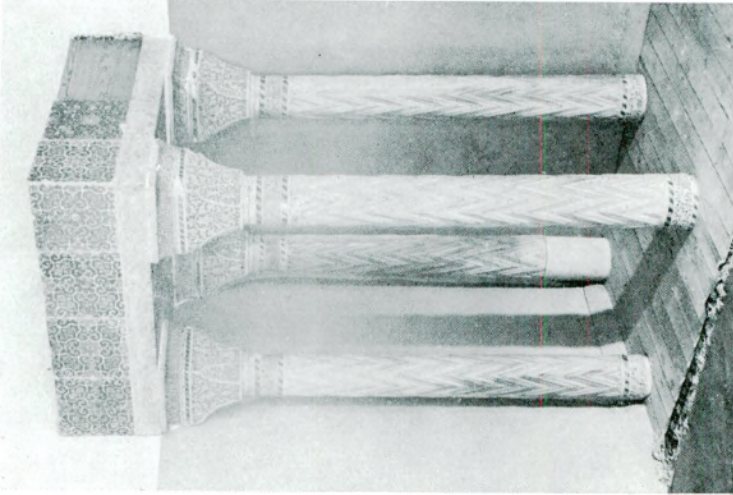
⁵² Bk.: Becker not 10 da zikredilen eser; ayrıca W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çevr. E. Z. Karal, Ankara, 1975

⁵³ Bk.: *Hadikat ül-Cevami...*, s. 2 - 4.

⁵⁴ Taeschner, "Die Inschriften...", s. 184.

2 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsünün
sütun başlığı Foto : Dr. Yıldız Demiriz

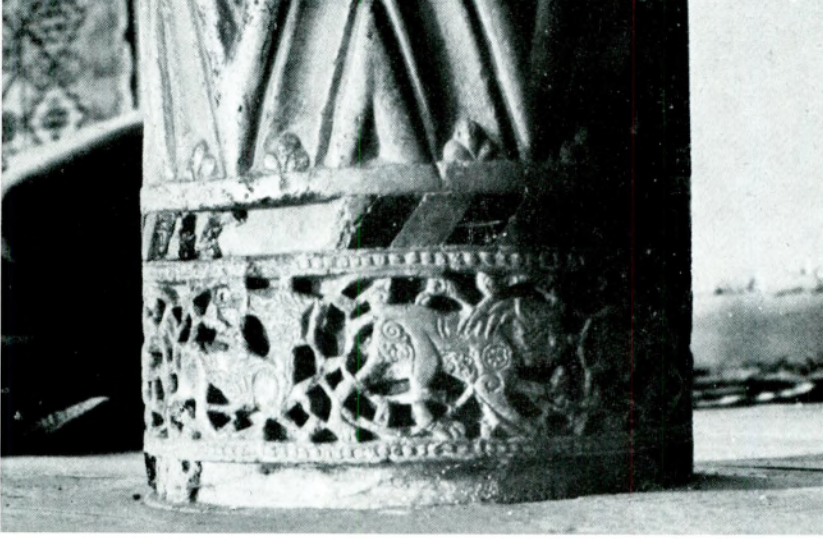
1 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsüsü ve
sütunları Foto : Dr. Yıldız Demiriz

3 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsüsü sütun ayağı kabartması
Foto: Dr. Yıldız Demiriz

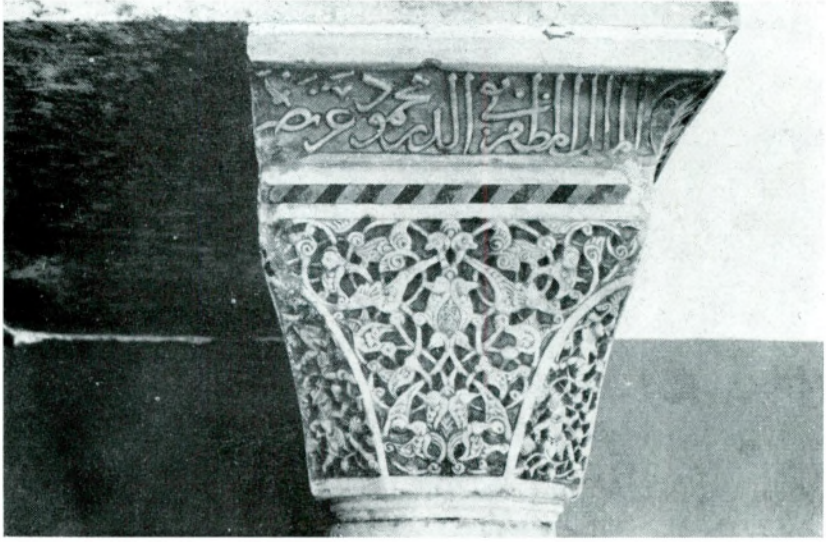
4 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsüsü sütun ayağı kabartması
Foto: Dr. Yıldız Demiriz

5 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsüsü sütun ayağı kabartması
Foto: Dr. Yıldız Demiriz

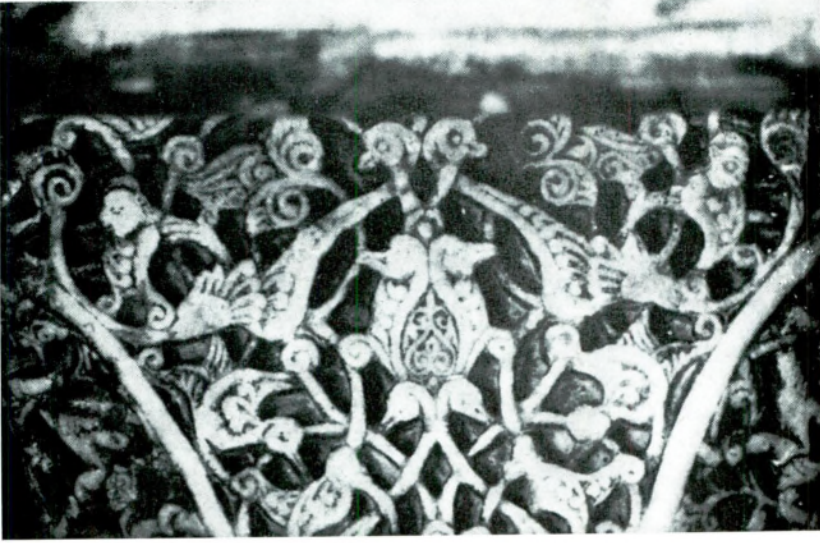
6 — Bozüyük Kasım Paşa camii kürsüsü sütun ayağı kabartması
Foto: Dr. Yıldız Demiriz

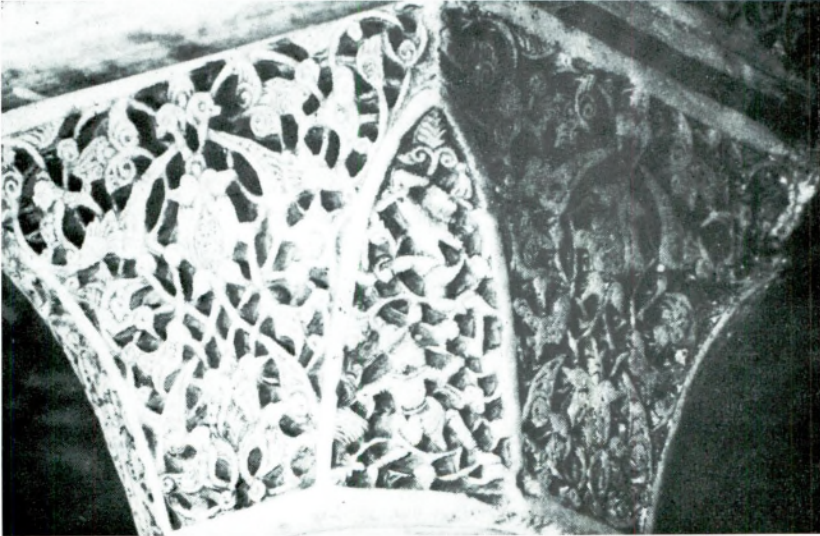
7 — Bozüyük Kasım Paşa camii sütun başlığı geniş yüzü
Foto: Dr. Yıldız Demiriz

8 — Bozüyük Kasım Paşa camii sütun başlığı geniş yüzeyinden görünüş
Foto: Mehmet Tuncel

9 — Bozüyük Kasım Paşa camii sütun başlığı geniş yüzünden diğer bir görünüş
Foto: Mehmet Tuncel

10 — Bozüyük Kasım Paşa camii sütun başlığından üçgen kısım kabartması
Foto: Mehmet Tuncel

11 — Bozüyük Kasım Paşa camii sütun başlığından üçgen kısımdaki figürler
Foto: Mehmet Tuncel

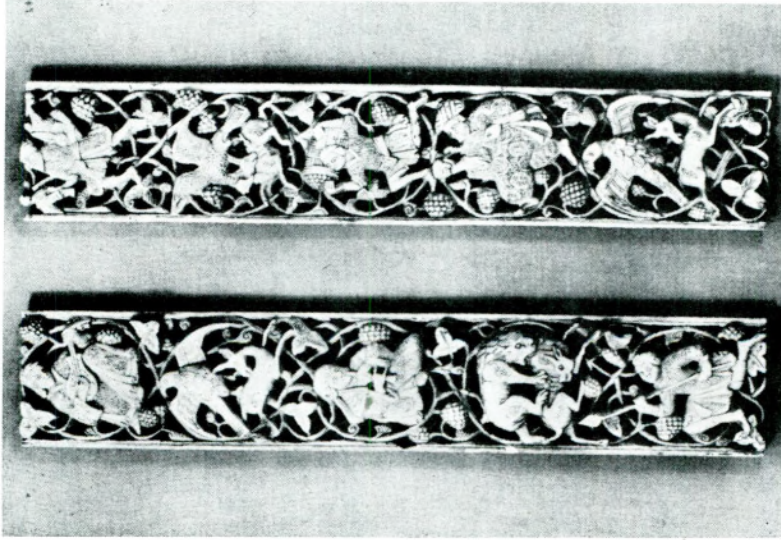
12 — Fatimî Kapıkanadı,
Louvre Müzesi
Kühnel'den

15 — Carrand fildişi, Floransa
Milli Müzesi Küthnel'den

14 — Carrand fildişi, Floransa
Milli Müzesi Küthnel'den

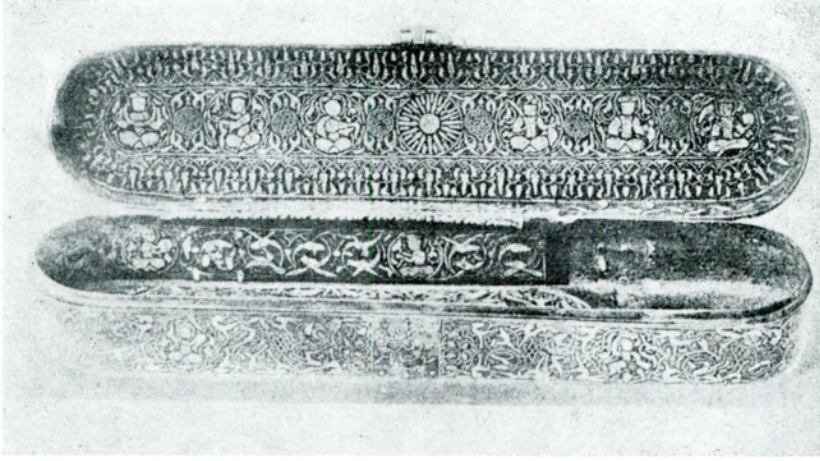
13 — Fatımî fildişi kabartması, Dahıemü
Müzesi, Berlin Küthnel'den

G. İnal

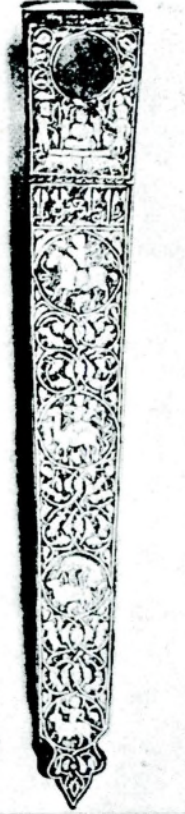

16 — Perdahlı Keşan Çinisi

Otto - Dorn'dan

17 — Mahmud b. Sungur'un 1281 tarihli bronz kalemdanlığı,
British Museum, Londra *A Survey of Persian Art'dan*

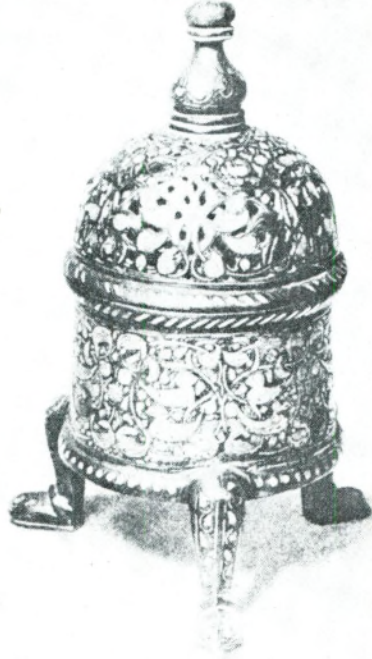
18 — Yusuf b. Ya'kub
imzalı bronz kalemdanlık,
Vasselot Koleksiyonu
A Survey of Persian Art'dan

20 — Gazne sarayının mermer kapı kabartmaları
Baer'den

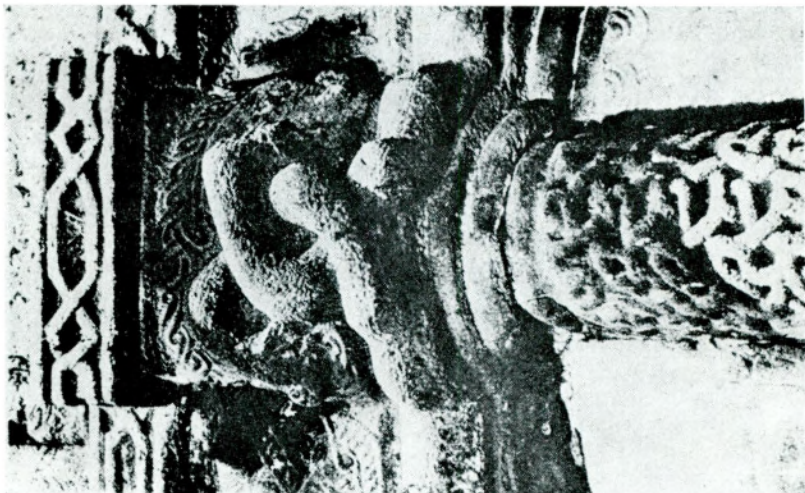
19 — Resülü Tepsisi, Metropolitan Müzesi, New York
Rice'dan

21 — Bronz Buhurdanlık, Walters Sanat
Galerisi, Baltimore *Baer'den*

22 — Pirinç gümüş kakma şamdan kaidesi, 1308 tarihli,
Stora koleksiyonunda *A Survey of Persian Art'dan*

24 — Sanahin Kitaphığı sütun başlığı
Sakistan'dan

23 — Desen, Preussischer Kulturbesitz, Berlin
Diez A. Fol. 73, s. 51 üst. Berlin, Preussischer
Kultur Besitz in müsaade style

ziyaret eden Derschwanm, caminin iki misafirhanesi (Tabhanesi), imareti ve Kervansarayı olduğundan bahsetmektedir⁵⁵. Eskiden bu bölgede çok haydut bulunduğundan Kasım Paşa bu bina kompleksini yaptırana kadar burada hiç köy yokmuş. Ancak, Cami, imaret ve Kervansaray'ın yapımından sonra ahali burada yerleşmeye başlamış Bina kompleksinin devrin menzil külliyesi tipinde bir yapı grubu olduğu anlaşılıyor. Ancak, hamam'ın hangi kısmında olduğu belli değildir. Anlaşıldığına göre, ve binanın bugünkü durumunun gösterdiğine göre, külliyenin yapımı Kasım Paşa'nın 1524 de Mısır valiliğinden alınıp 1526 da İstanbul Muhafızı olmasından sonra başladı⁵⁶. Hamam, herhalde arazinin herhangi bir yerinde belki de bir köşk ile birlikte yapılmış ve Kasım Paşa'nın 1528 de 3. vezir olmasından sonra 1528 de de cami ve diğer yapılar tamamlanmıştı. Camiye ün getiren renkli sır tekniğindeki çinilerin kompozisyonlarındaki bazı düzensizlikler yapının yangın geçirmesinden sonra, XVIII yüzyılda Ahmed III devrinde (1673 - 1736) civarındaki binalardan malzeme alınarak onarıldığını göstermektedir⁵⁷. Minberin çini kitabesinden başka diğer çinilerin de hamamdan mı getirildiğini veya orijinal mı olduğu kesinlikle belli değildir. Tabhaneler tamamen yok olmuş sadece tek kubbeli cami ve onun yan tarafında bugün dükkân olarak kullanılan imaret kısmı ile karşı tarafta Han olduğu söylenen kubbeli bir yıkıntı kalmıştır. Bütün bu olaylar göz önüne alınırsa, sırlı çini dekorlu kürsüyü taşıyan sütunların da caminin yapımı sırasında orada bulunduğu kuşkuludur. Özellikle, caminin yüksekliği ve hacmi ile kürsü ve sütunların küçüklüğü hemen göze çarpmaktadır. Kürsünün ve sütunların âdeta cami için yapılmadığı, fakat sonradan oraya getirildiği fikrini uyandırmaktadır. Camideki yeni unsurlar ve renkli sır tekniğindeki çinilerin kompozisyonlarındaki düzensizlikler kuşku-muzu kuvvetlendirmektedir. Ancak, bu andaki bilgimize göre gerek Hama sütunlarının Eyyubi devrinde Hama'daki yerleri, gerekse, Bozüyük camine ne zaman getirildikleri cevabı açık bırakılacak birer sorun teşkil etmektedir. Kanımızca, Kasım Paşa'nın 1516-20 arasında Hama mutasarrıflığı yaptığı sırada hoşuna giden ve beraberrinde İstanbul'a getirdiği bu sütunlar, paşa İstanbul'a döndükten ve

⁵⁵ A. E., s. 183 de Denschwanm'ın pasajı modern Almanca ile zikredilir.

⁵⁶ Kasım pş. için bk. Not. 2.

⁵⁷ Bk.: not 52.

Bozüyük'te inşaata başladıktan sonra kompleksin herhangi bir bölümünde, belki de ikametgâh kısmında kullanılmış ve XVIII. yüzyıldaki yangından sonra, *Lale Devri* gibi figür ve süslemeye karşı daha liberal bir devirde cami onarılırken renkli sır tekniğindeki çinilerle birlikte camide bir köşeye süs olarak konmuştur.

Gerek Eyyubî, gerekse Osmanlı sanatı ve süslemesi açısından bu derece önemli olan bu küçücük kürsünün taşıdığı anlam her iki değişik devir sanatı için de değişik olmakla beraber ilerde sanat tarihçilerinin çözümünü bekleyen bir problem oluşturmaktadır. Şimdiye dek yayınlanan malzeme Hama Eyyubîlerinin hiç de figüre karşı olmadıklarını ve önemli sanat patronu olduklarını göstermektedir. Bundan sonraki çalışmaların gerek Eyyubî sanatı gerekse, Bozüyük'teki Osmanlı kompleksi açısından bir takım çözümler getirmesini bekleyebiliriz.

S U M M A R Y

SOME INTERPRETATIONS CONCERNING THE RELIEF DECORATION OF THE COLUMN - CAPITALS OF THE KURSI IN THE MOSQUE OF BOZÜYÜK

The mosque of Kasım Pasha in Bozüyük has been mentioned in many travel books, and is famous because of its coloured - glaze fayance decorations. It has been constructed in 1528 as a part of a large building complex consisting of quest houses, kitchens and a kervansaray. A tile of the minber bearing an inscription that the bath was built in 1525 by Kasım Paşa indicates that there have been many changes in the mosque after a fire and it was re - built in the eighteenth - century, probably using the tiles of a bath, location of which is unknown. The most important part of the mosque is a *kürsî* on the left - hand corner of the mosque resting on four columns brought by Kasım Pasha from Hama, who was the governor (*mutasarrıf*) of that city during 1516 - 20. The most remarkable part of the columns is the carved decoration of the capitals containing vegetal, animal and human motifs. Its inscriptions bear the name and the titles of the Ayyubid ruler Sultan al - Malik al - Muẓaffer Taqî al - Din Maḥmūd, which indicates a date in the thirteenth century.

The inscriptions and the relief decorations of the mosque and the Kürsî have been very well studied and published by F. v. Taeschner and R. M. Riefstahl in an article "Aus der Mosche Qâsim Pasha's in Boz Üjûk," in *Der Islam*, XX/2 (1932), pp. 182-195. The inscriptions on the impost and on the upper part of the column are the same except for one word. That of the impost says: "Sultan al - Malik al - Muẓaffer Taqī al - Dīn Maḥmūd ordered the construction of this blessed place (mekân)." On the other hand, the second inscription uses the word "Dâr" (house) instead of "Mekân - place." We do not know what this difference meant. It may indicate a certain meaning or it might be a result of the lack of place or a wish to break the monotony. The question is the identity of the person mentioned in the inscription. There were two sultans bearing the same name and the titles: Muẓaffer II (1229-44) and III (1248-98) both being the sons of Malik al - Mansur I and II of the Ayyubids.

Although Riefstahl has dealt with the columns and the capitals very well and compared them with the Carrand ivories, the wooden beams of the Qala'ün's Maristan, the Mosul metal work and the Anatolian stone decoration, and dates to the thirteenth century, there are some remarks which I would like to make in this article. Both Taeschner and Riefstahl tend to accept the fact that they might be brought from the mosque of Nur al - Dīn in Hama because of the similarity to the decoration of the animal frieze of the mihrab Muẓaffer II in that mosque. If one accepts this view the Hama capitals might be dated to the mid - thirteenth century. However, Riefstahl also tends to date them towards the end of the century which seems more reasonable. He also maintains that Ayyubids were against the figural representation, and since the zengids were interested in that type of decoration, this part of the Ayyubid domain was under the influence of the Zengids and served as a bridge between Mesopotamia, Iran and Anatolia.

Actually we know little about the city of Hama and its Ayyubid period (1178-1298). It was composed of two parts: upper and lower Hama. The lower city which has been richly adorned with buildings during the period of Nur al - Dīn contained a hospital, three medresehs and the palace of Malik al - Muẓaffer, in addition to the Mosque of Nur al - Dīn. In the upper city, on the other hand, there was the old mosque of the Umayyads with courtyards and revaqs containing a

pool, mihrabs and a building of treasury resting on eight ancient columns. There was the tomb of Muẓaffer III joined with the mosque through a corridor. This part of the city contained a lot of ancient elements since the mosque was located on an ancient spot and converted from an ancient church. The Hama capitals might originate from one of these buildings, very probably from a profane one, since contains human figures, but at the moment we do not know where they came from.

During the recent years many objects made for the Ayyubid rulers were brought to light, and we understand that they were not against the figural representation. Next to the representations on the Ayyubid coinage, late Dr. D. S. Rice gave a list of ten objects ordered by the Ayyubids during the years 1238-1321 (D. S. Rice, "Inlaid Brasses from the Workshop of Aḥmad al - Dhakī al - Mawsillī," *Ars Orientalis*, II (1957), pp. 284-346, esp. 326). Apart from them, there is an astrolab in the Germanisches Museum in Nürnberg made by a Nishapurī artist for al - Malik al - Muẓaffer Taqī al - Dīn (M.v. Berchem, "Notes d'Archeologie arabe,"

Jurnal Asiatique, VIIIe serie, XIX (Mai - Juin 1892), pp. 377-407, esp. pp. 391-92).

The four capitals of the Kasım Pasha Mosque contain the same decoration on the outer sides, while the inner sections were left undecorated, indicating that they were used to be seen from the decorated fasades. Of the bell-shaped capitals the broad sections contain a vegetal decoration resembling the vaq - vaq ornament and the corner sections are carved in a triangular way resembling a spherical triangle and contain two human figures climbing a tree indicated by a spiral tendril. The zig - zag voluted columns do not contain any remarkable decoration and a base (Figs. 1-11). Only on the lower section there is a frieze of animals walking on foliage, which has been a typical motif from the early Islam on and also used in the decoration of the mihrab of the Nur al - Dīn mosque donated by Muẓaffer II.

The motif of human beings and animals intermingled with the foliage, resembling the vaq - vaq ornament has been widely used during the 11th - 13th centuries creating a certain classicism from the the eastern Islamic lands to the western. Therefore, one must locate the place and the position of the Hama capitals within this tradition.

In the East the silver plaques found in Kotskhar in the Hermitage Museum (attributed to the 11th century) and the marble doors of the Palace of Ghazne are the examples of this type of a decoration. It has been also a popular motif in western Islam as indicated by the Fatimid wood carving, ivory panels and the carand ivories. The motif of climbing figures, although appear in the above - mentioned examples, best examples are found among the metal work of the period. The closest parallel of this is seen on the medallions of the candlestick made by Abu Bakr b. Haji Jaldak in 1225 for the last Artukid Sultan of Amida and Hasan Keyf, al - Malik al - Mavdūd (1222 - 1232), who had escaped from the Ayyubids of Damascus and took refuge in the Court of the Hama Ayyubids in 1237. An incised inscription on the candlestick indicates that it belonged to a lady (dâr) under the protection of one of the slaves of al - Malik al - Muẓaffer (D.S. Rice, *Op. Cit.*, pp. 318 - 19, Fig. 40 e, g.; I would like to point out, however, that the use of the word "dâr" might need a further explanation. M. v. Berchem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Paris, 1894, I. *Egypt*, pp.187 - 188, interprets the word "dâr" either as a palace or a lady. It seems that especially during the Mamluk period it was used in the sense of a lady. Since Dr. Rice did not give the full inscription, I think it is not clear whether the word "dâr" means 'palace' or 'lady'.) The representations in these medallions show a human figure climbing a tree. The posture of this figure resembles the one with a basket in hand in the Hama relief. Since, apparently the candlestick was in the Court of the Hama Ayyubids at that time, it might have influenced the stone carvings. Another similar motif appears in the well - known canteen in the Freer Gallery in Washington, D. C., in the scene depicting the Entry of Jesus into Jerusalem (See: G. Fehérvári, "Art and Architecture," in the *Cambridge History of Islam. II. The Further Lands. Islamic Society*. Cambridge, 1970, pp. 702 - 741, Fig. 22a; L. T. Schneider, "The Freer Canteen," *Ars Orientalis*, IX (1973), pp. 137 - 156, p.139, Pl. 2/6. The auther points to the similarities to the Ayyubid works and maintains a Mesopotamian or Syrian provenance for the canteen.) On this piece the figures on the trees welcoming Jesus indicate the same repertoire. In all these works a similar motif is used in the scenes of different content calling to mind that a certain pattern has been adapted to different media and content in each case. They constitute the patterns of the repertoire of the Seljuq - period. The

figure with the basket wears a hat resembling the 14th century mongol headgears. The figures in the Hararî bowl and on a candlestick in the Keir Collection (another example of this is found in the Museum of Islamic Art in Bursa indicating that they were once a pair), and the frontispiece miniature of the Maqāmât of Harîrî in the National Library in Vienna wear such hats. These characteristics indicate that the Hama relief of the capital indicates a period in which the western and eastern Islamic traditions were assimilated, and it was a work of a transition period from the thirteenth - century Seljuq classicism to the fourteenth century.

When we deal with the vaq - vaq like ornament of the broader surface of the capital, this point becomes clearer. As pointed out by Riefstahl it is one of the most popular motif in Islamic Art. The closest examples of it are the decoration of the brass tray made for the Rasulid Sultan al - Malik al - Mu'ayyad Da'ud made in Cairo in 1297 - 1321 now in the Metropolitan Museum - New York (D. S. Rice, *OP. Cit.*, Fig. 99), the Stone relief from Ghazne and the Nisan Tasi in the Mavlana Museum in Konya (for both these examples see: E. Baer, *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art*, Jerusalem, 1965, pp. 82-83, Pl. XLVII; "The Nisan Tasi. A Study in Persian - Mongol Metal Ware," *Kunst des Orients*, IX, 1/2 (1873-74), pp. 1-46). Although the Ghazne relief belongs to the Palace assumed to be executed by the order of Mas'ud III (1099-1115) or Bahramshah (1117-1153), the relief seems to belong to a later period from the point of its similarity to the decoration of the Nisan Tasi. Since the Ghaznavids came to an end at the end of the 12th century, it is difficult to explain their existence in the Ghazne Palace.

The most characteristic motif of the Hama relief is the transformation of the tendrils into the animated half palmettes in the form of ducks, birds and pheasants which indicates a late thirteenth century date. Such a transformation is seen on an incense burner in the Walters Art Gallery in Baltimore (E. Baer, *Op. Cit.*, Fig. 45) from the late thirteenth century, and on an Ilkhanid candlestick dated 1308 (*A Survey of Persian Art*, XII, Pl.1355). A design in the Diez Albums in Berlin Fol. 73, p. 51 shows a remarkable resemblance to the Hama relief. It is a design of a color consisting of spirals trasforming into ducks, birds and pheasants (Fig. 23). Here, one cannot talk about an arabesque decoration, but the rendition of the ducks and pheasants,

the confronted birds on either side of a peony flower, downwards flying pheasants or pigeons indicate that the Hama relief, the incense burner and the Berlin design, they all had a similar pattern behind them. The similarity between the Hama fragment and the album design indicate that the design cannot be later than the 14th century.

Apart from these examples, an illumination in an Armenian Evangel (Deissmann No. 122) in the Topkapı Museum executed in Tarsus in 1273, on p. 13, shows a similar motif being consisted of an all-over pattern of tri-partite palmettes. The side leaves of the palmettes have taken the form of ducks, while those in the center contain a human head. It is a good example to show the close relationship between the local Muslims and the Christians during the thirteenth century and strengthens the possibility that the Hama relief belongs to the end thirteenth century.

We do not know the original use of these capitals. They might be placed on either sides of some niches or they might have been also used as the supports of a Kursî. Such decorative columns were also employed in the Medieval European Art as seen in an example in the Cloister of Benedittini in Monreale (E. Kühnel, *Die islamischen Elfenbeinscul turen, VIII - VIII. Jahrhundert*, Berlin, 1972, p. 83, Fig. 65). It seems that both the Crusades and the trade between the East and the West had influenced the forms, and the local Christians served as an intermediary between these two worlds.

We do not know either, whether these columns were placed into the mosque of Kasım Pasha during its first construction, or they were used somewhere else, perhaps in a kiosk, and were later brought to the mosque after its reparation during the eighteenth century, during the time when there was a more liberal attitude towards the figural arts.

As it is seen, although the Hama reliefs are only a small part of the complex of the Kasım Pasha in Bozüyük, they constitute one of the most interesting problems of Islamic decorative arts, both from the point of view of the Ayyubid and Ottoman arts. We expect that further studies would bring some solutions to this interesting relief of the Ayyubid period and to the monumental Ottoman complex of Kasım Pasha in Bozüyük.

OSMANLI ELÇİSİ EBUBEKİR RATİP EFENDİ'NİN VİYANA MEKTUPLARI (1792)

HÜNER TUNCER

Ebubekir Ratip Efendi, Osmanlı Devleti'nin Avusturya nezdine gönderdiği son muvakkat (*ad hoc*) elçi olmuştur. Ebubekir Ratip'in görevinin bitiminde yazdığı sefaretname ve takrirler, Avrupa'nın o tarihlerdeki askerî, idarî ve malî örgütlenmesi hakkında çok ayrıntılı bilgileri kapsamış ve Padişah III. Selim'in ıslahat hareketlerine önemli ölçüde ışık tutmuştur¹.

Arapça ve Farsça dillerini bilen, şair ruhlu, bilgili ve yaratıcı bir kişiliğe sahipti Ebubekir Ratip Efendi. Ebubekir Ratip, ıslahatçı Padişahının gerçek bir temsilcisiydi ve yeni bir diplomat tipini simgelemektedir. Başka bir deyişle, Ebubekir Ratip Efendi, kendinden önceki elçiler gibi öncelikle usûl ve teşrifat sorunları üzerinde durmakta; onu daha çok değişik kurumların örgütlenmeleri, bu örgütlerin yapısal sorunları ilgilendirmektedir². Örneğin, Ratip Efendi Avusturya'da Askerî Akademi'yi ziyaret etmiş ve sefaretnamesinde Avusturya'nın askerî örgütlenmesi konusunda çok ayrıntılı bilgiler yer almıştı.

Ebubekir Ratip Efendi, Askerî Akademi'nin yanı sıra, Mühendislik Akademisi ve Şarkiyat Akademisi'ni de incelemiş ve böylelikle, Avusturya'daki eğitim sistemi hakkında da bir fikir sahibi olmuştur. Günümüzde "Viyana Diploması Akademisi" olarak bilinen o tarihlerin Şarkiyat Akademisi Osmanlı Elçisini büyük ölçüde etkilemiş³ ve elçimiz bu Akademi üzerine bir şiir bile yazmıştı (Bu şiir, yurdumuzda şimdiye değin hiç basılmamış olup, aslı Viyana Diploması Akademisi

¹ Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana elçiliği sırasında yazmış olduğu takrirlerden en ayrıntılı ve bilimsel olanı 490 sayfadan ve birçok cetvellerden oluşan Sefaretname-i Ratip Efendi'dir.

² Harald Gardos, "Österreich und die Türkei nach Sistowa," *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 24. Band (1971), Wien, 1972, s. 361.

³ Bu Akademiye Avusturya - Macaristan İmparatoriçesi Maria Theresia 1753 yılında Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki Avusturya Elçiliğine dil bilen tercümanlar gönderebilmek amacıyla kurmuştu.

arşivlerindedir). Bu şiirinde, Ebubekir Ratip Efendi, Padişah III. Sultan Selim Han'ın elçisi olarak, 1206 (1792 M.) yılında Viyana'ya atandığını; bu İmparatorluk başkentinde saraylar, bilim yuvaları ve daha yüzlerce harika şeyi büyük bir hayranlıkla gördüğünü; Akademi'nin kendisini şeref misafiri olarak davet ettiğini ve burada, kendisine kendi dilinden hitap edildiğini; Akademi'de gençliğin kısa zamanda ve özlü bir biçimde Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini öğrendiğini; kendisinin bizzat bu gençleri sınıdığını ve öğrenciler tarafından büyük bir anlayış ve dostlukla karşılandığını; Akademi'nin kitapları, yazıları, kanunları, para koleksiyonu ve korosunu büyük bir hayranlıkla izlediğini anlatmakta ve bu bilim yuvasının gelecekte de aynen devam etmesini temenni etmektedir⁴. Bu Akademi'yi ziyareti sırasında, Ebubekir Ratip Efendi o tarihlerde burada öğrenci olan ünlü Avusturyalı şarkiyatçı ve tarihçi Joseph Hammer - Purgstall'ı (1774-1856) da tanımış ve ona şöyle demiştir: "Sen ileride büyük bir adam olacaksın."⁵

Ebubekir Ratip Efendi Avusturya'nın ekonomi politikasını da yakından izleme olanağını bulmuş ve Osmanlı Padişahı III. Selim'e bu konuda birtakım tavsiyelerde bulunmaktan geri durmamıştı. Örneğin, bütçe açığının azaltılması, damga resimlerinin konulması, iç ticaretin ve yerli sanatların geliştirilmesi gibi.⁶

Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana'ya gelişini takiben ve elçilik görevinin bitiminde, Avusturya - Macaristan İmparatoru II. Leopold, Başbakan Kaunitz, Başbakan Yardımcısı Von Colloredo ve Avusturyalı devlet adamı ve diplomat Cobenzl'a yazmış olduğu ilginç mektuplar ve bunların cevaplarının el yazması asıllarından bugünkü konuşma dilimize çevirileri aşağıda sunulmuştur. Bu mektupların asılları Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunmuş olup⁷, bunlar henüz yurdumuzda basılmamıştır.

⁴ Şiirin Viyana Diploması Akademisi'nin arşivlerinde bulunan Almanca sūretinden tercūme.

⁵ Karl Teply, "Türkische Gesandtschaften nach Wien (1488-1792), *Geschichte*, s. 24' den Josef Freiherr von Hammer - Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben 1774-1852*, 2. Abt., Bd. 70, Wien 1940, s. 26.

⁶ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 158-59.

⁷ Viyana Milli Kütüphanesi, 1127 No.lu el yazmalarına ait katalog. MxT. 501.

Birinci mektup — Bu mektup, Ebubekir Ratip Efendi tarafından Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Başbakan Yardımcısı Kont Colloredo'ya yazılmıştır. Bu mektubunda, Ratip Efendi Viyana'ya elçi olarak gönderilmesinin nedenlerini belirtmekte ve name-i hümayûnu (Padişahın mektubu anlamına gelir ki; bugünkü uygulamada, elçilerin atandıkları ülke başkanlarına görevlerine başlamadan önce, sundukları itimatnâme'nin karşılığıdır.) Avusturya İmparatoru II. Leopold'a (1790-1792) sunmak üzere, Colloredo'nun aracılığını talep etmektedir. Mektubun metni aynen şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu ile Devleti İmparatorya arasında bu kez tekid ve teyid (sağlamlaştırma, kuvvetlendirme) olunan ve sonsuza dek devam etmesi temenni olunan musalâhaya (barış antlaşması), her iki tarafın da riayet ve uygulaması için; aynı zamanda, tahtında uzun yıllar kalmasını temenni yolu ile, 3 üncü Sultan Selim'in tahta cülûsunu (çıkışını) haber vermek ve Macar Kırallığı ve Roma İmparatorluğu⁸ tahtına oturan İmparatorlarını tebrik etmek üzere, Devleti Aliyenin name-i hümayûnlarını götürmek üzere, Devleti İmparatoriyenize tayin olunan orta elçisiyiz. Sahibi bulunduğum name-i hümayûnu bir an evvel teslim etmek için yardımınız ve aracılığınızla, büyük İmparatorla mülâkatımız ancak mümkün olacaktır. Prens Colloredo cenaplarının öteden beri yüksek karakterlerini ve asaletlerini ve ünlerini sık sık duyduğumdan, kendisi ile bir an evvel karşılaşmak ve konuşmak en büyük isteğimdir. Şimdi Devletim tarafından bana verilen bu görev vesilesi ile, kendisiyle bir an önce karşılaşmak için sonsuz heyecan duyuyorum. Kendisinin de bizi görmeden evvel bize karşı olan yakınlık ve ilgisini bildiğimiz için, bütün kalbimizle bu alâka ve sevgilerine lââyık olmak için, gerekli her türlü ilgi ve saygıyı göstereceğiz ve buna zorunluyuz”.

İkinci mektup — Bu mektup, Colloredo tarafından Ebubekir Ratip Efendi'nin mektubuna cevap olmak üzere yazılmıştır. Colloredo, bu mektubunda İmparatoru'nun Sultan Selim Han'ın elçisini kabul

⁸ 1278 tarihinde Avusturya'nın başına geçen Habsburg hanedanı, hükümdar aileleri arasında evlenmeler yapmak yoluyla büyük miraslara konmuştur. İşte, Bohemya (Çek) ve Macaristan Krallıkları da veraset yoluyla Avusturya hanedanına geçmiştir. Roma İmparatorluğundan kasıt ise, Kutsal Roma - Germen İmparatorluğudur. 1806 yılında Avusturya, Kutsal Roma İmparatorluk tahtından vazgeçmiştir.

etmekten duyacağı memnuniyeti belirtmekte ve ayrıca, Ebubekir Ratip'i övmektedir. Bu mektubun metni aynen şöyledir:

“Elçi Bey dostumuzun Devleti İmparatoryaya gönderilmelerinin meram ve maksadını yani büyük Osmanlı Devleti Padişahının tahta cülûsu hümayûnlarını haber vermek ve yeni Roma İmparatorunun tahta çıkışını tebrik etmek; aynı zamanda, iki devlet arasında bu kez tekit ve teyit olunan mübarek müsâlâhanın ilelebet devam etmesi temennisini bildirmek kasdı ile, kaleme aldığı ve tarafımıza yolladığı takiriden ziyadesi ile memnun olmuşuzdur. Şevketlû, inayetlû ve azemetlû (Padişah ve İmparatorlar için kullanılan ünvanlar) Roma İmparatoru velinimetimiz hazretleri; haşmetlû, miknetlû (kudretli anlamına gelir ve padişahlar için kullanılır) ulu dostları olan Padişah-ı Âli Osman Sultan Selim Han cenabı haşmetpenahlarının tahta cülûsundan sonsuz derecede memnun olduğunu; kendi cülûsu nedeniyle Osmanlı İmparatorunun tebriklerinden ne derece haz duyduğunu; iki devlet arasında akt olunan müsâlâhanın sonsuza kadar devam edeceği dileği ile ve her türlü akitlere riayet edileceği yani akit kurallarına uyulacağını bütün Avrupa devletleri muvacehesinde açıkça beyan ve isbat etmiştir. İmparator’la Osmanlı Elçisinin yapmak istediği mülâkat arzusu tarafımızdan yüksek İmparatorluk makamına arz olunacaktır. Kaldı ki, Elçi Bey dostumuz gibi gerek yollarda memleketimize karşı gösterdiği ve gerekse buraya geldikten sonra durumu ile de ızhar ettiği yüksek nitelikleri ve kulağı-mıza kadar gelen (piveste izanımız olan) büyük hasletleri dolayısıyla, her gün biraz daha saygı ve itibara lââyık görülen bir yüce devletin temsilcisi olduğu için ve biz de bir memur olduğumuzdan, kendisine karşı olan görevimizi aksatmadan yapmak zorundayız. Memleketimizde oturdukları sürece, rahatları için elimizden gelen her şeyi canu gönülden yapacağımıza şüphe etmemelidirler.”

Üçüncü mektup — Bu mektup, Ebubekir Ratip Efendi tarafından Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Başbakanı Prens Kaunitz’e yazılmıştır⁹. Ebubekir Ratip Efendi, bu mektubunda bu kez Başba-

⁹ Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi, önce 20 Şubat 1792 tarihinde Başbakan yardımcısı Kont Colloredo, bunu takiben 22 Şubat tarihinde de Başbakan Kaunitz tarafından kabul edilmiş ve bunlara beraberinde getirmiş olduğu Sadrazamın birer mektubunu sunmuştur. Osmanlı diplomasisinde, elçilerin nezdine atandıkları ülke hükümdarlarına Padişahın bir mektubunu (hümayunname), başbakanlarına da Sadrazam’ın bir mektubunu götürmeleri âdetti.

kan Kaunitz'e Viyana'ya elçi olarak geliş nedenlerini açıklamakta, Kaunitz'in kişiliğini övmekte ve İmparator'la görüşme talebini yenilemektedir. Mektubun metni aynen şöyledir:

“Büyük Osmanlı Devleti ile İmparatorluk Devleti arasında bu kez yeniden tekit, teyid ve düzenlenen mübarek müsâlâhanın her iki devlet arasında ilelebet sonsuza dek devam etmesini, müsâlâha şartlarına riayet edilmesini ve aynı zamanda, Sultanın tahta cülûsunu haber vermek, Macar ve Çek tahtına ve Roma İmparatorluğu en yüksek tahtına oturan İmparatoru kutlamak için memleketimizden gönderilen Devleti Aliyenin orta elçisiyiz. Şevketlü, mehabetlü, kerametlü (padişahlar için kullanılan sözler) Müslümanlar Halifesi (zillullahü fil âlem), Arap ve Acem memleketlerinin sahibi velinimetim efendim, cihanın Padişahı ve Şahların Şahı İskenderi dergâh-ı hazretlerinin büyük dostları haşmetlü miknetlü İmparator cenaplarına, derin teveccühleri ve temiz kalpleri ile en büyük saygılarını yollamakla birlikte, kendisini temsil eden heyetin ne kadar büyük bir tezahür ile karşılaşır ve ne derece sevgi ile kabul edilirlerse, diğer taraftan Osmanlı ülkesine gelecek olan yüksek devlet ricalinin de aynı şekilde ve derecede saygı ve sevgi göreceklerini katiyen hatırdan çıkarmamak gerektiğini belirtir. Prens Kaunitz hazretlerinin 30 yıldan beri memleketimizce tanındığını ve ne baha biçilmez niteliklere sahip, müstesna ve haslet sahibi bir kişi olduğunu hep duymaktayız. Çoktan beri arzu ettiğimiz ve beklediğimiz mülâkat ve karşılaşma bu yeni memuriyet dolayısı ile gerçekleşeceği için, hadsiz ve hudutsuz zevk içinde ve sevinçliyiz. Tarafımıza gösterilen itibar ve saygıdan ziyadesi ile memnun olduğumuzdan, bir an evvel elimizde bulunan name-i hümayûnu şahaneyi elimizle yerine teslimde, elçiliğimiz için aracı olmanızı ve saygıdeğer İmparatorla mülâkatı teminde göstereceğiniz gayret ve himmeti, en içden arzularımızla beklediğimizi bildirir ve beyan ederiz.”

Dördüncü mektup — Başbakan Prens Kaunitz'in Ebubekir Ratip Efendi'nin mektubuna cevabıdır. Kaunitz, mektubunda, Ebubekir Ratip'in Viyana'ya elçi olarak gönderilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmekte, Osmanlı Elçisinin niteliklerini övmekte ve kendisine ülkesinde gereken saygı ve itibarın gösterileceğini bildirmektedir. Mektubun metni şöyledir:

“Osmanlı Devleti tarafından İmparatorluğumuza gönderilen sadık ve iyi haslet sahibi, sayın Elçinin gelişi, vekâlet günlerimize rastladığından, kalbimiz ferahlamış ve sonsuz bir sevinç duymuşuzdur, çünkü elli yıldan fazla Devletimin her türlü hizmetinde bulunmuş ve çok önemli görevlerde bile en küçük bir kusur işlememeye gayret ettiğimden, bu kez de değerli ve mübarek müsâlâhanın yenilenmesi, düzenlenmesi ve belgelerle saptanmasında, Elçi Bey dostumuzun bu memuriyete getirilmesi, bizim dışımızda tüm dünyanın arzu ettiği kamunun asayiş ve istikrarına neden olacağı en büyük ihtimal dahilindedir. Elçi Bey dostumuzun bu yararlı göreve atanması ve diğerlerine yeğlenişi ile, onun zekâsının ne kadar üstün ve kabiliyetlerinin herkesden ne denli yüksek olduğunu bir daha görmüş olmakla, bütün kalbimizle sevindiğimiz açıktır. Padişahı Âli Osman haşmetpenahlarının şevketlü, kudretlü, azametlü İmparator Efendim Hazretlerine olan temiz kalb ve derin teveccühleri hakkında bilgi edinmiş, yararlanmışızdır ve bundan son derece sevindiğimizi şevketlü Efendime de elbette duyuracağız. Kendilerinin de bundan ne kadar memnun ve hoşnut olacağından katiyen kuşku yoktur. Keza taraflarından dahi, Osmanlı Devleti Padişahına ve Devleti Osmaniye’ye olan yürekten gelen teveccühünü Elçi Bey dostumuza bizzat mülâkat yapıldığı gün şifâhen dahi bildirileceği kuşkusuzdur. Bizim tarafımızdan dahi kendisine olan sevgi ve saygımız ve burada göreceği itibar sonsuzdur. Ülkemizde ikameti esnasında, şahsına ve ülkesine karşı gösterilecek itibar ve saygıyı şimdiden bildirir ve saptarım”.

Beşinci mektup—Bu mektup, Osmanlı Elçisinin Avusturya İmparatoru ve İmparatoriçesi’nin huzuruna kabul edilmiş ve nâme-i hümayunu sunuşuna ilişkin protokol kurallarını saptayan belgedir:

“Elçi Efendi cenabları, İmparator ve İmparatoriçe ile mülâkata gitmeden önce, âdet olduğu üzere alay defterini vermeli, keza huzura gireceklerin isim ve rütbelerini de daha önceden bir liste halinde verip açıklama yapmalıdır.

Elçi Efendi saraya vardığı zaman, hançer ve bıçaksız olmalı; keza maiyeti de huzura savaş gereği ve bıçak taşımadan girmelidir. Alayda Divan Efendisi hümayunnâme’yi elinde taşır ve Elçi Efendi’nin bindiği Hintu’nun (Macarca: yaylı araba) önünde gider. Elçi Efendi hintuda ve alayı ile birlikte, Saray-ı Çasarıyenin (İmparatora verilen ünvan) kapısından içeri girdiği zaman, Divan Efendisinin dışında

atlı olan maiyeti orada attan inip, Elçi Efendinin oturduğu hintunun arkasından yayan yürürler ve binek taşına geldikleri zaman, Divan Efendisi de atından iner ve elçi de hintudan iner, merdiven başına kadar kimse daha ileri geçmez. Maiyetin hepsi Elçinin arkasından gelirler, Elçi Efendi merdivenden yukarı çıkarak selâmlık odasına girdiği zaman, iskemleye oturup, mücevvezesini (alay kavuğu; sadece alaylarda ve resmî merasimlerde giyilir) giyip huzura kabule hazır olduğunu bildirir. Elçi Efendi İmparator hazretleri veya İmparatoriçe hazretlerinin arz odasına girdiğinde, ulu devletinin şanına lâıyk bir nezaket ve saygı ile bir temenna (sağ eli az çok aşağıya indirdikten sonra ağza dokundurup, başın üzerine koymak hareketi ki, eteğinizi ve hâkipayinizi (temiz ayaklarınızı) öpüp başımın üzerine koyarım, anlamına gelir) eder. Keza Elçiyle beraber huzura giren Divan Efendisi ve diğer rical de temenna ederler. Daha sonra odanın ortasına geldikleri zaman, bir temenna daha yaparlar. Ve tahtın ilk basamağına yaklaştıkları zaman, üçüncü kez temenna etmeleri gerekir. Bundan sonra Elçi Efendi konuşur ve İmparatorluk devlet tercümanı onun konuşmasını tercüme eder. Konuşmasının tercümesinden sonra, Elçi Efendi hümayunnâmeyi (itimat mektubu) ve Sadrazamın mektubunu Divan Efendisinden alıp, tahtı Çasariyenin (imparator tahtı) basamağına çıkıp, İmparator veya İmparatoriçe hazretlerinin sol tarafında duran masa üzerine koyar, arkasını dönmeden iner ve yerinde durur. Bundan sonra İmparator veya İmparatoriçe tarafından başvekillerine işaret edilir; onlar Elçi Efendiye cevap verirler; tercüman bu cevabı tercüme ettikten sonra, Elçi Efendi bir kez daha İmparator tahtının basamağına çıkıp, Devleti Çasariyenin nizamları gereğince, kendinden önceki elçilerin yaptığı gibi İmparator ve İmparatoriçenin krallık ve kraliçelik elbisesinin eteğini saygı ile öper¹⁰ ve arkasını çevirmeden basamaktan inip, bir temenna; aynı şekilde, odanın ortasında bir temenna daha ve odadan çıkmadan önce bütün maiyeti ile üçüncü kez bir temenna daha yapıp, veda merasimini bitirir. Elçi Efendinin maiyetinde Yahudiler yahut Hıristiyanlar varsa, onlardan teki bile

¹⁰ Ancak, Ebubekir Ratip Efendi bu mektupta belirtildiği gibi, İmparator ve İmparatoriçenin elbiselerinin eteğini öpmemiş ve bu da Avusturya Sarayını oldukça kızdırmıştı. Hattâ, kendisine bu hareketine bir dikkatsizliğin neden olduğu yolunda, yazılı bir açıklamada bulunması için baskıda bile bulunmuştu. Bkz.: Harald Gardos, "Österreich und die Türkei nach Sistowa," *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 24. Band (1971), s. 361.

arz odasına giremezler. Elçi Efendi ile beraber Osmanlı Devletinin tercümanından başka kimse kalpakla arza giremez.”

Altıncı mektup — Bu mektup, Ebubekir Ratip Efendi'nin Avusturya-Macaristan İmparatoru ile yaptığı görüşmede, İmparator'a sunduğu takrirdir¹¹ ve Osmanlı Elçisinin Avusturya'ya gelmiş olmaktan, bu ülkeyi yakından tanımış olmaktan ve burada kendisine gösterilen sonsuz sevgi, saygı ve itibardan duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. Bu takririn metni şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğunun tac ve tahtına sahip, memleket ve mülkün tek hâkimi, hâdimül haremeyni şerifeyn (İslam halifelerine verilen unvan) denizler ve karalar sultanı, padişah-ı felâtun-i fetanet (Eflâtun kadar bilgin) ve şehinşahi feridunu feraset (nadir bulunan intikal ve anlayış sahibi), hüdavendigârı gerdunu himmet (çok büyük işler başaran), hükümdarı dara derban (büyük mülklerin taç sahibi), şehriyârı iskenderi ünvan (İskender ünvanını haiz Padişah) şevketlû, azametlû, kudretlû, mehabetlû velinimetim Padişahım, sultanlar sultanı, sultan oğlu sultan, hakan oğlu hakan, Dördüncü Mehmed Han'ın oğlu, Dördüncü Ahmed Han'ın oğlu, Üçüncü Sultan Mustafa'nın oğlu Üçüncü Sultan Selim Han'ın Devleti Aliyeleri ile Devleti İmparatorya arasında bu kez düzenlenen ve güçlendirilen hayırlı musalâhaya sonsuza dek her iki tarafın riayetini temin; aynı zamanda, Roma İmparatoru, Macar ve Çek Kralı ve Devleti Osmaniye'nin dostu olan İmparatora bu kez Macar ve Çek Krallığı da intikal etmekle, hepsini birden tebrik etmek kasdı ile aynı zamanda, Padişahın tahta cülûsunu haber vermek ve name-i hümayunu götürmek üzere görevlendirilmiş memleketimin orta elçileriyiz. Devleti İmparatoriyenin şan ve şöhretini, ülkelerinin üstün niteliklerini, nizam ve kanunlarını, âyin ve âdetlerini duyardık. Allahın himmeti ve yüce Devletimin aracılığı ile, böyle bir beldeyi görmek nasip olduğundan ötürü, son derecede memnun ve hoşnudum. Bu musalâha nedeni ve vesilesi ile, bu harikulâde diyarın her türlü üstün vasıf ve hasletlerini gördüğümden dolayı kendimi mutlu addediyorum. Devletimin bu hakir kullarına o derece iltifat ve ikram yaptılar ki, sözle anlatmam im-

¹¹ Ebubekir Ratip Efendi, 26 Şubat 1792 tarihinde İmparator II. Leopold tarafından kabul edilmiş ve kendisine beraberinde getirdiği name-i hümayunu sunmuştur.

kânsızdır. Duyduğum sevinç ve mutluluğu anlatmaya ne kalemim, ne de sözlerim kâfi gelmez”.

Yedinci mektup — İmparator ile yapılan görüşmede, Osmanlı Elçisinin takririne Kont Colloredo tarafından verilen cevabın sûreti aşağıda sunulmuştur:

“Osmanlıların büyük Padişahı Sultan Selim Han cenaplarının tahta çıkmasını haber vermek, hümayunlarını getirmek, tahta çıkan Avusturya - Macaristan - Çek İmparatorunu kutlamak, iki devlet arasında teyit ve tekit olunan mübarek musalâhanın sonsuza dek sürmesi ve bu antlaşmanın kurallarına uyulması amaçları, Elçi Beyin takririnde de belirtildiği gibi; şevketlû, kudretlû, azametlû Avusturya İmparatoru velinimetim efendim hazretleri, tahta cülusunun tebrik edilmesinden dolayı sonsuz derecede memnun olup; karşılık olarak, yeni tahta cülûs eden yüce Osmanlı İmparatorunu kutlar ve uzun ömür ve devleti saltanatta uzun yıllar kalmasını diler; aynı zamanda, iki devlet arasında akt edilen musalâhanın her türlü şartına riayet edileceğini beyan eder; ayrıca, Elçi Bey'e de şanına yakışır şekilde ızzat ve ikram edileceğini bildirir”.

Sekizinci mektup — Avusturyalı devlet adamı ve diplomat Kont Cobenzl'in İmparator adına, Ebubekir Ratip Efendi'ye yazdığı mektupta, İmparator'un Ebubekir Ratip'in elçi olarak Viyana'ya atanmasından duyduğu memnuniyet belirtilmekte ve Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında akdedilen barış antlaşmasının şartlarına Avusturya'nın da aynen uyacağı hususu yer almaktadır. Bu mektubun metni şöyledir:

“Şevketli, azametli Roma İmparatoru, Macar ve Çek Kralı hazretleri, Elçi Beyin takririnden fevkalâde memnun olmuş; Devleti tarafından bu hayırlı göreve atanmasına çok sevinmiş, kendisini bu görevi başarıyla yerine getirmeye muktedir ve görevine müstahak bulduğu için ayrıca gurur duymuştur. Gerek Osmanlı Padişahı 3 üncü Selim Hanın tahta cülûsunu haber vermek, gerek İmparatoru tebrik ve her iki devlet arasındaki musalâhanın devamlı olması için, Osmanlı Devleti tarafından gösterilen istek ve itibarın aynen İmparatorluk Devleti tarafından da gösterileceği ve bu hususun tahkiki ve tasdiki yolunda, Osmanlı Devleti nezdinde mukim orta elçilerine emirler ve tenbihler, İmparatorluk yüksek makamınca buyrulmuştur. Bu emirler yerine getirilecektir”.

Dokuzuncu mektup — Bu mektup, Ebubekir Ratip Efendi'nin Başbakan Kaunitz'e, elçilik görevinin bitimi nedeniyle yazdığı ve Viyana'da gördüğü sıcak hüsnü kabûlden ötürü, şükran duygularını dile getiren bir mektuptur. Aynı zamanda, Osmanlı Elçisi, Nisan 1792 tarihinde İmparator II. Leopold'un ölümü üzerine, Avusturya İmparatorluk tahtına çıkan II. Franz'a Padişah'ın bir mektubunu (name-i hümayun) ve Başbakan Kaunitz'e de Sadrazam'ın bir mektubunu getirmiştir ¹² ve yeni İmparator ile görüşme talebinde bulunmaktadır:

“Saltanatın ışığı, tacedarı ve göz bebeği, millet mülkünün sahibi, hükümdarı, azametlû, haşmetlû, bu mülkün merkezi, şanı, göklerin kutbu, şevketlû, kerametlû, mehabetlû (padişahlara mahsus ünvanlar), velinimetim efendim, Padişah hazretlerinin haşmetlû, miknetlû Macar ve Çek Kralı cenaplarına namei hümayun ile beraber, Sadrazamın da sevgi dolu mektubunu getirmiş olduk. Elçiliğimiz gereği gibi sonuçlandı ve biz sefaret görevini yerine getirdikten sonra geriye dönme hususumuz yazılıp, işlem gördü. Bu vesile ile mülâkat ve sohbet etmek bahanesi yaratıldı. Allahın izniyle müşarünileyh Kral hazretleri gelişinde, kendisiyle resmen mülâkatımıza himmetinizle karar verileceğine eminiz. Bir süreden beri Becin (Viyana) havasından ve suyundan, bilhassa gönül açan pek çok mesire yerlerinden, fabrika ve akademilerini görüp müşahede etmekten sonsuz zevk duyduğumuzu ve bilhassa Beç halkının ve Beç asillerinin bizlere gösterdiği saygı ve muhabbetten, hele Avrupa devletleri nezdinde akli ve yüksek hasletleri ile tamnan Prens Kaunitz gibi olgun bir kişi ile görüştüğümüzden, kendisinin de bize olan itibar, saygı ve sevgisinden mutluluk duyduğumuzu; haddinden fazla gururlandığımızı; memleketimize döndüğümüz zaman gereken teşekkür ve şükran borcumuzu yazılı olarak da bildireceğimizi arz eder, yurdumuza iademiz için lüzumlu işlemde himmetlerini dileriz”.

¹² Bugün olduğu gibi, eskiden de hükümdarlar veya devlet başkanlarının ölümü veya bu görevden ayrılmaları durumunda, bunların yerlerine geçen yeni hükümdar veya başkanlara, diğer devletlerin o ülke nezdindeki elçileri aracılığıyla, yeni itimat mektupları sunmaları diplomasinin köklü bir kuralıydı. İşte bu nedenle, Ebubekir Ratip Efendi de, yeni tahta çıkan II. Franz'a Padişah III. Selim'in bir hümayunnâmesini getirmişti. Ratip Efendi Sadrazam'ın mektubunu Başbakan Kaunitz'e 16 Haziran, hümayunnâmeyi de II. Franz'a 1 Temmuz 1792 tarihinde sunmuş ve hemen bunun akabinde Avusturya'dan ayrılmıştı.

Onuncu mektup — Bu mektup, Avusturya - Macaristan İmparatoru II. Franz'ın Başbakanı Kaunitz'in Ebubekir Ratip Efendi'nin mektubuna cevabıdır. Bu mektupta, Avusturya ve Osmanlı Devletleri arasındaki dostluğun ilelebet süreceği ve bu dostluğun güçlendirilmesi ve pekiştirilmesinde Osmanlı Elçisinin büyük rolü dile getirilmektedir. Söz konusu mektubun metni aşağıda sunulmuştur:

“Şevketlû, kerametlû, azametlû velinimetim efendim, Macar ve Çek Kralı cenaplarına bu kez vasıl olan ve Devleti Osmaniye'nin Avusturya hanedanına karşı gösterdikleri saygı ve sevginin bir delili olan name-i hümayundan gayri, tarafımıza da gelen mektup ve bu mektupta bize gösterilen yakın dostluktan ötürü son derece haz duyduk. Bilhassa Macar ve Çek Kralı ve Osmanlı Padişahı gibi ulu ve miknetlû iki büyüğün arasında oluşan ve ilerde de sürececek olan dostluk bizi de sonsuza dek sevindirmektedir. Allahın izni ile haşmetlü Kral cenapları geldiği zaman, Elçi Bey tarafından istenilen resmî mülâkata karar verilecek ve miknetlû Kral hazretlerinin uygun gördükleri tarih kendilerine bildirilecektir. Elçi Bey dostumuzun Bec'in su ve havasından ve memleketimizde ikametinden beri, gerek uhdesine yani üzerine aldığı görevi ve gerekse zatî hasletleri göz önüne alınarak, kendisine gösterilen itibar, saygı ve sevgiden son derece razı ve hoşnut olduğundan ve takrirlerinde hakkımızda kullandığı çok güzel sözler ve sevgi dolu beyanatı bizi son derece sevindirmiştir. Kaldı ki, Elçi Bey dostumuz İstanbul'a döndüğü zaman, hakkımızda kullandığı bu memnuniyet verici sözcükleri tekrarlayacaktır. Kendindeki olağanüstü zekâyı, ehliyet ve kabiliyeti bir kez daha kanıtlayacaktır. Bundan başka, Devleti Osmaniye ile Avusturya hanedanı arasındaki dostluk Sayın dostumuzun aracılığı ile ilelebet payidar olacaktır. Bizim tarafımızda da, Elçi Bey dostumuz ve yüce Osmanlı İmparatorluğu, Devletimizin en büyük sevgi ve saygısı ile, ülkemizi karşılarında daima en yakın dostu olarak bulacaklardır”.

Onbirinci mektup — Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendi'nin Avusturya İmparatoru II. Franz ile yaptığı görüşmede sunduğu takriridir. Bu takririnde, Ebubekir Ratip Efendi Avusturya İmparatoruna veda etmekte ve ülkesine dönebilmek için, İmparatorun iznini istemektedir. Söz konusu takririn metni aynen şöyledir:

“Padişahı hatemi kerem, şehinşah-ı rüstemi hadem, şehriyari çemşidi cenab ve tacıdarı hurşidi rekâb, cihanbanı cihan-ı himmet,

sahibkıran-ı kahraman-ı kudret, hulasai celilüşşan Âli Osman, halife-i zaman, şevketlû, azametlû, mehabetlû ve kudretlû velinimetim (Padişah'a saygı sözcükleri) Padişahım Sultan Selim Han huldüllahı mülkü ilâ ahırızaman (Allah sonuna dek başımızda bıraksın) hazretlerinin hilâfeti ve haşmetlû, miknetlû yeni tahta geçen genç Kral hazretlerinin pederleri İmparator cenapları zamanında, orta elçilik ile memleketlerine görevli olarak geldiğimizi kendileri de bilirler. Taraflarından bu kez gönderilen dostluk mektupları seriri alayı şahane'ye (padişahın huzuruna) ulaştığı zaman, kıymetli pederleri İmparator hazretlerinin ölümüne Padişahımızın fevkalâde üzüldüklerini ve müteessir olduklarını; ancak, haşmetmeab cenaplarının tahta cülûsu münasebeti ve dostluğumuzun pederleri zamanındaki gibi devam etmesi ve aynı zamanda, başsağlığı dileklerini içeren hümayunnameyi zâtı şahanelerine götürmek üzere yeniden görevlendirildim. Memleketlerine geldiğimde ikamet süresince, benim gibi âciz ve hakir kullarına bu derece itibar, saygı ve muhabbet gösterilmesine sonsuz memnun oldum. Bu durumun Devletim tarafından da aynı şekilde karşılanacağına hiç şüphem yoktur. Yeter ki, Cenabı Allah bu iki devlet arasındaki sevgi ve dostluğu payidar etsin, buna en ufak bir leke bile sürmesin. Osmanlı Devletinin kanunlarına göre, büyük Devletinizde görevim bitmiş olduğundan, tekrar memleketime dönmem için izin ve icazet vermenize müsaadelerinizi dilerim. İnşallahü Taalâ memleketime varır varmaz, kendi tarafımdan da, size lâayık iyi bir elçi olduğumu mektuplarımla ispat edeceğimi saygılarımla arz ederim."

Onikinci mektup — Ebubekir Ratip Efendi'nin İmparator II. Franz ile yaptığı görüşmede sunduğu takriri, İmparator adına Kont Cobenzl'in verdiği cevaptır. Burada, yeni tahta çıkan İmparator II. Franz'ın zamanında da, Avusturya Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu dostluğun devam edeceği ve Osmanlı Elçisinin ülkesine dönebilmesi için gerekli işlemlerin yapılması ve Elçinin her türlü rahatının sağlanması için, bizzat İmparatorun gerekli emirleri verdiği bildirilmektedir. Mektubun metni aşağıda sunulmuştur:

"Şevketlû, kudretlû, inayetlû velinimetim Kral Hazretlerinin büyük dostları olan, gerek daha önceki Şevketmeab Kralın vefatından haşmetlû, miknetlû Osmanlı Padişahı Sultan Selim Han cenaplarının ne kadar üzümlü kedere düştüğü, gerekse yeni Kralımızın tahta cülû-

sundan ne derece memnun kaldığı Elçi Bey'in takririnden anlaşıl-
maktadır. Haşmetmeabın, tıpkı vefat eden pederleri gibi Devleti
Osmaniye hakkındaki iyi niyeti, sevgi ve saygısı aşîkârdır ve bu
nedenle de, iki devlet arasındaki barış koşulları eskisi gibi devam
edecektir. Şevketlû Kral Hazretlerinin Osmanlı Devletine karşı
gösterdiği dostane niyetler, bu kez de taraflarından Elçi Bey'e verilmiş
olan ve teslim edilen dostluk mektuplarında da beyan edilmiştir.
Elçi Bey'in Osmanlı Padişahının huzuruna vardığı zaman da bu
dostluğu şahsen sözlü olarak belirteceğine şüphe yoktur, zira kendisi
ülkemizin sadık bir dostudur. Elçi Bey, ülkemizde ikameti süresince
bütün hareketleri, iyi niyetleri, hatırşinashıkları ve tavırları ile ülke-
mize olan sevgi ve saygısını göstermiştir. Kaldığı sürece sıhhat, afiyet
ve safa içinde vakitlerini geçirmiştir. Bu kez de memleketine dönüşü
için lüzümlü işlemlerin yapılması ve her türlü rahatının temini
için, lâzım gelen yerlere bizzat Haşmetmeab tarafından emirler ve-
rilmiştir.”

Onüçüncü mektup — Bu mektup, Ebubekir Ratip Efendi'nin Avus-
turya İmparatorluğu nezdindeki elçilik görevinin bittiğini bildiren
ve bu ülkede kendisine gösterilen sevgi, saygı ve itibardan ötürü,
duyduğu şükran ve minnet borçlarını dile getiren veda mektubudur.
Mektup Başbakan Kaunitz'e yazılmıştır.¹³ Mektubun metni şöyledir:

“Allaha binlerce defa şükürler olsun ki, Avusturya İmparator-
luğundaki görevimiz istenildiği şekilde son bulmuştur. Memleket-
lerinde gördüğümüz ikram, saygı ve sevgi yurduma iletilecektir.
Devletim tarafından da bu hususta icap eden her işlemin yapılacağı
ve minnet borçlarımızın kendilerine iletileceği şüphesizdir.”

Ondördüncü mektup — Başbakan Kaunitz'in Ebubekir Ratip'in
veda mektubuna verdiği cevaptır. Mektubunda Kaunitz, Osmanlı
Elçisinin görevini yerine getirmede gösterdiği başarıdan ne denli
mutluluk duyduklarını dile getirmekte, Ebubekir Ratip Efendi'nin
meziyetlerini övmekte ve Ratip Efendi'nin sağlıklı ülkesine dönmesini
dilemektedir. Kaunitz'in mektubunun metni aynen şöyledir:

“Elçi Bey, memuriyetinin son bulduğu ve ülkemizde gördüğü
yakın ilgi, sevgi ve saygıyı kendi ifadeleri ile belirtmişlerdir. Keza

¹³ Ebubekir Ratip Efendi, 3 Temmuz 1792 tarihinde Başbakan Kaunitz'e
veda ziyaretinde bulunmuş ve Viyana'dan ayrılmıştır.

Devleti Osmaniye'ye karşı da memleketimin yakın dostluğu ve her türlü ilişkinin uzun yıllar bu dostluk çerçevesi içinde devam edeceğini, Elçi Bey kendisi de müşahade etmiş ve bizzat sayın Kralımız tarafından bu husus kendilerine bildirilmiştir. Böyle ebedî bir dostluğa aracı olduğu için, kendilerinden çok memnun kaldık ve mutlu olduk. Elçi Beyin memleketimizde ikameti süresince gösterdiği nezaket, bilgi ve aklı selime sahipliği ve diğer bütün meziyetlerini yüksek Devletine bildirmek üzere, hâlen şevketlû Efendimin orta elçisi olarak İstanbul'da bulunan sayın Elçimiz görevlendirilmiştir. Hemen Allahü Taalânın izni ve yardımı ile, Elçi Bey dostumuzun vatanına sıhhat, afiyet ve selâmetle dönmelerini tekrar tanrıdan diler ve bizi de hatırdan çıkarmamasını arzu ederiz.”

**Ebubekir Ratip Efendi'nin mektuplarının el yazması
aslından yeni harflerimizle dilimize aktarılması**

1 inci mektup

Devleti aliye ile devleti imparatorya beyninde bu defa tekid ve teyit olunan müsalahai mü-barekei müebbedenin ilelebed tarafeynden riayetini müş'ir ve tahtı âlî bahtı osmanî üzere cülûsu hümayun cihanbaniyi muhbir ve Macar ve Çek kırallığı mesnedi vâlâsına kuud ve Roma imparatorluğu erikei ülyasına suut imparatoranelerini tehni ve tebriki müfessir devleti aliyenin namei hümayunları ile devleti imparatoriyeye mebus orta elçileriyüz müstashabim olan namei hümayunun teslimi için bir saat evvel vesatetiniz ile mülâkatı imparatoraneye himmetiniz memuldur Prens Koloredo cenaplarının nebaleti zatiye ve seciyei raziyeleri vasfı ile öteden berü ezanı izanımız milân olmağla bir sebebi hayır ile mülâkatlarına arzu keş iken devletim tarafından bu hizmeti aliye mülâkatımıza vesilei hayriye olduğundan ziyadesi ile mesrur ve bizi görmezden evvel tarafımıza olan itibar ve hörmetlerinden fevkalgaye münbasit ve mehbur olub an samumilkalb alaka ve muhabbetlerine mecbur olmuşuzdur

2 inci mektup

imparator cenaplarının başvekili mülakatında elçi bey takririne cevap olmak üzere preñç Kolorado tarafından vaki olan hitabın tercümesidir

Elçi bey dostumuzun devleti imparatoriyeye ib'aslarının meram ve maksadı tahtı alibahtı Osmanî üzere cülûsu hümayunları ihbar ve Roma imparatorluğu erikei aliyesine suudu imparatoraneyi tehnit ve tebrikini ifsar ve devleteyn beyninde bu defa tekit ve teyit olunan müsâlâhai mübarekei müebbedenin ilelebed riayeti temini iş'ar eylemek olduğu takrirlerinden münfehim mergubumuz olmuştur şevketlü inayetlü azemetlü roma imparatoru velinneam efendim hazretleri haşmetlü miknetlü ulu dostları olan padişahı âli Osman sultan Selim han cenabı haşmetmeablarının keyti sitanilerinden kemal mertebe mahzuz ve dilşad ve kendülerinin dahi Roma imparatorluğu mesnedi vâlâsına kuudlarını tehnit ve tebriki muhibbanelerinden bigaye münşerihül fevad olacağından başka müsâlâhai mübarekei müebbedeyi devleti osmaniye tarafından bu defa ızhar eylediğiniz misillü taraflarından dahi illelebed riayet ve devleteyn meyanında cari olan hüsnü hemcivariyet ve mevalatı tammi aleddevam mer'i ve vikaye kaydında olduğunu bilcümle avrupanın müvacehesinde edellei vazıha ile alenen beyan ve isbat eylemiştir ve mülâkatı imparatoriyeyi zımnında bu defa riayet olunan elçi beyin arzu hahişine binaen seriri âli imparatoraneye tarafımızdan arz ve istizan olunur kaldıki elçi bey dostumuz gibi gerek esnayı rahda ve gerek bu tarafa vusullerinden berü ızhar eylediği evsafı hamide ve sair dahi pivestei izânımız olan hasaili pesendidei zatiyeye nazaran her gûna itibar ve ihtirama şayeste olan bir ricali devletin aşinalık ve sohbetleri ile telezüz olmasına işbu memuriyetleri vesilei hayriye olduğundan gayet mesrur ve mahbur olmuşuzdur ve eğer bu canibde hini ikametlerinde kendü rahatları ve safayı hatırları için bir şey yedimizden gelürse ez dilü can himmet buyuracağımız bî iştibahdır

3 üncü mektup

Devleti aliyeyi osmaniye ile devleti imparatoriye beyninde bu defa tecdid ve tekid ve temhit ve teyid olunan musalahai müebbedenin ilelebed tarafeyndan riayetini müş'ir ve tahtâ âli bahtı osmanî ve örnek ikbali rahtı süleymanî üzere cülûsu meymeneti menus cihanbaniyi muhbir ve Macar ve Çeh krallığı mesnedi vâlâsına kuud ve Roma imparatorluğu erikei ülyasına suud imparatoru tebrik ve tehniyesini müfessir devleti aliyenin namei hümayunları ile mebus orta elçileriyüz şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü zıllâllahü filâlem maliki memalikül arab velacem veli nimetim efendim padişahı âlem-

penah ve şehinşahi iskenderi dergâh hazretlerinin ulu dostları haşmetlü miknetlü imparator cenaplarına teveccühatı deruniye ve saffeti kalbiyeleri ber kemal olmağla tarafı imparatorane ve cevanibi vükelâyî devleti casaranelerinden tekid levazım müselleme ve saffet ve teyid merasimi mührü muhabbete ikbal olundukça tarafı zıllullahi ve cevanibi vükelâ ve ricalü şehinşahlarından dahi ol babda ilelebed tecvizi kusur ve ihmali adimül ihtimaldir prenç Kauniç cenaplarının iktizayi sinnü visalimiz hasabi otuz seneden berü cevherü evsafı hasene ve gevheri hasayili müstahseneleri ile izanı dil ve canımız eraste ve ferayidi şöhreti zatiyeyi ve harayidi muhammedeti fitriyeleri ile güşu izanımız piraste olduğundan gaibane tarafların alakai deruniyemiz derkâr ve an zahrül gayb caniplerine muhabbeti kalbiyemiz aşikâr olmağla çoktan berü bir vesilei hayriye ile mülakatlarına fartı iştıyak ve ragbeti nekaştei sahfei seriretimiz iken işbu memuriyeti celile ol iştıyak ve arzu tahsile zeriai asile olduğundan ziyadı enderi ziyad memnun ve dilşad ve tarafımıza olan ihtiram ve itibarı müzaddarlarından fevkalhat vettadad münşerihül fevad olmuşuzdur müstahsibımız olan namei hümayunu şahanenin bir saat evvel yedimiz ile iblağile itmamı lazımai sefaretimiz için vesatdetiniz ile mülakati imparatoriyeyi hüsnü sai ve himmetinizden münbasitül cinan olacağımız merâti zihin ve irfanı dakika zatınıza varestei kayd ifade ve beyandır

4 üncü mektup

İmparator ve çeh ve Macar kralı cenaplarının baş vekili ile mülakatta elçi beyin takririne cevab olmak üzere prenç Kauniç tarafından vaki olan hitabın tercümesidir canibi devleti osmaniyeden tarafı devleti imparatoriyeye sefiri müsadakatı zamir ve fetaneti semirinin baas ve tesyiri bu defa dahi vaktimize ve eyyamı vekâletimize tesadüf eylediğinden derunumuza ferahı kâmile ve inşirahı bi gaye hasıl olmuştur zira elli seneden mütecevaz devletimin hidematı hayriyei mevfüresine ve umuru mühimmei âmmeye mübaşeret ve itina edüp riayet ve istibkasına sai ve ihtimam eylediğim hüsnü vedad ve müsafat ve müsaleme ve mevalatın asarı hasenesinden olub bu defa müsalahai mübarekenin tecdid ve temhit ve teşyid ve tevsikine elçi bey dostumuzun işbu memuriyeti delili vazih olduğundan gayri cemiül milêl ve akvamın alesseviye arzu ettikleri asayışı âmmenin dahi istikrarına bu zeriayı celilesi sebep olmasına ağlebi ihtimaldir

elçi bey dostumuzun bu hizmeti hayriyeye memuriyeti ve sayirlere tevafuk ve rüçhanıyeti istihkakı zatiye ve istidatı fitriyesine şahidi sadık ve gevahı natık olub öyle zevatı zerafeti hilkat şerefi itiyada her daima incizabı kalbiyeyi ve alakai deruniyemiz dahi derkârdır padişahı âli osman haşmetmeablarının şevketlü kudretlü azemetlü imparator efendim hazretlerine olan saffeti kalbiye ve teveccühatı deruniye elçi bey takririnden malûm ve müstefad olmağla fevkalhad vettaadad münşerihül fevat olmuştur şevketlü efendime elbette bunu ifade ve beyan ederim ve bu misillü saffet ve muhabbetlerinden bi gaye mahzuz ve memnun olacağına kat'an şüphem yoktur taraflarından dahi âli osman padişaha ve devleti osmaniyeye olan teveccühatı halisanesini elçi bey dostumuz sahihan bilüp mülakatları ile şerefyab olduğu gün kendisine şifahen dahi ifade ve tefhim olunacağı bi iştibahtır bizim tarafımızdan dahi kendüye olan muhabbet ve tefriti itibarı memleketimizde ikamet esnasında her cihet ile imkân mertebe isbat ve icrasına hakişkerim

5 inci mektup

Elçi efendi cenapları mülakatı imparatoriye ve imparatoriçeye varmazdan evvel (mukaddem) mutat olan veçh üzere alay defteri vere ve kezalik arza girenlerin isim ve rütbelerin mukaddemce verüp beyan eyliye

Elçi efendi sarayı çasariye vardığı zaman hançer ve bıçaksız vara ve kezalik eibayı dahi alâtı harbiye ve hançer ve bıçaksız varalar alayda divan efendisi nameyi hümayunu elinde getirüb elçi efendi oturduğu alayı hindüğ önünde vara elçi efendi alayı ile sarayı çasariyenin kapısından içerüye girdikde divan efendisinden bilcümle atlı olan itbarı anda inüb elçi efendi oturduğu hintunun ardısına yayan yürüyeler ve binek taşına geldikde divan efendisi dahi inüb ve elçi efendi hintudan çıkub nerdüban başına geldikde kimse ileri varmayub cümlesi ardı sıra geeler ve elçi efendi nerdübandan yukaru selamlık odasına girdükde iskemleye oturub mücevvesini giyüb izin ve davete muntazır ola elçi efendi bu defa imparator hazretlerine ve bir gayri gün imparatoriçe hazretlerinin arz odasına girdüğü birle mülüki ızamın şanına layık ızaz ve ihtiramla bir temenna ve divan efendisi ve beraber giren ağaları kezalik girdiği gibi temenna edeler badehu odanın ortasına geldikde bir temenna dahi ve tahtı çasariyenin basmasına takarrüb ettikde üçüncü temenna edeler badehu elçi

efendi takririne ağaz ve devlet imparatoriye tercümanı anı tercüme ettikde elçi efendi namei hümayunu ve mektubu sadriazamı divan efendisinden alub çasariyenin basmasına çıkub imparator ve yahut imparatoriçe hazretlerinin sol taraflarında duran sofrâ üzerine vaz' ve arkasını çevirmiyerek inüb yerinde dura badehu imparator ve yahut imparatoriçe taraflarından başvekillerine işaret ve anlardan dahi elçi efendiye reddi cevab ve tercümanı mezkûrdan ol cevab tercüme olunduktan sonra elçi efendi bir dahi tahtı imparatoriyesinin basmasına çıkub kaidei devleti çasariye üzere ve bilcümle seleflerinden ola geldüğü misillü imparatorun ve imparatoriçe ile mülakatında imparatoriçenin esvabı melûkilerinin eteğini izaz ve ihtiram ile bus edüb arkasını çevirmeyerek basmadan inüb bir temenna ve ol veçhile odanın ortasında bir temenna dahi ve odadan çıkmızdan evvel cümle beraber olan üçüncü temenna edüb veda resmini eda eyliye elçi efendinin itbanda yahudiler ve yahut hıristiyanlar bulunur ise anlardan bir kimse arz odasına girmeye ve elçi efendi ile beraber olan devleti osmaniye tercümanından gayri kalpağı ile bir kimse dahi arza girmeye

6 ıncı mektup

Hâlâ revnakı efzayı taç ve tahtı osmanî ve seriri ârayı saltanat ve cihanbanî zineti bahşayı şan ve şevketi kişveri stani ve fermanfermayı mülk ve memleketi süleymanî hadimülharemeynil şerifeyn sultanül berri vel bahreyn padişahü felatuni fetanet ve şehinşahı feridunî feraset hüdavendigârı gerduni himmet tacıdarı daraderban ve şehriyarı iskenderü ünvan şevketlü azemetlü kudretlü mehabetlü veli nimetim efendim padişahım essultan ibni sultan velhakan ibnül hakan essultan selim hanı salis ibnis sultanül gazi mustafa han salis ibnüsultanül gazi ahmet han rabi ibnis sultatanül gazi mehmed hanı rabi hazretlerini devleti aliyeleri ile devleti imparatoriye beyninde bu defa temhit ve tekit ve teyit ve teşit olunan müsalahai müebbedei hayriyenin ilelebet tarafeynden reayetini mutazammın ve veraseti asliye ve istihkak ve liyakatı zatiyeleri hasebile taç ve tahtı osmanî ve memalik ve mülkü süleymanî zatı hilafetsemat cihanbanilerine intikal etmekle seriri mülkü sahibkırani ve örnek şevket ve iclali cihanbanî üzere cülûsu hümayun keyti sitanilerini mübeyyen ve hâlâ Roma imparatoru ve Macar ve Çeh kralı ve nice memalik ve memaliki hükümdarı haşmetlü ve miknetlü ulu dostları olan

cenabı haşmetmeablarına dahi veraseti asliye ve liyakatı zatiye habibiyle Macar ve Çeh krallığı intikal etmekle ol mesnedi vâlâyâ kuud ve erikei imparatoriye bil intihab vel istihal vel ihtiram vel ikbal suudları tehni ve tebrikini müş'ir ve muayyen namei hümayun muhabbeti meşhunları ile mebus orta elçileri mefahitret makrunuyuz devleti imparatoriyenin şan ve şöhrat ve muhasini mülk ve memleket ve nizam ve kavanin ve ayin ve âdletleri öteden berü ziveri defteri edvarı millet olmağla hazreti rabbülberriyenin bir vesilei hayriye ibda ve anıların rüiyyeti ferahfeza ve temaşası ile iktisabı feyzi inbisad ve sefa müddeti medideden beru arzumend olduğum murad ve mana iken işbu musalâhai müebbedei hayriye vesilei seniyesi ile taç ve tahtı imparatoride iltika ve mülk ve memaliki çasarinin arayış ve muhasinini derk ve temaşadan ve devleti aliyeyi ebedi pivendin bu abdi ahkar ve bendei kemterine bu mertebe ikram ve itibara dikkat ve itinadan bir mertebe mahzuz ve memnun olmuşumdur ki tabiri havsalai takrirden birun ve efzundur

7 inci mektup

İmparator cenabları ile vaki olan mülakatta elçi beyin takririne cevap olmak üzere prenc Kolorodo tarafından hitab buyrulan budur ki biaynin işbu mahalde zikr ve tercüme olunur

Padişahı âli osman sultan Selim han cenablarının taht ve tacı osmanî ve memalik ve mülkü süleymanî üzere cülûsu hümayunları ve taraflarından dahi Roma imparatorluğu erikei ülyasına suud ve kuudu imparatoranelerini tehniye ve tebriki dostaneleri ve bu defa devletin beyninde tecdit ve tekit olunan müsalahai mübarekenin ilelebed riayet ve vikayesine rağbet ve niyeti sadikhaneleri elçi bey takririnden malûm olduğuna binaen şevketlü kudretlü azemetlü Roma imparatoru veliünneam efendim hazretleri cülûsu meymeneti menus imparatoranelerini tehniye ve tebrikden bigayet mahzuz ve memnun olub bilmukabele taraflarından dahi taç ve tahtı osmanî üzere suudu hümayunları tehniye ve tebrik rüsumunu icra ve devamı ömür ve devlet ve fuzuniyi izzu satvetleri davatini eda ederler ve bu defa müceddeden tekit ve teyit olunan mebaniyi müsalaha ve müsafat ve müsaleme ve mevalatın ilelebedi riayet ve sıyanet hususunda aleddevam ahseni veçh üzere himmeti imparatoraneleri ber karar ve elçi bey hakkında dahi keramet ve nimeti padişahaneleri derkârdır

8 inci mektup

Badehu kont Kobenzol tarafından dahi vekâleten hitab buyrulan budur ki kezalik biaynihu işbu mahalde zikr ve tercüme olunur

Şevketlü kudretlü azemetlü Roma imparatoru ve Macar ve Çeh kralı hazretleri elçi beyin takriri mazmunundan memnun ve dilşad ve devleti tarafından işbu hayırlı memuriyete ihtiyar ve tayin olunmasına müstaid ve müstehak bulunmuş olduğundan münşerihül fevad olub gerek padişahı âli osman sultan selim han ulu dostlarının tahtı âli bahtı osmani ve seriri mülkü süleymani üzere cülusu hümayunlarını canibi imparatoriden dahi halisane tehniye ve tebriki için ve gerek müsâlâhai müebbedenin ve hüsnü vedad ve hemcivariyeti devleteyn meyanlardan reayet ve siyaneti hususunda devleti osmaniye tarafından ızhar olunan hahiş ve rağbetine bu canibeden dahi her vakitte bittemam mukabele olunacağı padişah ve devleti âliosmaniye tahkik ve tasdiki zimmında bundan akdemce asitanede mukim orta elçilerine kezalik iktiza eden evamir ve tenbihat tarafı imparatorane ve mülükânelerinden ıstar buyrulduğu emri muhakkaktır

9 uncu mektup

Ziyai cebhei saltanat ve tacıdarı ve nur didei mülk ve millet ve cihandarı merkezi dairei şevket ve şan kutbu asumanı inayet ve ihsan şevketlü kerametlü azemetlü mehabetlü velinimetim efendim padişahı feleki cah ve şehinşahı starei sipah hazretlerinin haşmetlü miknetlü Macar ve Çeh kralı cenaplarına namei hümayunları ile tarafı kaymakamı sedareti uzamadan mektubu muhabbeti meşhun varid oldu elçiliğimiz kemayenbağı takrir ve ibka ve hizmeti sefareti badeleda iademiz hususu tahrir ve imla olunub tarafı hazreti kaymakamiden mutad üzere baş vekil dostlarına dahi mektubu âli olmağla işbu vesilei celile mülakat ve sohbeta zeriai asile olmuştur inşallahu taala kralı müşarünileyh cenapları vürüdünde resmen mülakatımız dahi hüsnü himmetleri ile karar verileceği memulumuzdur bir müddettenberi Bec'in âbu havasından ve ba husus ferahfeza nice mesirei dilgüşa ve fabrika ve akademyaları temaşasından iktisabı hazı ufi olundugundan başka Bec ahalisinin ve bilcümle görüşdüğümüz nobilelerin tarafımıza olan ihtiram ve muhabbet ve hüsnü hasletlerinden alhusus avrupa devletlerinde akli mevfur ve vufuru kiyaset ve şuur ile meşhur prenç Kauniç gibi bir kâmili kârdan ile görüşdüğüümüz-

den ve tarafımıza olan itibar ve hürmet ve riayet ve rağbetlerinden mesrur olduğumuza binaen bimenhi tâala devletimize varub lazımai teşekkürünü ifa ve tekit rabıtai saffeti tarafeyn olur halatehu canibimizden dahi itina olunmak için iademiz hususuna himmetleri iltimas olunur

10 uncu mektup

Şevketlü Macar ve Çeh kralı Françeskus cenablarının baş vekili ile mülakat-ı saniyede elçi beyin takririne cevab olmak üzere preñç Kauniç tarafından vaki olan hitabın tercümesidir

Şevketlü kerametlü azemetlü velinneam efendim ve hâlâ Macar ve Çeh kralı cenablarına bu defa vasıl ve devleti osmaniye'nin Avusturya hanedanına derkâr olan hulûs ve saffetine delili vazih ve burhanül-layih olan namei hümayunları ve tarafı kaymakamiden bu dostlarına gelen mektubu müveddet üslûblarından dahi kemali mertebe mahzuz olmuşuzdur ba husus ki Macar ve Çeh kralı ve padişahı âli osman cenabları gibi ulu ve miknetlü iki hemcivarlara göre mütevaliyeten sari ve cari olan tevvad ve tühâbı canibeynden ahsen ve ensab olmadığı itikadımızda emri bedihî ve meczumdur binaenaleyh inşallahü teala haşmetlü kral cenabları vürüdünde elçi bey tarafından rağbet olunan resmen mülakatlarına dahi karar verilüb kangî gün tahsin buyrulursa kendüye bildirmek hususu için sai ve ihtimam olunur ve elçi bey dostumuzun Beç'in âbu havasından ve bu canibde hini meks ve ikametinde berü gerek uhdesine tafviz buyrulan hizmeti celilesi ve gerek ve hasayili zatiyeyi hamidesine nazaran kendüye bilcümle ızhar olunan ihtiram ve riayet ve itibar ve muhabbetten razı ve hoşnut olmasından ve takrirlerinden hakkımızda istimal eylediği hüsnü tabirâtı muhabbeti meşhun ve muhaleseti nümünlarından dahi bi gaye mesrur ve memnun olmuşuzdur kaldı ki elçi bey dostumuz bemenhi taala asitaneye avdetinde tekidi rabıtai saffeti tarafeyn olur halâtehü canibinden dahi itina olunacağı kendinde his olunan cevherü rüşî ve fetanet ve rabtû ve zabt umurda istidad ve ehliyeti ve bundan başka devleti osmaniye ile Avusturya hanedanı beyinlerinde aladdevam üstüvar ve payidar olur hüsnü mevalat ve müsâfat tarafeyne raci meyl ve rağbet memduhası cayi iştibah olmayacağı veçhile istidal eder ve binaen alazalık bu tarafda canibimizden dahi daima himmeti kâmilemiz vekayeî saffeti devleteyne masruf olunacağı mu-karrerdir

11 inci mektup

Padişahı hatemi kerem ve şehinşahı rüstemi hadem şehriyari çemşidi cenab ve tacidarı hurşidi rikâb cihanbanı cihanı himmet sahibkıranı kahramanı kudret hulasai celilüşşan âli osman halifetüz zaman şevketlü azemetlü mehabetlü kudretlü veli nimetim efendim padişahım sultan Süleyman han huldûllahû mülkü ile âhırızaman hazretlerinin asitanı hilafet ünvanlarından haşmetlü miknetlü pederleri imparator cenabları vaktinde orta elçilik ile mebus olduğumuz haşmetlü miknetlü kralı memduhul hısal cenablarının malûmlarıdır taraflarından bu defa irsal olunan namei muhabbeti meşhunları seriri alayı şahaneye vasıl oldukda pederi memduhül eserlerinin fevtinden mütekeddir ve muhasini şeym ile muallim öyle bir muhibbi muazzamlarının mematından egerçi müteellim ve müteessir olub ancak cenabı haşmetmeablarının anların mesnedine kıyam taraflarına baisi mahzuziyet tamam olduğunu ızhar ve elçiliğimizi kemayenbaki ibka ve ikrar ile hizmeti sefaretü badelede iademiz hususunu iş'ar mazmununda bu defa namei hümayunları varid olmuştur müddeti ikamet ve kararında canibi haşmetmedarlarından müşahede olunan riayet ve itibardan her gûna mahzuz ve minnettar olduğuna binaen devleti ebed müddetin böyle bir edna ve ahkari çakiri kemterine bu mertebe ikram ve hürmet ve ihtiram ve rağbet hüsnü niyetlerine delalet ve kemali saffetlerine şehadet etmekle devletim tarafından dahi bu veçhile hayır niyette metanet olacağında iştibahım yoktur heman cenabı rabbül ibad bu iki devlet beyninde olan habbü ve vead ihlası fevadı innen feinna müzdad ve bünyanı erbab ifsadı hemişei berbad eylesin biavnüllaül mülkül alâm hizmetim karin itmam olub kanunu düvel üzere avdetimiz mevkuflu izan ve icazet olduğu vareste-i kaydi efhamdır inşallahü taala devletü ebediyülkıyama vüsulümde tarafı bendegânemden dahi ezdiyadi saffet tarafeyne ikdam olunacağı tarafıma olan hüsnü zanlarından kalbi ruşenlerine müberhendir

12 inci mektup

Şevketlü kral Françeskus cenabları ile vaki olan mülâkatta elçi beyin takririne cevab olmak üzere kont Kobenzel tarafından vekâleten hitab buyurulan budur ki biaynihi işbu mahalde zikr ve tercüme olunur

Şevketlü kudretlü inayetlü veliünnaam efendim kral hazretlerinin ulu dostları olan gerek selef şevketmeab ve pederi haşmet intisaplarının vefatından haşmetlü miknetlü padişahı âli osman sultan Selim han cenapları dostane müteessir ve müteellim olub ve gerek kral hazretlerinin anların mesnedi valâsına kuud ve nice krallık ve memaliki mevruşeden ibare Avusturya hanedanının erikei ulyasına suudu mülükânelerinden hazzı mütekâsir ettikleri bu defa elçi bey takririnden müsteban ve müstefad ve baisi memnuniyet ve incilabı fevad olmuştur ve cenabı haşmetmeablarının devleti osmaniye hakkında derkâr olan hüsnü niyet ve kemali saffetleri peder memduhül eserlerinin niyet ve saffetlerine beher hali muvafık olduğuna binaen şurutu muahede ve hukuku hemcivariyete münasibi hareket ve muamelesine tamamen müsavi olacağı bi iştihabtur ve şevketlü kral hazretlerinin işbu niyeti dostaneleri saffet üzere olduğuna binaen elçi beye bu defa taraflarından teslim ve tevdi buyrulan namei muhabbeti meşhun ve muhaleseti numunları ile dahi resmen ve alenen isbat ve beyan etmede kat'en tereddüt olunmayub elçi beyin haşmetlü padişahı ali osman cenaplarının huzurlarına vusulünde tarafından şifahen dahi kendüye meczum ve müberhen olduğu mertebe hulûsane ifade ve tebliğ ve ikrar ve tahkik olunacağı sadakatinden memuldur kaldı ki elçi beyden bu taraflarda müddeti ikamet ve ikrarından berü izhar olunan tavır ve hareket akılâne ve maraziyesi her veçhile muvafıkı hatır cenabı haşmetmeabları idüğü beyanı ile kerem ve nimeti mülükâneleri hakkında derkâr ve afiyet ve sıhhat ve safa ve raht ile veçhi layıkı üzere iadesi hususunda levazımı görölmek için dahi iktiza eden emrû ferman tarafı mülükânelerinden ıstar buyrulur

13 üncü mektup

Hamdullahül mülkül allaâm memuriyetimiz resideten dereceten encam olmuştur henkâmı meks ve kıyamımızda taraflarından müşahede olunan riayet ve ikram ve itibar ve ihtiram her veçhile saffet ve hulûsu tamlarını ilam etmekle devletim tarafından olbabda ihtimami tamam olunacağı varesteden kaydi iştibahtır

14 üncü mektup

Preñç Kauniç cenabları ile resm'i veda için mülâkatı âharında elçi beyin takririne cevab olmak üzere başvekil müşarünileyh tarafından vaki olan hitabın tercümesidir elçi beyin memuriyeti resideten

dereceten encam ve bu taraflarda müddeti ikamet ve kararında müşahedeolunan riayet ve ikram ve itibar ve ihtiramından tatayübü tamam olduğu bu defa takririnden münfehim ve müsteban olmuştur ve gerek devletimin devleti aliye hakkında derkâr olan saffetitam ve hulûsu mâlâ kelam ve gerek elçi beyden kendü zatına nisbet bu canibde tahsil olunan itibar ve rağbeti mahsuseyi alenen dahi isbat ve beyana iktisabı fırsat ettiğimizden kemali mertebe mahzuz ve mesrur olmuşuzdur binaen aleyh bu taraflarda iracet ve ızhar olunan akl ve nezaket ve rüşt ve ferasetine mebni hüsnü tavır ve hareket ve muameleten bilmecamelesini devletine dahi vasf ve ilan eylemek zımında hâlâ asitanede mukim şevketlü efendim hazretlerinin orta elçisi tarafımızdan memur kılınur heman allahü subhane ve taala elçi beyin vatani canibine sıhhat ve afiyet ve safa ve selamete avdetlerini müyesser eyliye ve bizi dahi hatırdan ihrac etmemeleri memul olunur

۴

دولت علیه الله دولت امپراطریه بننده مودعه تأید وتامید ایلان عالیه مبارکه مؤیده که الی الابد قریندن رایتی شعر وقت المیخت مثالی اوزره جلوس هاین هاننایب نجبر و عمار و عی قالی مسند الایسته نغود و رویا امپراطری اریکه علیاسته صعود امپراطرانیه فهیت و تریکیه مغتبر دولت علیه که نامه هاین باریله دولت امپراطریه به صعود اوزره ایلیتیه مستحکم ایلان نایه هاینکه شاهی ایچین بر ساحت الی و ملکش ایلیه لانات امپراطریه به هتکس باملهدر بونج قیود ووجنایکه نایک نایک و حقیقه ریشه لری و صغله اوزره بر آکان لفظ ادا نایر لایان ایلنله بر سب خیر لیه لاناتریه آرزوش ایکن دولتم قریندن بو غنمت علیه لاناتان و سیله خیریله الیدیقن زیاده سیله سرور و بزوی کوریزدن ال قرین ۱ ایلان اخبار و حرتانیدن برق العالیه منسیط و محمولوب من صمم اقلد علانته و مختاریه مجبور ایلتیزدن ۴

۵

امپراطور جنابلیکک باش و کلیک ملاتانده ایچی بد تقیریته جواب ایلن اوزره بونج قیود و قریندن واقع ایلان غلطلک ترعه سیدر ایچی که دوستر که دولت امپراطریه به امانتلیکک سلم و مقصدی تحت مالنجت مثالی اوزره جلوس هاین باری اخبار و رویا امپراطری اریکه عالیاسته صعود امپراطرانیه فهیت و تریکیک ایلان و ولتین بننده

بوده تاجید وتامید ایلان مصالحه مبارکه مؤیده که الی الابد رایت نامی اعمار ایله که الی بنی تقریزدن منغم مضمین لیشدر شکرکونانلو مظلوم رویا امپراطری ولی النام اقدم حضرت لری حشمتل کستلر اوزر دست لری ایلان پادشاه آک شان سلطان سلیم شان جناب حشمتل باریک جلوس هاین کیتی ستانلیزدن کاک تریه عطا لیک و انشاد و کندولیکه دفی رویا امپراطری مسند والایسته تعویزین فهیت و تریکیک عتباته لرین عتیایه شرح العواد الیه جعدن شنه مصالحه مبارکه مؤیده بی دولت مثالیه قریندن بو دفعه اظهار ایله کلر ظلم قریندن دی الی الابد رایت و ولتین بیانته چاری ایلان حسن همجاریت و موالات نامی عالی العلم سرک و قایه قیدنده الی بقیه بالبله اوزره لیک ملاحظه سنه اذله واضحه الیه ملنا بیان اثبات لیشدر و ملانات امپراطریه می خستند بودغه ایلت ایلان ایچی کلک آرزور و خرافتنه نایه سیر عالی امپراطرانیه قریندن مرض واستان ایلنر نالیکه الیه که دوستریکی کرکه ایلای راهه کرکه بولر نه و صولون بر اظهار ایلیکی اوصاف حمیده و سایر دی پیوسته اذاتر ایلان علیل پسندیده نایه به نظر هرگزیه اعتبار و اختاره شایسته ایلان بر حال لیک انشانکه و مختاریله نلذ اولسنه اشیر سورت لری وسیله خیریله الیدیقن نایب سهرسد مجبور ایلتیزدر و اگر بو جانده عین ایلانز نه کندر صلاحت و معنای عالی لری ایچین بر شعی بدیزدن کوروسه ازل و بلان قمت بیوتلر بی انشالهر ۴

2
3

دولت علیة ثناییه الهی دولت امپراطوریه بنسبتد بوددغه تقدید و تأکید .
 تعهد و تأیید اکنان مسلطه خدیوکهک الی الابد طرئیندن وایتیق شعر و
 تحت طاعتیت غنائی و اوزیکه اجمال رغبت سلطانی اوزون جلوس هیئتت بائوس
 جهانانی بی تقصیر و محارومعه ترالایی سلسله لالاسنه نمود و ریویالیزاسیون
 اریله علیاسنه نمود امپراطوری تریک و تفهید سنی عشر دولت علیه ملک
 نامه هماهنگلییه سبوتیزریه العیالیزون مۆکولو کواستروپاتلور تدلیزلر
 اله فی العلام سالک مالک العرب والعم لیه نعمت انعام بادشاه عالیپناه .
 شهنشاه اسکندر و کاه خدیوکیکه اوردوستلری خشتلور کستلور امپراطور
 جنابلیریه ترحمات درونیة و مغفور تلییه لوب برکال ایزناه لولیا امپراطورانه
 و جوانب وکلای دولت جاملانه لوندن تأکید لولیا سلم و مغفور و تأیید
 سلم مغفور و تحیت اقبال الیددغه طرف ظل الکعب و جوانب وکله و جوانب
 سبوتسها لوندن فی الیادیه الی الابد تجوز تقصیر و اجمال معنی الاختصاص
 بربخ تاریخ جنابلیکه انتضای سن و ملالتر حسیله لوزر سنه من بر جومهر
 اویان حسنه و کومر خصال مستحسنه لولیا اذان دل و جانم اراسته
 لولیا شوق ذاتی و خرابیه محبت نظریه لولیا کوش اویانتر برلرسته الیددغه
 علیانه لولیا ملانه دریمهر دکلار و من لهور العیب جانلیریه تحسنا
 تلییه من ایشار ایزناه جومهر یو بریسه خدیوکهک ملاتالریه لولیا ایشاره
 و ریعت نفاشته سبوتیزریک ایشور ماتریق جللیه الی انتضای اوزوبی

4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

حج

دوستلریک بوندت خیریه بی مأموریتی و سایرلرک قنارف و رحمانتی احتیاق
 ذاتیه و استعداد نظریه سنه شاهد صادق و کواه ناطق الوب ارباه و زارت
 طرات فانت شرف امتیاده هر ایما الخیاب طلبیه و علاقه درونه سز
 دتی و کاردر پادشاه نشان حشمتا لریکه شکرلکو قدرلکو عظمتا ایملر
 انعم حشمتا لریکه انان صغرت قلبیه و توجهات درونیه الهیه که تقریردن
 معلوم و مستاد اولمه نوق الحد و التعداد مشرع القواد المشرشر شکرلو
 انعمه البتہ بونی اناده و بیان اهدام و بونظر صغرت و محبتا لریدن
 بی طابه عظمی و منون الهی جنه قطعاً شیم بینهدر طرلریدن دتی ال
 نشان پادشاهه و دولت عثمانیه بی اولان توجهات خالصانه سنی الهیه که
 دوستر صحیحاً بلوب لک قناری ایه شریاب الیغنی کون کندینسه شفا
 دتی اناده و تفهم الیه جنی بی اشتباهدر بزغ طرلریوزدن دتی کندریه
 اولان عینت و ترمیم امتیاری ملکنتزه اثامت انانسنده مرحمتا ایله
 اعلان مرتبه انیاب و اجراسه خوامسکریم ❀

حج

الهی اندی جنابلیک ملاتات امیرالمؤمنین و امیرالمؤمنین بی و ارزون
 اتل (مقدم) معناد اولان وجه اوزنگ الوب مقرب دیر و کنگلهک موطه
 کیرلریک اسم و رتبه لرین مقدمه و برورب بیان الیه بی ❀
 الهی اندی سلک چاساریک و رتبه بی زبان فخر و چاشنر وارو و کنگلهک

حج

اتالی دتی الازجریه و فخر و چاشنر وارو الوب دیوان اندی بی نامدا
 مهابت الله کتورب الهی اندی اوزوربی الوب منظرک اوزنگ وارو ❀
 الهی اندی الوب ایله سالک چاساریک کتوربندن اجموریه کیردکه دیوان
 اندی سندن نامدا بالجه اتل اولان اتالی انده ایوب الهی اندی اوزوربی
 منظرک اوزنگه یابان بیورویکر و بیکنک طاشنه کلاکده دیوان اندی سی
 دتی ایوب الهی اندی منظرکدن چیتوب نوبان باشنه کلاکده کده
 البر و اوزورب جمله سی اوزور لاکلر و الهی اندی نوبان دن بقارر
 سالک اوله سنه کیردکه اسکله بی اوزورب مجرعه سنی کیر اذ
 دعوته منتظر الیه الهی اندی بوندعه امیرالمؤمنین حشمتا لریک و بر فزیری
 کون امیرالمؤمنین حشمتا لریک مؤمن اوله سنه کیردکی بره لریک مظلک
 شاننه لایق اعزاز و احتراکله بریتنا و دیوان اندی سی و برلر کیرت
 اغازی کنگله کیردکی کتی تئنا ایلدر بعد اوله کنگله اوزنگه کلاکده
 بریتنا دتی و تحت چاساریک بیه سنه تقرب ایتدکه اوزوربی تئنا
 ایلدر بعد الهی اندی تقریرنه آغاز و دولت امیرالمؤمنین ترعانی
 اتی ترجمه ایتدکه الهی اندی تاته مهابت و کتوب صدرالمطی بون
 اندی سندن الوب تحت چاساریک بیه سنه چیتوب امیرالمؤمنین و
 امیرالمؤمنین حشمتا لریک صل طرلریزه طرلرک صغرت اوزرینه وضع و

2

آرته سنی جویریته کو انبیب بریده طور بهمه امپراطور ریاضو امپراطور
 طریزمن باش کلامینه اشارت والردن دنی ایچی اندی به تر جواب
 و برجان مدخوردن اول جواب ترویه الیده، تفسیر ایچی اندی بر روی تخت
 امپراطوریه سکه بنه سه سه چغوب قاعله دولت چاساریه اوزره و ایلجه
 سلطانین اوله کلامیکی شلالر امپراطور کو ایسراطوریه ایله ملاتاقده
 امپراطوریه نکه اقباب ملوکلامیکه اقباب اعزاز و احترام ایله بوسا اوبت
 آرته سنی جویریته کو بیهه دن انبیب بریتما زول وجه ایله اوله نکه
 اریته سنده بریتما دنی واطله دن چمنزلول، عله بلیر لالان اتابعیه
 اوچی تیتما انبیب خدمت وواع رسنی ادا ایلیه ایچی اندیک
 اتابعده بھودیلر ویاغور خیرستائلر برینر ایسه آلترن برکسه عرض
 اوله سنه کیریبه ایچی اندی ایله برابر لالان دولت مشاییه ترخانندن
 سیریب قالغله برکسه دنی مزیه کیریبه ❀

6

حالا برین اقباب تاج و تخت شاه و سریر اولی سلطنت و جهانانی
 بیت شغالی شان و شوکت کشر سرتابی و مغانلوی کله و مکت
 سلماقیه خام کریین الشرفین سلطان البرین والیرین ایدناه
 نلاطون نطالت و شهناه بھون نرست عدلان کلام کرمون عفت
 تاجدار والیدیان و شهریار اسکندر زمان شکلو مطلقه تھولر جانلر

ولی نعم اتمم بادشاه السلطان ابن السلطان و اتقان ابن اتقان السلطان
 سلم خان ثالث ابن السلطان الغازی عطفی خان ثالث ابن السلطان الغازی
 احمد خان رابع ابن السلطان الغازی محمد خان رابع حضرتیکه دولت ملیله ایلرله
 دولت امپراطوریه بیتمده، بوردعه معهود تأکید و تأیید تشیید اولان عیالده
 بریده خیریکه که الی الایه طرفیدن وایتنی متقمن و وراثت احلیه و استحقاق
 وایات و ایتھاری حسیبله تاج و تخت شمانی و مکالمه و بلکه سلیمانی ذات
 نه انصاف جهانانی ایلرله انتقال ایتکله سریرکله سامنلری اولرکله شوکت
 و احلال جهانانی اوزره حلوس همایین کیش شانیلری بیتن و الاورسا
 امپراطوری و مجار و چه زالی و نیجه مکالمه و عاقد کمداری مششار و
 کنتلر اولو مستلری اولان جانب حشمتالریزه دنی وراثت احلیه وایات
 ذاتیه حسیبله عیار و چه ترالقی انتقال ایتکله اول سنده والایه نعم و
 اریکه امپراطوریه بالانشباب و الاستیصال و الاحترام و الاقبال صورلری نیت
 و تیکمکی مشعر و معین ناله ها بون محبت شخیز ایلر بھوت اوزره ایلجیردی
 خانم ترتمیز نوسوز دولت امپراطوریه که شان و شوهر و عاص کله و مکت
 و نظم و قوانین و آیین و ادتاری اونه دن روز زور زور امدار تلت اولرله
 حضرت رب البیته کله بروصیله خیره ایما . نالاقه بریتما نوسوز اولرکله
 احساب فیض انبساط و صفا مدت مدیده دن برور کوزومنده اولیم سله و حنا

ایمان اشوب مطالعة توفیقه عزیزه و سیاه سینه سیاه تاج و طختت امپراطوریه
التقا و ملک و کاکه چلساریک الیش و محاسنی ذک و قشادن دولت
علیه ابد پیونده بوجه اعتر و بنده کثرتیه بمرتبه اکرام و اعتباره وقت
و اعتبارن بمرتبه محظوظ و ممنون اولمشدر که تغییریه موصله
تغییرین بیرون وانزیزدر

7. امپراطور جانلیراه واقع الکان ملاقاتنه ایلمی بک تقریریه خوب اونی
اوزده بونج قولوبده طرندن خطاب بیویلان بومرکه بعینه اشیر عملده
ذکر و ترجمه الیوسر

پادشاه آل عثمان سلطان سلیم شان جنابلیکک تخت تاج عثمانی و مالک
ولکک سلیمانی اوزره جلوس هایلیرای و طرزانین دخی روبا امپراطور
اریله عیاسنه صعود و قعود امپراطورانه لیریه تهویه و تبریکه و وستانه لاری
و بودوغه در کتین بیتمده تجمید و تاکید ازان مطالعه مبارکه که الی
الابد ریایت و وقایه سنه و نیت و نیت صادقاته لوی ایلمی بک تقریریدر
معلم الوبیمنه بنا شوکتل قهرقل عظمقل روبا امپراطورک و لیلم
انتم حفرلاری جلوس بیمنت مأموس امپراطورانه لیریه تهویه و تبریکه
بی غایه محظوظ و ممنون الوب بالقباله کلزلین دخی تاج و طخت عثمانی

70. اوزره صعود هایلیرای تهویه و تبریکه رسومنی اجلا و دله عمر دولت
و فزونی عز و سلطانلری دملاتی ادا ایدرلر و بودوغه محمدا ناکید زاید
الکان سانی مطالعه و مصافات و رساله و ملامتک الی الابد ریایت و
سیات خصوصده علی الدول احسن وجه اوزره همت امپراطورانه لوی
برقرار لایلی بک حقهده دخی کانت و نعت پادشاهان لری در لار در
بعینه اشوب عملده ذکر و ترجمه الیوسر

شوکتل قهرقل عظمقل روبا امپراطورک و عمار و خیر و خیر لری محضرلریب
ایلمی بک تقریریه مصموندن ممنون و لشار و دولتی لرقتن اشیر لری
مأموریه اشیر و تعیین اولمشه مستعد و مستحق بولمش الی بقیدن
منشع الفداد الوب کرکه پادشاه آل عثمان سلطان سلیم شان الوب
دستلریک تخت مایلیت عثمانی و سیر ملک سلیمانی اوزره جلوس
هایلیرای جانب امپراطورین دخی خالصانه تهویه و تبریکه ایچون
کرکه مطالعه توفیقه تک و حسن و داد و همجاریت در کتین سیالورن
ریایت و سیاتی خصوصده دولت عثمانیه کلزلین اظهار ازان عوامش
روشنه بوجانیدن دخی هر قتمه بالتمام ختاله ازانه جیفی پدشاه
دولت آل عثمانیه محبت و تصدیقی ضنده بونسا ادا محمه

27

آستانه ده شمع اوزنه ایلچیرینه کنگکه اتقا ایدن اوامر و تشبیهات طرف
ایبراطورانه و ملوکانه زین اصار بیورلری امر محقق در ۴۴

28

ضیا، جبهه سلطت و تاجدار و نور دیده ملک و نشت و جهان ارب
سکر و ارب و شکت و شان قلب اسان منابت و احسان شکر کلمه
کرامت و عفتلی مایلر وی نعمت انتم پادشاه کله چاه و شهنشاه
سناه سپاه حنزلریک حشمتلی کنتلو چاروچه قراب جنابلیسه
نایه هاریزلی ایل طرف تاپنام صدارت مظان کتوب محبت شغور
وارد لایه ایلمیکلر کما یینی تقیرر ایتنا و خدمت سنلر بی
الادا اعاده ترخصوی تحریر و املا الکتوب طرف حنزلر تاپنا بیدن
معتاد اوزره باش و کیل دوستلریه و فی کتوب مالی اوزله اشبر و سلا
لیلله ملاقات و صحبتیه ذریعه اسیله ایشدر ان شاه الله تعالی ترال
شترالی جنابلی و رودنه رسماً تانتر فری حسن و متلریه ترال
ویریه کجکی سملزدر برندن برجهک اب و هولندن و اعصاف
معرضلرجه سیر، کلتنا و بارقه و اقامه یاری تانلندن اکتبا
حظ اونی اولدیفندن بشفه بیج امالیکه و پناه کوشمیکر نویله کرا
طرف ایلن احرام و محبت و حسن شعلتلردن علی الخصوص اوزره با

29

موتلونه عقال سوزور و قدر کیاست و شعور ایله شهنر بیغ قانچ کج
بر کابل کادان ایلله کوشمیکلردن و طرفین ایلان اعتبار و صیرت و طریقت
و ریشلردن سوزور ایلدیفن بنایه بیغ قانچ ملطمن و اربوب لارسه
شکر بیغ ایضا و کجکد، رابطه صغرت طرفین اوردن حالته جانسوزن و فی
اعتنا ایلنر ایچون اعاده ترخصویته همتلری التماس ایلنر ۴۴

30

شکر کلمه چار و چه قراب نزلحستوس جنابلیکک باش و کیلی ایله ملاقاته
نایه ده ایلی بکک تقیرینه جواب ایلن اوزره بیغ قانچ طرفدن واقع
الوان خطابه ترجه سیر
شکر کلمه کرامت عفتلر وی التم انتم و حال چار و چه قراب جنابلیریه بو
دفعه و اصل و دولت شمانیک اوستیا خانداننه و کار ایلن طرفین و
صغرتیه دلیل واضح و برهان لایح ایلان نامه هاریزلی طرف تانقایدن
بو دوستلریه کالان کتوب موت اسلو بیزدن فی کمال سیرتیه محظوف
اوشنر ترخصوی که چار و چه قراب و پادشاه آل عثمان جنابلیری کج
صغرت اولر و کنتلر کج مهور لر کور متالیله ساری و چاری ایلان تواتر
عقاب جانسوزن احسن و انصب برحالت اولدیفنی اعتقاد سوره ابره بیغ

14

پادشاه عالم کرم و شهنشاہ رستم خدم شہریار محبت، جناب و ناچار
 خورشید کلاب جهانان جهان ممت صاحبان تھوران صدف خلاصہ
 جلیل الشان ال عثمان خلیفۃ زمان شکرکوش مخلصن عاجلن تدنزل ولی
 نعم انعم پادشاہ سلطان سلیم خان غلہ اللہ ملکہ الی اخر الزمان حضرت
 استلال خلافت منقزلارین حشمتلو کنتلو پھربا ابرو طور جناباروی
 وتندہ اوزہ الجبکہ الیہ معوذ الیدغر حشمتلو کنتلو ترال مدوح
 الفصال جنابلرکہ معلولریدر طرفیندن بوندہ ارسال الینان نانہ ہر
 محبت شھوعلری سیرا طالی شاهانہیہ واصل الیدتدہ پدومج الاثر
 توتندن سکندر و محاسن شیم الیہ علم اولیہ برعت معظالمکہ عاتق
 اکیہ تاتم و منائر الویب الحق جناب حشمتلرکہ المذک مستدیہ
 تیام طرفینہ بلشت عطا علیت تام الیدتق اظہار الیجھلکری کا
 ینی ایتا و اقرار الیہ عدمت منازقہ بعد الامادہ منرخصونی
 اشار خصومتہ بوندہ نامہ ہایولری وارو اوشدر مدق اثابت
 وقراردہ جانب حشمتلرین مشاهده الینان علیت و اعتبارن
 مرکزہ عطا علیت و ستدار الیدتدہ بنا؛ ملیت اہر مذکک بریہ بولونی
 و احر چاکر کتیرہ بوسریہ اکرم و عورت و اشلر زینت حسن یتکلیتہ
 ولالت و کلام منقولینہ شہادت ایتلکہ دولتم طرفیندہ دہی بوجہلہ

و محرم بدر بنا؛ علیہ انشاء اللہ عالی حشمتلو ترال خانداری و بوندہ الی
 یک طرفین زینت الینان رسا مانا تارینہ دہی قلم و پرلیر تفتی کون تحسیر
 بین یلورسہ کتیرہ بلرکہ خصوصی امین سعی و اتمام الیندر و الی
 یک دوستر چک آجک آب و ہوا سندن و بوجاہتدہ حین ملک و اتانندن
 ہرگز عہدہ سہ تفویض بیوریلان عدمت جلیہ می و ککھ خصایل
 ذاتیہ حمیدہ سنہ نظر کتیرہ باجاء اظہار الینان اشلر و علیت و اعتبار
 و محبتدن ارضی و خوشنوی اوسندن و تقریرانہ حقوزہ اشلر
 الیہ کی حسن تعبیرت محبت شعون و مخالفت نوملرین دہی بی غایہ
 مسرور و منور ایشوزر تالذیکہ الیہ کی دوستر ہمنہ تعالی استناد
 عودتدہ تا بعد اطلہ صفوت طرفین اولور حالانہ جانیندن دہی امتنا
 الیہ جنہی کتیرہ حش الینان جوہر رشہ و فطانت و ربط
 و ضبط امورہ استمداد و اولیتی و بوندن ہشتہ ملیت ثنائیہ الیہ
 آرتیریا خانمانی ینلارینہ علی الدوام استوار و پادار اولور حسن موالات
 و معانات طرفینہ ارجع بل و رغبت مدومہ می باہی اشتباہ الیہ من
 و جہلہ استدلال ایدر بنا؛ ملیت ککھ بوزنہ جانیندن دہی با ماہتہ
 لاملہ من و تالیہ صفوت ملیتہ مصروف الیہ جنہی مقرر در ۱۱۱۱

۱۶

شیرینیته شانت الهجندره اششاهم بوقدر همان جناب ریی السیاد
اششیر ایکی دولت بیننده الاین عب وواد وخالص فراری انا فانا مزاد
وینان ایلب انشاهی همیشه برواد البسین بونا اله الکه العالم خدمت
فرین اتمام الوب قانون دول اوزر عودن سوزف اذن واجازت الیدغر
ارسته نیه انعامر ان شاه الله عالی دولت ابدی الشیاه وصوله طرف
بنه کانه مدن دنی ازیاد صغرت طریقه انعام الکه جفی طریقه الان مسا
ظلمدن تلب روشلریه برهندر *

شیر شکرلو ترال فراتصفتس جنابلیه واقع الان ملاقاته الیجی بکک متفر

جواب الیوق اوزر موزنه قوتلک طریندن وكالة خطاب بیولان بود
که بعینه اششیر جمله ذکر موزعه الیومر

شکرلو ته رلیو منایلو ولی انعم انعم ترال حضرتلیکه الوی روشلر
الین کوه سلف شکر کتاب و بدر حشمت انشالیکه وانندن حشمت
کنتار پادشاه آل عثمان سلطان سلیم خان جنابلی درستانه شائر و
شام الوب و کوه ترال حضرتلیکه الایه مسند والاسنه نعد و
نیجه قزاق و مگله سورونه من عباره اوستیا خانم الکه ایکنه علیسا
صعود ملولانه اردن حلق شاکتر ایندکلیجی بودعه الیجی کک تعریفدن:

سنتان وستناد وایش مننیت وانجاب نواز الوشدر وجلب
حشمتالیکه دولت شمانیه عقنده درکار الان حسن نیت وکلا متفر
بهر معراج الازرلیکه نیت و صغرتیزه بهر حال سرائق اراینده بنه ه
شرط معاهده وحقق همیاریه مناسب حرکت و عملنامه سنه تا مسای
اله جفی بی اششاهدر و شکرلو ترال حضرتلیکه اششیرت درستانه ک
صغرت اوزر اراینده بنه الیجی کک بودعه طریندن تسلیم و تودیسع
بیولان نامه محبت شخون وخالصت نمزلیله دنی رسا وطلتا اثبات
ویان ایتمده قلعا نرود الیمیر الیجی بکک حشمتلو پادشاه آل عثمان
جنابلیکه حضرتلیزه وصولنده طریندن شفاعا دنی کدوی مجرم و
بهرمن الیدیجی سزیه خویضانه افاده و تبلیغ و اقرار و تخفین الینه جفی
عداقتندن سولدر تالیدیکه الیجی ککدن بوکرلنده مدت اقامت وافرین
بهر اظهار الزمان طور حرکت عاقلانه ورضیه سی هروجه سرائق خاطر
جناب حشمتالیجی الیجی بیانیله کوه نعمت ملولانه لری عقنده وکفر
وعلایت و محبت و صفا ورضت الیه وجه الیجی اوزر اعاده بی خصونه
کوازی کورکله ایچین دنی انتضا ایند امر نوزبان طوق ملولانه نوزنن
اصدار بیولدر *

AMERİKÂN BELGELERİNDE TÜRK YAZI DEVRİMİ

BİLÂL N. ŞİMŞİR

Türk Tarih Kurumu Üyesi

Ellinci yılını andığımız Türk yazı devrimi, zamanında, dış dünyada yankılar yapmıştır. Bu arada Amerika'da da ilgi uyandırmıştır. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği bu konuya önemle eğilmiştir. Vaşington'daki Amerikan Diplomatik Arşivlerinde Türk yazı devrimi üzerine epeyce belge bulunmaktadır. Amerikan Diplomatik Arşivleri Müdürü Sayın Milton O. Gustafson aracılığıyla bu belgelerin örneklerini sağladık. Kendisine burada teşekkürü borç biliriz. 12 Ekim 1927 günü güven mektubunu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunarak Türkiye'de göreve başlayan Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew, Arap harflerinden yeni Türk harflerine geçişimizi bir yıl boyunca yakından izlemiştir. 1928 yılı ortalarından 1929 ortalarına kadar Vaşington'a birçok rapor yollamıştır. Türk yazı devriminin nasıl hazırlandığını, nasıl başarıldığını, ne gibi sonuçlar verdiğini hükümetine anlatmıştır. Devrimin ellinci yılında bu belgeleri yayınlamak uygun görüldü.

Öte yandan Amerikan basını da Türk yazı devrimine genişçe yer ayırmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Amerikan basını genellikle Türkiye'ye karşıydı. Amerika'daki Rum ve Ermeni çevrelerinin de etkisiyle, Türkler, Amerikan kamuoyuna kötü tanıtılıyordu. Genç Türk Cumhuriyetine karşı Amerikan gazetelerinde çirkin bir kampanya yürütülüyordu. Özellikle Türk - Amerikan Lozan anlaşmasının Amerikan kongresine sunulması sırasında bu karalama kampanyası doruk noktasına erişmişti. Amerikan Senatosu Lozan anlaşmasını veto etmişti. Türk - Amerikan diplomatik ilişkileri güçlkle yeniden kurulabilmişti. 1928 yılına gelindiği zaman Amerikan basınındaki Türk düşmanlığı kampanyası büsbütün yatışmış değildi¹. Buna karşın Atatürk'ün önderliğinde yeni Türkiye'nin ardarda gerçek-

¹ Bu konuda bkz. Bilâl N. Şimşir, "Türk - Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977, s. 277-356.

leştirdiği devrimci atılımlar, Amerika'da da olumlu yankılar yaratmaktan geri kalmıyordu. Türk yazı devrimi de Amerikan basınına olumlu biçimde yansımıştı. Burada, Amerikan resmi belgelerine, Amerikan basınında çıkan yazılardan da parçalar eklendi.

I. Yazı Devrimine Doğru

Amerika'nın büyük gazetelerinden *The New York Times*, 30 Nisan 1928 günlü sayısında Ankara çıkışlı uzun bir haber yayınladı. Yazı, "Türkler Arap alfabesini bırakıp bizim alfabemizi alıyorlar" başlığını taşıyordu. Türkiye'de yazı değişikliği yapılacağı belki ilk kez bu yazıyla Amerikan kamuoyuna duyuruluyordu. Türk yazı devriminin "önemli bir olay" olarak görüldüğü belirtilen yazıda özetle şunlar anlatılıyordu:

Atatürk'ün önderliğinde batılılaşmakta olan Türkiye, bu uğurda yeni bir atılıma hazırlanıyordu. Türk çocukları, "Elif" ile başlayıp "Ye" ile biten Arap alfabesi yerine, "A" ile başlayıp "Z" ile biten Latin alfabesini öğreneceklerdi artık. Yeni alfabeyi okullarda öğretmek için yeni bir Türk sözlüğü hazırlanacaktı. 14 milyon nüfuslu Türkiye'nin Latin alfabesine alışması için on beş yıllık bir geçiş süresi tanınacaktı. Bu sürenin bitiminde yeni harflerin kullanılması zorunlu olacaktı. Harf değişikliğinin başlıca nedeni, Arap harflerinin zor olması, Türk diline uymamasıydı. Arap alfabesi otuz üç harfliydi. Ama her harf, sözcüğün başında, ortasında, sonunda biçim değiştirdiğinden gerçekte doksan dokuz harf kullanılmaktaydı. Bu yüzden okuma yazma oranı Türkiye'de düşük kalmıştı. Türkiye'nin Latin alfabesini alması, oryantalistlerce önemli bir olay olarak görülüyordu. Yakın çağlarda eski alfabesini bırakıp Latin alfabesini benimsemiş bir başka ulus yoktu².

Bunları söyledikten sonra gazete, Türkiye'de harf devrimi düşüncesinin tarihçesine de kısaca değiniyordu. *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) daha 1908'lerde Latin alfabesinin alınmasını savunmuştu. Ama pek destek görmemişti. İttihat ve Terakki rejiminde, din, gelenek, sanat gibi gerekçelerle harf değişikliği fik-

² "Turks Drops Arabic For Our Alphabet - Angora Will Give People 15 Years to Learn New Letters, Which Will Then Be Compulsory - Change is First in an Age - No Other Country, It Is Said, Has Abandoned Its Characters for Latin Ones in Modern Period.", *The New York Times*, 30. 4. 1928.

rine karşı çıkmıştı. Kuran yazısı Arap harflerini bırakmanın dine aykırı olacağı ileri sürülmüştü. Ayrıca Arap alfabesi, İslam yazı sanatının da bir parçasıydı. Bu yüzden bırakılmak istenmemişti. Ancak cumhuriyet döneminde Arap harfleri yerine Latin harflerinin alınması düşüncesi güç kazanmıştı. Basım ve yayımcılarla iş çevreleri böyle bir değişikliği arzu ediyorlardı. Arap harfleriyle basım işleri çok zor yürüyordu. Latin alfabesi alınca iş adamları da daktilo makinası kullanabileceklerdi. Türk çocukları ise yazı devrimini sevinçle karşılayacaklardı. Çünkü yeni harfleri çok daha kolay öğrenebileceklerdi³.

New York gazetesinde bu haberin çıktığı sırada Türkiye’de henüz yazı devrimine kesin karar verilmiş değildi. Türk basınında Latin alfabesinin alınması savunuluyordu. Ama yetkililerin kararı daha açıklanmamıştı. Alfabe değişikliğine doğru gidişin ilk önemli belirtisi Türkiye’de uluslararası rakamların benimsenmesi oldu. 6 Mayıs 1928 günü Kocaeli mebusu Reşit Safvet Bey, “Beynelmilel erkamın kabulü hakkında kanun” tasarısını Türkiye Büyük Millet Meclisine sundu. Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi Grew, hemen ertesi gün bu haberi Vaşington’a telledi. Üç gün sonra Amerikan Büyükelçiliği görevlilerinden Mr. Patterson, öneri sahibi Reşit Safvet Bey’le görüşüp kendisinden bilgi aldı. Tasarının görüşülmesi, o günlerde Türkiye’ye resmi bir gezi yapacak olan Afganistan Kralı Amanullah Han’ın gelişine değin bekletilmişti. 20 Mayıs 1928 günü Amanullah Han, Atatürk’le birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisini ziyaret etti. Tam o sırada, uluslararası rakamların resmen alınmasına ilişkin yasa tasarısı Büyük Millet Meclisinde görüşülüp kabul edildi⁴. Böylece Afgan Kralına, Türkiye’nin nasıl batılılaştığı, devrimci yasa-

³ *Ibid.*

⁴ 28 Mayıs 1928 tarihli, 900 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanan 1288 sayılı “Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkındaki Kanun” üç maddelikti ve şöyleydi:

“Md. 1 – Devlet, vilâyet, şehremaneti gibi resmi devair ve müessesatın bilumum muamelât-ı tahririyye ve hesabiyesinde beynelmilel rakamların kullanılması mecburidir.

İşbu mecburiyetin efrad ve eşhas-ı hususiye arasındaki muamelâtta dahi tatbikini en kolay mahallerden başlamak suretiyle 1931 Haziranına kadar temine Hükümet mezundur.

Md. 2 – Bu kanun 1 Haziran 1928 tarihinden muteberdir.

Md. 3 – Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur”.

ları nasıl Meclisten geçirdiği gösterilmek istenmişti. Konuk Devlet Başkanı etkilenmeğe çalışılmıştı. Amerikan Büyükelçisi bunu da hükümetine rapor etti. Raporunda, batı rakamlarının benimsenmesinin, Latin alfabesinin alınmasına doğru atılmış bir adım olduğunu belirtiyordu. Ama, "Latin alfabesinin alınmasının az çok uzak bir gelecekte gerçekleşebileceğini" de sözlerine ekliyordu⁵.

Bununla birlikte alfabe değişikliğinin pek geciktirilmeyeceği anlaşılıyordu. Hazırlıklar başlamıştı. 13 Haziran 1928 günü Amerikan Büyükelçisi, Latin alfabesinin alınması konusunu incelemek üzere Türkiye Millî Eğitim Bakanlığınca bir komite (Dil Encümeni) kurulduğunu Vaşington'a duyurdu⁶.

Dil Encümeninin kurulmasından sonra alfabe devrimine doğru gidiş hızlanmıştı. Hazırlıklar ilerliyordu. Amerikan Büyükelçisi 29 Haziran'da Vaşington'a yeni bilgiler veriyordu: Dil Encümeni 26 Haziran 1928 günü ilk toplantısını yapmıştı. Ankara'da bulunmayan üç üye, Falih Rıfki (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) bu ilk toplantıya katılamamışlardı. Encümenin çalışmaları "aylarca sürece" gibi görünüyordu. Ayrıca bu çalışmalar hazırlık niteliğindedir. Encümen kesin karar verebilecek durumda değildi. Öneriler hazırlayacaktı. Bunlar, Büyük Millet Meclisine sunulmadan önce üst makamlarca gözden geçirilecekti. Dil Encümeni üyelerinin çoğunluğu alfabe değişikliğinden yanaydı⁷.

Öte yandan, Dil Encümeninin çalışmalarına paralel olarak, yarı resmi *Milliyet* gazetesi* yeni alfabe kampanyasını başlatmıştı.

⁵ *NADB* (National Archives, Diplomatic Branch, Washington - Amerikan Diplomatik Arşivleri, Vaşington), 867.402/11 - Grew'dan Amerikan Dışişlerine Yazı, İstanbul, 6. 6. 1928, No. 332.

⁶ *Ibid.* - Grew'dan Amerikan Dışişlerine yazı 13. 6. 1928, No. 346. Dil Encümeni ilk kuruluşunda dokuz kişiden oluşuyordu. Sonradan üye sayısı ondörde çıkarılmıştı: Talim ve Terbiye Dairesi Reisi Mehmet Emin (Erişirgil), T. T. Dairesi üyesi Mehmet İhsan (Sungu), Falih Rıfki (Atay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ragıp Hulusi (Özdem), Ahmet Cevat (Emre), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İbrahim Osman (Karantay), Avni (Başman), İbrahim Necmi (Dilmen), Ahmet Rasim, Celâl Sahir (Erozan) ve İsmail Hikmet (Ertaylan).

⁷ *Ibid.* 867. 402/13 - Grew'dan Amerikan Dışişlerine, İstanbul, 29. 6. 1928, No. 363.

* *Milliyet* gazetesi, Siirt Mebusu Mahmut Soydan tarafından kurulmuş, 11 Şubat 1926 günü çıkmaya başlamış ve 22 Nisan 1935 tarihine kadar yayımını sürdürmüştür. Bugünkü *Milliyet* gazetesiyle karıştırılmamalıdır.

Bu gazetenin yazarlarından, aynı zamanda Dil Encümeni üyelerinden olan İbrahim Necmi (Dilmen), yeni bir alfabe sistemi hazırlamıştı. Gazete, 26 Haziran 1928 günlü sayısında bu alfabeyle kullanmaya başlamıştı. Kimi günlük haberlerini bu yeni alfabeyle basıyordu artık. Türk okuyucularından başka yabancıları da bu yeni alfabeyle alıştırmak için *Milliyet*'in Fransızca baskısında da açıklamalar yayınlamıyordu. Amerikan Büyükelçisi Grew, İbrahim Necmi Bey'in yeni alfabesiyle basılmış bir gazete kesitini raporuna eklemişti. Kendi görüşünü de bildiriyordu. Bu alfabe, "fonetik bakımdan kusurluydu", bunun kesin olarak benimsenmesi "olanak dışıydı". Dizgi yanlışları yeni alfabenin kusurlarını daha da arttırıyordu⁸.

Büyükelçi Grew, Bolu mebusu ve Dil Komisyonu üyesi Falih Rıfki (Atay) imzasıyla *Milliyet*'in Fransızca baskısında çıkan bir başyazının kesitini de raporuna eklemişti⁹. Falih Rıfki, Latin alfabesinin hararetle savunucularındandı. Alfabe devriminin başarılacağı inancındaydı. Yazısında özetle şunları söylüyordu: Eskiden yazı sorunu, bir din sorunu gibi görülüyordu. Cumhuriyet Hükümeti ise bu işi bir bilim sorunu gibi görmüş, bir Dil Encümeni kurmuştu. Encümenin önerileri yetkililerce gözden geçirilecek, kesin karar ondan sonra verilecekti. Türk basınında iki yıldır sürdürülen alfabe tartışmalarında görülen şeydu ki, Latin alfabesinin alınmasından yana olanlar günden güne güçlenmişler, kamuoyunu da kazanmışlardı. Türkçenin Latin alfabesiyle yazılabileceğini *Milliyet* gazetesi bir süredir kanıtlamıştı. Tek güçlük, alışkanlıktan, şimdiki kuşağın bencilliğinden ileri geliyordu. Bu kuşak, yeni baştan okullu olmaktan ürküyordu. Bu kuşak özveride bulunursa devrimin onurunu da kazanacaktı. Latin alfabesinin benimsenmesi için dört sorunun çözümlenmesi gerekiyordu: (i) Harflerin seçilmesi, (ii) değişmez bir yazım (ortograf) yaratılması, (iii) değişmez dil kurallarının saptanması, (iv) bir uygulama planının hazırlanması. Yeni Türk alfabesi, bütün alfabelerin en iyisi, en sadesi olmalıydı. Yazım kuralları İstanbul Türkçesine göre hazırlanmalıydı. Uygulama planı kademeli olabilirdi. İlkokula başlayan

⁸ *Ibid.* (Kaf) ve (kef) karşılığı (k) ve (q) harfleri; (i) yerine (y) ve (i) harfleri; (ş) yerine (x) harfi kullanılması gibi çeşitli kusurları bulunan İbrahim Necmi Bey'in alfabesi tutunmamıştır. Ama İbrahim Necmi Bey, *Milliyet* gazetesinin Mayıs - Ağustos 1928 tarihli sayılarında Latin alfabesinin benimsenmesi için yayınladığı dizi yazılarla Türk Harf Devrimi kampanyasına hizmet etmiştir.

⁹ "La Question des caractères latins", *Milliett* (İstanbul), 29. 6. 1928.

çocuklar yalnız Latin alfabesiyle eğitim görmeliydiler. Öteki okullarda Latin alfabesine geçiş adım adım olmalıydı. İlkokula yeni yazıyla başlayan çocuklar üniversiteyi bitirdikleri zaman Latin alfabesinin uygulanması süreci tamamlanmış olmalıydı. Böylece devlet yönetiminde sarsıntı yaratılmadan eski yazıdan yeni yazıya geçilmiş olacaktı. Latin alfabesinin benimsenmesi, Türk dilinin gelişmesi ve bağımsızlığı açısından çok önemliydi. Bunun sağlayacağı yararları ise kimse yadsıyamazdı.

Türk basınında bu gibi yayınlar sürerken, Dil Encümeni 30 Haziran 1928 günü bir açıklama yaptı. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi, "İlginç" bulduğu bu açıklamanın Fransızca metniyle İngilizce çevirisini de Vaşington'a postaladı. Encümen kamuoyunu uyarıyordu. Latin alfabesinin Türk diline uygulanması konusunu önemle incelemekte olduğunu, çalışmalarını henüz tamamlamadığını, ama bu arada gazetelerde yeni "Latin alfabeleri" yayımlandığını, bunların yurttaşları yanıltabileceğini, çeşitli adlar altında yayınlanan alfabelerin Dil Encümeninin kararlarıyla bir ilgileri bulunmadığını duyuruyordu. Yeni alfabe konusundaki önerileri ve düşünceleri memnunlukla karşılayacağını da açıklayan Encümen, yanlış anlaşılmalara önlemek için böyle bir açıklama yapmayı gerekli gördüğünü belirtiyordu¹⁰. Büyükelçi Grew, bu açıklamanın özellikle *Milliyet* gazetesine yönelik olduğunu söylüyordu. Gerçekten bu gazete, Dil Encümeninin kararını beklemeden yeni yazı kampanyasını açmış, İbrahim Necmi Bey'in çarçabuk hazırladığı bir alfabeyi kullanmaya başlamıştı. Bu tutumunu sürdürüyordu¹¹. Yeni yazıya geçiş için sabırsızlanan atak *Milliyet*'in yayınları, kamuoyunu harf devrimine hazırlamakla birlikte, zihinleri de karıştırıyordu. Eksikleri, yanlışları açıkça göze batan bir alfabeyi, sanki kesinleşmiş yeni Türk alfabesiymiş gibi kullanıyor, halkı bu alfabeyi öğrenmeye çağırıyordu.

Bu arada Amerikan gazetelerinde de yazılar çıkıyordu. Boston'da çıkan bir gazete, "Türkiye kültür savaşı veriyor" başlıklı bir yazı yayınlamıştı. Şunları yazıyordu:

¹⁰ "La Commission des caractères latins. - Une mise au point", *La République* (İstanbul), 2. 7. 1928.

¹¹ *NADB*. - 867.402/14: Grew'dan Amerikan Dışişlerine Yazı. İstanbul, 7. 7. 1928, No. 379.

“Türk toplumu çetin bir kültür bunalımı geçirmektedir. Türkler ortaçağ İslam uygarlığını bırakıp çağdaş uygarlığı benimседiler. Yeni Türkiye'nin önderleri yeni Türk toplumunu ulusal kültür, ulusal ülkü temellerine oturtmak istediler. Şimdi de Arap alfabesini bir kenara itip Latin alfabesini almak için çaba harcıyorlar. Türk reformcuları, Türkiye'yi ortaçağların son kalıntısından da uzaklaştırıp tümünden çağdaşlaştırmayı amaçlamaktadırlar”¹².

İstanbul'daki Amerikan Robert Kolej Müdürü Dr. Edgard J. Fisher, 1928 yaz aylarında Amerika'nın Syracuse Üniversitesinde Ortadoğu üzerine dersler vermiş, bu arada yeni Türkiye'yi Amerikalılara tanıtmaya çalışmıştı. Yerel Amerikan gazetesine verdiği bir demeçte, yeni Türkiye'nin üstüste atılımlar yaptığını, bu politikanın Türkiye'nin kalkınmasını hızlandıracağını anlatmış, yazı devrimi hazırlıklarına da değinerek şunları söylemişti:

“Türkiye'de okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yüksektir. Ama hükümet eğitim sistemini geliştirmeye çalışmaktadır. Hem erkek, hem kız çocuklar için öğrenim zorunluğu kondu. İstanbul Üniversitesine kız öğrenciler alındı. İlkokul çocuklarının daha yüksek okullarda da eğitimini sağlamak için orta dereceli okullar açılıyor.

“Son olarak da Türk alfabesini Latinleştirmek için adımlar atıldı. Bu reform on beş yılda tamamlanacaktır. Ama tamamlanınca Türkiye'nin gelişmesini büyük ölçüde hızlandıracaktır.

“Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye karşı sempatik bir tutum takınmalıdır. Yanlışlar yapılsa bile bunları görmemezlikten gelmeliyiz. Unutmamalıyız ki, biz Amerikalılar da ilk gelişme dönemimizde yanlışlar yapmışızdır”¹³.

Türk yazı devrimi hazırlıkları Amerika'nın uzak kentlerinde bile duyulmuş, olumlu biçimde yorumlanmıştı. Ohio eyaletinde çıkan bir kasaba gazetesi şunları yazıyordu:

“Kemal Paşa (Atatürk) çağımızın baş reformcusudur. Bu konuda pek konuşmaz; ama, inatçı, savaşkan, gelenekçi bir toplumu ıslah eder.

¹² Oliver McKee, Jr., “Turkey Now Fighting for Its Culture”, *Boston Evening Transcript*, 2. 6. 1928.

¹³ “Turkey Drops Old Customs in New Era, Dean Explains. Dr. Fisher, Summer Session Teacher, Believes Politics Adopted by Post - War Regime Will Speed Country in Development,” *Post Standard* (Syracuse, New York), 4. 7. 1928.

“Bu büyük Türk yenilikçisi ve devrimcisi, Bâbıâlf’yi bir kenara itti. İslamın başını alaşağı etti, Türk kadınının yüzündeki peçeyi yırttı. Türk erkeğinin başındaki fesi attı. Batı yasalarını aldı, şimdi de Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin alınmasını istiyor. . .

“Cahillik Türkiye’de oldukça yaygındır; ama çocuklardan başlanarak bu son yeniliği gerçekleştirmek zor olmayacaktır. Alfabe değişikliği Türkiye’yi batı yaşamına, düşüncesine, alışkanlığına daha da yaklaştıracaktır”¹⁴.

Amerikan gazetelerinde böyle yazılar çıkarken, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi Grew da, Türk yazı devrimi düşüncesinin Cumhuriyet yöneticilerince desteklendiğini Vaşington’a bildiriyor, çeşitli haberler veriyordu¹⁵. Türk dışişleri görevlilerinden biri, Dil Encümeni çalışmalarının en geç sonbahar başlarında biteceğini, 1 Kasım’da Büyük Millet Meclisi açılınca yeni alfabe yasasının çıkarılacağını, 1929 yılında da yeni alfabenin resmen kullanılmağa başlanacağını Amerikan Büyükelçiliğine söylemişti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Latin alfabesinin alınmasından yana olduğunu belli etmişti. 10 Temmuz günü *Akşam* gazetesinin duyurduğuna göre, Gazi, son olarak Kâbil Büyükelçiliğine atanan Hikmet (Bayur) Beye verdiği fotoğrafını Latin harfleriyle yazıp imzalamıştı. Başbakan İsmet Paşa’ya (İnönü) çektiği bir telgrafını da Latin harfleriyle kaleme almıştı. İsmet Paşa da Latin alfabesinin alınmasını destekliyordu. 18 Temmuz günü *Milliyet* gazetesinin yazdığına göre, Başbakan Dil Encümenininin 17 Temmuz günü yapılan toplantısına katılmış, alfabe devriminden yana olduğunu göstermişti. Yarı resmi *Milliyet*, alfabe devrimi uğrındaki kampanyasını sürdürüyordu. Büyükelçi, bu gazetenin 10 Temmuz günü sayısında M. Nermi imzasıyla çıkan “Latin harfleri” başlıklı yazının kesitini de raporuna eklemişti. Yazıda, köklü bir reform savunuluyordu. Yarım reformların sakıncalı olduğu söyleniyordu. Latin alfabesinin alınması, Türk dilinin bağımsızlığını, özgürlüğünü sağlayacaktı. Bu bakımdan bütün yurttaşlarca sevinçle karşılanmalıydı. Sözümona aydınların Latin alfabesine karşı takındıkları olumsuz tutuma aldırılmamalı, zaman

¹⁴ “Moslem Reform”, *Cincinnati Enquirer*, (Cincinnati, Ohio), 16. 7. 1928.

¹⁵ *NADB*, 867.402/15 - Grew’dan Amerikan Dışişlerine Yazı, İstanbul, 19. 7. 1928, No. 392.

yitirilmemeliydi. En kısa zamanda harf devrimi gerçekleştirilmeliydi. Türk dilinin, dolayısıyla Türk toplumunun geleceği söz konusuydu. Devrimci kuşak tarih önünde sorumluluk yüklenmeliydi¹⁶. Amerikan Büyükelçisi, bu yazıdan da sezildiğini söyleyerek, harf devrimine karşı bir direniş bulunduğunu ileri sürüyor, bu devrimi tam olarak gerçekleştirmenin yedi yıldan fazla zaman alacağını ekliyor, şöyle diyordu:

“Türk öğretim kurumlarındaki öğretimin yedi yıl içinde ‘Latinleştirilebileceği’ umulmakla birlikte, batı harflerinin bütün ülke çapında benimsenmesi bundan daha fazla zaman alacaktır”¹⁷.

Kimi Amerikan gazeteleri Türk yazı devriminin on beş yılda gerçekleşebileceğini yazıyorlardı. Amerikan Büyükelçisi, bu süreyi biraz daha kısa tutuyor, okullarda yedi yılda Latin alfabesinin kullanılabilceğini, ama yeni alfabenin tüm ülkeye yayılmasının bundan daha fazla zaman alacağını yazıyordu. Büyükelçi, bu köklü reformun birkaç ay gibi kısa bir zamana sığdırılabileceğini kestiremiyor, düşünemiyordu. Oysa çalışmalar hızla ilerliyordu. 12 Temmuz günü Anadolu Ajansı, yeni Türk alfabesi projesinin tamamlandığını açıklamıştı. Bu açıklama ertesi gün basında yayınlanmıştı. Büyükelçi Grew, açıklamanın *Milliyet* gazetesinin Fransızca sayısında çıkan metnini de raporuna eklemişti¹⁸. Burada belirtildiğine göre, Dil Komisyonu 12 Temmuz günü yaptığı toplantıda, yeni alfabe projesine kesin biçimini vermişti. Bu proje ile dilbilgisi kuralları bir hafta içinde basılacaktı. Yeni alfabe pek sadeydi. Türk dilinin bütün seslerini karşılıyordu. İşaretsiz ya da noktalı harflerin sayısı azdı. Yabancı alfabelerde bulunan *ch*, *sch* gibi digraf ve trigraflara yeni Türk alfabesinde hiç yer verilmemişti. Her ses tek harfle karşılanıyor ve her harf okunuyordu. Yeni alfabe projesi yakında yetkililerin onayına sunulacaktı. Amerikan Büyükelçisi, hükümet, ordu, basın ve üniversite temsilcilerinden oluşacak bir İnceleme Kurulu’nun (a Board of Review) eylül ayında toplanarak Dil Komisyonunca hazırlanan alfabe projesini gözden geçireceğini söylüyordu.

¹⁶ M. Nermi, “Les Caractères latins”, *Milliett* (İstanbul), 10. 7. 1928.

¹⁷ *NADB*, 867.402/15

¹⁸ “Le projet définitif du nouvel alphabet a été établi”, *Milliett* (İstanbul), 13. 7. 1928.

Dil Komisyonunun hazırladığı yeni alfabe projesi 31 Temmuz 1928 günlü *Vakit* gazetesinde yayımlanmıştı. Amerikan Büyükelçisi bunu Vaşington'a rapor ederken, gözden geçirilecek olmakla birlikte, bu projenin Büyük Millet Meclisine sunulacak proje olduğunu söylüyor, bu konuda ayrıntılı bilgiler vererek yorumlarda bulunuyordu. Dil Komisyonu yeni alfabe projesini hazırlarken iki ilkeyi gözönünde tutmuştu: (i) Yeni yazının fonetik olmasını sağlamaya çalışmıştı, (ii) harflerin uluslararası ses değerlerini elden geldiğince korumaya dikkat etmişti. Bu bakımdan her sese karşılık tek harf benimsenmiş, çifte ya da üçlü sessizlere yer verilmemiş, fonetik işaretler az kullanılmıştı. Arap kökenli sesler güçlük yaratmıştı. Büyükelçi Grew şöyle diyordu:

“Bu alfabe projesi çeşitli batı ülkelerinin alfabeleriyle karşılaştırılınca en çok Alman alfabesine yaklaşılmaktadır. Özellikle yeni sesli harflerin Alman fonetik değerleri korunmuştur. Alman alfabesinin noktalı (ö) ve (ü) seslileri Türk alfabe projesinde de yer almaktadır. Sessiz harflere gelince, bu alanda uluslararası ses değerlerinden şaşılacak ölçüde az sapma olmuştur. Sapmalar, (dj), (tch) ve (sh) diftongları karşılığı olarak alınacak olan ve Türkçede çok sık kullanılan (c), (ç) ve (ş) harfleriyle sınırlı kalmaktadır. Türk seslerinin gerektirdiği öteki karakteristik ayrılıklar (j) ve (z) seslerinde görülmektedir ki, bunlardan birincisi Fransızcadaki gibi, ikincisi de İngilizcedeki gibi kullanılacaktır. (g) harfi çok yerde Alman ses değerinde olacaktır. (w) ve (q) sessizleri alınmamıştır”¹⁹.

Amerikan Büyükelçisi, yeni alfabeye birlikte yeni ve kesin yazım kurallarını saptamak gerekeceğini de belirtiyordu. Yoksa başka başka yazım biçimleri ortaya çıkabilirdi. Şimdiye kadar yazım ayrılıkları pek su yüzüne çıkmamıştı. Çünkü Arap alfabesinde sesli harfler pek az kullanılıyordu. Örneğin (mektep) sözcüğü (mktb) biçiminde yazılıyor, dört sessiz harfin arasında bir tek sesli harf bile kullanılmıyordu. Latin alfabesi alınca durum değişecek, her sesin hakkı verilecek, bol bol sesli harfler kullanılacak, dolayısıyla yazım ayrılıkları da belirebilecekti. Bu sakıncayı gidermek için Dil Komisyonu şimdi yeni yazım kurallarını saptama, yeni bir Türk grameri hazırlama çalış-

¹⁹ NADB - 867.402/16 - Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 6. 8. 1928, No. 412.

malarına ağırlık vermekteydi. Falih Rıfki (Atay), *Milliyet* gazetesinde çıkan bir başyazısında, bir Türk Dil Akademisi kurulmasını da önermişti²⁰. Bu başyazının kesiti Büyükelçinin raporuna ekliydi. Falih Rıfki (Atay), yeni alfabeğe geçilirken yeni yazım kurallarını saptamak, bir Türk Dil Akademisi ve yeni bir kitaplık kurmak gerektiğine değiniyor; basım alanında İngiliz veya Amerikan Latin harflerini kullanmanın daha uygun olacağını söylüyordu. Harf devriminin önde gelen savunucularından olan Falih Rıfki (Atay), yeni yazıya geçiş için en az beş yıllık bir zaman gerekeceğini de ileri sürüyordu. Önce ilkokul öğretmenleri hazırlanacaktı. Arkasından, bu öğretmenler aracılığıyla yeni yazımın okullarda öğretilmesine geçilecekti. Bütün okullarda yeni harflerle öğretime geçilebilmesi için en az beş yıllık bir zaman gerekecekti. Bu süre içinde yeni yazımın yayılmasına çalışılacak, basın da yavaş yavaş yeni harfleri kullanmağa başlayacak ve giderek yeni bir kitaplık oluşturulacaktı. Böylece, uzunca bir süre içinde eski yazıdan yeni yazıya geçilecekti. Bu sürenin en az beş yıl olacağı ileri sürülüyordu. Amerikan Büyükelçisi Grew ise, şunları yazıyordu:

“Yeni alfabenin uygulanmasına gelince, bu alfabenin yaygın biçimde kullanılabilmesi için yaklaşık on beş yıl gerekeceği yolundaki yaygın düşüncenin Latin Alfabeti Komitesi (Dil Encümeni) üyelerince paylaşılmadığı basında belirtilmektedir. Bu üyeler, Arap alfabesinden yeni harflere geçişin daha kısa sürede gerçekleştirilebileceği, hiç değilse kamu görevlileri bakımından iki yıllık bir sürenin bol bol yeteceği inancındadırlar. Günde birer saatlik eğitimle kamu görevlilerine iki yılda Latin alfabetinin öğretilebileceği, devlet dairelerinde yeni yazımın kullanılmasının sağlanabileceği düşünülmektedir. Gazi'nin yakın çevresinden olan bir mebus bu haberi doğrulamış, Latin harflerinin ülkede benimsenmesini hızlandırmak için Cumhurbaşkanının elinden gelen tüm çabayı harcamak niyetinde olduğunu söylemiştir²¹”.

19 Temmuzda Grew, okullarda en az yedi yılda yeni yazıyla öğretime geçilebileceğini, yeni alfabenin bütün Türkiye’de uygulanabilmesi için ise bundan daha çok zaman gerekeceğini rapor etmişti. İki hafta sonra bu kez, eski alfabeden yeni alfabeğe geçiş için iki

²⁰ “Les caractères turcs”, *Milliett* (İstanbul), 2. 8. 1928.

²¹ *NADB - 867. 402/16*. Grew’dan Amerika Dışişlerine rapor. 6. 8. 1928, No. 412.

yıllık bir sürenin yeterli görüldüğünü söylüyordu. Amerikan temsilcisi, Türk yazı devrimine Atatürk'ün kendi ağırlığını koyacağını, geçiş süresinin çok kılacağını anlamaya başlamıştı.

Aynı raporunda Büyükelçi, halkı yeni alfabeye alıştırmak için Türk basınına büyük sorumluluk düştüğünü de belirtiyor, *Milliyet* gazetesinin yeni yazı kampanyasını başlattığını, öteki gazeteleri de yazı devrimini desteklemeye çağırdığını söylüyordu. Bu gazete, bütün bir sütunu yeni alfabeyle basıyor, bu sütundaki haberleri, fıkraları eski harflerle yayınlamıyordu. Özellikle halkın ilgisini çekecek küçük haberler, Atatürk'ten fıkralar yeni harflerle okuyucuya sunulmaya başlanmıştı²².

İki gün sonra Amerikan Büyükelçisi, *Milliyet* gazetesinde yeni harflerle yayınlanan bir fıkranın kesitini Vaşington'a gönderiyordu. "Gazi ve Spor" başlığını taşıyan bu fıkra, hem yeni harflerle Türkçenin nasıl yazılmaya başlandığını gösteren güzel bir örnekti, hem de spor konusunda Atatürk'ün düşüncesini yansıtmaması bakımından "pek ilginç" idi²³. Falih Rıfkı (Atay)'nın Atatürk'ten dinleyip yine O'nun ağzından aktardığı fıkra tıpkı şöyle basılmıştı:

"...

"ariburnu kumandanı idim. İki tarafın ateş hatları arasında (en) çok elli altmış metre mesâfe vardı.

"birbirine en yakın hatlar arasında dolaşan türk ve ingiliz Keşşaflarından ikisi, gecenin kara kesâfeti içinde, ellerinde-ki uzun silâhları isti'mâl edemeyecek kadar, burun buruna temâs etmiş-ler; her iki cesur keşşaf silâhlarını atmış-lar ve doğrudan doğruya birbirini buğazlamak için ellerini kullanmak zaruretini his etmiş-ler. ingiliz keşşaf yumruklarını sıkmuş, box denilen idmanı türk neferinin vücüd ve khalbi üzerinde tatbikh etmeğe bâşlamış. bu mâhirane yumruk idmanını bilmeyen türk neferi, kalbine maddeten, vicdânına manen vurulan zarbelerin te'siri altında iki elini ötekinin buğazına uzatmış var kuvveti ile düşmanın gırtlakını yakalamış; düşman neferin buğazı iki demir pençenin mengenesinde sıkışınca, bizim nefer box zarbelerinin iptidâ hafiflediğini, biraz sonrra zâil olduğunu görmüş.

²² *Ibid.*

²³ *NADB - 867. 402/17 - Grew'dan Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 8. 8. 1928, No. 419.*

“nefer, esîrini sürükleyerek benim yanıma getirdi. gece yarısından sonra idi. evvelâ düşman neferini isticvâb ettim:

— ne oldu? sen niçin buralara kadar geldin?

— ispor! cevabını verdi.

bizimkine sordum:

— nasıl oldu?

“nefer, esîrinin verdiği ilmî cevabı anlamamış olmaktan korkarak:

— bilmeyor-um! dedi.

“ben birincinin ilmî ve fennî değil, ikincinin cehilden ziâde edep ve terbiyesi üzerinde fazla durmadım. esîre tekrar sordum:

— sen isportmen mi-sin?

— evet çok eyi!

— bizim neferi nasıl buldun?

— bilmeyor! dedi.

türk neferine döndüm:

— işidiyor mu-sun? senin için bilmeyor, câhildir, dedi!

kısaca:

— huzurunuzla getir-dim efendim, cevâbını verdi.

gâzî devâm etti:

— benden ispor ne-dir, diye sorulursa vereceğim cevab şu-dur: ispor vatanın, milletin âli menfaatlerine tecavüz edenleri gırtlaktan yakalayarak, memleket ve millet hârislerinin huzuruna getirebilmek kabiliyyet-i maddiye ve maneviyesi-dir”²⁴.

Yazım kurallarının henüz kesin biçimini almadığı bir sırada, 1928 Ağustos başlarında yayımlanmış bulunan bu yazıda çeşitli özellikler göze çarpıyordu. Büyük harfler hemen hemen hiç kullanılmıyor, cümle ve paragraf başlarında hep küçük harflerin kullanıldığı görülüyordu. Öz adlar bile küçük harflerle yazılıyordu. *gâzî* gibi. Sık sık uzatma (^) işareti kullanılıyordu: *âli*, *gâzî*, *esîr* vb. sözcüklerde görüldüğü gibi. Tire veya bağlama işaretine (-) sık sık yer veriliyordu: Fiil çekimlerinde, zarflarda bağlama çizgisi kullanılıyor-

²⁴ Falih Rıfki, “Gazi ve Spor”, *Milliyyet* (İstanbul), 7. 8. 1928. Gazetenin Fransızca baskısında bu fıkranın Fransızcaya çevirisi de “Le Ghazi et le Sport” başlığıyla yayınlanmıştı; ama Türkçe baskısında fıkra yalnız yeni harflerle yayınlanmış, eski harflerle basılmamıştı. (B. N. Ş.).

du: *atmış-lar, etmiş-ler, işidiyor mu-sun, şu-dur* gibi. (k) harfi, kalın sesli harflerle ince veya ince sesli harflerle kalın okunduğu zaman (kh) biçiminde yazılıyordu. *khalbi, tabîkh* sözcüklerinde görüldüğü gibi. Dil Encümeninin ilk hazırladığı Türk alfabesinde görülen bu çarpıklıklar sonradan giderilecekti. Yazıda göze batan bir başka nokta da *boks* sözcüğünün *box* biçiminde yazılmış olmasıydı. Oysa yeni Türk alfabesinde (x) harfi yoktu. Anlaşılan batı kökenli sözcüklerin nasıl yazılacağı henüz kesin yazım kuralına bağlanamamıştı. Tam oturmamış, kesin yazım kuralları saptanmamış olmakla birlikte yeni Türk alfabesi artık uygulanmaya başlanmıştı. *Milliyet* gazetesi uygulamanın öncülüğünü yapıyordu. Öteki gazeteler ise yeni alfabe kampanyasına katılmak için Atatürk'ten bir işaret bekliyor gibiydiler.

II. Atatürk, Yeni Yazı Kampanyasını Açıyor

9/10 Ağustos 1928 gecesi Atatürk, tarihsel Sarayburnu söylevini verdi. "Güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk alfabesini kabul ediyoruz" dedi. Şunları ekledi:

"Arkadaşlar, bizim güzel, ahenkdar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Ben buna eminim".

Atatürk, yurttaşlara dönerek şunları söylüyordu:

"Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki bir milletin, bir heyeti içtimaiyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez; bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihar etmek için yaratılmış ve iftiharlarla tarihini doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma, yazma bilmiyorsa hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki, Türk'ün seciyesini anlamayarak bir takım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz.

"Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesi yeni harfleri öğreneceklerdir".

Bunları söyledikten sonra Atatürk, bütün dünyaya duyurmak istercesine sözlerini şöyle düğümlüyordu:

“Milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir”²⁵.

Bu tarihsel söyleviyle Atatürk, harf devrimine kesinlikle karar verildiğini müjdeliyor, yeni yazı kampanyasını başlatmış oluyordu. Artık hazırlık dönemi bitmiş, uygulama dönemi açılmıştı. Sarayburnu söylevi, yurt içinde olduğu gibi, yurt dışında da geniş yankılar yaptı. Amerikan basınına da oldukça geniş ölçüde yansıdı. *The New York Times* gazetesi bu konuda üç sütunluk bir yazı yayımladı. Alfabe değişikliğinin şimdi Mustafa Kemal (Atatürk)’in tutkusu olduğunu, O’nun bu konuda da halkını yalnız bırakmadığını, bu devrimin Türkiye’nin batılılaşmasını tamamladığını, bunu başarmak için iddialı biçimde iki yıllık bir zaman öngördüğünü yazıyor, şöyle diyor:

“Bu dinamik Başkan, söylediklerini yapmaya kararlı olduğunu kanıtlamak için ulusal öğretmen başrolünü benimsedi. Böylece Roosevelt’in bizim telaffuzumuzda reform yapmayı başaramadığı yerde (Mustafa) Kemal, öngördüğü iki yıl içinde olsun olmasın, başarı kazanmayı ummaktadır. . .

“Ama, bir ulusun düşüncelerini, duygularını belirtmek için yüzyıllardır kullandığı bir aracı değiştirmek, yeni yazıyı öğretmek için tüm ulusu ertesi gün okula göndermek, yeni bir edebiyat yaratmak, basmak, okumak, yirminci yüzyılda öyle kolay kolay başarılabilir bir iş değildir. Bu, sanki İngilizceyi fonetik biçimde yazmak için Birleşik Amerika’nın birdenbire Yunan alfabesini alması gibi bir iştir.

“Bu işin böylesine büyüklüğü Mustafa Kemal Paşa’nın hiç aklından çıkmıyor, ulusun da bunu aklından çıkarmamasını istiyor. Yeni harflerle okuma yazma öğrenmedikçe, Türkiye’nin kendisini uygarlaşmış sayamayacağını açık açık söyledi. . .

“(Türkiye’de) Gazeteler yeni yazıyla günlük dersler yayınlıyorlar. İşçiler, çiftçiler, memurlar, okul yaşı dışındakiler için

²⁵ Atatürk’ün bu tarihsel söylevi, çeşitli kaynaklarda değişik biçimlerde gösterilmiştir. Kaynaklar karşılaştırılınca arada yer yer tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Buraya aktardığımız söylev, o zaman Matbuat Umum Müdürlüğünce çıkarılmakta olan ve resmi niteliği bulunan *Aynı Tarihi*’nden alındı (No. 53. Ağustos, 1928, s. 1-3).

bir kampanya açılması planlanıyor. Gündüzleri kurslara katılmayacakları için gece kursları açılması düşünülüyor”²⁶.

Amerikan gazetesi, yüzyıllardan beri Arap harfleriyle kaligrafi dersleri veren Hattat Mektebi'nin bile, çelişkili ve ilginç biçimde, yeni alfabe kampanyasına katıldığına da dikkati çekiyordu.

Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Grew da, Atatürk'ün Sarayburnu söylevi üzerine uzun bir rapor kaleme almıştı. Söylevin Fransızca çevirisinden başka, 10-22 Ağustos 1928 günlerinde Türk gazetelerinde çıkan belli başlı yazıları, ayrıca Türk Dili Encümeninin kararıyla ilk kez basılmış bulunan “Yeni Türk Alfabesi”nin bir örneğini raporuna eklemişti. Pek yorumda bulunmamakla birlikte, Türkiye'deki yazı devrimi kampanyasının bir panoramasını çiziyordu²⁷. 18 eki bulunan bu uzun rapor, başlıbaşına bir dosya gibiydi, Türk yazı devrimi tarihinin bir bölümüne ışık tutuyordu.

Büyükelçi, “Türk alfabesinin Latinleştirilmesi yolundaki resmi ve yarı resmi çabalar konusunda Amerikan Dışişleri Bakanlığına daha ayrıntılı bilgi vermek için” kaleme aldığını belirttiği raporunda, yazı devrimini hızla gerçekleştirmenin şimdi “Gazi'nin ve dolayısıyla yakın çevresindeki mebusların baş düşüncesi ve tutkusu olduğunu”, hazırlanan yeni alfabeyle artık “Türk alfabesi” dendiğini, hatta “Gazi Alfabesi” adı verilmesi olasılığı bulunduğunu ekliyor, özetle şunları söylüyordu:

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Arap alfabesinden Latin alfabesine on yıldan önce geçilemeyeceğini söylerken²⁸, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa, geçiş için üç yıllık bir sürenin

²⁶ W. G. Tinckom - Fernandez, “Changing Alphabet Obsesses Kemal”, *The New York Times*, 2. 9. 1928 (Bu yazı gazetenin İstanbul muhabirince 17. 8. 1928'de gönderilmiş ve gecikerek yayınlanmıştır. B. N. Ş.).

²⁷ *NADB*. - 867.402/19 - Grew'dan Amerika Dışişlerine Rapor. İstanbul, 28. 8. 1928, No. 459.

²⁸ Yunus Nadi, “Les caractères latins”, *République* (İstanbul), 10. 8. 1928. Bu ve bundan sonraki dipnotlarda anılan yazılar, Amerikan Büyükelçisinin raporunun ekleridir. Bunlar Türk gazetelerin Fransızca baskılarından alınmıştır. Yunus Nadi bu başyazısında, Latin alfabesinin alınmasından yana olduğunu belirtiyor, ancak yeni yazının uygulanmasının uzun zaman alacağını, çünkü önce öğretmenleri yetiştirmekten başlanacağını, sonra okullarda yaygın biçimde öğretilmesine geçileceğini, bunun da kimilerine göre 5-10 yıllık bir zaman istediğini söylüyordu.

yeteceğini ileri sürüyordu²⁹. Cumhurbaşkanı (Atatürk) ise daha da iyimserdi. Basında geniş yankılar yapan Sarayburnu söylevinde³⁰ halkı hemen yeni Türk alfabesini öğrenmeye çağırıyordu. O'na göre, halkın yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, kabahat Türklerde değil, Arap alfabesindeydi. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı, "bir iki yıl içinde milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün âlemi medeniteyin yanında olduğunu gösterecektir" diyordu. Falih Rıfki (Atay) *Milliyet* gazetesinde Gazi'nin bu söylevini övüyordu³¹. *Akşam* gazetesi ise,

²⁹ "Déclaration de Kiazim Pacha, Président de la G. A. N.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 10. 8. 1928:

"Je suis convaincu que le peuple turc s'habituerait facilement au nouvel alphabet et qu'une période de trois ans suffira pour généraliser son emploi dans le pays."

³⁰ *République* (İstanbul), 11. 8. 1928: Burada Atatürk'ün Sarayburnu söylevinin Fransızca çevirisi verilmektedir. Çeviri biraz aceleye getirilmiş gibidir. Söylevin Türkçe aslındaki gücünü pek yansıtmamaktadır ve şöyledir:

"Camarades,

"Nous adoptons de nouvelles lettres pour exprimer notre belle langue.

"Camarades,

"Notre belle, harmonieuse et riche langue se présentera en de nouveaux caractères turcs. Nous sommes dans la nécessité de nous débarrasser des signes dans le cadre de fer desquels notre cerveau est emprisonné depuis des siècles, signes insaisissables et que nous ne pouvons comprendre. Nous voulons absolument comprendre notre langue et nous la comprendrons certainement, vite et parfaitement au moyen de ces nouvelles lettres. J'en suis sûr. Soyez - en certains aussi. . .

"Camarades,

"Apprenez vite les nouvelles lettres turques. Enseignez - les à toute la nation, au paysan, au pâtre, au porte - faix, au batelier. Sachez que c'est là un devoir patriotique et national. En le remplissant, songez bien qu'il est honteux pour une nation, un corps social que, dans son sein, dix pour cent seulement sachent lire et écrire et que quatre - vingts pour cent soient illettrés. Il faut rougir d'un tel état. Or, cette nation n'est pas une nation créée pour la honte, mais une nation créée pour la gloire et dont l'histoire e(s)t pleine de gloire. Si 80 % de cette nation sont des ignorants, la faute n'en est pas à nous. Elle est à ceux qui l'ont commise, qui, ne comprenant pas la mentalité du Turc, ont emprisonné son cerveau dans un étai de fer. Temps est venu pour nous d'extirper par la racine les fautes du passé. Nous réparerons ces erreurs.

"Dans cette réparation des fautes je fais appel à l'activité de tous les camarades. Dans un an, deux à plus, tous le corps social turc apprendra le nouvel alphabet et notre nation prouvera que son écriture et son intelligence sont au niveau du monde civilisé."

³¹ Falih Rıfki, Député de Bolou, "La décision du peuple", *Milliett* (İstanbul), 11. 8. 1928:

Sarayburnu söyleviyle yeni Türk alfabesinin onaylandığını söylüyordu³². İstanbul'da çıkan *Journal d'Orient* gazetesi de, Gazi'nin Arap alfabesine saldırısını, 1919'da başlattığı devrimi tamamlaması olarak yorumluyordu. Bu bakımdan Sarayburnu söylevinin verildiği günün, Türk tarihinin en büyük günlerinden biri olacağını, Türkiye'nin düşünce tarihinde yeni bir çağ açtığını söylüyordu³³. Aydın mebusu Reşit Galip, 20 Ağustos günlü *Cumhuriyet*'te Arap alfabesinden yana olanları 'tehlikeli gericiler' olarak niteliyordu³⁴.

Amerikan büyükelçisi, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yeni harfleri yalnız salık vermekle yetinmediğini, bunları hızla uygulamaya koymak işiyle de ilgilendiğini, 11 Ağustos 1928 günü Dolmabahçe Sarayında ilk uygulama dersinin açıldığını anlatıyordu. Bu ilk dersi İbrahim Necmi (Dilmen) vermişti; ama Cumhurbaşkanı da bunu izlemişti. Basın bu ilk derse geniş yer ayırmıştı. Büyükelçi, *Akşam* gazetesinde, "Yeni harflerin kabulüne doğru: Gazi Ulusa Örnek Oluyor" başlığıyla çıkan Fransızca yazının kesitini ve İngilizce çevirisini raporuna eklemişti³⁵. Yazıda anlatıldığına göre, Dolmabahçe Sarayının üst katındaki bir salon, okul sınıfı durumuna getirilmişti. Buraya

"... 'Cette écriture n'est pas l'écriture du peuple turc', 'Cette musique n'est pas la voix de la sensibilité turque!' 'C'est vrai, c'est exact!' répondait chacun: c'était l'écho de notre pensée secrète, que nous exprimions soudain. De sa voix puissante, il (Atatürk) a détruit la couche d'erreurs qui couvrait notre vraie personnalité, comme on enlève le voile qui cache une idole inconnue et insane..."

³² Nedjmeddin Sadik, "Écoutons sa parole..." *Akşam* (İstanbul), 12. 8. 1928:

"C'est au milieu de l'affluence exceptionnelle d'un public sincèrement ému que les nouveaux caractères turcs ont reçu pour la première fois, l'autre nuit, leur consécration... Le Gazi, puisant sa force dans la nation qu'il représente, a parlé en sa qualité d'homme national pour expliquer la nécessité de l'adoption de ces caractères et leur utilité..."

³³ "La Mobilisation Générale - Le nouvel alphabet turc. Le 10 août devrait être célébré, tous les ans, comme l'une des plus grandes fêtes de la nation turque.", *Journal d'Orient* (İstanbul), 20. 8. 1928.

³⁴ Réchid Ghalip, le Député d'Aidine, "Les Caractères turcs", *République* (İstanbul) 20. 8. 1928:

"Tous ceux qui veulent attacher une valeur et un caractère religieux aux anciennes lettres de notre langue font preuve ainsi d'une ignorance crasse à faire pitié ou, sinon, nous avons affaires ni plus ni moins à des réactionnaires impénitents et dangereux".

³⁵ "Vers l'adoption des nouveaux caractères. Le Gazi donne l'exemple à la nation.", *Akşam* (İstanbul), 14. 8. 1928. (Towards the adoption of the new characters, the Ghazi sets an exemple to the nation).

sınıfta olduğu gibi sıra sıra sandalyeler, bir karatahta, tebeşir vb. konmuştu. Atatürk ilk sıraya oturmuş, öteki sıraları yakın çevresi doldürmüştü. Dersi İbrahim Necmi Bey vermişti. “Öğrenciler” ellerinde defter, kalem ile notlar almışlardı. Anlayamadıkları noktaları öğretmene sormuşlardı. Bu ilk derste yeni harf biçimleri, bunların ses değerleri açıklanmış, örneklerle uygulamalar yapılmıştı. Atatürk’ün yakın çevresinde artık hep yeni alfabe konuşuluyordu. Bilenler bilmeyenlere anlatıyordu. Cumhurbaşkanı sofrasındaki yemek listeleri, müzik programları yeni harflerle yazılmaya başlanmıştı. Gazi’nin sofrasında da şimdi hep yeni alfabe konuşuluyordu. Gazi bu konuşulanları ilgiyle, dikkatle izliyor, gelişmelerden sevinç duyduğunu belli ediyordu. Yeni alfabenin hemen uygulanmaya konulmasında Gazi, ulusa örnek oluyordu. Bu konuda inançlıydı, iyimserdi. “Göreceksiniz, birkaç yıl içinde dilimiz ne büyük gelişme gösterecek” diyordu. Şimdi bütün aydınlara büyük görevler düşüyordu. Aydınlar Gazi’yi örnek alıp yeni alfabeyi uygulamaya koymak, her yerde, herkese öğretmek durumundaydılar.

Yeni yazı kampanyasında Atatürk yalnız kalmıyordu. Maarif Vekili Necati Bey, 14 Ağustos 1928 günü verdiği bir demecde, öğretmenlere, öğrencilere yeni alfabenin öğretilmesini sağlamak için elinden gelen çabayı göstereceğine söz vermişti. Bakan, yeni alfabe konusunda Gazi’nin ulusa örnek olduğunu, her zaman olduğu gibi bu kez de Gazi’nin izinde yürüyeceğini, bütün öğretmenlerin, bütün öğrencilerin yeni alfabeyi kısa zamanda öğrenebilmeleri için elinden gelen çabayı harcayacağını, bu harfleri öğretmenin yurtseverlik görevi olduğunu, bunda başarı kazanılacağından kuşkusu bulunmadığını söylemişti³⁶. Büyükelçi Grew, Türk öğretmenlerinin yeni alfabeyi iyice öğrenmelerine olanak sağlamak için bu yıl okulların açılışının bir ay kadar gecikebileceğini söylüyordu³⁷.

Atatürk’ün açtığı yazı devrimi kampanyasına bütün kuruluşların ve örgütlerin de katılıp destek olmaları isteniyordu. Falih Rıfki

³⁶ “Un discours de Nedjati Bey” *Stamboul* (İstanbul) 15. 8. 1928:

“Je tâcherai d’acquitter mon tribut de reconnaissance envers le Gazi, dont l’exemple m’a été si précieux dans ma vie publique ainsi que privée, en déployant tous mes efforts à ce que le corps enseignant, les écoliers et les étudiants, de toutes classes et catégories lisent et écrivent couramment notre langue en caractères latins dans un bref délai.”

³⁷ *NADB - 867.402/19.*

(Atay), yazı devriminin uygulanmasına ilişkin bir başyazısında³⁸ bu konuya parmak basıyordu. Türkiye’de yaklaşık bir buçuk milyon okuryazar bulunduğunu, buna karşılık kitapların en çok beş bin, gazetelerin ise on beş bin basıldığını söylüyor, yeni yazıyla okuma yazma oranını yükseltmek, yeni alfabeyi geniş kitlelere yaymak için geniş bir örgüt kurmak gerektiğini belirtiyordu. Cumhurbaşkanının da belirttiği gibi, öncelikle aydınların ilgisi uyandırılmalıydı. Milli Eğitim örgütlerinin yanı sıra, öteki kuruluşları da seferber etmeli, örgütlemeliydi. Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocakları, meslek kuruluşları, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, ordu elele verip yeni yazının yayılması için çalışmalıydılar. Bu kuruluşların çalışmalarını gözetleyip denetlemek için de bir merkez komitesi kurulmalıydı.

Bu arada uygulamaya geçiliyordu. Cumhurbaşkanlığı yatı *Ertuğrul*’un ve Gazi’nin hizmetindeki *Söğütlü* deniz motorunun adları yeni yazıya çevrilmişti³⁹. Bunların ardından öteki vapurların adları da yeni harflerle yazılmıştı. İstanbul Valiliği, otomobil plakalarının da yeni harflerle yazılmasını istemişti. Türk telefon rehberleri artık yeni harflerle basılacaktı. İstanbul dükkânlarının vitrinlerinde yeni harflerin reklamı yapılıyordu. Adalet Bakanlığı, Hukuk Mektebi diplomalarının yeni harflerle basılmasını istemişti. Günlük gazetelerde yeni alfabe dersleri çıkıyordu⁴⁰. Devlet Matbaası, Türk Dili Encümeninin hazırladığı *Yeni Türk Alfabesi* kitabını durmadan basıp dağıtıyordu⁴¹. 25 Ağustos 1928 günü Dolmabahçe Sarayında yeniden uygulamalı alfabe dersi verilmişti. Buna Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İsmet Paşa’dan (İnönü) başka seksen kadar mebus katılmıştı. Yeni alfabe kitabı mebuslara dağıtılmış, okutulmuştu⁴². Gazetelerin bildirdiklerine göre, Diyanet İşleri Başkanlığı, resmi yazışmalarında

³⁸ Falih Rifki, Député de Bolou, “Exécution et application”, *Milliett* (İstanbul), 15. 8. 1928.

³⁹ Cumhurbaşkanlığı yatının yeni harflerle yazılan adının fotoğrafı *Cumhuriyet* gazetesinin 18. 8. 1928 günlü Fransızca baskısında yayınlanmıştı. Amerikan Büyükelçisi bunu da raporuna eklemişti.

⁴⁰ İbrahim Nedjmi, “Pour apprendre à lire les nouveaux caractères turcs” Première leçon”, *Milliett* (İstanbul), 22. 8. 1928.

⁴¹ Bu kitabın bir örneği de Amerikan Büyükelçisinin raporuna eklidir.

⁴² “L’enseignement des nouveaux caractères alphabétiques. La première leçon donnée aux députés au palais de Dolma - Bagtché. Ils sont surveillés par le Ghazi en personne.”, *République* (İstanbul), 26. 8. 1928.

yeni alfabe kullanmaya başlamıştı. İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi Bey, bakanlık memurlarına yeni alfabe dersleri veriyordu. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Hakkı Tarık (Us), gazetecilere alfabe kursu açmıştı. İstanbul Belediyesi görevlileri için de bir kurs açılmıştı. Kurslar birbirini izliyordu. P. T. T. Genel Müdürlüğü, bir genelge yayınlarak, yeni yazıyı öğrenmek zorunda olduklarını bütün P.T.T. görevlilerine duyurmuştu⁴³. Amerikan Büyükelçisi Grew, yeni alfabenin alınmasına ilişkin henüz bir yasa çıkarılmamış olduğu halde bu harflerin uygulanmasına doğru gidilmesinin Atatürk'ün etkisiyle olduğunu belirtiyor, "Açıkça görülüyor ki, Gazi'nin prestiji hâlâ yüksektir" diyordu⁴⁴.

Raporunun son bölümünde Grew, Türk yazı devriminin yarattığı bir başka soruna dikkati çekiyordu: Yeni harflere geçilince eski kültür yapıtları ne olacaktı, bunlar yeni yazıya aktarılacak mıydı? İstanbul üniversitesi profesörlerinden biri bu soruyu yanıtlıyordu. Ona göre, eski yapıtların çoğu değersiz fosillerdi. Bunları yeni yazıya çevirmeye gerek yoktu. Belki Fuzulî, Nedim, Şeyh Galip gibi birkaç eski sanatkârın yapıtları yeni yazıya aktarılabilirdi. Ötekiler Türk düşünce tarihi bakımından pek önem taşıymıyordu. Onların çoğu iğreti saray şairleriydi. Bu değersiz yapıtları yeni yazıya aktarmak yerine dünya klâsiklerini Türkçeye çevirmek daha uygun olacaktı⁴⁵.

Aynı düşünceleri bir başka biçimde Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) da dile getiriyordu. Onun yazdığına göre, yazı devrimi, Türk devriminin en önemli aşamalarındandı. Türk toplumu harf değiştirmekle aynı zamanda kültür değiştirmiş, bir kültürden bir başka kültüre geçmiş oluyordu. Kimileri, 'Arap harflerini bırakırsak eski ulusal edebiyat yapıtlarımıza veda ederiz' demişlerdi. İşte tam bu nedendenir ki yazı devrimi gerekiyordu. Yeni yazı yeni bir dünyanın anahtarı olacaktı. Türk ruhuna, Türk düşüncesine yeni ufuklar açacaktı. Türk

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *NADB - 867.402/19* - Grew'dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 28. 8. 1928. No. 459:

"It seems evident that the prestige enjoyed by the Ghazi is still great since of course no legislation in regard to the adoption of the Latin characters has yet been passed and it is chiefly because of pressure exerted by the Ghazi that the aforesaid measure have already been taken or promised".

⁴⁵ *Ibid.* Ek 16. "L'avènement des caractères latins. Que subsistera - t - il de notre patrimoine littéraire.", *Akcham* (İstanbul), 12. 8. 1928.

halkını yüzyıllardır tutsak edildiği skolastik düşünceden kurtaracaktı. Hümanizmin kaynaklarına ve yaşam sevincine ulaştıracaktı. Arap, Acem kültürünün manyaklarına artık aldırış edilmemeliydi. Türk ulusu Arap, Acem kültürüne döndüğü içindir ki, kendi uygarlığını, yaratıcı gücünü yitirmişti; bugün batı uygarlığı içinde haklı yerini alamamış olması, çürümüş eski uygarlıkların batağına saplanıp kalmasındandı. Eski kültür yapıtları, yeni Türk kuşakları için hiçbir değer taşııyordu. Bunlar olsa olsa, Asiroloji, Ejiptoloji gibi, küçük bir bilim adamları sınıfı için ilginç olabilirdi. Kısacası, eski yapıtları yeni yazıya çevirmeye gerek yoktu. . . .

Amerikan Büyükelçisi, mebus, yazar, edebiyatçı Yakup Kadri'nin bu yazısını önemli görmüştü. Bunun Fransızcasını ve İngilizce çevirisini Vaşington'a gönderiyordu ⁴⁶.

Bu rapordan iki hafta kadar sonra Grew, 11 Eylül 1928'de Vaşington'a yeni bir rapor daha sunmuştu ⁴⁷. Bunda, son iki hafta içinde Türkiye'de yeni alfabe kampanyasının gelişmesini ayrıntılı olarak anlatıyordu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, yeni yazıya geçiş sürecini hızlandırmak için durup dinlenmeden çaba harcıyordu. Marmara kıyılarına, Çanakkale yöresine kısa bir gezi yapmış, oraldaki görevlileri yeni yazı sınavından geçirmişti. Yeni alfabeyi yaymak için "gericiliğin merkezi" görülen Bursa'ya da kısa bir gezi yapmıştı. Bu arada Dolmabahçe Sarayındaki uygulamalı dersler sürdürülmüştü. 29 Ağustos günü Dolmabahçe Sarayında toplanan konferansta Başvekil İsmet Paşa önemli bir konuşma yapmış, alfabe tartışmalarının artık sona erdiğini söylemiş, Dil Encümeninin hazırladığı alfabe için, "bu alfabe Türk alfabesidir, kat'idir, ebedidir" demişti. Ulusu "cehaletten kurtarmak için" alfabe değişikliğine gidildiğini belirtmişti. Başvekilin bu konuşmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği mebuslara çağrıda bulunmuş, herbirinin kendi seçim bölgelerine giderek yeni alfabeyi halk kitlelerine yaymak için çaba harcamalarını, özellikle, bu alfabenin gerçekten "Türk alfabesi" olduğunu halka anlatmalarını istemişti. Mebuslara örnek olmak için İsmet Paşa da Malatya'ya gidecekti ⁴⁸.

⁴⁶ Yacoup Kadri, "La nouvelle écriture turque", *Milliet* (İstanbul), 21.8.1928.

⁴⁷ *NADB - 867.402/20* - Grew'dan Amerikan Dışişleri Bakanlığına rapor. İstanbul, 11. 9. 1928, No. 487.

⁴⁸ "L'adoption des nouveaux caractères turcs. Son Excellence le Président de la République a présidé, hier, au Palais de Dolma Bagtché, une Conférence

30 Ağustosta Dil Encümeni bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride Encümenin şimdiye kadar bir gramer projesi, belli başlı yazım kurallarını içeren bir alfabe kitabı yayınladığı bildiriliyor, bu yayınlar konusunda kısa bilgiler veriliyordu. Dil Encümeninin onayından geçen kitapları özel basımevleri ya da kişiler istedikleri kadar basıp dağıtabileceklerdi. Yalnız basılmadan önce bunların Encümence gözden geçirilmeleri gerekiyordu. Bildiride ayrıca, çeşitli yazarların çeşitli yeni alfabe kitapları yayınladıkları, Dil Encümeninin kontrolünden geçmemiş olan bu yayınların yanlışlarla dolu oldukları ve salık verilmedikleri belirtiliyordu. Bu bildiri Anadolu Ajansı aracılığıyla basına dağıtılıp yayınlanmıştı.

du plus haut intérêt sur le nouvel alphabet. Un beau discours de S. Exc. İsmet Pacha.", *Le Millieth* (İstanbul), 30. 8. 1928. Gazete, İsmet Paşa'nın Dolmabahçe sarayındaki konuşmasının fransızca çevirisini de veriyordu. Amerikan Büyükelçisinin Vaşington'a ilettiği bu çeviri şöyleydi:

"C'est après une longue étude et un examen approfondi que nous avons abordé la question des caractères latins. C'était une question assez compliquée. Il s'agissait, non pas d'adopter l'alphabet français, ou l'alphabet anglais, ou encore l'alphabet allemand, mais un *alphabet turc*, dont on pût dire "ceci est l'alphabet turc", de même qu'on dit "ceci l'alphabet français" ou "c'est l'alphabet anglais", pour les alphabets anglais ou français. C'est donc un alphabet turc que nous avons créé.

"Nous sommes partisans des caractères latins car il faut sauver le peuple de l'ignorance. Je vais vous faire part d'une constatation que nous avons faite. Au cours de ma carrière militaire, il ne m'est pas arrivé de rencontrer un *seul* soldat qui n'ait pas fait, dans son village, deux ou trois ans d'école. Et pourtant, le nombre des lettrés ne dépasse pas, croyons-nous, dix pour cent. Et pourtant, ces soldats, qui avaient, chacun, fait deux ou trois ans de classe, étaient incapables d'écrire une lettre ou de lire un journal. N'oublions pas que jusque dans les plus petits villages, les paysans cotisaient pour entretenir un instituteur; mais il avait à enseigner une matière rebelle, à laquelle il ne suffisait pas de deux ou trois ans d'études pour se familiariser, malgré l'effort de l'instituteur.

"Les discussions au sujet de l'alphabet sont closes. L'alphabet est définitif. Quant à l'orthographe, il n'est particularité affectant celle-ci sur laquelle la commission ne soit livrée à une étude et un examen minutieux: vous l'avez vu à la façon dont les membres de la commission ont répondu aux observations présentées. Seulement, peu à peu, le génie de la langue, l'esprit de la race, le goût de la nation perfectionneront, compléteront cette orthographe, au sujet de laquelle il est inutile de discuter trop longuement à l'heure actuelle.

"L'alphabet nouveau est un alphabet turc, et on ne peut lire par ses moyens que la seule langue turque. Sous ce rapport il est parfait. Bientôt, cette langue, demeurée intacte, deviendra une des langues les plus riches et les plus belles du monde".

Anadolu Ajansı, Milli Eğitim Bakanlığı adına da bir duyuru yayınlamıştı. Bunda, gelecek ders yılında yeni Türk alfabesiyle öğretime geçileceği, yeni okul kitaplarının 15 Ekim 1928'den önce basılmaları gerektiği, yayınevleri bu süre içinde ders kitaplarını yetişemezlerse bu işi Milli Eğitim Bakanlığının üstleneceği bildiriliyordu. Yine Anadolu Ajansının duyurduğuna göre, P. T. T. Genel Müdürlüğü yeni harflerle telgraf işaretlerini bütün telgrafçılara iletmişti⁴⁹.

Amerikan Büyükelçisi bunları rapor ettikten sonra, Türk basınındaki yayınlara geçiyordu. Basın, yeni alfabe kampanyasını hararetle sürdürüyordu. *Akşam* gazetesi, yazı devriminin Türk dili ve edebiyatı üzerinde ne gibi etkileri olacağı konusunda bir anket açmış, aldığı yanıtları özetle yayınlamıştı. Alfabe devriminin "Yabancı edebi kapitülasyonların kaldırılması" anlamı taşıdığı sonucuna varıyordu. Türk dili, özgürlüğüne, benliğine kavuşacaktı. Arapça, Farsça boyunduruğundan kurtulacaktı. Artık Arap, Fars dil kurallarına bağlı olmayacaktı. Kendi kurallarına uyacaktı. Türkçeye girmiş Arapça, Farsça sözcükler de Türkleşeceklerdi. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurum kalkacaktı. Şiirde Türk ve Arap vezni yerine artık yalnız Türk vezni kullanılacaktı. Kısacası, alfabe devrimi, dil devrimi çağırısı da açacaktı. Sözün tam anlamıyla "yabancı edebi kapitülasyonlara" son verecekti⁵⁰. *Milliyet* gazetesi de Türk yazı devriminin Türkiye dışındaki olumlu yankıları üzerinde duruyor, örnekler veriyordu. Türkiye'de harf değişikliği yapılacağını duyan bir İngiliz, Londra'dan Gazi Mustafa Kemal'e, Latin alfabesiyle Türkçe olarak kaleme aldığı bir mektup yollamıştı. Mektup tıpkı şöyleydi:

Londrada, 15 Agostos, 1928

"Ghazi Mustafa Kemal Pasha.

Hazretlerim,

Ajik gun var ki bir ei havadis bourada geldi shindi Turk lisani latinja harflerine yasajaklar.

Eyer shou havadis sai der bize en buyuk eilik yapajak chunki eskiden frenkler ichinde en zor karshilik idi senin lisan arab harflerde ile yasmaag.

⁴⁹ NADB - 867.402/20 ve "La réforme de l'écriture", *Le Milliett* (Istanbul), 31. 8. 1928.

⁵⁰ "Les 'capitulations littéraires' étrangères abolies à leur tour", *L'Akcham* (Istanbul), 28. 8. 1928.

Chok ei yapiorsinus Pasham.

Tekmil dunia Turk lisamı orenmek istior fakat sho kadar eski yasesi ilan shonou hich kabil deylimish.

Turkia bir akilli adam boldu.

Yashasin MAARİF.

Yashasin sanat.

Yashasin Kemal.

Aferin.

“Eski dost dushman olmas”.

L. Morton

49, Cambridge Street,

Victoria

Eskiden

Bakal sokak

Bebek”.⁵¹

Milliyet gazetesi Fransızca baskısında, “Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıların sevinci” başlığı altında bu mektubu, tıpkıbasımı ile birlikte yayınlamıştı. Amerikan Büyükelçisi de ilginç bulduğu bu yazının kesitini raporuna eklemişti. Gazete, Atatürk’ün mektup sahibine verdiği yanıtı da yayınlamıştı. Atatürk’ün mektubu şöyleydi:

“Efendim,

Türc lisanının yeni harfler ile yazılacağı havadisi doğru–dur.

Mektubunuza teşekkür eder–im. Ümit eder–imki türkçeyi çok kolay, çok çabuk okuyacak, yazacaksınız.

Selam⁵²”.

Birkaç gün sonraki sayısında *Milliyet* gazetesi, Londra’da çıkan *The Times* gazetesinin Türk harf devrimi üzerine yayınladığı “Mebuslar Okula Gidiyorlar” başlıklı yazısının kısa bir çevirisini sütunlarına almıştı⁵³. İngiliz gazetesi, Türk harf devrimini alkışlayarak

⁵¹ “La joie éprouvée par les étrangers qui désirent apprendre le turc”, *Le Milliet* (İstanbul), 1. 9. 1928.

⁵² *Ibid.*

⁵³ “Un nouvel article du ‘Times’ en ce qui concerne les caractères turcs”, *Le Milliet* (İstanbul), 5. 9. 1928. Burada kısaca çevirisi verilen yazının aslı şudur: “Deputies at School”, *The Times* (London), 31. 8. 1928.

şöyle diyordu: “Harf değişikliği, eğitim-öğretimi kolaylaştırmakla kalmayacaktır. Avrupalılara da Türkçe öğrenme cesareti verecektir. Türkler de birçok Avrupa dilini çok daha kolaylıkla öğrenebileceklerdir. Bu sayede Türkler, her zamankinden daha çok batıya yaklaşmış olacaklardır. Büyük bir reformdur bu. Türk halkının kendi kaderini ellerine teslim ettiği seçkin Şefe layıktır.” Amerikan Büyükelçisi, bu yazının Türk gazetesinde çıkan çevirisini de raporuna ekledikten sonra, Londra’da yayınlanan *The Near East and India* dergisinin 30 Ağustos 1928 günlü sayısında da Türk yazı devriminin övüldüğünü söylüyordu⁵⁴.

Büyükelçi Grew, “harf değişikliğinin birdenbire uygulanmaya başlamasının bazı güçlükler yarattığına” da değiniyordu⁵⁵. Türk basınında, ortaya çıkan güçlüklerle ilgili yazılara da rastlanıyordu. Yeni yazıya geçilirken yeni yazım kuralları da saptanıyordu. Yeni bir sözlük, yeni bir yazım klavuzu hazırlanacaktı. Ama “Yazım Klavuzu” (İmlâ Klavuzu) hazırlanırken hangi Türkçe model olarak alınacaktı? Türkiye Türkçesi içinde yöreden yöreye, kentten kente değişen çeşitli “ağz”lar vardı. Eski yazıda sesli harfler pek olmadığı için, sözcüklerin çeşitli ağızlara göre yazılması gibi bir sorun pek su yüzüne çıkmıyordu. Yeni harflerle birlikte durum değişiyordu. Önceden bir yazım klavuzu hazırlanması zorunluydu. Yoksa yeni yazı çeşitli “ağz”lara göre kullanılabilir, dolayısıyla Türkçenin bozulmasına yol açabilirdi. *Akşam* gazetesi bu konu üzerinde duruyor, İstanbul ağzı’nın model olarak alınmasını savunuyordu. Çünkü İstanbul, yüzyıllarca Türkiye’nin yalnız siyasal başkenti olmakla kalmamış, aynı zamanda kültür merkezi, uygarlık merkezi olmuştu. Bütün okullar orada açılmış; gazeteler, kitaplar orada çıkmış; yazarlar orada yetişmişti. Basımevleri, yayınevleri, gazeteciler, yayımcılar, üniversite vb. hep İstanbul’da toplanmıştı. Türkiye Türkçesi, İstanbul’da oluşmuştu. O bakımdan yeni yazım klavuzuna İstanbul Türkçesi, İstanbul ağzı model olarak alınmak gerekiyordu⁵⁶. İstanbul’da çıkan Fransızca *Journal d’Orient* gazetesi de yazım sorunu üzerine eğiliyordu. Buna göre, yeni yazı çok kolaydı, birkaç derste öğrenilebilirdi. Ama

⁵⁴ NADB - 867.402/20.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Nedjmeddine Sadik, “L’idiome de Constantinople”, *L’Akham* (İstanbul), 27. 8. 1928.

okumak başka, yazmak bambaşka şeydi. Nitekim bir gazete aynı sayfasında, aynı sözcüğü, iki değişik biçimde, *acaba* ve *aceba* olarak yazmıştı. Yazarlar, nerede (k), nerede (g) harflerini kullanacaklarını pek kestiremiyor, aralarında tartışıyorlardı. Öteki harflerin nasıl kullanılacağı yine tartışmalıydı. Sorunu kökten çözümlemek için yeni bir “sözlük” ya da “yazım kılavuzu” hazırlamak gerekiyordu. Ayrıca bütün aydınlara büyük görevler düşüyordu. Gazeteler, doğru yazıma özen göstermek durumundaydılar. “Başkomutan, cahilliye karşı taarruz komutu vermişti. Bu komutu yerine getirecek olanlar askerlerdi, yani aydınlardı”⁵⁷.

Amerikan Büyükelçisi, yeni yazıya geçerken ortaya çıkan sorunlardan biri olarak, stenografi sorununa da değiniyordu⁵⁸. Türkiye’de yetişkin stenograflar yoktu. Doğrusu, stenografi öğrenmeye gereksinme de duyulmamıştı. Eski yazı steno yazısı gibi hızlı yazılabiliyordu. Ama Latin harfleri öyle değildi. 1 Eylül günlü *Stamboul* gazetesi bu konuya değinmiş, Belediye Meclisleri, Büyük Millet Meclisi toplantılarında ve mahkemelerde tutanakların nasıl kaleme alınacağı sorusunu ortaya atmış, en kısa zamanda bir stenograf kadrosu yetiştirilmesini önermişti. Dil Encümeni üyelerinden Bolu Mebusu Falih Rıfki (Atay) da bir yazısını bu soruna ayırmıştı. Harf devrimiyle birlikte stenograflar, daktilograflar ve baskı provalarını düzelticiler (musahhihler) yetiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Dışişleri Bakanlığı, merkez ve dış hizmetlerde kullanılmak üzere, daktilografi yarışması açmıştı. Yeni daktilo-sekreterlerin belli bir öğrenim ve eğitim düzeyinde olmaları koşulunu arıyordu. Yazı devrimi, bürokraside de köklü reformları zorluyordu. Yeni yazım kurallarını iyice kavramış daktilo sekreterler, hem düzgün yazı yazacaklar, hem de gerektiğinde eskilerin yanlışlarını düzeltereklerdi. Yıllarca eski yazıyı kullanmış olan eski görevliler, yeni yazıyı kullanırken belki sık sık yanlışlar yapacaklardı. Yetişkin daktilo-sekreterler yalnız ellerine verilen müsveddeleri yazı makinasında temize çekmekle kalmamalı, aynı zamanda müsveddelerdeki yanlışları da düzelterekler durumda olmalıydılar. Düzelticilik (musahhihlik) basımevleri için de kaçınılmaz bir gereksinmeydi. Devlet Basımevi bu konuda kurslar açıyordu.

⁵⁷ A. K., “Les nouveaux caractères turcs. Le problème de l’ortographe”, *Journal d’Orient* (İstanbul), 1. 9. 1928.

⁵⁸ NADB - 867.402/20.

Stenograflar yetiştirmek de çok ivedi bir gereksinmeydi. Batı ülkelerinde olduğu gibi tutanakları eksiksiz kaleme alabilmek için yepyeni bir anlayışla stenograflar yetiştirilmeliydi. Bunlar da daktilograflar ve düzeltmeciler (musahhihler) gibi, belli bir öğrenim düzeyinde olmalıydılar ⁵⁹.

Büyükelçi Grew, uygulamada çeşitli güçlüklerle karşılaşılrsa bile, Türkiye’de yazı devriminin hızla gerçekleştirilmek üzere olduğunu bildiriyor ve kendi görüşlerini ekliyordu. Kendisi ve çalışma arkadaşları Dil Encümeni üyeleriyle görüşmüşlerdi. Onların da belirttikleri gibi, Türk toplumunun okuryazarlık düzeyini yükseltmek için tek çıkar yol eski yazıyı bırakmak, yeni yazıyı almaktı. Cumhuriyet Halk Partisi liderleri yazı devriminden yanaydılar. Bu bakımdan Büyük Millet Meclisi iki ay sonra açılınca Türk harfleri yasası kesenkes geçecekti. Bu konuda en ufak bir kuşku yoktu. Yazı devriminden hoşlanmayan ufak gruplar vardı. Bunlar çoğunlukla İstanbul’da ve birkaç büyük kentte toplanmışlardı. Ya eski rejime bağlı olanlardı, ya da din adamlarıydı bunlar. Ama etkisizdiler. Kendi aralarında konuşmaktan öteye bir şey yapamıyorlardı. Amerikan Büyükelçisi, “yazı değişikliğini bütün halkın benimsediğine inanıyorum” diyordu. Ticaret çevreleri de yeni yazıya geçişi sevinçle karşılamışlardı. Türkiye’deki Amerikan öğretim kurumları harf değişikliğini coşkuyla karşılamakla kalmamışlar, gelecek ders yılında yeni yazıyla öğretim yapmaya da karar vermişlerdi. Yeni alfabeyle karşı yalnız İstanbul’da değil, Anadolu içlerinde de çok yakın ilgi duyuluyordu. Orta Anadolu’da yüz kadar köy ve kent dolaşmış olan bir Amerikan arkeoloji uzmanı bu yakın ilgiyi gözleriyle görmüş ve Büyükelçiye anlatmıştı. Yazı değişikliğinden yalnız “hocalar” hoşnut görünmüyorlardı. Amerikan Büyükelçisi, “yeni alfabenin alınmasının modern Türkiye’nin gelişme doğrultusuna tıpatıp uygun bir önlem sayıldığını, Türkiye’de halk kitlelerinin kültür düzeyini, okuma yazma oranını yükseltmek bakımından etkin olacağını” söyleyerek raporunu düğümlüyordu ⁶⁰.

Yazı devrimine gidildiği sırada İstanbul’da bir Amerikan gazetecisinin başından geçen bir olay da Vaşington’a rapor edilmişti. 1928 yılı Ağustos ayında, Trabzon yöresine kar yağmıştı. *Associated Press*’in İstanbul muhabiri Amerikalı kadın gazeteci Miss Priscilla

⁵⁹ Falih Rifki, “Les résultats pratiques”, *Le Milliett* (İstanbul), 3. 9. 1928.

⁶⁰ *NADB - 867.402/20*.

Ring, 22 Ağustos günlü bir telgrafta olayı gazetesine şöyle duyurmuştu: “Ankara ve İstanbul en sıcak yaz günlerini yaşarken, Trabzon yöresine inanılmaz biçimde kar yağışı dün de sürdü. Kar kalınlığı Gümüşane yaylasında 19 inçe ulaştı. İki çoban daha sürüleriyle birlikte donarak öldü. Türk tarihinde ilk kez ağustos ayında kar yağışı, tutucu ve bağınaz Trabzonlularca kutsal Kuran alfabesinin atılmasına karşı Allahın gazabı gibi yorumlandı. Trabzon camileri, kar yağışının durması, sıcaklığın yükselmesi için gece gündüz yakaranlarla dolup taşıyor”. Bu telgrafi yüzünden Amerikalı gazeteci İstanbul polisince uzun uzun sorguya çekilmiş. Sonunda yanlış anlaşılma olduğu kendisine söylenmiş. Yanlış çeviri yüzünden telgrafın son cümlesi, “Trabzonluların Arap alfabesinin değiştirilmemesi için gece gündüz camilerde dua ettikleri” biçiminde anlaşılmış. Gazeteciden kibarca özer dilenmiş. Ama olay, o sırada İstanbul’da bulunan İçişleri Bakanına kadar yansıtılmış. Büyükelçi Grew, olayı Vaşington’a rapor ederken, “Latin alfabesinin resmen benimsenmesine karşı özellikle Trabzon gibi dinci bağınaz merkezlerdeki halkın tutumu konusunda Türk makamlarının şu sırada pek duyarlılık gösterdiklerini” söylüyordu⁶¹.

21 Eylül 1928 günü Büyükelçi Grew bir uzunca rapor daha kaleme almıştı. Yeni harfleri yaymak için Atatürk’ün yaptığı yurt gezilerini anlatıyor, yazı devrimi kampanyasının son gelişmeleri konusunda bilgiler veriyordu⁶². Bu rapora da Türk basınında görülen ilginç yazıların kesitleri eklenmişti. Yeni yazı kampanyasını en başta Gazi’nin kendisi sürdürüyordu. Kampanya İstanbul’dan Anadolu’ya kaydırılmıştı. Cumhurbaşkanı kendisini öylesine gönülden yazı devrimine vermişti ki, son günlerdeki bütün konuşmaları bu konu etrafında dönüyordu. Anadolu gezisine çıkmak üzere İstanbul’dan ayrılırken İstanbul vali ve belediye başkanına verdiği demeçte de yeni yazı konusuna değinmişti. “Büyük milletimizin bir kat daha inkişaf ve teâlisini temin edecek olan yazı inkılâbının fiilen başlaması buradaki (İstanbul’daki) ikametim zamanına tesadüf etti. Bu benim için kıymetli bir hatıradır” demiş, şunları eklemişti: “Yeni yazımızı öğrenmek ve öğretmek için, muhterem halkın, resmî ve hususî muh-

⁶¹ NADB - 867.402/21 : Grew’dan Amerika Dışişlerine rapor ve ekleri. İstanbul, 7. 9. 1928, No. 473.

⁶² NADB - 867.402/22 - Grew’dan Amerika Dışişlerine rapor. İstanbul, 21. 9. 1928, No. 506.

telif makamat ve cemiyetlerin göstermiş oldukları tehalük, şevk ve gayrete şahit oldum. Bu meşkûr faaliyetin mes'ut semerelerini daha şimdiden iftiharla görüyorum. Bu hususta İstanbul matbuatının ve fikir âleminin de kıymetli muavenetini müteşekkirane yadedirim. Bu pek yerinde ve şuurlu mesainin yakın zamanda tam bir muvaffakiyetle neticeleneceğini göreceğimize şüphe yoktur”⁶³. Bu demeci verdikten sonra, Karadeniz yoluyla Anadolu gezisine çıkan, 15-21 Eylül günleri sırasıyla Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri illerine uğrayan Atatürk, Amerikan Büyükelçisinin deyimiyle, bu kentlerin her birinde bir “öğretmen” gibi davranmış, belediye binalarını birer “okula” dönüştürmüştü. Yerel görevlilere yeni alfabe dersi vermişti⁶⁴.

Cumhurbaşkanının önderlik ettiği yeni alfabe kampanyasına öteki yüksek görevliler de katılıyorlar, destek oluyorlardı. Başbakan İsmet Paşa (İnönü), son Malatya gezisinde yeni yazı heyecanını yaymış, bu alfabenin “Türk alfabesi” olduğunu vurgulamıştı. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa da yazı devrimi konusunda önemli bir demec vermişti. Amerikan Büyükelçisi bu demecin İngilizce çevirisini raporuna eklemişti. Kâzım Paşa, yazı devrimini “Devrimlerin en büyüğü” olarak nitelendiriyordu, bunun “kültür değiştirme” anlamına geldiğini belirtiyordu. Ona göre yazı devrimiyle birlikte dil devrimine de gidilecekti. Arapça sözcükler Türkçeden ya atılacak, ya da Türkçeleştirilerek dile uydurulacaktı. Bilimsel terimlerin Arapçaları atılarak, uygar uluslarca kullanılan karşılıkları alınacaktı. “Müvellid-ül-humuza” yerine “oksijen” sözcüğü kullanılacaktı. Yakın bir gelecekte arlaşılmış yeni bir Türk dili doğacaktı. Bu yıl içinde çabalar harf ve dil devrimi üzerinde toplanacaktı. Yazı devrimi bir bakıma bir savaştı. Milli Eğitim Bakanlığı yoğun bir çalışma içine girmişti. Bu yıl içinde yeni harflerle hazırlanmış ders kitapları basılıp dağıtılacaktı. En geç altı ay içinde okullarda yeni harflerle öğretime geçilmiş olacaktı. Ondan sonra dil konusuyla

⁶³ *Ibid.* ek. 1: “Une déclaration du Ghazi à Muhiddine bey”, *La République* (İstanbul), 15. 9. 1928. Bu demecin türkçe aslı için bkz.: *Atatürk'ün Söylev ve Demecleri*, Cilt III, s. 83-84.

⁶⁴ *NADB - 867.402/22.*

uğraşacak sürekli bir komisyon kurulacak ve ilerde Türk ulusu kendi bağımsız diline kavuşacaktı⁶⁵.

Büyük Millet Meclisi Başkanının bu konuşmasının yanısıra, Siirt Mebusu Mahmut Bey de yazı devrimi kampanyasına katkıda bulunuyordu. Onun yazdıklarına göre, harf değişikliğinde başarıya ulaşmak, her Türk yurttaşı için bir onur, ulusal gurur ve yurtseverlik sorunuydu. Her yurttaş bu davaya gönül vermişti. Özellikle her aydına düşen görev, Gazi'nin izinde yürümek, O'nu örnek almaktı. Yazı devrimine Gazi'nin öncülük etmesi, başarının güvencesi demektir. O'nun giriştiği hiçbir iş yarım kalmamıştı. Harf devrimi de yarım kalmayacaktı. Sorun yalnız okuma yazma öğrenmek sorunu değildi. Uygur dünyaya katılma sorunuydu. Eski yazı, Türk ulusuyla uygur dünya arasında derin bir uçurum yaratmaktaydı. Bu uçurum şimdi kapatılıyordu. Yeni harflerle ilköğretim davası çözümlenmiş olacaktı. İlköğretim toplum kalkınmasının temeliydi. Yeni harflerle, yurdun çeşitli bölgeleri arasında dil birliği de sağlanmış olacaktı. Yeni yazım ve dil bilgisi kurallarıyla Türk dili bağımsızlığına kavuşacaktı. Halkı eğitip yükseltmek görevlerin en kutsalıydı⁶⁶.

Amerikan Büyükelçisi, mebus-yazar Yakup Kadri'nin de "Doğu kültürüne karşı saldırılarını sürdürmekte olduğunu" söylüyor, onun bir yazısını raporuna ekliyordu. Yakup Kadri'ye göre, yazı devriminin derin anlamı vardı, Arap yazısı boyunduruğundan kurtulmakla Türk dili yepyeni bir çağa girecekti. Yazı devrimi büyük Türk devrimini tamamlıyordu. Devrim, siyasal ve yönetsel alanda yurttaşların kafalarına doğru yol alıyordu. Türk dehası kabuğunu çatlatıyordu. Şapkalı "hafızlar" egemenliği sona eriyordu. Yeni harflerle artık "gazel" okumak olanağı kalmayacaktı. Arap harfleri, batı uygarlığına doğru yol almak isteyen Türk'ün ayaklarında bir zincirdi. Bu alfabeyi bırakmakla Türk ulusu kendisini geçmişe bağlayan son köprüyü de atmış oluyordu. Eskinin özlemine çekenlere öğretmek gerekiyordu ki, insan ruhu, insan zekâsı için başka sevinç kaynakları vardı, bu kaynaklar daha yüce, daha insancıl, daha derin

⁶⁵ *Ibid.* Ek 2: "The Greatest of all revolutions. The Passing from one culture to another. Kiazim Pasha's Statement." (Translation), *Le Milliett* (İstanbul), 14. 9. 1928.

⁶⁶ *NADB.* - 867.402/22. Ek: Mahmoud, Député de Seerdt, "Fait accompli", *Le Milliett* (İstanbul), 18. 9. 1928.

idi. Kültür alanında batı hümanizmine yönelmek gerekiyordu. Yazı devriminin doğal uzantısı bu olacaktı⁶⁷. Büyükelçi Grew, Yakup Kadri'nin görüşlerini özetledikten sonra, bunların *Near East and India* adlı İngiliz dergisinin ortaya attığı bir soruyu da giderdiğini söylüyordu. Bu dergi, Türk yazı devrimini olumlu karşılamakla birlikte, yeni harflerle Arapça sözcüklerin nasıl yazılacağı sorusunu ortaya atıyor, özellikle boğazdan gelen arapça seslerin yeni Türk harfleriyle karşılanamayacağı kuşkusunu belirtiyordu⁶⁸. Oysa amaç, yeni Türk alfabesinin Arapça seslere uydurulması değil, Arapça sözcüklerin giderek Türkçeden temizlenmesi, eskinin büsbütün bırakılmasıydı. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), bir bakıma İngiliz dergisini yanıtlamış oluyordu.

Yeni alfabeyi uygulama hazırlıklarına gelince, Amerikan Büyükelçisi bu konuda da bilgiler veriyordu. İçişleri Bakanlığı, 1928 Ekim ayı başında karşılıklı yazışmalarda yeni yazıya geçileceğini taşra örgütüne duyurmuştu. Milli Eğitim Bakanlığının bir bölüm görevlileri şimdiden Türk alfabesini öğrenmişlerdi. Bunlar kurs öğretmenleri olarak öteki bakanlıklara ve kurumlara gönderiliyorlardı. Kamu görevlileri 20 Ekimde yeni alfabe sınavından geçirileceklerdi. Bu ilk sınavda başarı gösteremeyenler için bir ay sonra ikinci bir sınav açılacaktı. Bunda da başarılı olamayan, yeni harfleri yeterince öğrenemediklerini kanıtlayamayan kamu görevlileri, geçici olarak işten alınacaklardı. Diyanet İşleri Başkanlığı da 31 Ekim 1928 günü yeni alfabeyi kullanmaya başlayacağını müftülüklere duyurmuştu⁶⁹. Kısa-cası, bütün kamu kuruluşları hızla yeni yazıya geçmek hazırlığı içindeydiler.

Amerikan Büyükelçisi, önceki raporlarında, Türkiye'de yeni yazıya geçişin yıllar süreceğini bildirmişti. Şimdi yanıldığını görüyor, bunu Vaşington'a şöyle açıklamaya çalışıyordu: Dil Komisyonu üyelerine kalsa, yazı reformu yavaş yavaş, adım adım uygulanacaktı. Ama karar yönetimin buyruğuyla uygulanıyordu. Reformu komisyona hazırlatıp idari kararlarla sonuçlandırmak yöntemi Türkiye'de daha

⁶⁷ NADB - 867. 402/22. Ek 4: Yakoub Kadri, "Toujours les nouveaux caractères", *Le Milliett* (Istanbul), 14. 9. 1928.

⁶⁸ NADB - 867.402/22. Ek 5: "Turkey. Adoption of latin Characters", *The Near East and India* (London), 6. 9. 1928, p. 26.

⁶⁹ NADB - 867.402/22.

önce de kullanılmıştı. İsviçre Yurttaşlar Yasası (Medenî Kanun) böyle alınmıştı. Böyle ivedi kararlar belki başka ülkelere uygun düşmeyebilirdi. Ama Türkiye yöneticileri halkın uyuşukluğunu bildiklerinden, işi sıkı tutuyorlar, reformu çabuk gerçekleştirmek istiyorlardı. Yeni harfleri halka benimsetmek için de, Amerika'da hayırsever yardım kampanyalarına ilgisiz Amerikan vatandaşlarının ilgilerini çekmek için kullanılan yöntem benzer bir yol izliyorlardı. Halkı yeni alfabeyi öğretmek zorunda bırakmak için bütün Türk gazetelerinin üç dört ay sonra yalnız yeni harflerle çıkarılması düşünülüyordu⁷⁰.

Büyükelçi Grew, ordu, din adamları ve aydınlar içinde alfabe devrimine karşı olanların bulunduğunu, ancak bunların "çok azınlıkta" olduklarını söylüyor, bu değişikliğin "Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılan en önemli, en geniş kapsamlı reformlardan biri" sayıldığını belirtiyordu⁷¹.

Bu rapor, Amerikan Büyükelçisinin Türk yazı devrimiyle ilgili olarak 1928 yılı içinde Vaşington'a gönderdiği onuncu ve sonuncu rapordur. Bundan sonra Büyükelçi yıllık izne çıkmış ve ancak 1929 yılı başında görevi başına dönmüştü. Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü törenine katılmadığı gibi, Türk harfleri yasasının Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçtiği günlerde de Türkiye'de bulunamamıştı. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği, Ekim-Aralık 1928 tarihlerinde de Türk yazı devrimi konusunda Vaşington'a yeni raporlar yollamıştı; ama bunları Büyükelçi Grew değil, geçici işgüderler imzalamışlardı.

İşgüder Sheldon Leavitt Crosby imzasıyla 10 Ekim günü Vaşington'a yollanan raporda, yeni harflere geçiş konusunda ek bilgiler veriliyordu. İstanbul'da ve Ankara'da birçok ticarethane, banka, otel, eğlence yeri vb. tabelalarını yeni harflere çevirmişlerdi. Sinema afişleri, hem Arap, hem Latin harfleriyle, kimi de Fransızca olarak basılıyordu. Filmlerin yazıları da yeni harflerle yazılmaya başlanmıştı. Basın kendi girişimiyle ve "kuşkusuz hükümetin baskısı altında" yeni alfabeyi kullanıyordu. Yabancı diplomatlar araba plakalarını değiştirmişlerdi. Plakalarda artık eski harfler ve rakamlar kullanılmıyordu. Ancak taksi plakaları henüz değiştirilmemişti. Her yerde

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

yeni yazıya geçilmekte olduğu görülüyordu. Ne var ki, yeni yazının uygulanması konusunda bir plan yayınlanmamıştı. Yeni yazının henüz yasal bir dayanağı yoktu. Alfabe yasası 1 Kasım'da Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra çıkarılacaktı. O zamana kadar Arap yazısından Latin yazısına geçiş konusunda izlenen yolla ilgili tam bilgi sağlama olanağı yoktu⁷².

Bunları söyleyen işgüder, raporuna iki belge de eklemişti. Bunlardan biri, Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'in Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği ve başbakanlıkça bütün bakanlıklara iletilen tarihsel yazıydı. Atatürk, yeni alfabeyi yaymak için Anadolu'da yaptığı geziden döner dönmez, Dil Encümenince hazırlanan yazım kurallarında önemli birkaç değişiklik yapma gereğini duymuştu. Yararlı ve gerekli gördüğü bu değişiklikleri şu dört kalemde toplamıştı.

“1 — İstifham edatı olan (mi, mu, mu, mü) umumiyetle ayrı yazılır; mesela: geldi mi? gibi; fakat kendisinden sonra gelen her türlü lâhikalarla beraber yazılır. Meselâ: geliyor musunuz?, Ben miyim? gibi.

2 — Rabit edatı olan (ki) ve dahi manasına olan (de) de müstakil kelime olarak ayrı yazılır.

3 — Türk gramerinde bağlama işareti olan (–) kalkmıştır. Binaenaleyh fiillerin tasriflerinde ve isim ve sıfatların o gibi tasriflerinde lahikalar çizgi (–) ile ayrılmayarak beraber yazılır. Mesala: geliyorum, gideceksiniz, göreceklerdir, yapmalıyım, gideyim, gidebilirim, söyleyesin, güzeldir, demirdir gibi. Kezalik (ile, ise, için, iken) kelimelerinin muhaffefleri olan (le, se, çin, ken) şekilleri kendilerinden evvelki kelimeye bitişik yazılır, çizgi ile ayrılmaz. Mesela: Ahmetle, buysa, seninçin, giderken gibi. Bunun gibi (ce, ca, çe, ça) ve zarf edatı olan (ki) lâhikaları'da her vakit iltihak ettiği kelime ile bitişik yazılır. Meselâ: mertçe, benimki, yarınki, hasta iyicedir, iyice anladım.

4 — Türkçede henüz mevcut olan Farsça terkiplerde dahi bağlama çizgisi yoktur, terkip işareti olan sadalı harfler ilk kelimenin sonuna eklenir. Mesela: hüsnü nazar gibi”⁷³.

⁷² NADB - 867.402/23. İşgüder Crosby'den Amerika Dışişleri Bakanlığına yazı. İstanbul, 10. 10. 1928, No. 584.

⁷³ *Ibid.* Ek. 2.

Amerikan işgüderinin raporuna ekli ikinci belge, yeni alfabe konusunda hazırlanmış bir “muhtıra” idi. Bu belge, Amerikan Büyükelçiliğinde çalıştığı anlaşılan Ali Nur Bey’in kaleminden çıkmıştı. Ali Nur Bey, önce, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in Anadolu gezisinden Ankara’ya dönünce, yeni alfabenin kullanılışı ve yazım kuralları üzerinde yaptığı değişiklikleri ele alıyordu. Bu değişikliklerin yeni alfabenin kullanılışını “büyük ölçüde sadeleştirdiğini” belirtiyor, ancak bu değişikliklere karar verirken Gazi’nin “diktatörce davrandığını”, Dil Komisyonuna bile danışmadığını söylüyordu. Yine aynı muhtırada ileri sürüldüğüne göre, yeni yazım kuralları hazırlanırken İstanbul “ağzı” model olarak alınmaktaydı, ama Rumeli “ağzı”nın etkileri de görülüyordu. Örneğin kimi sözcüklerin yazımında İstanbul Türkçesinde kullanılan (d) ve (b) harfleri yerine, Rumeli “ağzına” özgü (t) ve (p) harfleri kullanılıyordu. Bu da Gazi’nin ve yakın çevresindekilerden birçoğunun Rumelili olmalarından ileri geliyordu. Yeni yazım kurallarına yöneltilecek bir başka yergi, sözcüklerin kökenlerinde kırpmalara ve kimi harflerin yutulmasına yol açılmış olmasıydı. Örneğin “şehir” sözcüğündeki (i) harfi, “şehremaneti” biçiminde yazılırken yutulmaktaydı. Yeni yazım kuralları temelli olarak yerleşinceye kadar değişikliklere uğrayabilir sanılıyordu. Yeni yazımın hızla yayılmasını sağlamak için, dilin yazım incelikleri şimdilik erteleniyordu ⁷⁴.

Muhtırada, yeni yazıya geçişin pratik yönleri üzerinde de duruluyordu. Dil ve yazım kuralları üzerindeki akademik tartışmalar ne olursa olsun, şurası bir gerçektir ki, halk yeni harfleri çok kolaylıkla öğrenebiliyordu. Yeni yazıya başlangıçta karşı olan Evkaf İdaresindeki bir hoca, üç derste yeni harflerle okuma yazma öğrenivermişti. Yeni harfler Anadolu’da da hızla yayılmaya başlamıştı. Yalnız yeterince öğretmen bulunmayışı güçlük yaratıyordu. Öğretmen kıtlığına bir çare olarak, okuryazarların askerlik hizmetlerini öğretmen olarak yapmalarını önerenler de vardı. Yeni yazımın çabuk yayılmasını sağlayacak bir başka çare olarak, basının kısa zamanda yeni yazıya geçmesi isteniyordu. Birkaç ay içinde bütün gazetelerin yeni harflerle çıkacağı sanılıyordu. Devlet dairelerinin bir çoğu, 1 Ekim 1928’de yeni yazıya geçmişlerdi, özellikle telgraf, mektup gibi kısa yazılarını

⁷⁴ *Ibid.* Ek. 1: “Memorandum Prepared by Ali Nour Bey Relative to the New Alphabet”.

yeni harflerle kaleme alıyorlardı. Bütün devlet dairelerinde başlatılan yeni yazı kursları başarılı sonuçlar veriyordu. Hükümet, devlet dairelerinde Latin harflerinin kullanılmasına özellikle önem veriyor, duyarlılık gösteriyordu. Ankara postanesine yeni harflerle verilen bir telgrafın İstanbul'a eski harflerle çekilmesi, küçük bir olay olmuştu. Ankara, sorumluları uyarmıştı. Okul öğretmenlerinin çoğu yeni yazıyı öğrendiklerinden, bu alfabeyle öğretime başlamışlardı. Ama henüz yeterince yeni ders kitabı basılamamıştı. Milli Eğitim Bakanlığı, bütün ders kitaplarının yeni harflere çevrilip okullara yetiştirilmesini istiyordu. Bununla birlikte, bu ders yılında yeni ders kitaplarının tamamlanamayacağı sanılıyordu. Yayınevleri, ders kitaplarının değiştirilmesinden önemli zararlara uğramışlardı. Eski kitapların bir yıl daha okutulmalarına izin verilmesini istiyorlardı⁷⁵. 1928 Ekim ayı başlarında durum, kısaca böyle görünüyordu.

Ekim ayı sonlarına doğru Amerikan Büyükelçiliği, Başkâtip Ernest L. Ives imzasıyla Türkiye'de yeni yazıya geçiş çalışmalarını Vaşington'a yine rapor ediyordu. Türk harfleri yasasından önceki son günler özetle şöyle anlatılıyordu: Arap yazısı İstanbul sokaklarından, meydanlarından, tabelalarından birdenbire kaybolmuştu. İstanbul, dış görünüşüyle bir Balkan kentini anımsatmaya başlamıştı. Eski yazılar ya silinmiş, ya karalanmış, ya da değiştirilmiş idi. Belediye bu işte aktif rol alıyordu; ama arkasında "hükümetin baskısı" vardı. Eski harflerle yazılmış afişler, trafik işaretleri bir gece karalanıvermişti. Bunu "bilinmeyen kişilerin" yaptıkları ileri sürülmüştü. Ama aslında bu "bilinmeyen kişilerin" belediye görevlileri oldukları sanılmaktaydı⁷⁶.

Yeni harflerin yaygın biçimde kullanılması konusunda da Ankara'da çalışmalar yapılıyor, genel bir program hazırlanıyordu. Cahilliğe karşı savaş açılması, yeni harflerle okuma yazmanın metodik biçimde yaygınlaştırılması amaçlanmaktaydı. Henüz ayrıntıları konusunda kesin bir şey bilinmiyorsa da, hazırlanan programa göre, bütün ülkede yeni alfabe kursları açılması düşünülmüyordu. Bu çalışmalara paralel olarak, Ankara'da bakanlık müsteşarları düzeyinde toplantılar yapılmıştı. Devlet dairelerinde yeni yazıya geçiş sorunları

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *NADB - 867.402/24*. Başkâtip Ives'ten Amerika Dışişleri Bakanlığına rapor. İstanbul, 24. 10. 1928, No. 550.

görülmüştü. Edinilen bilgilere göre, devlet işlerini sekteye uğratmaksızın bir yıl içinde bütün devlet dairelerinde yeni yazıya tam olarak geçilebileceği sonucuna varılmıştı⁷⁷.

Amerikan Büyükelçiliği, Türk basınının yeni yazıya geçişi üzerinde de duruyordu. İstanbul basını, yeni alfabenin yayılmasında en önemli etkenlerden biriydi. Ama henüz sütunlarının pek azını yeni yazıya ayırıyordu. Bunun nedeni tutuculuk değildi. Okuyucu kaybetme kaygusuydu. Çünkü İstanbul'da çıkan altı büyük gazete arasında keskin bir rekabet vardı. Gazeteler bütün sayfalarını yeni yazıyla basmaya başlarsa okuyucu kaybetmekten korkuyorlardı, birbirlerini izliyorlardı. Buna karşılık Ankara'da yayınlanan *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, hemen hemen bütün sayfalarını yeni yazıyla basmaya başlamıştı. Bu da doğaldı. Çünkü bu gazete Ankara'nın tek önemli gazetesiydi, karşısında rakip bulunmadığından okuyucu kaybetme kaygusu içinde değildi. Gazetelerin yeni yazıya geçişte karşılaştıkları teknik sorunlar da vardı. Gerekli makinalar, yetişkin kadro henüz sağlanamadığından yeni yazıya geçme işi gecikiyordu; epeyce de gecikeceğe benziyordu. Bununla birlikte çıkarılacak alfabe yasasında, bütün gazetelerin 1 Aralık 1928'de yeni harflerle basılmalarını öngören hükümlerin yer alacağı söyleniyordu⁷⁸.

Raporda, Türk yazı devrimiyle birlikte dil devrimine doğru gidilmek istendiğini de belirterek şöyle deniliyordu:

"Türkiye'nin bugünkü liderleri, yeni alfabenin alınmasıyla, Türkçeyi Arap ve Fars kökenli sözcüklerden ve sözdizimi kurallarından arındırmak için de çaba harcıyorlar. . . Türk dilinde kullanılan birçok Arap ve Fars sözcüğü, Dil Komisyonunca hazırlanmakta olan Türkçe sözlükten çıkarılmıştır. Anadolu'da kullanılan öz Türkçe sözcüklerle deyimleri resmen benimseyip Türk dilini zenginleştirmek amacıyla Türkolog profesör Mesarosh ve Hâmit Zübeyir (Koşay) Bey'den oluşan bir altkomite kurulmuştur. Çalışmalarında tüm yerel yönetim örgütlerince desteklenecek olan altkomite araştırmalarının sonuçlarını periyodik raporlarla yayımlayacaktır. Arap ve Fars kökenli sözcükler Türkiye'de en çok İstanbul'da kullanıldığından, bunların ayıklanması sonucu ortaya çıkacak yeni dilin İstanbul Türkçesinden çok Anadolu Türkçesi olacağı sanılmaktadır. Bununla birlikte arılaştırmada pek

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

aşırı gidilmeyeceği, Türkçe karşılığı bulunan ve günlük konuşmada kullanılmayan Arap ve Fars sözcüklerinin değiştirilmesiyle yetinileceği sanılmaktadır”⁷⁹.

Amerikan başkâtibi, yazı ve dil reformunun Türk kamuoyunca nasıl karşılandığı konusuna da değiniyor ve “İstanbul’da bu yeniliklerden hoşnut olmayanların büyük çoğunlukta olduklarını” ileri sürüyordu⁸⁰. Rapor Vaşington’da okununca bu cümlenin karşısına bir soru işareti konmuştu. Anlaşılan Başkâtibin bu iddiası kuşkuyla karşılanmıştı. Çünkü daha önce Büyükelçi Grew, yazı reformunun büyük kitlelerce benimsendiğini, bundan hoşnut olmayanların pek azınlıkta ve etkisiz olduklarını rapor etmişti. Başkâtip hiçbir kanıt göstermeksizin ters bir iddiada bulunmuş ve Büyükelçinin görüşüyle de çelişkiye düşmüştü. Bu nokta gözden kaçmamıştı. Raporda, hoşnutsuzluğun “duygusal nedenlerden” ileri geldiği, sağlam gerekçelere dayanmadığı da söyleniyordu. Amerikan başkâtibinin dikkati çeken bir başka iddiası da şuydu: Kapıcı, bahçıvan, hamal vb. gibi basit halk tabakaları, yazı devriminin “geçici nitelikte” olduğuna inanıyorlarmış, ama bu da doğalmış; çünkü daha önceki reformlar da için için hoşnutsuzlukla karşılanmış imiş⁸¹. Türk harfleri yasasının kabulünden önce Amerikan Büyükelçiliğinin Türk yazı devrimi konusundaki son raporu ve son yargısı buydu.

Bu rapordan birkaç gün sonra, Türkiye Cumhuriyetinin beşinci yıldönümü dolayısıyla, Amerikan basınında da yazılar çıktığı, bunlarda Türk yazı devrimi konusuna da değinildiği görülüyordu. *The New York Times* gazetesi, yayınladığı uzun bir yazıda, yeni Türkiye’nin devrimci atılımlarını anlatıyordu. Son beş yıl içinde Türkiye’de “tam bir devrim yapıldığını”, Türkiye’nin “yeniden doğuşunun şaşırtıcı bir olay olduğunu”, yapılan devrimlere yenilerinin eklendiğini belirterek, “(Mustafa) Kemal, Türk dilinin Arap harfleriyle değil, Latin harfleriyle yazılmasını da istedi. . . Toplumsal yönüyle bu devrim, devleti batı modeline uydurmayı amaçlamaktadır” diyordu⁸².

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² T. J. C. Martyn, “Turkey as a Republic Breaks With Her Past, Five Years of the New Regime Have Witnessed a Complete Revolution. Revolution, With the Struggle to Meet Changed Conditions Still Going On.”, *The York New Times*, 28. 10. 1928.

Amerika'nın büyük gazetelerinden *Washington Post* da şunları yazıyordu:

“Türkiye Cumhuriyeti beşinci yılını kutluyor. Bu ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik bakımlarından uğradığı değişim, yüzyılımızın şaşırtıcı olaylarından biridir... (Mustafa) Kemal Paşa, Türkiye'yi çağdaşlaştırmakla dünyayı şaşırttı. Fes ve peçe gitti. Eski Arap alfabesi de gidiyor. Eski başkentini yerini yenisi aldı ve yeni başkent, her Amerikan kenti gibi, hızla gelişiyor... Türkiye'de her bakımdan yepyeni bir yaşam açıkça görülüyor... (Türkiye) gerçek bir cumhuriyet olarak, ilerici ülkeler arasındaki yerini almayı hak etmiştir”.

Bunları söyledikten sonra gazete, bir de siyasal sonuca varıyordu. Amerikan Senatosunun, bir yıl önce, Türk-Amerikan Lozan anlaşmasını veto ettiğini ve bu anlaşmaya karşı Amerika'da hâlâ kampanya sürdürüldüğünü anımsatarak, “Senato bütün bu gerçekleri görmeli ve bu ülkeyle Birleşik Devletler arasındaki iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacak olan (Lozan) anlaşmasını onaylamalıdır” diyordu⁸³.

III. Türk Harfleri Yasasının Yürürlüğe Girişi

1 Kasım 1928 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üçüncü dönem ikinci yıllık toplantısı açıldı. Meclis, Başkanını ve Başkanlık Divanını seçtikten hemen sonra, “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun”u, oybirliğiyle kabul etti. Yasa, 3 Kasım 1928 günü *Resmî Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 5 Kasımda Amerikan Büyükelçiliği, Türk harfleri yasasının Meclisten geçtiğini Vaşington'a bildirdi ve eksik bir İngilizce çevirisini gönderdi⁸⁴. Bu çeviride

⁸³ “Another Young Republic”, *Washington Post*, 30. 10. 1928.

⁸⁴ *NADB - 867.402/25*: İşgüder Crosby'den Amerika Dışişlerine Yazı. Ankara, 5. 11. 1928, No. 569. Türk Harfleri yasasının Amerikan Büyükelçiliğince yapılan İngilizce (eksik) çevirisi şuydu:

“*The Law on the Adoption of the New Characters Voted by the Grand National Assembly of the Turkish Republic on November 1, 1928.*

Article 1. The characters which appears in the annexed list, and which are taken from the Latin alphabet, have adopted to replace the Arabic characters, which served up to the present for use in Turkish writing, and are given title and recognition as Turkish characters.

Article 2. From the date of the publication of this law, all Government departments, commercial companies, partnerships and private establishments are obliged to accept all writing in the new Turkish characters.

Yasanın dokuzuncu maddesi atlanmış, bunun yerine sekizinci maddenin son cümlesi dokuzuncu madde imiş gibi gösterilmişti. Dokuzuncu madde, "Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur" diyordu. Bu önemli maddenin çeviride atlanmış olması yüzünden, Türk okullarında yeni harflerle öğretime ne zaman geçileceği Amerikan Büyükelçiliği yazısından anlaşılamıyordu.

"Registration records and military identification records for insurance, must be written after June 1, 1929, in the new Turkish characters.

Article 3. The coming into force of the use of the new Turkish characters, in the Government departments, will take place not later than January 1, 1929. However it is permitted, until June 1, 1929, to use both forms of writing in reports, statements of investigation, decrees and printed matters.

Article 4. Petitions from individuals, written in Arabic characters, will be accepted until June 1, 1929.

From December 1, 1928, the use of the new Turkish characters will be obligatory on sign - boards, lists notices, advertisements, cinema films and also in the daily and other papers as well as in Turkish magazines.

Article 5. Books in Turkish, published after January 1, 1929, must be printed in Turkish characters.

Article 6. In official and private reports the use of the former Arabic characters, for stenographic purposes, will be allowed until June 1, 1930. Record books, lists, registration records, and regulations in use in Government departments may continue to be used until June 1, 1930.

Article 7. Paper money, checks, contracts, stamps and, in general, all bank bills, as well as old private documents, will be of value until negotiated.

Article 8. The use of Turkish characters in Turkish banking operations conducted by firms granted concessions, and others; partnerships and establishments must be adopted not later than January 1, 1929. However, the above - mentioned organizations may accept until June 1, 1929, all written petitions drawn up by individuals in the former Arabic characters.

Article 9. (sic) All printed matter, such as record books, lists, catalogs, printed in the Arabic characters and in use by the above - mentioned organizations may continue to be used until June 1, 1930.

Article 10. The present law comes into force from the date of its publications". (*Ibid.* ek 1).

Amerikan Büyükelçiliğinin bu çevirisi eksiktir. Yasanın bütün okullarda Türkçe öğretimin yeni Türk harfleriyle yapılacağını ve eski harflerle öğretimin yasaklandığını öngören 9. maddesi atlanmış, buna karşılık 8. maddenin sonuncu cümlesi 9. madde gibi gösterilmiştir. Yasayı yürütmekle Bakanlar Kurulunun görevli bulunduğu ilişkin 11. madde de çeviride yoktur (B. N. Ş.).

Aynı yazıda yanlıtıcı satırlar da vardı. Amerikan İşgüderi, yeni Türk harflerinin tam olarak uygulanmasının 1 Aralık 1928'de başlayıp 1 Haziran 1930'da tamamlanacağını söylüyordu⁸⁵. Sanki uygulama iki yıllık bir zamana yayılmış imiş gibi bir izlenim yaratıyordu. Gerçekte ise uygulama yasanın yayımı tarihinde, yani 3 Kasım 1928'de başlıyor, 1928 yılı sonuna kadar büyük ölçüde tamamlanıyordu. Bu iki aylık süre içinde okullarda yeni harflerle öğretime, devlet dairelerinde yeni harflerin kullanılmasına geçiliyor; bütün Türk gazete, dergi ve kitaplarının yeni yazıyla basılması resmen başlamış oluyordu. 1929 ve hele 1930 yılına taşan uygulama örnekleri, ufak ayrıntılar niteliğindediydi: Eski harflerle yazılmış dilekçelerin işleme konulması, basılı evrakın bir süre daha kullanılabilmesi, tutanakların steno yerine eski harflerle kaleme alınabilmesi gibi. Her halde Türk harfleri yasası, iki yılda değil, iki ayda uygulanıyordu ve uygulanmıştı.

Amerikan İşgüderi Crosby, 1 Aralık 1928'de bütün Türkçe gazete ve dergilerin yeni harflerle yayına geçtiklerini Vaşington'a bildiriyordu. İlginç bulunacağı düşüncesiyle, o günkü *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin bir nüshasını da yazısına eklemişti⁸⁶. Tarihsel bir nüshaydı bu. Ankara'nın ünlü gazetesi, 1 Aralık 1928 günlü, 2657 sayılı nüshasında, "Eski yazı bugün tarihe karıştı" diye manşet atmıştı. Alt başlık olarak Türk harfleri yasasının dördüncü maddesini koymuştu: "1928 Kânunuevvelin birinci gününden itibaren gazete ve mecmuaların Türk harfleri ile basılması ve yazılması mecburidir". diyordu. Yine birinci sayfasına, yeni Türk harfleriyle basılmış çeşitli gazete başlıklarının tıpkıbasımlarını koymuştu: *Kayseri*, *Anadolu*, *Türk-Sözü*, *Türk Dili*, *Akdeniz*, *Söz*, *Son Haber* adları okunuyordu. Ve *Hâkimiyeti Milliye*'nin o günkü başyazısı "Yaşasın inkılâp" başlığını taşıyordu. Böylece Türk basını yeni yazıya geçmiş oluyordu. O günden sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bir daha eski Arap harfleriyle gazete ve dergi çıkmayacaktı.

Türk harfleri yasasının öteki alanlardaki ilk uygulanışını, Amerikan Büyükelçiliği Başkâtibi özetle şöyle rapor ediyordu: İstanbul'da bütün kamu görevlileri yeni yazı sınavından geçirilmişlerdi. Vali

⁸⁵ NADB - 867.402/25 ve eki.

⁸⁶ NADB - 867.402/27 - İşgüder Crosby'den Amerika Dışişlerine yazı. Ankara, 1. 12. 1928, No. 596.

vekilinin gözetimi altında yapılan sınavda görevlilere yeni harflerle yazı yazdırılmıştı. Başarı gösteremeyenlerin sayısı az olmuştu. Ancak, özel olarak öğrenildiğine göre, sınavdan geçirilenler, on on iki satırlık bir yazıyı genellikle 20-25 dakikada yazabilmişlerdi. Görevlilerin çoğu pratik bilgiden yoksundu. Nazarî olarak yeni yazıyı öğrenmişlerdi; ama kullanmakta, özellikle yazmakta, güçlük çekiyorlardı. Bu durumda, devlet yazışmalarında yeni yazıya geçilmesini öngören yasanın ikinci maddesini uygulamak kolay olmayacaktı. Bir süre güçlükler, karışıklıklar olacaktı. Türk harfleri yasasının hazırlanmasında görev almış bir mebus, Türkiye liderlerinin bu güçlükleri öngördüklerini söylemişti. Belki bir yıl buna katlanmak gerekeceğini düşünmüşlerdi. Ama yazı devrimini köktenci biçimde gerçekleştirmeyi yeğlemişlerdi ⁸⁷.

Türk harflerinin okullarda uygulanması daha başarılı oluyordu. Yalnız ders kitabı kıtlığı çekilmişti. Ama o da gideriliyordu. Yeni yazıyla basılmış ders kitaplarının sayısı günden güne artıyordu. Milli Eğitim Bakanı Necati Bey, okullardaki başarıdan memnun olduğunu belirtmiş ve bir süredir çalışmalarını “Halk Okulları”nın (Millet Mekteplerinin) örgütlenmesi üzerinde yoğunlaştırdığını söylemişti. Türk halkına yeni harfleri öğretmek için açılan bu okulların “Baş Müfettişi” Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal olacaktı. Bütün köy ve kentlerde açılacak olan bu okullara, 16-40 yaşlarındaki yurttaşlar alınacaktı. Yeni yazıyı öğrenmiş olanlar bu okullara gitmekten başışlanacaklardı. Ancak Türk harfleriyle okuma yazma öğrendiklerini sınavda kanıtlamaları gerekecekti. Bütün öğretmenler ve gerektiğinde kamu görevlileri, Ulus Okullarında (Millet mekteplerinde), yeni alfabe dersi vereceklerdi. Bu okulların giderleri, yerel yönetim bütçelerinden karşılanacaktı. Ayrıca, Gazi'nin Türk alfabesiyle ilgili söylevini içeren gramofon plâğının satışından elde edilecek gelir de Ulus Okullarına başışlanmıştı. Amerikan Başkâtibi, biraz abartarak ders başlarında bu plâğın çalınmasının “zorunlu olduğunu” da söylüyordu ⁸⁸. Bu cümlenin altı Vaşington'da kalemle çizilmiş ve karşısına bir ünlem işareti konmuştu. Anlaşılan Amerikan dışışleri görevlileri buna şaşmışlardı.

⁸⁷ NADB - 867.402/28 - : Başkâtip Ives'ten Amerika Dışışlerine Rapor. İstanbul, 26. 11. 1928, No. 589.

⁸⁸ *Ibid.*

Raporda, Türk basınının 1 Aralıkta yeni yazıya geçmesiyle yeni alfabenin yayılmasının büyük ölçüde hızlanacağı belirtiliyor, ancak gazete satışlarının önemli ölçüde azalabileceği de ekleniyordu. Yeni harflerin kullanılmasında karışıklık sürüp gidiyordu. Karışıklık, tam bir sözlüğün bulunmayışından ileri geliyordu büyük ölçüde. Dil Komisyonu gerçi iki ciltlik bir sözlük yayınlamıştı. Ama bu kitap, yazım ve dizgi yanlışlarıyla doluydu. Bu kadar az zamanda daha güvenilir, daha tam bir sözlük pek beklenemezdi. Çünkü yazı devrimi “birdenbire” yapılmıştı. Dil Komisyonu şimdi yalnız sözlük ve dilbilgisi üzerinde çalışmaktaydı, öteki işleri bir kenara bırakmıştı⁸⁹.

Yeni harflerin uygulanmasına paralel olarak, Türk dilini sadeleştirme çabaları da sürüyordu. Amerikan Büyükelçiliğine göre, Dil Komisyonu bu işle doğrudan doğruya ilgili görünmüyordu. Türkçeyi yabancı sözcüklerden arındırmak amacıyla başka komiteler kurulmuştu. Arapça ve Farsça sözcükleri Türkçeleştirmek için İstanbul Üniversitesinde de bir komite oluşturulmuştu. Resmi adların, unvanların, deyimlerin, terimlerin yeni biçimde yazılması için uğraşılıyordu. Son olarak, devlet dairelerinin yeni adlarını gösteren bir liste yayımlanmıştı. Kimi dairelerin kısaltma adları da resmen benimsenmişti. Amerikan Başkâtibi, yersiz bir kuşkuyla, bu kısaltmaların “Sovyet modeline göre” yapıldığını ileri sürüyordu. Örnekler de veriyordu: Evkaf Umum Müdürlüğü yerine EVUM, Hudut ve Sahiller Sıhhiye Umum Müdürlüğü yerine de HUSASUM kısaltmaları kullanılmaya başlanmıştı⁹⁰. Bu gibi kısaltmaların Sovyetlerden esinlenme olduğu görüşü yersizdi. Her gelişmiş dilde kısaltmalar kullanılmaktaydı. O kadar ki, İngilizce gibi kimi dillerde, ayrı kısaltmalar sözlükleri bile vardı.

Amerikan Büyükelçiliği, yazı devrimine karşı Türkiye’de bir direniş olup olmayacağını da merakla izlemişti. Zaman zaman bu yolda çıkan söylentilere dikkatle kulak kabartmış, inanma eğilimi bile göstermişti. Türk harfleri yasasının uygulanmaya başladığı bir sırada, Kasım 1928’de, Afganistan’da gerici bir ayaklanmanın patlak vermesi, Atatürk’ün yolunda gitmeye özenmiş olan Kral Amanullah Han’ın düşürülmesi üzerine, Türkiye’de de buna benzer bir kıpırdanış olabileceği söylentileri çıkarılmıştı. Amerikan Büyükelçisi Grew,

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*

bu söylentileri hemen önemsemiş, 24 Aralık 1928'de Vaşington'a tellemiştir. İstanbul, Bursa, Konya, Gaziantep ve Trabzon'da, Hükümete karşı bir ayaklanma girişimi ortaya çıkarıldığını, birçok kişinin tutuklandığını, tutuklananlar arasında generallerin de bulunduğunu bildirmişti⁹¹. Birkaç gün sonra, kendi kendini yalanlamak zorunda kalmış, söylentilerin asılsız olduğunu, başka nedenlerle, İstanbul'da bir aileden 10 kadar kişinin tutuklanmış bulunduğunu bildirmiştir. Ama, kadın erkek, 16-45 yaşları arasındaki herkesin yeni harfler için Ulus Okullarına gitmek zorunda tutulmalarının "hoşnutsuzluğu arttırdığını" da eklemiştir⁹².

1 Ocak 1929 günü açılan Ulus Okullarının Amerikan basınındaki yankılarının ise olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Amerikan gazeteleri, Ulus Okulları aracılığıyla Türkiye'de okuma yazma öğrenme kampanyasının açılmış olmasını alkışlamışlar, övmüşlerdi. *The New York Times* gazetesi bu konuda şunları yazmıştı:

"Türkiye, hiç değilse bir bakımdan, eski Cumhuriyetleri utandıracak biçimde yeni yıla girdi. Tellallar, davullar çalarak bütün köylere yayıldılar. Yeni yazı dilini, Arap alfabesi yerine Latin alfabesini öğrenmeleri için 16 ile 40 yaşları arasındaki herkesi Ulus Okullarına çağırdılar. Dört ay içinde Türkiyenin okuryazar bir ülke olması planlanmıştır. . .

"Eğitim alanında yığıtçe bir atılımdır bu. Biz, kendi beyaz çocuklarımız arasındaki okuryazarlık oranını yüzelli yılda yükseltebildik. Yine de on yaşın üzerindekiiler arasında okuma-yazma bilmeyenlerimizin oranı 1920'de % 6 kadar yüksekti. New York'ta bile bu oran % 5'tir. Vali Smith, Amerika'da okuma yazma bilmeyen beş milyon insan bulunduğunu söylemektedir. . .

"Mustafa Kemal'in Türkiye'yi okutmak için gösterdiği ilgi bizde de olsaydı, okullara devamı sağlayacak bir yol bulabilir, bunun için gerekiyorsa davul da çalabilirdik"⁹³.

Amerikanın ünlü dergilerinden *The National Geographic Magazine* de "Türkiye okula gidiyor" başlıklı uzun bir yazı yayınlamıştı. "Kalem kılıçtan daha güçlüyse, Türkiye yeni zaferler kazanma

⁹¹ *NADB - 867.402/29* - Grew'dan Amerika Dışişlerine tel. 24. 12. 1928, No. 124.

⁹² *Ibid.* - Grew'dan Amerika Dışişlerine yazı. İstanbul, 2. 1. 1929, No. 625.

⁹³ "Enforced Literacy", *The New York Times*, 3. 1. 1929.

yolundadır” diyordu⁹⁴. Bu derginin Avrupa muhabirlerinden Maynard Owen Williams, eski yazıdan yeni yazıya geçiş günlerinde Türkiye’de bulunmuş, gözlemlerini ayrıntılarıyla dergiye yazmıştı. Şunları söylüyordu :

“482 işaretli Arap yazısı atılmış, bütün batı dünyasında kullanılan Latin alfabesinden 29 harf alınmıştır. Tüm ulus, kendi abecesini (alfabesini) yeniden öğrenmektedir. . .

“Karatahta ve defter, postanelerin, karakolların, mağazaların, dükkânların ve bankaların başlıca gereçleri durumuna geldi. Ama dersaneler daha da yaygın. . . Kahvehaneler, vapurlar, otobüsler, tümüyle okula giden bu ulusun birer dersanesi durumundadır.

“Amerikalı bir film yapımcısı, sarıklı bir grup Müslümanın İngiliz mezarlığındaki mezar taşlarından Latin harflerini öğrenmeğe çalıştıklarına tanık olmuş. . .

“Yeni Türkiye, hâlâ Arap alfabesini kullanan öteki ülkelerden kesinlikle uzaklaşmaktadır. Tıpkı fesi kaldırırken ve kadınları peçeden kurtarıırken olduğu gibi. Ama bu, bir kopma değil, bir bağ olabilir. İran ve Afganistan Türkiye’de yapılan yüzeysel değişiklikleri şimdiden benimsemektedirler. . .

“Türkiye, şurada birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gösteriliyordu. Şimdi, hiçbir yabancı vasinin empoze etmeye kalkışamayacağı değişiklikleri kendiliğinden hevesle benimsemektedir. Böylece, Osmanlı sınırlarının çok ötesinde de kültürel liderlik kazanmaktadır.

“Bir doğu ülkesinin, batılı hiçbir devletin ya da devletlerin yapamadığı biçimde Ortadoğu’yu hızla çağdaştırması ve batılaştırması, tarihin hoş çelişkilerinden biridir. Yabancı baskısı kompleksinden sıyrılmış bulunan Türkler, hiçbir yabancı kendilerine empoze edemeyeceğini özgürce benimsemektedirler.

“Yeni Türk alfabesinin benimsenmesi üzerine tüm bir ulus gündüz ve gece okullarına gidiyor. Türkler, başkentlerini Anadolu’nun bağrına kaydırmakla, yalnız geçmişin entrikalarından ve kötülüklerinden uzaklaşmış olmadılar, aynı zamanda batı

⁹⁴ Maynard Owens Williams, “Turkey Goes to School”, *The National Geographic Magazine*, January 1929, p. 95-102.

kültürünün pek az erişebildiği bölgelere de batı uygarlığını götürdüler.

“Türkiye Cumhurbaşkanı, yeni Türk alfabesi uğrunda savaşıyla dili yabancı, basını yabancı, düşüncesi yabancı olan padişahlar kentini de istila etti. Kullandığı silah, kılıç değil, kalemdir. . .”⁹⁵.

Amerikan Büyükelçisi Grew, 13 Şubat 1929 günü Vaşington’a yeni bir rapor sunuyor, Türk harfleri yasasının uygulanışı, dil devrimi yönündeki çalışmalar konusunda bilgiler veriyor, özetle şunları anlatıyordu: 1 Ocak 1929 günü, Türkiye’de bütün devlet daireleri, bankalar, ticarethaneler vb. yeni yazıya geçmişlerdi. Basın ve yayın alanında da yeni yazıya geçilmişti. Eski yazıyla kitap, gazete, dergi basılması sona ermişti. Yine 1 Ocak 1929 günü Ulus Okulları (Millet Mektepleri) açılmıştı. Açılış Milli Eğitim Bakanı Necati Bey’in ölümüne rastlamıştı, ama ertelenmemişti. Yalnız İstanbul’da 2.655 Ulus Okulu dersanesi açılmış, bunlara 104.458 öğrenci alınmıştı. Basında çıkan haberlere göre, bütün Türkiye’de Ulus Okullarına yazılanların sayısı 856.000’e ulaşmıştı⁹⁶.

Dil Encümeni yeniden düzenlenmiş, yeni bir biçime sokulmuştu. Encümenin hükümetçe atanan yedi kişilik bir merkez bürosu olacaktı. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığınca atanan on beş kadar yardımcı üyesi bulunacaktı. Yeni Dil Encümeninin görevleri açık seçik belirlenmişti. Beş kalemde toplanan bu görevler şöyle sıralanmaktaydı:

- a) Bir gramer hazırlamak,
- b) Bir Türkçe Sözlük kaleme almak,
- c) Türk dilinin yapısına uymayan yabancı sözcüklerin yerlerine öz Türkçe yeni sözcükler bulup önermek,
- d) Türkçenin yazım birliğini sağlamak ve
- e) Dil üzerinde araştırmalar yapmak⁹⁷.

Dil Encümeninin yeni örgütü, bir Türk Akademisi kurulmasına doğru atılmış bir adım gibi görülüyordu. Görevleri açık seçik belirlendiğinden, çalışmalarının da daha sistematik, daha eksiksiz olacağı

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *NADB - 867.402/30* - Grew’dan Amerika Dışişlerine Rapor. İstanbul, 13. 2. 1929, No. 674.

⁹⁷ *Ibid.*

umuluyordu. Bundan önce hazırlanmış olduğu İmlâ Klavuzu, aceleye gelmişti; kusurluydu, çok yeriliyordu. Özellikle yeni yazım kurallarında İstanbul ağzı'nın tam dikkate alınmamış olduğu çokça İstanbul aydınlarınınca ileri sürülüyor, eleştiri konusu yapılıyordu. Yeni alfabenin ve yeni yazım kurallarının değişikliğe uğrayacağı, ancak ondan sonra tam yerleşeceği kanısı yaygındı. Dil Encümeninin hazırlayıp yayımladığı ilk "İmlâ Lügati"nde çok yanlışlar bulunduğu, bu nedenle bu yapının güvenilir olmaktan uzak bulunduğu söyleniyordu. Dil Encümeninin çalışmaları eleştiriliyordu. Ama, Amerikan Büyükelçisinin çeşitli kaynaklardan edinip karşılaştırdığı bilgilere göre, "yeni alfabe halk çoğunluğunca olumlu karşılanmış ve benimsenmişti"⁹⁸.

Amerikan Büyükelçisi, yazı devrimi karşısında Türk basınının durumu üzerinde de önemle duruyordu. Bu konuda gözlemlerde bulunmuş ve özel araştırmalar yaptırmıştı. İstanbul'daki gözlemlerinden edindiği izlenime göre, 1 Aralık 1928 günü Türk basını yeni yazıya geçince gazete okuyucularının sayısında bir düşüş olmuştu. Birçok kimse, her gün okumaya alıştıkları gazetelerinden bir anda yoksun kalmıştı. Tramvaylarda, ara vapurlarında gazete okuyanlara pek rastlanmıyordu artık. Türk gazetelerinin sürümü önemli oranda azalmıştı. Amerikan Büyükelçiliğinin bir "gizli kaynak"tan aldığı istatistikler ilginçti. Bu istatistikler kısaltılarak aşağıya aktarılmıştır:

1928 Aralık Ayının İlk Haftasında İstanbul Gazetelerinin Tirajı

Gazetenin adı	1/12/1928		2/12/1928		5/12/1928		7/12/1928	
	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan	Basılan	Satılan
Cumhuriyet	11.500	9.000	12.000	9.650	10.000	7.750	7.000	5.730
Milliyet	10.000	8.500	10.000	8.620	10.000	7.220	8.000	5.250
İkdam*	4.000	2.320	8.000	5.440	7.000	3.560	5.000	3.120
Vakit	7.000	5.500	7.000	5.440	6.000	3.850	4.000	2.780
Son Saat	6.000	3.420	3.000	2.670	3.000	1.886	2.500	1.500
Akşam**	1.000	850	4.000	2.000	3.000	1.560	3.000	1.340 ⁹⁹

Kaynak: NADB - Grew'dan Amerika Dışişlerine Rapor. İstanbul, 13.2.1929, No. 674, Ek, 1. (Kısaltılarak).

(*) ve (**) Bu gazeteler, baskı makinalarındaki arıza yüzünden 1 Aralık 1928 günü normal baskılarının yarısını ve dörtte birini basabilmişler.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

Bu istatistiklerde görüldüğü üzere, basının yeni yazıya geçtiği ilk hafta içinde, gazetelerin gerek baskısı, gerek satışı önemli oranda azalmıştı. Amerikan Büyükelçisi, Fransızca basılan gazetelerin satışlarında ise artış olduğunu söylüyordu. O tarihte *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Akşam* gibi gazetelerin Fransızca baskıları da yapılıyordu. Fransızca bilen Türkler, Fransızca basılan gazetelere yönelmişlerdi. Bu yüzden, Türkçe gazetelerin satışı düşerken, Fransızca baskıların satışı yükselmişti¹⁰⁰.

Türk basını, yeni yazıya geçerken sarsıntı geçiriyordu. Bu bunalımı atlatabilmek için gazete ve dergiler Hükümetten para yardımı istemişler ve almışlardı. Amerikan Büyükelçisi, bu konuda aşağıdaki rakamları veriyordu:

1 Aralık 1928'den sonra gazete ve dergilerin Hükümetten istedikleri ve aldıkları yardımlar

Gazete ve derginin adı	İstenen yardım	Alınan yardım	
Cumhuriyet	10.000	2.250	aylık
Milliyet	9.000	2.000	"
Vakit	8.000	850	"
İkdam	8.000	1.200	"
Son Saat	7.500	800	"
Akşam	7.500	1.100	"
Karagöz	2.000	200	"
Köroğlu	2.000	200	"
Haftalık Mecmua	500	100	"
Resimli Gazete	500	100	"
Resimli Ay	300	100	"
Akbaba	400	100	"
Papağan	400	100	"
Millî Mecmua	300	200	"
İçtihat	300	50	"
Üniversite Mecmuası	500	250	"
	57.200	9.600	

Kaynak: *NADB - 867.402/30* - Grew'dan Amerika Dışişlerine Rapor. İstanbul, 13. 2. 1929, No. 674, Ek: 2.

¹⁰⁰ *Ibid.*

Demek ki, İstanbul gazeteleri aylık 800 ile 2250 lira arasında para yardımı almışlardı. İstanbul'da çıkan dergilere de aylık 50-250 lira arasında yardım yapılmıştı. Bu miktarlar, basın organlarının istediklerinin çok altındaydı. Ankara'da çıkan gazete ve dergilere ne kadar yardım yapıldığı ise belli değildir. Aralık 1928'de başlayan yardımların ne zamana kadar sürdüğü de bilinmemektedir. Veriler çok eksiktir. Ama öyle anlaşılmaktadır ki, Türk basını yeni yazıya geçiş döneminin sarsıntılarını ancak Hükümet yardımlarıyla göğüsleyebilmişti.

Aynı raporun sonunda Büyükelçi Grew, Ulus Okullarına yeniden değiniyordu. İzmir'deki Amerikan okulu görevlilerinden Mr. Reid, halkın gerçek bir coşkuyla yeni alfabeyi öğrenmeğe çalıştığını, genç yaşlı, kadın, erkek herkesin büyük bir istekle Ulus Okullarına gittiğini Büyükelçiye söylemişti. Bu gözlem başka kaynaklarca da doğrulanıyordu. Hariciye Vekili Dr. Tefvik Rüştü (Aras), Amerikan Büyükelçisine, "Hükümet on beş yılda okuryazar oranını yüzde yüze çıkarmayı umuyor" demişti. Ama Büyükelçi bu konuda kuşkulu görünüyordu. "Yeni yazıyı öğrenme coşkusu, % 90 kadarı okuma yazma bilmeyen bir halkı, on beş yılda yüzde yüz okuryazar durumuna getirmeye bakalım yetecek mi" diyordu¹⁰¹.

Bu rapordan üç ay kadar sonra, 6 Mayıs 1929'da, Amerikan Büyükelçiliği Vaşington'a bir rapor daha yollamıştı. Geçici işgüder Ernest L. Ives imzasını taşıyan bu raporda, yeni yazıya geçişin Türkiye'nin kültürel gelişmesine etkileri üzerinde duruluyordu¹⁰². Belki biraz da işgüderin abartması olarak, oldukça karanlık bir tablo çiziliyordu. Özetle şunlar söyleniyordu: Yeni yazıya geçince Türk yayını yaşamı ağır bir bunalım içine girmişti. Dergiler kapanıyordu. Ancak iki üç mizah ve halk dergisi ayakta kalabilmişti. Türk kitap piyasasında tam bir durgunluk vardı. Günlük gazetelerin durumları da hiç parlak değildi. Okuyucuları azalmıştı. Sürümleri düşmüştü. Giderleri artmıştı. Yeni alfabenin gerektirdiği teknik değişiklikler gazetelere ek parasal yükler getirmişti. Hükümetten gerekli para yardımı göremezlerse, İstanbul'un altı günlük gazetesi, eninde sonunda dergilerin durumuna düşecekler, kapanacaklardı¹⁰³. Raporda, günlük

¹⁰¹ NADB - 867.402/30.

¹⁰² NADB - 867.402/31. Ives'ten Amerika Dışişlerine Rapor. İstanbul, 6. 5. 1929, No. 740.

¹⁰³ *Ibid.*

gazetelerin içeriğinin gittikçe yavanlaştığı, kısırlaştığı da ileri sürülüyordu. Gerek haberler, gerek yorumlar hiç ilginç değildi. Kısacası ortada ciddi bir sorun var demekti¹⁰⁴.

Amerikan işgüderine göre, bu “acıklı durumun” daha köklü bir nedeni de şuydu: Türk halkı, uyuşuktu, ilgisizdi, okumaya karşı oldum olası isteksizdi. Yazarlar ve yayımcılar, öteden beri bu durumdan yakınıyorlardı. Yeni yazının alınması, okumaya karşı isteksizliği daha da arttırmıştı. Lâtin harflerine alışık olanlar, yabancı dil bilenler bile okuma arzusu ve gereği pek duymuyorlardı. Bu şaşırıcıydı. Öte yandan, Türk yayın piyasasında da tam bir kıtlık vardı. Okumak isteyenler de kendi arzularına göre kitap bulamıyorlardı piyasada. Halkın kitap kıtlığından yakınması da haklıydı. Yeterince yayın olmadığı için mi halkta okuma isteği yoktu, yoksa okuma isteksizliği yüzünden mi yayın piyasasında kıtlık vardı? Herhalde sıkı bir neden-sonuç bağlantısı ve ciddi bir durum vardı ortada¹⁰⁵.

Bu ciddi duruma bir çare olarak, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) yeni bir düşünce ortaya atmıştı. Bir süredir yeni yazıya geçişin ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde duruyor, *Milliyet* gazetesinde yazılar yazıyordu. Ona göre, değişiklikler, reformlar, hep hükümetten gelmişti. Ortaya çıkan yeni sorunların çözümü de devletten beklenmeliydi. İyi yönetilen bir basın ve bir Devlet Yayın Tekeli, şimdiki durumu düzeltebilirdi. Yoksa bu durumun giderek ağırlaşması, Türk halkının entelektüel ve moral çöküntüsü olarak yorumlanabilirdi. Türkiye'nin dıştaki saygınlığını zedeleyebilirdi. Önerisi benimsenirse yeni yazıdan beklenen yararlar daha çabuk sağlanabilir, ülkenin kültürel yaşamı düzene girebilir, inancında görünüyordu Yakup Kadri. Onun yayın alanında bir çeşit devletleştirme düşüncesi, tam değilse bile bir ölçüde, yetkili çevrelerce de paylaşılıyordu. Çünkü Türkiye’de özel girişimin kamu yaşamındaki rolü gerçekten önemsizdi¹⁰⁶.

Amerikan işgüderi, sonuç olarak, Arap alfabesinin atılmasının Türkiye’de “cahillikle savaşımında büyük yardımı olacağını” söylüyordu. Ancak, entelektüel yaşamdaki durgunluk, uyuşukluk sürdükçe, yeni alfabenin umulan kültürel gelişmeyi sağlayıp sağlayamayacağı konusunda kuşkuluydu¹⁰⁷.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*

29 Haziran 1929 günü Amerikan Büyükelçisi Grew, Vaşington'a bir rapor daha sundu. Büyükelçi, Türk Harfleri Yasası gereğince, 1 Haziran 1929 gününden beri Arap yazısıyla kaleme alınmış hiçbir yazının devlet dairelerince kabul edilmediğini, eski yazının yalnız steno yerine kullanılmasına izin verildiğini, yeni Türk stenosunun benimsenmesiyle buna da bir yıl içinde son verileceğini bildırıyordu. Ondan sonra Türk harflerinin altı aylık uygulanişının genel bir değerdendirmesini yapıyordu¹⁰⁸. Grew, şöyle diyordu:

“Alfabe yasaşının altı aylık uygulaniş, kişiler bakımından varılan sonuçların hepten yüzeysel kaldığını apaçık göstermektedir. Gerçekten, bu yasaşın yürürlüğe konması, Arap harflerinin kullanılmasını önlemek bakımından başarı sağlamadı. Resmen bırakılmış olan eski yazının özel kişilerce kullanılması sürüp gidiyor. Gerçi bütün resmi yazışmalar yeni harflerle yapılıyor; ama kamu görevlileri hâlâ Arap yazısını kullanıyorlar. Resmi olmayan muhtıralar, notlar ve hemen hemen bütün müsveddeler eski yazıyla kaleme alınıyor. Sayıları oldukça az olan yetenekli kamu görevlileri bunları yeni yazıya çeviriyor.

“Bununla birlikte, kamu görevlilerinin yeni harflere yabancı olduklarını söylemek istemiyorum. Yukarıdaki gözlemler yalnız şunu göstermektedir ki, görevlilerin kısa zamanda elde ettikleri yeni yazı bilgileri çokcası nazarıdır ve bu bilgilerini fiilen kullanmaları için epeyce zaman geçecektir, özellikle Latin harflerini doğrudan doğruya kullanmaya karşı yan çizme yöntemine izin verildikçe”¹⁰⁹.

Bunları söyledikten sonra Büyükelçi, Ulus Okulları (Millet Mektepleri) uygulaması üzerinde duruyordu. Amerikan Dışışleri Bakanlığının Türkiye işlerine bakan Yakın Doğu İşleri Dairesi bu konuda Büyükelçiliğe soru yönelmiş, Ulus Okullarını bitirenlerin gerçekten okuma yazma öğrenip öğrenmediklerini sormuştu. Grew bu soruyu da yanıtlıyordu. Özetle şunları söylüyordu: Ulus Okulları yalnız öğrencilerine yeni harfleri ve temel yazım kurallarını öğretmeyi amaçlıyordu. Bu konuda genel bir yargıda bulunmak güçtü. Bu okulların başarısı öğretmenin yeteneğine, öğrencinin çabasına bağlı

¹⁰⁸ *NADB - 867.402/32 - Grew'dan Amerika Dışışlerine Rapor. İstanbul, 24. 6. 1929, No. 783.*

¹⁰⁹ *Ibid.*

olmalıydı. Ama işin biraz gevşek tutulduğu sanılıyordu. Amerikan Büyükelçiliğinde çalışan üç Türk hizmetli, Ulus Okullarına devam etmişler, yeni yazıyla okuyup yazma öğrendikleri yolunda belge almışlardı. Gerçekte ise bunlardan yalnız biri okuyup yazabiliyordu. Hiç okuma yazma bilmeyenler, eski yazıyı bilenlerden daha çok çaba harcıyorlar, yeni yazıyı okumak ve yazmak için daha istekli görünüyorlardı¹¹⁰. (Raporun bu bölümü Vaşington'da okunurken işaretlenmiş ve karşısına “oldukça ilginç” diye not düşülmüştü).

Amerikan Büyükelçiliğinin Milli Eğitim Bakanlığından aldığı bilgilere göre, Ulus Okulları köylerde daha başarılı oluyordu. Çünkü köylülerin kış aylarında hemen hemen tek eğlence, dinlenme yeri kahvehanelerdi. Kahvehaneler Ulus Okulu durumuna getirilince, köylüler, “kahveleri ve nargileleri ile birlikte yeni alfabe derslerini daha iyi içlerine sindiriyorlardı”. Buna karşılık kentlerde başka eğlence yerleri vardı. Bununla birlikte kentlerde de Ulus Okullarına karşı büyük istek göze çarpıyordu. Yalnız Ramazan ayının gelişi bu okullara devam edenlerin azalmasına neden olmuştu. Son raporlara göre, hiç okuma yazma bilmeyen 390.000 kişi Ulus Okullarında okuma yazma öğrenmişti. Ordu, sivillerden daha başarılıydı. Ordunun % 71'i okuryazar durumuna gelmişti¹¹¹.

Grew, Anadolu halkının yeni alfabeyi çabuk öğrendiği yolundaki haberlerin “biraz abartmalı ve iyimser” olduğunu da söylüyordu. Hükümet, yeni yazıyı hızla yaymak için gerçek bir çaba harcıyordu. Ama Anadolu insanının “eğitilmemiş zihni” bu çabalar önünde “ciddi bir engeldi”. Son olarak Anadolu gezisinden dönen birinin söylediğine göre, köylerde uygulanan öğretim yöntemleri “halkın ilkel entelektüel düzeyine hiç uymuyordu”. Öğrenciler, öğretmenlerin “kültürlü” dilini pek anlamıyorlardı. Alfabe derslerinin verildiği köy kahvehaneleri sahipleri arasında yakınmalar da görülüyordu. Bunlar, dersler yüzünden epeyce müşteriyitirdiklerini söylüyorlardı¹¹².

Amerikan Büyükelçisi, Türk harfleri yasasının uygulanışında “şimdiye kadar en büyük başarı ilk ve orta dereceli okullarda sağlandı” diyordu. Bu okullardaki öğrenciler yeni yazıyı Arap alfabesinin-

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*

den çok daha kısa sürede öğreniyorlardı. Yüksek dereceli okullarda, özellikle İstanbul Üniversitesinde ise, özel yazışmalarda, not tutmada vb. yine eski yazıyı kullanma eğilimi görülüyordu¹¹³.

Raporda, adları harf devrimiyle özdeşleşmiş kimi yazarların bile, yazılarını eski yazıyla kaleme alıp öylece gazete idarelerine verdikleri, bu yazıların gazetelerin “Latin uzmanlarınca” yeni yazıya çevrildiği söyleniyordu. Grew, eski alışkanlıklarından kendilerini kurtaramayan bu yazarların Dil Encümeni üyesi olduklarına da dikkati çekiyor, oradan bu Encümenin son çalışmalarına geçiyordu. Çalışma merkezini Ankara’ya kaydırmış olan Dil Encümeni, “alfabe reformunun artık olgunlaşma aşamasına geldiğini” gözönünde tutarak şimdi başlıca şu konular üzerinde duruyordu:

- a) *Larousse Universel* benzeri bir Türk Sözlüğü hazırlamak,
- b) Türkçe bilimsel ve teknik terimleri seçmek,
- c) Bir Türk Dilbilgisi projesi hazırlamak.

Şimdi daha ciddi bir çalışma içine girmiş görünen Dil Encümenin, çarçabuk hazırladığı ilk *İmla Klavuzu*’ndaki yanlışları düzeltereği umuluyordu. Böylece, yeni alfabenin kullanılmasına açıklık ve düzen getirmesi bekleniyordu. Bununla birlikte Gazi’nin düşündüğü fonetik ilkelere değişiklik yapması pek olası değildi¹¹⁴.

Amerikan Büyükelçiliği raporunun son paragrafı oldukça dikkat çekiciydi. Büyükelçilik daha önce, yani alfabeyle birlikte Türkçenin yeni yazım kuralları saptanırken İstanbul ağzı yerine Rumeli ağzının örnek alınması eğilimi bulunduğunu, bunun da Gazi ile kimi yakın arkadaşlarının Rumelili olmalarından ileri geldiğini Vaşington’a rapor etmişti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı hemen buna bir nokta koymuş, Büyükelçilikten bu konuda ek bilgi istemişti. Mustafa Kemal Ankara’yı başkent yapmakla İstanbul’u zaten kenara itmişti. Bu kez eski başkente karşı yeni bir davranış içinde miydi yoksa? Büyükelçi Grew, Vaşington’un sorusunu yanıtlayarak raporunu bitiriyordu. Gerçekten yeni yazım kuralları saptanırken kimi sözcüklerin sonlarında sert harfler kullanılması benimsenmişti. *d* yerine *t*, *b* yerine *p* gibi. İstanbulluların kulaklarına yabancı olan bu yazım biçimi Rumelili Gazi’nin ağzına daha uygun düşüyordu ve Onun “diktatörce yaratılışı” yüzünden

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*

benimsenmişti. Buna bakarak, Gazi'nin İstanbul'un eski ününe karşı yeni bir tutum takındığını sananlar vardı. Ama Gazi, alfabe reformunu Türkiye'nin "entelektüel başkenti" İstanbul'da başlatmakla bu kenti pek onurlandırmıştı. Bu bakımdan Onun İstanbul'u küçük düşürmek gibi bir niyet beslediği hiç sanılmıyordu¹¹⁵.

Büyükelçi Grew, raporunu bu yargıyla düğümlüyordu. Görebildiğimiz kadarıyla bu rapor, Amerikan Büyükelçiliğinin Türk yazı devrimi konusundaki raporlarının sonuncusuydu.

IV. Sonuç

Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği, Türk yazı devrimini önemli bir olay olarak görmüştür. Türkiye'de alfabe değişikliğine gidileceği yolundaki haberlerin sıklaşması üzerine, konuya dikkatle eğilmiş; ayrı bir dosya açmıştır. Ondan sonraki gelişmeleri bir yıl boyunca yakından izlemiş, Vaşington'a üstüste raporlar sunmuştur. Raporlar hazırlanırken Türk basını taranmış; Dışişleri, Milli Eğitim, Dil Encümeni görevlilerinden, gazetecilerden, yazarlardan, Türkiye'deki Amerikalılardan ve gizli kaynaklardan bilgiler alınmış; bunlar iyi kötü süzgeçten geçirilmiştir. Yazı devrimine ilişkin önemli basın kesitleri, çevirileri, yeni alfabe levhası, ilk Alfabe kitabı gibi yayınlar, arada bir istatistik veriler de raporlara eklenmiştir. Böylece dolgun bir dosya oluşmuştur.

Bu dosyanın incelenmesinden Türk Yazı devrimi tarihinin bir yıllık bir panoraması ortaya çıkmaktadır. Devrimin belli başlı aşamaları sırasıyla görülmektedir: Dil Encümeninin kurulması, yeni Türk alfabesinin hazırlanması, basındaki yankıları, Atatürk'ün yeni alfabe kampanyasını açması, kampanyanın yurt düzeyine yayılması, Türk harfleri yasaının çıkarılması, devlet dairelerinde yeni yazının kullanılmaya başlaması, Türk basınının yeni yazıya geçmesi, Ulus Okullarının (Millet Mekteplerinin) açılması, alfabe öğretiminin yurda yayılması, ulaşılan sonuçlar vb. gibi.

Amerikan Büyükelçiliği, o yıllarda İstanbul'daydı; henüz Ankara'ya taşınmamıştı. Yazı devrimini Cumhuriyet başkentinden değil, eski İmparatorluk başkentinden izlemiştir. Belki biraz da bu nedenle, değerlendirmelerinde kuşkucu, aşırı eleştirici bir tutum içinde görün-

¹¹⁵ *Ibid.*

mektedir. Doğal olarak Amerikan gözüyle kaleme alınan raporlarda, yersiz kuşkular, eleştiriler göze çarpmaktadır. Amerikan Elçilik görevlileri, İstanbul'da yazı devrimine pek inanmayan, hatta karşı olan kimselerin çıkardıkları asılsız söylentilere aşırı kulak vermiş gibidirler. Kendi önyargılarını da bu söylentilere eklemişlerdir. Bu yüzden yorumlarında yer yer yanlıya, çelişkiye düşmüşlerdir.

Amerikan Büyükelçiliği, önce, yazı devriminin kısa zamanda başarılacağını rapor etmiştir. Başarıldığını görünce de bu kez, "Türk halkının uyuşukluğu" nedeniyle bu işin sürüncemede bırakılmak istenmediği, çarçabuk yeni yazıya geçmenin yeğlendiği izlenimi yaratmak istemiştir. Yazı devrimine karşı bir tepki, hatta bir başkaldırı olabileceği kuşkusunu beslemiş; konuyla hiç ilgisi bulunmayan zabıta olaylarını bu yersiz kuşkuları doğrularmışçasına Vaşington'a tellemiş, arkasından da yanıldığını yazmıştır. Yeni yazım kuralları saptanırken, İstanbul ağzı yerine Mustafa Kemal'in Rumeli ağzı'nın benimsenmek, İstanbul'un küçük düşürülmek istendiği izlenimini yaratmış, arkasından bu yanlıgısını düzeltmek durumunda kalmıştır. Ulus Okullarının köylerde başarı sağladığı, hiç okuma yazma bilmeyen Anadolu halkının içtenlikle yeni yazıyı öğrenmeye çalıştığı yolundaki haberlere pek inanmamış; tersine, Anadolu insanının "eğitilmemiş kafası" yüzünden yeni yazının hızla yayılmadığını ileri sürmüştür. Yoksul bırakılmış Türkiye'nin ne denli sınırlı olanaklarla "harf seferberliğini" yürütmeye çalıştığına hiç değinmemiştir. Yeni yazının hızla yürürlüğe konması sırasında Mustafa Kemal'in "diktatörce davranışından" söz eden Amerikan Büyükelçiliği, kimi devlet görevlilerinin özel yazışmalarında eski yazıyı kullanma alışkanlığını sürdürmelerine bakarak ve genelleme yaparak, alfabe reformunun "hepten yüzeysel kaldığı" yargısına varmıştır. İnsan yaradılışını neredeyse görmemezlikten gelmiştir. . .

Amerikan raporlarında göze çarpan bu gibi yanlıgılar, çelişkiler bir yana, Amerikan görevlileri Türk yazı devriminin önemini, büyüklüğünü hiç yadsınamışlardır. Gerek İstanbul'daki Büyükelçilik, gerek Vaşington'daki Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'deki yazı devrimi çalışmaları üzerine dikkatle eğilmişler, gelişmeleri yakından izlemişler, bu önemli atılımın Türkiye'nin kültürel gelişmesine ne gibi etkileri olabileceğini ayrıntılarıyla kavramaya çalışmışlardır. İstanbul'dan yollanan raporlar Vaşington'da dikkatle okunmuştur. Yeni alfabenin

Türkiyede okuma yazmayı çok kolaylaştıracağından hiç kuşku duyulmamıştır. Okullardaki ilk uygulamada büyük başarı sağlandığı görülmüştür. Alfabe reformunun ardından dil reformuna da gidileceği açıkça anlaşılmış, bu alandaki çalışmalar da yakından izlenmiştir. Yeni yazıya geçerken basın - yayın alanında görülen geçici sarsıntılar abartılarak karamsar bir tablo çizilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ileriki kültürel gelişmesi için yeni alfabeye büyük umut bağlandığı da belirtilmiştir. Alfabe değişikliğinin Türkiye'nin kültürel yaşamında derin etkiler yapabilecek büyük bir devrim olduğu Amerikalılarca sezilmiştir, görülmüştür.

Amerikan Büyükelçiliği, Türk harf devrimini Türkiye'nin yalnız bir iç olayı olarak ele almış, bunun Türkiye dışında etkileri olabileceği yolunda herhangi bir şey söylememiştir. Ama Vaşington, sanki bu devrimin öteki doğu ülkelerine de örnek olabileceğini düşünmüş gibidir. Amerika Dışişleri Bakanlığı, Türk yazı devrimi konusunda İstanbul'dan aldığı önemli raporların birer örneğini Amerika'nın Tahran Elçiliğine de göndermeye özen göstermiştir. Ekteki ondört rapordan onunun üzerinde "Tahran Elçiliğine örnek gönderildiği" notu görülmektedir.

Türk yazı devriminin Amerikan basınındaki yankıları ise olumlu olmuştur. Amerikan basın organları bu devrimi yalnız çok önemli görmekle kalmamışlar, açıkça alkışlamışlar, övmüşlerdir. Uygarlaşma yolundaki bu atılımın Türkiye'yi aşan etkileri olabileceğini, yeni Türkiye'nin öteki doğu ülkelerine önderlik edeceğini, örnek olacağını yazmışlardır. Daha birkaç yıl önce Amerikan mandasına aday gibi görülen Türkiye'nin şimdi Mustafa Kemal'in önderliğinde nerelere ulaştığına şaşmaktan kendilerini alamamışlardır. Hiçbir yabancı devletin Türkiye'ye kabul ettiremeyeceği böyle bir reformu Türklerin kendiliklerinden yaptıklarını belirtmişlerdir.

Bu yayınlar, Atlantik ötesinde Türk düşmanlığı kampanyasının inatla sürdürülmeye çalışıldığı bir dönemde yapılmıştır. Amerika'da Türk'ün tanınmasına yaramıştır. Amerikalılar, Türk ulusunun uygar uluslar arasında haklı bir yeri bulunduğunu kavramaya başlamışlardır.

Türk yazı devrimi, Türkiye'nin Amerika'da saygınlığını arttırmıştır.

Belge No. 1

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *June 6, 1928.**No. 332*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to the final paragraph of my despatch No. 296 of May 7, 1928, and in amplification of my telegram No. 4 of May 21, 1 p. m., relative to the passage through the Assembly of a bill providing for the adoption of western numerals in Turkey, I am able to inform the Department that this measure was introduced into the Angora legislature on May 6 by Reshid Safvet Bey, Deputy of Kodjali. In a conversation held by the Deputy with Mr. Patterson on the 9th ultimo, the former observed that the Assembly would probably reserve this bill for discussion until the time of the then prospective visit to the capital of the King of Afghanistan, the Administration desiring to give this royal visitor an exhibition of Turkish modernism. Reshid Safvet Bey added that while the bill drafted by him concerned numerals in use in the West only, it might be regarded as an entering-wedge envisaging the eventual adoption in Turkey of the Latin alphabet as well. The adoption of the Latin alphabet will, however, be a matter for the more or less remote future.

As foretold by its author, the measure in question was voted by the Assembly on the 20th ultimo at a session attended by the President, together with the King and Queen of Afghanistan. The bill was passed following some discussion, which, however, was wholly in favor of its adoption, and which was carried on (probably to impress the foreign visitors) between Nedjati Bey, Minister of Public Instruction, Redjeb Bey, Vice-President of the Peoples Party, Saradjoglou Shukri Bey, Minister of Finance, and one Hassan Fehmi Bey.

The Act will become effective on June 1, 1929, but use of the occidental numbers is permissible from the present. According to the Constantinople press, the law has been variously interpreted, some

Government offices having believed that employment of the new numerals was obligatory from June 1 of this year. The offices of the Vilayet of Constantinople, while laboring under no such misapprehension, have nevertheless already adopted the "international numerals".

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW

NADB - 867.402/1

Belge No. 2

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *June 29, 1928.*

No. 363

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to my despatch No. 346 of June 13, 1928, advising the Department of the appointment, by the Minister of Public Instruction, of a Committee to consider the possibility of adoption in Turkey of the Latin alphabet, I have the honor to inform the Department as of possible interest thereto that this Committee assembled at Angora on the 26th instant, for the first of a long series of daily meetings. But six of the nine members thereof attended the first session, Deputies Falih Rifki, Rouschen Eshref and Yakoub Kadri Beys, being absent from the capital. It seems certain that the activities of the Committee will continue for several months.

A member of my staff was informed by persons connected with the University of Constantinople that the deliberations of the Committee actually in session are merely of a preparatory nature so that any decisions and suggestions made will be reviewed by a higher body before submission to the Grand National Assembly. The majority of the members of the Committee in question are known to be favorably inclined toward the adoption of Latin characters.

The semi-official *MILLIETT* on the 26th instant initiated the printing of a daily news item in Latin characters employing a system proposed by Ibrahim Nedjmi Bey, one of the paper's literary critics. It is not probable that this method will prove definitive since it seems to be imperfect from a phonetic standpoint. The imperfections of the Nedjmi Bey alphabet may, however, have been accentuated through the inexperience of the type-setters who have interspersed the text with typographical errors. A clipping from the *MILLIETT*'s issue of June 29, illustrative of its endeavor to spread abroad a knowledge of Latin characters, accompanies this despatch as does an editorial from the same journal written by Falih Rifki Bey, Deputy of Bolou, member of the above-mentioned Committee. Falih Rifki Bey, a confirmed partisan of the adoption of Latin characters, states that their use has not earlier come into question because of the religious halo surrounding the Arabic script. The author professes to believe in the eventual adoption of the Latin alphabet and thinks that this end may be brought about without disturbance to the business of the State or of commerce if, while children are taught the Latin characters only, their study becomes a secondary matter with more advanced pupils and with adults. While not failing to recognize that even under the most favorable circumstances a considerable term of years must elapse before the complete adoption of this important measure, Falih Rifki Bey believes that the result will be accelerated by a prompt decision in the following matters:

1. Choice of letters;
2. Creation of a fixed manner of spelling;
3. Elaboration of definitive linguistic rules; and
4. Adoption of a plan for the application of the new alphabet.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

Enclosures :

1. 2. Clippings from the
MILLIETT of June 29, 1928.
NADB - 867.402/13

Belge No. 3

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *July 7, 1928.**No. 379*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

Referring to my despatch No. 363 of June 29, 1928, advising the Department of the assembly at Angora of a Committee appointed by the Ministry of Public Instruction to consider the possibility of adopting the Latin alphabet in Turkey, and of the efforts of the press to encourage the study of Latin characters, I have the honor to transmit herewith, as of possible interest, a clipping from the July 2 issue of LA REPUBLIQUE containing a *communiqué* from this body.

Therein, the Committee, while expressing appreciation of the interest shown by the press in publishing data respecting the Latin alphabet, being desirous of profiting by all suggestions pertinent to the subject of its labors, considered it inadvisable for so-called "alphabets" of Latin characters to be published at a time when no decision in regard thereto had yet been taken. While this reference seems to have particular regard to the activities of the MILLIETT, this semiofficial journal has not ceased to publish its daily news items in Latin and Turkish characters. A translation of the *communiqué* under reference accompanies this despatch.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

Enclosures:

1. From LA REPUBLIQUE, *July 2, 1928*, (clipping);
2. From LA REPUBLIQUE, *July 2, 1928*, (translation).

NADB - 867.402/14

Belge No. 4

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *July 19, 1928.**No. 392*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to my despatch No. 379 of July 7, 1928, recounting the activities at Angora of a Committee appointed by the Ministry of Public Instruction to consider the possibility of the adoption in Turkey of a Latin alphabet, I have the honor to advise the Department that this projected reform clearly appears to have the support of the Administration. Indeed, a Foreign Office official recently stated to a member of my staff that the Committee would undoubtedly terminate its labors in the early autumn so as to permit of the Assembly's taking its recommendations under advisement immediately after its convention on November 1 next. This official expressed no doubt that the recommendations of the Committee would be without much delay recast into the form of a law, the partial application of which would begin not later than 1929. Meanwhile, the semi-official *MILLIETT* has been active in advocacy of the adoption of Latin characters, its editorial of the 10th instant stating that "Nothing is more dangerous than half revolutions," adding that the Turkish language through the contemplated measure is about to acquire its independence. "The adoption of the Latin characters signifies the removal of obstacles standing in the way of our future development." Despite this optimism, a hint of the existence of latent objection to this proposed change is indicated by the paper's observing that it had no time to give consideration to the hostile attitude which "pseudo-intellectuals" had assumed toward the Latin alphabet. The President himself seems to have lent his support to the good work, the *AKCHAM* of the same day stating that the Ghazi had recently inscribed a photograph given to his retiring Secretary, Hikmet Bey, (newly appointed envoy to Kabul) in Latin characters. The same journal likewise

asserted that the President had drafted in Latin characters a telegram recently sent to Ismet Pasha at Angora.

In respect of the Commission's work, the Agence d'Anatolie in a communication from Angora dated the 12th instant (MILLIETT, July 13) stated that the final draft of the proposed alphabet had been approved by it. The alphabet, it appears, is remarkable for its simplicity, containing no double consonants or diphthongs, while accented letters are reduced to a minimum, no more than ten being employed.

According to the press (MILLIETT, July 18) Ismet Pasha, who is momentarily at the capital, has lent his support to the work of the Commission, having attended a session there on the 17th instant. It is said to be probable that in September, prior to the consideration of the Committee's report by the Assembly, a Board of Review composed of representatives of the Administration, the Army, the Press and the University will meet at Angora to pass upon the Committee's work and to make suggestions respecting possible means for its perfection. Although it is hoped that instruction in the educational establishments of Turkey may be "Latinized" within seven years, it is recognized that nationwide adoption of the western characters will inevitably require even more time than this.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

Enclosures:

1. From MILLIETT, *July 10, 1928*, (clipping);
2. From MILLIETT, *July 13, 1928*, (clipping).

NADB - 867.402/15

Belge No. 7

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *September 11*, 1928.*No. 487*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

In continuation of the subject of my despatch No. 459 of August 28, 1928, relative to progress made toward Latinization of the Turkish alphabet mainly through Presidential interest and initiative therein, I have the honor to report for the Department's more complete information that the Ghazi has continued his feverish efforts to accelerate adoption of the new script through a series of short voyages made to towns bordering the Marmora and the Dardanelles. Therein, the President has occupied himself with interrogation of the chief local officials in regard to their knowledge of the Western letters. He even penetrated to Brusa, so long considered a reactionary center, in order to spread the new gospel. Meanwhile, his efforts at leading members of his party along the path which he has chosen to follow have not been neglected, the lessons at Dolma Bagtche Palace mentioned in previous despatches having been continued. In a recent meeting (August 29) of the Deputies sojourning in Constantinople, those who were known to have voiced sentiments somewhat at variance with the official program for Latinization were called upon to justify their views before the meeting. Thereafter, Ismet Pasha rose to emphasize the definitive character of the steps which had been taken, stating, as quoted in the Press (MILLIETT, August 30), that "discussions on the subject of the alphabet are ended. The alphabet is final." The Prime Minister, however, admitted that something yet remained to be done to perfect the spelling of words as reproduced by the new symbols, but this he felt would come about through the "genius of the language and the spirit of the nation". He added that the difficult character of the Arabic script and consequent illiteracy of the great majority of the population had rendered necessary the adoption of Latin characters as the sole means capable of saving the people from

the dangers of ignorance. Following this pronouncement, the Secretary-General of the People's Party notified the Deputies that all, including those who had visited their electoral districts this year, should return thereto prior to the convention of the Assembly on November 1 to develop popular interest in the new alphabet and to assist in its diffusion amongst the masses of the people. The Deputies were particularly directed to emphasize that the new alphabet was essentially Turkish and one from which the beauties of the country's tongue had nothing to fear. Ismet Pasha, who has since returned to Angora, is reported to be contemplating a journey to Malatia, his birthplace, in order to set an example to his colleagues.

The Agence d'Anatolie (MILLIETT, August 31) has issued a communiqué of the President of the Language Reform Commission, summarizing its labors up to the present as being embodied in an important outline of grammar, an alphabet containing the principal rules of orthography, and an alphabet for popular use, while the same news bureau announced on behalf of the Ministry of Public Instruction that instruction in Turkish during the forthcoming scholastic year must be given in the new characters and that all text books destined for such use must be printed before October 15, the date to which reopening of the country's primary schools has been postponed. Should publishers be unable to achieve this feat, the Ministry of Public Instruction will itself do so. This official agency has likewise announced that the Director-General of Posts and Telegraphs has already transmitted to the subordinate officers of the administration a list of telegraphic symbols based on the new characters.

Meanwhile, the press continues its energetic efforts in favor of the "Turkish" alphabet, the AKCHAM (August 28) announcing that "foreign literary capitulations have been abolished in their turn", while the MILLIETT (September 1) prints correspondence indicative of approval of the new alphabet voiced abroad, and (September 5) a translation of an article in the LONDON TIMES laudatory of the measures sponsored by the Ghazi. The August 30 issue of THE NEAR EAST AND INDIA, page 241, contains an expression of like sentiment, although in more measured terms.

However, the local press has occasionally hinted at possible difficulties which may ensue through the sudden application of the new alphabet, the AKCHAM (August 27) inquiring as to what

pronunciation will govern the spelling of the new words, while expressing the hope that Constantinople, as the country's cultural center, will impose its idiom on the new orthography. The question of spelling occupies the editorial writer of the *JOURNAL D'ORIENT* (September 1) who urges the Commission charged with language reform to complete a dictionary as promptly as possible. The *STAMBOUL* of the same date (September 1) inquires in what manner municipal, parliamentary and judicial proceedings will be recorded, urging that a corps of stenographers (now non-existent) be developed as speedily as possible. Even Falih Rifki Bey, Deputy for Boulu and a member of the Commission, has realized (*MILLIETT*, September 3) the need of the supply of a sufficient number of typists, stenographers and proof-readers, although he at the same time expresses the hope that their present lack will result in the adoption of a concise and simple style in official communications. The Commission which he heads is, meanwhile, likewise conscious of the need of systemizing the spelling of words, devoting its attention to the drafting of a new dictionary of the Turkish language. It is said that a number of Persian and Arabic vocables little used in ordinary speech will be omitted therefrom.

Members of the Commission with whom I and members of my staff have spoken have emphasized the need of the new characters as the sole means of combating the country's illiteracy. They have explained the precipitate adoption of the new forms by stating that since the leaders of the People's Party are in accord as to their necessity, there is not the slightest doubt as to their approval by the Assembly two months hence. I myself am of this opinion, and moreover believe that the validity of the change now in progress is recognized and acquiesced in by the people as a whole, although certain elements, chiefly concentrated in Constantinople and a few large centers seem to manifest an attitude of hostility thereto. Of these groups may be cited persons temperamentally in sympathy with the old regime who view with regret the breaking of yet one more link with the past; the Moslem clergy who naturally shrink from casting the sacred Arabic characters into the discard; and the intellectuals, who for aesthetic reasons or through fear of finding their monopoly of culture threatened through a wider diffusion of knowledge than has existed in the past, affect to scorn the innovation. Since, however, these classes exercise paramount influence among their compatriots in

few if any Turkish communities their resentment, which is, moreover, not voiced except in private conversation, may be considered as of negligible importance.

On the other hand, the commercial population welcomes the change, this being clearly true of American firms operating in this country, the managers of which do not envisage the possibility of any serious dislocation of the mechanism of trade through the innovation. Moreover, American educators and representatives of philanthropic organizations in this country with whom I have spoken have expressed enthusiasm over the changed alphabet and are prepared to give instruction therein upon the opening of the school year.

That interest in the new alphabet is not confined to Constantinople would appear from a statement recently made to a member of my staff by an American archaeologist who has just returned from a survey of over 100 villages and towns in Central Anatolia and who reports interest being shown in the new alphabet by the country people, branches of the Turk Odjak in the principal centers having already begun instruction in the new letters. The "hodjas", indeed, seem to be the only provincial element averse from the change sponsored by the Government.

It would seem, accordingly, that the adoption of the new alphabet is generally recognized as a measure wholly in keeping with the trend of modern Turkish development and one which should prove of great efficacy in raising the cultural level of the mass of the people and decreasing the large percentage of illiterates in Turkey.

I have the honor to be, Sir,

your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

Enclosures:

1. From LE MILLIETT, *August 30, 1928* (clipping)
2. From LE MILLIETT, *August 31, 1928* (clipping)
3. From L'AKCHAM, *August 28, 1928* (clipping)
4. From LE MILLIETT, *September 1, 1928* (clipping)
5. From LE MILLIETT, *September 5, 1928* (clipping)
6. From L'AKCHAM, *August 27, 1928* (clipping)
7. From JOURNAL D'ORIENT, *September 1, 1928* (clipping)
8. From LE MILLIETT, *September 3, 1928* (clipping)

NADB - 867.402/20

Belge No. 9

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *October 10, 1928.**No. 584*

The Honorable

The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to the Embassy's despatch No 392 of July 19, last, relative to the adoption of the new Latin letters, I have the honor to transmit herewith copy of a memorandum which has been prepared by Ali Nour Bey at my direction, as well as a page from the semi-official *MILLIETT* which daily publishes a similar page in the new characters. Subsequent despatches, Nos. 412 of August 6, 419 of August 8, 459 of August 28, 487 of September 11, and 506 of September 21, sent the Department on this subject, transmitting speeches made from time to time by the Ghazi and newspaper articles which have been published over the signatures of the Deputies who are members of the Alphabetic Reform Committee as well as conversations with these deputies contain the only official point of view on this subject available, and the only one which appears to exist. No tentative plans of execution have yet been published and these will doubtless be withheld until the law regarding the adoption of the new characters is passed when Grand National Assembly convenes on November 1. Until such time it will not be possible to give full information regarding the procedure followed or to be followed in adopting the new system of Latin characters for the Arabic.

Up to the present time in the absence of laws governing this procedure its adoption appears to have been entirely due to the volition of individuals or firms. Many commercial houses, banks, hotels, places of entertainment, etc., in Stamboul, Pera, and Angora have their names and signs in Turkish in the new characters, some of the cinemas print their tickets in this manner and give the titles and subtitles of their productions in Turkish using Arabic and Latin characters, as well as in French. The press so far has adopted the

new Latin orthography to the extent of individual initiative but doubtless under government pressure. Most of the Foreign diplomatic missions have changed their motor license plates accordingly, whereas none of the local taxis have even changed their license plates from the old Arabic numerals, though this was projected by the Municipality some months ago.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
 SHELDON LEAVITT CROSBY
 Chargé d'Affaires ad interim.

Enclosures: 1) Memorandum
 2) Page of MILLIETT

NADB - 867.402/23

ENCLOSURE No. 1.

MEMORANDUM PREPARED BY ALI NOUR BEY RELATIVE
 TO THE NEW ALPHABET

The President's trip in Anatolia on his way back to Angora lead to the modification of certain of the new orthographic rules despite the fact that competent authorities had on several occasions categorically pointed out the definite and final nature of the alphabet as well as that of the rules of orthography as laid down by the Language Reform Committee. These modifications, which greatly simplify the use of the new letters by rendering a knowledge of grammar (particularly that of the declension of nouns, conjugation of verbs and the use of affixes) almost unnecessary for correct writing, no doubt ocured to the Ghazi during his contact with the less literate people of Anatolian towns and villages, who seemed to experience considerable difficulty in understanding and accurately applying certain orthographic rules. It would appear that the Ghazi's immediate object is to assure a rapid spread of the new alphabet even at the cost of accuracy in the transliteration of Turkish and, in particular, Arabic and Persian words.

The manner in which these modifications were effected is very characteristic of the President's dictatorial disposition, the alterations

having been given publication by the press in the form of laconic communiques. One of them even bore the signature of the President and that of the Prime Minister. (Clipping and translation enclosed herewith) I have been informed that the Language Reform Committee was in certain instances not even consulted before these modifications were effected. Nevertheless it is generally admitted that these changes are, from one point of view, an improvement as they eliminate the frequent occurrence of troublesome hyphens within words, particularly verbs, the correct use of which is dependent upon a thorough knowledge of grammar and the practical value of which is almost nil. The elimination of the use of the accent (^) to denote the phonetic value of the same vowel in different instances, that is to say whether it should be read long or short, will also contribute to greater uniformity in writing, the use of this accent having so far been entirely arbitrary. Competent circles do not seem to attach any value to certain objections to the effect that the surrender of such refinements making accurate phonetic transliteration impossible, will in time affect pronunciation and thus modify the Turkish language. As a matter of fact this objection does not seem to be well founded as the phonetic peculiarities of the Turkish people underwent no basic change whatsoever despite the fact that no distinct vowels were used in the Arabic orthography. The members of the Language Reform Committee, who are now actively working on orthographic dictionary, have pointed out on several occasions that Turkish as spoken by the people of Constantinople will constitute the phonetic basis of the new Turkish orthography. However, it is my personal impression as well as that of many other Constantinopolitans that this statement is not entirely true and that the "Roumelian" dialect has greatly been fostered by the orthographic rules laid down by the committee which in many instances prescribes the hard "t" and "p" instead of the soft "d" and "b" used in Constantinople. It may not be devoid of interest to note in this connection that the Ghazi as well as several of his entourage are of "Roumelian" origin and use that particular dialect which for a Constantinopolitan ear sounds strange, if not vulgar.

Another objection which may be raised against the new orthography is the mutilation of radicals for the sake of phonetics. This is to say the basic letters of a definite word are either modified or omitted

when used in conjunction with another word or ending just because they are pronounced differently in that instances. For example in the word "şehir" (city) the basic "i" is omitted when used as "sehremamenti (city-board - municipality) because this vowel is not pronounced in everyday speech. Although not openly expressed competent persons seem to be of the opinion that the new orthography will still have to undergo several changes before it can be considered as perfect, but at the same time it is admitted that for the sake of a rapid propagation of the new alphabet these refinements will have to be postponed to a later date as every additional rule will for the present only render the use of the new letters more difficult and thus considerably hamper the campaign against illiteracy now started by the Ghazi.

No matter what objections of an academic nature may be raised against the new orthography, it is an undeniable fact that the new alphabet is mastered by the people with comparative ease. I personally have overhead a conversation between two simple sailors who spoke in laudatory terms about the new alphabet and put into practice the knowledge they recently seemed to have acquired by reading with relative ease the items in a newspaper cast in Latin type. I may also mention the case of a hodja, an employee of the Evkaf Administration, who at first met this new reform with decided hostility but was himself surprised, after only three lessons which he was forced to attend, that he could master the new alphabet with almost the same accuracy and ease with which he uses the Arabic letters.

The inference gained from press reports is to the effect that the new alphabet has met with the same success in Anatolia. Nevertheless its diffusion will be considerably hampered by the lack of instructors. Taking this point into consideration certain people have suggested that a compulsory service such as the military service be inaugurated which compels young and enlightened people to teach the new letters in Anatolian towns and villages for a certain number of months. As another means to assure the spread of the new alphabet, newspaper editors have been urged to publish their papers as much in Latin type as is possible now. It is hoped that in a few months all daily papers will be entirely published in the new script.

Several governmental departments have from October 1 on begun to use the new letters in short communications, letters and

telegrams. The compulsory language courses offered in almost all departments seem to have yielded satisfactory results but handwriting, in a rather crude form, is still predominant, trained typists not being available. The Government seems to be particularly keen on the use of Latin characters in governmental offices. For example, a recent complaint to the effect that a telegram which was delivered to the post office at Angora in the new script was transmitted to the receiver at Constantinople in Arabic letters, caused considerable commotion and uneasiness in the offices involved and called forth a reprimand from Angora.

The great majority of school teachers having successfully completed the language courses, almost all schools have commenced instruction during the last week. As textbooks are not available at present those printed a short time ago are now being revised in accordance with the new modifications - instruction is based on notes given by the teacher. Although the Ministry of Public Instruction seems to be anxious to replace during this school year textbooks on *all subjects* with books printed in the new letters, competent circles do not consider this as possible for this year. Although no definite decision has as yet been reached on this subject it is believed that the Government will give consideration to a recent request of the publishers of school books to the effect that the use of textbooks in Arabic letters should be authorized for this school year, a contrary decision being liable to cause serious losses to the publishers.

NADB - 867.402/2x. Encl.

Belge No. 10

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *October 24, 1928.*

No. 550

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to the Embassy's despatch No. 534 of October 10, 1928, I have the honor to report recent activities with regard to the diffusion of the new Turkish letters:

One notes the rather sudden disappearance from the streets and public places of Constantinople of signs and posters in Arabic script. The removal of these characteristic and decorative letters now lends to the streets of this city a very peculiar aspect reminiscent of Balkan cities, a few foreign signs being the only ones visible now as those in Arabic characters have been either scratched out, painted over, or covered up pending their replacement by signs with the new Turkish letters.

It is obvious that the removal of signs in Arabic letters cannot be entirely attributed to individual initiative. On the contrary, there is every reason to believe that this recent change was brought about under government pressure with the police and municipal officers playing an active role.

In fact, individual initiative seemed to have been lacking in certain parts of the city densely populated by the Turks, for a more drastic measure was taken there for the suppression of the Arabic script. Passers by noticed one morning that all signs and posters, including traffic signals, had been obliterated by the use of black paint. Although this obliteration of old signs was attributed to the nocturnal activities of an "unknown person", there is every reason to suspect that the mysterious individual was the municipal chief of Bayazid.

As regards the more general use of the new letters I have been told that the new characters and orthographic rules having assumed, at least for the present, a definite form competent authorities at Angora have commenced activities towards the elaboration of a general program for a methodic diffusion of the new letters and for combatting illiteracy. Although nothing very definite is known as yet as to the nature of the program adopted by the Ministry of Public Instruction, it is rumored that it provides for the institution of obligatory instruction courses by establishments and companies employing a large number of persons and the inauguration of gratuitous night classes extending over a period of four months to be held in schools, clubs, public halls, etc.

Simultaneously with the above activities several meetings have been held recently at Angora by the undersecretaries (*sic*) of the different ministries with a view to discussing the use of the new letters by the

government offices. According to latest reports the prominent officials forming this committee have come to the conclusion that the exclusive use of the new letters can be enforced in all government offices within a year without interfering in any way with the work of the government.

The Constantinople press which can be a prominent factor in the matter of the diffusion of the new letters still devotes only a small part of its pages to items and articles in the new script; an attitude which was characterized by Yakoub Kadri Bey, a prominent member of the Language Committee, as "hesitant".

The HAKIMIYET-I-MILLIYE of Angora seems to be for the present the only important Turkish newspaper which is published more or less completely in the new characters. It would not be just to attribute the reserved attitude of the Constantinople papers in the question of the use of Latin characters to a reactionary or hostile frame of mind. The HAKIMIYET-I-MILLIYE being the only Turkish newspaper published at Angora, it is evident that its circulation will not seriously suffer by the exclusive use of the new script not completely mastered by the public as yet. However, the situation is entirely different at Constantinople where there exists a keen rivalry between the six daily newspapers published in Turkish. Under these circumstances it is only natural that a newspaper "overdoing" the new script is very likely to lose a considerable number of its subscribers. On the other hand, difficulties of a purely technical nature stand in the way of a more general use of the new letters by the Constantinople papers and there is no doubt that some time will have to elapse before their printing offices will be fully equipped with the necessary machinery and skilled workmen. Nevertheless, rumors are in circulation that the bill to be shortly presented to the Grand National Assembly for the official adoption of the new letters and orthography will contain a provision providing that all Turkish papers be published in the new script by the first of December.

With the adoption of the new alphabet the present leaders of Turkey are endeavoring to eliminate from the language words and rules of syntax of Arabic and Persian origin. Although this warrants very careful study by a body of highly competent linguists a radical method seems to have been adopted in introducing this reform.

This is manifested by several reports to the effect that many Arabic and Persian words used in the Turkish language have been omitted from the Turkish Dictionary now being prepared by the Language committee. At the same time a sub-committee including Professor Mesarosh and Hamid Zubeyir Bey as Turcologists, has been formed with a view to enriching the Turkish language by the official adoption of pure Turkish words and expressions used to some extent in Anatolia. It appears that this sub-committee will be assisted in its activities by branches in all administrative districts and that it is to publish its findings in periodical reports. It may be pointed out in this connection that the use of words of Arabic and Persian origin is more extensively practiced in Constantinople than in any other part of Turkey and as a result the reformed language will be more Anatolian than the Turkish spoken in Constantinople which was supposed to have been taken as a basis for the activities of the Language Committee. Nevertheless, it is believed that the contemplated "purification" of the language will not be as radical as rumored but that it will merely be confined to certain Arabic and Persian words and expressions not used in daily speech and for which there is a Turkish equivalent.

Due to the lethargic nature of the Turk as far as active interest in public life is concerned it is rather difficult to fully ascertain the nature of the reaction caused by the above reforms. Nevertheless, there is no doubt that as far as Constantinople is concerned the discontented elements greatly outnumber those in favor of the latest innovations. This dissatisfaction is certainly not the result of objective reasoning involving a comparative analysis of the merits and disadvantages of the Arabic and the new alphabet, but is mainly due to sentimental reasons. Traditional attribution of a religious nature to the Arabic script, conservatism and human dislike of the effort involved seem to be the chief factors which call forth discontent.

Rather strange seems to be the belief prevailing among certain classes of simple people such as gatemens, gardeners, hamals, etc. as to the temporary nature of the new reforms and that of the present regime, a belief which is expressed only in private conversation and manifested in the resigned and "patient" way in which the new reforms are accepted by these people. However, there would seem

to be no especial reason to mark as exceptional the present situation as similar latent dissatisfaction followed previous reforms.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

For the Chargé d'Affaires ad interim:

ERNEST L. IVES,

First Secretary of Embassy.

NADB - 867.402/24

Belge No. 11

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *November 26, 1928.*

No. 589

The Honorable

The Secretary of State,
Washington.

Sir,

In continuation of the Embassy's despatch No. 550 of October 24, 1928, I have the honor to report that in view of the exclusive use of the new Turkish characters in governmental departments and institutions on January 1, 1929, as provided for by Articles 2 and 3 of the Alphabet Law, all government officials in Constantinople were recently subjected to an examination as to their mastery of the new alphabet. This general examination, which was carried out under the supervision of the Acting Governor of Constantinople, consisted of dictation which had to be written in the new script. Although nothing definite has as yet been announced as to the final result of this examination ordered by Angora, it is rumored that the number of failures is relatively small. Nevertheless, it must be pointed out in this connection that according to reports from private sources it took about twenty to twenty-five minutes before the dictated text of a dozen lines could be written in the new letters. This would indicate that although the majority of the government employees at Constantinople seem to have a more or less complete theoretical knowledge of the new alphabet, they will not be able to make prac-

tical use of their knowledge in the near future. This state of affairs is only natural as the majority of Turkish government officials have never used Latin characters, their linguistic knowledge being confined to their native tongue. Consequently, it is only natural that some time will have to elapse before a thorough knowledge of the new letters may be acquired. Under the circumstances it is believed that difficulties and confusion will be encountered in the application of Article 2 of the Alphabet Law. On bringing this point to the attention of a deputy who is said to have played an active role in the elaboration of the Law, I was told that the leaders of present Turkey were fully aware of this situation but that they had preferred to envisage a transitory period, of say one year, with all the difficulty and confusion accompanying it, than to abandon the policy of introducing reforms in a radical way which has so far proved successful in all instances.

As regards the enforcement of the use of the new letters in schools, reports received indicate that the efforts in this regard are rather successful though difficulty is said to be experienced due to the lack of adequate text-books, the use of all school books in Arabic type being prohibited by Article 9 of the Alphabet Law. However, it has been noticed that text-books on different subjects, printed in the new type, have begun to appear in book stores and that the number is increasing daily.

Nedjati Bey, Minister of Public Instruction, who recently spent a week in Constantinople, is reported to have been favorably impressed with the progress being made in the schools. Before leaving for the capital he said to press representatives that he would, for some time, concentrate all of his activities in organizing the "People's Schools" recently created by the Government for the purpose of teaching the new Turkish alphabet to the Turkish people. This organization which is headed by the President of the Republic as "Chief Instructor" will comprise as members every male and female citizen of Turkey and plans to start alphabet classes in every village, town and city. These classes will extend over periods of two to four months according to the progress of those who attend. Attendance at these courses will be compulsory for all citizens between the ages of sixteen and forty. Those who claim to possess a satisfactory knowledge of the new characters will be relieved of the obligation of attending these classes only after passing an examination. The members of their family will

likewise be exempted from these courses but will, nevertheless, be subjected to a final examination together with those who attend the public classes. All regular teachers, and in case of necessity all government officials, are expected to accept the task of teaching in the People's Schools which will be under the direct control of the inspectors of government departments. The expenses incurred will be defrayed from the provincial and municipal budgets, and contributions and special revenues such as the proceeds to be derived from the sale of a gramophone record of the Ghazi's speech on the new letters, delivered on August 10, 1928 at the Seraglio Point Casino. It is to be obligatory that this record be played at the beginning of the classes in the People's Schools.

As provided for by the Alphabet Law, all Turkish newspapers will appear in the new type on December 1. There is no doubt that the publishing of the newspapers in the new type will be a great factor in the diffusion of the new letters, but it is also believed that the circulation of the newspapers will suffer a serious reduction, at least for the present.

As was predicted in a previous despatch, considerable confusion still continues in the use of the new letters. This is to a great extent due to the absence of an authoritative dictionary. Although the Language Committee has already published two volumes of the dictionary under preparation, they are said to be interspersed with errors both of an orthographic as well as of a typographic nature. But having in mind the precipitous manner in which the alphabet reform is being introduced, a better and more complete work could hardly be expected from the Language Committee which at present is working on the dictionary and a new grammar, to the exclusion of everything else.

The efforts for the simplification of the language are developing parallel with the enforcement of the new letters. As far as can be ascertained the Language Committee does not seem to be directly involved in the "process of purification" which is manifested against everything of Arabic and Persian origin. Committees are being instituted for the purpose of "translating" into simple Turkish official titles, names, terms and expressions. For example, a list has recently been published bearing the newly simplified names of governmental

departments. It has been noticed in this list that the abbreviated forms of these names have also been officially adopted according to the Soviet model. For example the abbreviated name EVUM is supposed to mean General Directorate of Pious Foundations (Evkaf Umum Müdürlüğü) and HUSASUM may be employed instead of General Directorate of Sanitary Affairs of Frontiers and Coasts (Hudud ve Sahiller Sıhiye Umum Müdürlüğü). I have been informed that a committee has also been recently instituted at the University of Constantinople with a view of "Turkifying" the Arabic and Persian technical and scientific terms. It is evident that it will hardly be possible to qualify as academic the activities of this committee if its work is conducted in the same hasty manner which has so far characterized the activities of the Language Committee.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
For the Charge d'Affaires ad interim:

ERNEST L. IVES,
First Secretary of Embassy.

NADB - 867.402/28

Belge No. 12

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *February 13, 1929.*

No. 674.

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

In continuation of the Embassy's despatch No. 589 of November 26, 1928, I have the honor to report that January 1, 1929 was another prominent date in the endeavor of the Turkish Government toward the complete replacement of the Arabic script by the new letters. In accordance with Articles 3 and 8 of the Alphabet Law of November 1, 1928, the use of the new alphabet in all Government offices and officially recognized institutions, such as banks, commercial establishments, etc., was made obligatory on and after January 1.

This same date ended all further publications in the old script, the printing of books, newspapers, etc., in the discarded Arabic type being prohibited after December 31, 1928 (Article 5 of the Alphabet Law).

Another event which made the first day of the new year significant was the opening throughout Turkey of the much advertised people's schools. Although the death on January 1 of Necati Bey, the Minister of Public Instruction, affected the execution of the ceremonies, the opening of these schools was nevertheless elaborately celebrated in Constantinople and likewise in other parts of the country, by parades, speeches etc. Definite figures concerning the number of schools opened and the attendance thereof are not as yet available. According to the figures given in the press there have been inaugurated in Constantinople 2,655 classes with an attendance of 104,450. Latest reports show that the number of people attending such classes throughout Turkey, first estimated at 600,000, now exceeds 856,000.

The Language Committee was subjected to a re-organization which has apparently given greater stability to that body. According to the new organization, which would appear to be a further step toward the formation of a Turkish Academy, the Language Committee will henceforth consist of seven members forming a central bureau, to be appointed by the Cabinet at Angora. This Committee will be assisted by other members to be designated by the Ministry of Public Instruction.

The following appointments to the central bureau have been published in the OFFICIAL GAZETTE:

Mehmet Emin Bey	(Head of the Bureau of Education and Training of the Ministry of Public Instruction) Chairman.
Avni Bey	(Member of the Bureau of Education and Training of the Ministry of Public Instruction)
Hassan Fehmi Bey	(Director of Libraries)
Ahmet Cevat Bey	(Linguist)
Ragıp Hulusi Bey	(Professor at the University of Constantinople.

As candidates for the two remaining memberships are mentioned Reşat Nuri Bey, Professor of Turkish literature, and İbrahim Necmi Bey, literary critic.

The other members of the Language Committee are reported to be the following:

Falih Rifkî Bey	Deputy
Yakup Kadri Bey	„
Ruşen Eşref Bey	„
Ahmet Rasim Bey	„
Velet Çelebi	„
İshak Refet Bey	„
Fazıl Ahmet Bey	„
Celal Sahir Bey	„
İhsan Bey	Linguist
İbrahim Osman Bey	„
İsmail Hikmet Bey	„
Hamit Zübeyr Bey	Turkologist
Baha Bey	„
Professor Mesaroş	„

This Committee appears to be entrusted with the following duties:

- a) To prepare a grammar,
- b) To compile a Turkish dictionary,
- c) To propose the adoption of new words of Turkish origin and the elimination of words not adaptable to the structure of the Turkish language,
- d) To insure orthographic uniformity,
- e) To make linguistic and philologic investigations.

It will be realized from the foregoing that the duties of the afore-said Committee are now more clearly defined than was the case in the past. It is reported that the Committee will start its work with the elaboration of a grammar and a Turkish dictionary, the large edition of Larousse Universel serving as a basis for the latter.

In view of the importance of the aforementioned task of the Language Committee, the hope is generally expressed that its work may be more systematic and thorough than has been the case here-

tofore. Both the alphabet and the published Orthographic Dictionary are open to considerable criticism and show the precipitous manner in which this work was carried out by the Committee no doubt as a consequence of the pressure exerted by the over-enthusiastic sponsors of the new reform. Neither of these two achievements of the Language Committee appear to have had a really scientific basis. The first wave of enthusiasm having passed to some extent, these imperfections stand out now more distinctly. Particularly, the decidedly non-Constantinopolitan pronunciation adopted as the phonetic basis of the new orthography constitutes one of the main points criticized by the *intelligentia* of the former capital. The opinion appears to be stronger than ever that the present alphabet and orthography must undergo considerable change before any degree of perfection may be claimed for them.

Evidently, such criticism is not voiced openly, but events such as the detection of three orthographic mistakes in the Turkish title of the first edition of the Orthographic Dictionary (*Imlâ Lûgati*), corrected in the succeeding issues, as well as numerous inaccurate transliterations encountered in the dictionary, would not tend to inspire confidence in the past activities of the Language Committee.

In this connection I gather from various sources that, far from resenting the introduction of the Latin letters, the people as a whole have accepted the innovation with general approval. No doubt dissatisfaction exists among the fanatically religious element and also among the smaller officials who are constitutionally lazy. The press-reading public, not yet versed in the new letters, misses its newspapers in the old script. Whereas in the old days a large percentage of the commuters in the trams and on the ferries read their papers going to and fro, I have recently noticed an almost total absence of the popular evening sheets in the hands of the passengers on the trams and on the ferries bound for the Asiatic shore.

As a matter of fact the circulation of the daily Turkish papers appears to have suffered a serious reduction since December 1, 1928. A table showing the circulation of the Constantinople papers during the first week of December, obtained from a confidential source, is herewith attached. Likewise is attached a table showing the subsidy demanded by the affected daily papers and periodicals and the actual

subsidy granted by the Government. As regards the circulation of the papers edited in the French language, the situation is said to be just the reverse, namely, it would appear that these papers have experienced an increase of circulation due to the fact that many Turks conversant with French prefer to read these editions instead of struggling with the Turkish words in the new script.

On the other hand, Mr. Reid, of the American school in Smyrna, recently told me that on a tour in the interior of Anatolia he had been struck by the real enthusiasm for the new alphabet among the people and that the general public, even the adults, were entering into the night classes with genuine zest. This observation has been corroborated from other sources. It remains to be seen whether this reported enthusiasm will be sufficient to carry the almost 90 percent illiterate public through to the theoretically 100 percent literacy which Tevfik Rüstü Bey tells me the Government hopes to achieve in fifteen years.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

Enclosures:

1. Table showing circulation of Constantinople papers during first week of December, 1928.
2. Table showing the subsidy demanded by affected daily papers and actual subsidy granted by the Government.

NADB - 867.402/30

CONFIDENTIAL

ENCLOSURE No. 1.

ISSUE AND SALE OF TURKISH DAILY PAPERS DURING THE WEEK OF DECEMBER 1928.

Name of Paper	1/12/28		2/12/28		3/13/28		4/12/28		5/12/28		6/12/28		7/12/28		
	Issue	Sale	Issue	Sale	Issue	Sale	Issue	Sale	Issue	Sale	Issue	Sale	Issue	Sale	
CUMHURİYET	11,500	9,000	12,000	9,650	11,000	8,500	10,000	8,000	10,000	10,000	7,750	9,000	6,900	7,000	5,730
MİLLİYETT	10,000	8,500	10,000	8,620	10,000	7,700	10,000	7,500	10,000	10,000	7,240	10,000	6,200	8,000	5,250
IKDAM (*)	4,000	2,340	8,000	5,839	8,000	4,500	7,000	4,000	7,000	3,560	6,000	3,250	5,000	3,120	
VAKİT	7,000	5,500	7,000	5,440	6,000	4,500	6,000	4,000	6,000	3,850	5,000	3,040	4,000	2,780	
SON SAAT	6,000	3,420	3,000	2,670	4,000	2,700	4,000	2,280	3,000	1,886	3,000	1,800	2,500	1,500	
AKŞAM (**)	1,000	850	4,000	2,000	3,000	1,200	3,000	1,500	3,000	1,560	3,000	1,600	3,000	1,340	

*) & **) Due to damages in the printing machine the issue has reduced to one half and one quarter.

NADB - 867.402/30. Encl. 1

ENCLOSURE No. 2

LIST OF PAPERS AND MAGAZINES DEMANDING SUBSIDY
FROM THE TURKISH GOVERNMENT WITH FIGURES AS TO
ACTUAL SUBSIDY GRANTED SINCE DECEMBER 1st, 1928.

Name of paper or magazine :	Subsidy demanded :	Subsidy granted :	Monthly :
Cumhuriyet	10,000	2,250	"
Milliyet	9,000	2,000	"
Vakit	8,000	850	"
Ikdam	8,000	1,200	"
Son Saat	7,500	800	"
Akşam	7,500	1,100	"
Karaguez	2,000	200	"
Keur Oglou	2,000	200	"
Haftalık Medjmoua	500	100	"
Ressimli Gazette	500	100	"
Resimliay	300	100	"
Ak-Baba	400	100	"
Papagan	400	100	"
Milli Medjmoua	300	200	"
Idjtihat	300	50	"
Review of the University	500	250	"
	<u>57,200</u>	<u>9,600</u>	

Belge No. 13

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *May 6, 1929.**No. 740.*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

With reference to the Embassy's despatch No. 674 of February 13, 1929 and to previous despatches relating to the adoption of the new Turkish alphabet, I have the honor to report the repercussion this innovation is having upon the cultural development of the Turks.

The situation of the publishers of Turkish books, periodicals and newspapers was seriously aggravated by the adoption on January 1, 1929 of the new alphabet and is said now to be critical. Due to financial difficulties the periodicals printed in Turkey are reported to have been reduced to two or three humorous journals and popular magazines and complete stagnation is said to prevail in the Turkish book market. The daily newspapers are reported to be no better off although they receive monthly subsidies from the Government (See Page 5 and Enclosures Nos. 1 and 2 of despatch No. 674, February 13, 1929). It is stated that financially their situation has become very difficult because of the steady decrease in their circulation and the additional expenses for technical changes necessitated by the adoption of the new types. It is believed that several of the six Turkish daily newspapers of Constantinople are doomed sooner or later to follow the fate of the periodicals unless adequate financial assistance is granted to these papers by the Government.

It is generally admitted that this deplorable situation may be attributed to the natural consequences of a radical upheaval in the intellectual life of the country caused by the adoption of a new alphabet totally different from the one abandoned. Naturally such a reform is bound to have a very far reaching effect. However, it would not be fair to examine its consequences without taking into consideration the rather apathetic disposition of the Turkish people. Authors

and publishers, it is understood, have always complained that reading was not the favorite occupation of the Turks. This complaint referred naturally only to the small number of literates, stated to be about 10 percent.

The adoption of the new letters now seems to have made the situation worse by virtually giving impetus to the already existing unpopularity of reading. It is admitted that some effort is involved in the changing over to the new letters and that some time will be required before reading in the new letters becomes agreeable but this effort can not be considered as constituting an insurmountable obstacle to the average person. However, even a casual observer will notice how much physical reluctance is shown against the exertion of this simple effort. The unwillingness to read printed matter in the new letters, encountered even among those who are familiar with the Latin letters, due to their knowledge of a foreign language, is said to be really astounding. It is hardly possible to attribute this situation to any reason other than the habitual apathy of the people coupled with the general absence of any desire or need of reading.

Considering this question from the point of view of the public the complaints of the complete dearth of publications in the Turkish book stores are as justified as the complaints of the authors and publishers relative to the unpopularity of reading. Even a person with intellectual standing below the average will encounter difficulties in finding literature to his liking or needs.

As regards the daily newspapers their contents have become more and more sterile and devoid of interest both from the point of view of political news as well as of articles on general topics. It will be realized from the foregoing that one is confronted with a serious problem of intimate interrelation between cause and effect.

As a possible remedy for this state of affairs a rather bold and original idea has been expressed recently by Yakup Kadri Bey who has for some time been devoting his articles in the *MILLIETT* to this problem in general and the crisis due to the adoption of the new letters in particular. (Reference, Consul Allen's review of the Turkish Press, April 4-14, 1929, Pages 8, 9 and 10).

Yakup Kadri Bey bases his argument on the assertion that all evolutions and changes in Turkey have been originated and achieved

by the Government. This contention is directly contrary to the previous statements of the Gazi and Ismet Pasha. Yakup Kadri Bey believes that it would be futile to expect the intellectual and cultural evolution to be developed and achieved by the people who in every instance have relied on the Government's initiative. Consequently, in his opinion, a well directed press and publishing state monopoly would certainly save the present situation, an aggravation of which would be interpreted everywhere as the intellectual and moral "bankruptcy" of the Turkish people and seriously harm the international prestige of Turkey.

Without further expounding this very interesting proposal Yakup Kadri Bey appears to believe that such a measure would on the one hand assure a more rapid realization of the benefits expected from the newly adopted alphabet and on the other at once establish order in the intellectual and cultural activities of the country.

While not completely approving the author's proposal, competent circles admit that there is a great deal of truth in his views regarding the small role private initiative plays in the public life of Turkey.

It is admitted that the surrender of the Arabic script will be of great assistance in combatting illiteracy but that it is open to question whether the awaited cultural development will ensue if the present stagnation and apathy in the intellectual life of the country continues.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
ERNEST L. IVES,
Chargé d'Affaires ad interim.

NADB - 867.402/31

EMBASSY OF THE UNITED STATES OF AMERICA

CONSTANTINOPLE, *June 24, 1929.**No. 788*

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir,

I have the honor to refer to the Embassy's despatch No. 740 of May 6, 1929 and to previous despatches relative to the adoption of the new Turkish alphabet and to report that since June 1, 1929 governmental offices and public institutions may not accept, in accordance with the Alphabet Law of November, 1 1928, communications written in Arabic characters. After June 1 the old script may be used only as a form of shorthand in the recording of the minutes of meetings. But even this use of the old characters is to be abolished after a year's time when it is presumed the newly devised Turkish shorthand will be put into general use.

A six months' application of the Alphabet Law reveals, very plainly that the results attained have been entirely superficial as far as the use of the new letters by the individual is concerned. As a matter of fact, the enforcement of this law appears to have so far failed to call forth any serious retrenchment in the use of the Arabic script. The officially abandoned letters continue to be almost in exclusive use by private individuals and although practically all documents originating from official institutions are in the new characters, the Arabic script appears to be still in use by government officials. Informal memoranda, records and almost all drafts are written in the old letters, the task of transcribing them into the new characters being the duty of the relatively few employees proficient in the new script.

However, I do not wish to imply that government employees are still unfamiliar with the new letters. The above observations simply tend to show that their knowledge of the new script acquired in a relatively short time is mainly theoretical and that a considerable

time will have to elapse before practical use may be made thereof, particularly if the present convenient system of circumventing the direct use of the Latin letters is permitted to continue.

In reply to a query contained in the informal comments of the Chief of the Division of Near Eastern Affairs as to whether the graduates of the national schools have really learned to read and write (Comments on despatches received during the month of March with especial reference to despatch No. 674 of February 13, 1929) it may be stated that the object of these schools does not seem to go far beyond acquainting the attendants with the new letters and certain essential rules of orthography. However, as the success of these schools would naturally largely depend on the ability of the instructor and the diligence of the attendants, it is rather difficult to express a general opinion on this subject. Nevertheless, it has been noticed that certificates are being issued rather liberally and that in general the possession of such a certificate does not necessarily mean a reading and writing knowledge of the language. Of three servants in the employ of a member of my staff who regularly attended such a school only one is able to read and write though all are graduates.

As regards the putting into practice of the acquired knowledge it has been noticed that the illiterates who have attended these schools show greater eagerness in utilizing the new letters than those already versed in the Arabic script who persist, as is the case with government officials, in the using the old characters.

As to situation in the provinces, Faik Bey, an official in the Ministry of Public Instruction, in conversation with a member of my staff, said that the so-called national schools had been more of a success in the villages than in the cities, owing to the fact that in most villages the only recreation center of the peasants for the winter months (a period of comparative idleness) is the local café. When these cafés were taken over as schools for instruction in the new characters, the peasants had nothing to do but to absorb instruction in the new alphabet along with their coffee and narghiles unless they wished to remain in their dingy abodes. In the cities, on the other hand, other means of recreation existed so that the schools had been in a measure disregarded. Faik Bey added, however, that even in the cities the schools had been in the first instance enthusiastically accepted but

that the arrival of Ramazan with its diurnal fasting and nocturnal feasting, had caused the city students, in large measure, to desert the schools, so that the results among adult urban pupils had not been striking. Faik Bey stated that, according to recent reports, some 390,000 persons, formerly illiterate, had however been added to the total number of persons who could read and write. Hence, although more than a million persons had been enrolled in the national schools a considerable percentage of these had become literate. Those who have failed in the examinations will be obliged to continue their efforts until the literacy test is successfully passed. Instruction in the army, Faik Bey continued, had been more successful than among the civilians, he having been informed that 71 % of the men enrolled under the colors were able to read and write.

Reports obtained from other sources would, however, appear to indicate that the above statements of Faik Bey are rather exaggerated in their optimism as far as the absorption of the new script by the Anatolian populace is concerned. It would appear that the untrained minds of the illiterate adults of Anatolia constitute a considerable obstacle to the serious efforts of the government for the rapid diffusion of the new script. A person who recently returned from an extensive trip in Anatolia pointed out to a member of my staff that according to his observations the methods of instruction employed in many Anatolian villages were not at all adapted to the primitive intellectual standing of the people and that in many cases the pupils actually did not understand the "cultured" language in which instruction was given. The same person reported that several owners of village cafés where alphabet courses were given complained that these lectures had frightened away a considerable number of their clients.

As far as can be ascertained at the present time the greatest success achieved so far has been in schools of elementary and medium grade. It is reported that compared with the effort and time spent formerly in learning the Arabic script, the children now master the new letters with remarkable ease. In schools of higher grade the tendency to use the former script for private purposes such as correspondence, taking down notes, copying extracts, etc., is again noticeable. This is particularly true at the University of Stamboul.

As an instance of this it was observed that during the Commencement exercises at the American Academy for Girls at Scutari Orhan Sadeddin Bey, Professor of Philosophy of the University of Stamboul, had prepared his speech in the old script and not Latin letters whereas one on the young lady graduates read typewritten essay in the new characters.

It may be mentioned in this connection that certain prominent Turkish authors closely identified with the letter reform are themselves unable to overcome the habit of handing in their articles written in the old script to newspaper offices where they are transcribed into the new letters by the so-called "Latin" expert.

Some of the very same authors are members of the Language Committee which is said to be conducting its activities at Angora, this time with greater discrimination and deliberation than has been the case in the past. The local press reported that the letter reform had now "entered upon a phase of perfection" and that consequently the Language Committee was conducting its activities "with less speed but with greater care". According to the information available on this subject the present activities of this body may be grouped as follows :

- a) Compilation of a Turkish Dictionary along the lines of the LAROUSSE UNIVERSEL.
- b) Selection of Turkish scientific and technical terminology.
- c) Elaboration of a project for a Turkish grammar.

The hope is generally expressed that as a result of these activities the Language Committee may correct the many errors and numerous incongruities found in the Orthographic Dictionary issued by the Committee (See despatch No. 674 of February 13, 1929) and thus establish greater precision and order in the use of the new letters. Some Constantinopolitans go even so far as to hope that the present "more deliberate" activities and researches of the Language Committee may result in the elimination of the certain very unfamiliar phonetic peculiarities introduced into the language. However, it appears unlikely that any changes will be made if, as has been said, the new phonetic basis was originally thought out by the Ghazi himself.

In this connection it may be stated in reply to an inquiry of the Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Comments on despatch-

ches received during the month of March with especial reference to despatch No. 674 of February 13, 1929) that although many people are inclined to believe that the adoption of a rather non-Constantinopolitan phonetic basis simply constitutes another manifestation of contempt for the past prominence of Constantinople, it has been intimated by people closely identified with the letter reform that the adoption of certain harsh wordendings strange to Constantinopolitan ears solely due to the dictatorial nature of the Ghazi whose dialect the new orthography is said accurately to represent. The same people believe that by inaugurating the letter reform while he was in Constantinople, "the intellectual capital of the country", the Ghazi has bestowed great honor on this city and that therefore it is highly improbable that the Ghazi had any intention of humiliating Constantinople.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,
JOSEPH C. GREW.

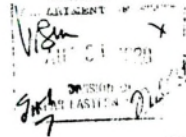
NADB - 867.402/32

Belge No. 5 (Tıpkıbasım)

NO. 412

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
Constantinople, August 6, 1928.

FOR DISTRIBUTION - CHECK	
To: <i>Aganor</i>	Y or No
In: <i>Teheran</i>	

8674002/16
AUG 7 1928

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Copy Transmitted by the
Commercial Office (A-C/O)
To *Teheran*

Sir:

Referring to my despatch No. 392 of July 19, 1928, and to previous correspondence relative to the progress of the work of the Committee appointed to devise a Latin alphabet for Turkey, I have the honor to inform the Department in this relation of the publication on July 31 in the Turkish newspaper VAKIT of an alphabet purporting to be that agreed upon by the members of this Committee. A member of my staff has since been advised by one of the Committee (which has, it may be mentioned, abandoned Angora for Constantinople for the further prosecution of its labors) that the published alphabet, although subject to revision, will probably be that to be presented to the Assembly in November next for legalization.

AUG 7 1928
RECEIVED

tion. This Deputy appeared interested to ascertain the secretary's facility in reading Turkish words written in Latin characters and was gratified to discover the relative ease with which he accomplished this feat.

An examination of the projected Latin alphabet as published by the VAKIT shows that the Committee on Latin Characters has in its activities been guided chiefly by two considerations, namely:

a. The assurance of phonetic writing through avoidance of diphthongs and double consonants and through the adoption of a single letter for each basic sound.

b. The maintenance insofar as possible of the international sound values of the letters adopted.

As a natural consequence, the Committee has been forced to have occasional recourse to phonetic signs such as accents and cedillas with a view accurately to represent with the new letters the sounds characteristic of the Turkish language without too much deviation from the above principles. This task has been rendered difficult by the peculiar sounds inherent in words of Arabic origin.

Comparison with the alphabets of different Occidental countries shows that the proposed alphabet approaches the German more closely than any other. This is particularly true of the new vowels, the German phonetic values having been maintained throughout. The "umlauted" German vowels (ö) and (ü) likewise figure in the proposed Turkish alphabet. As regards the consonants, deviations from the standard international sound values are remarkably few. These exceptions are limited to the letters (ç), (ğ) and (ş) which will be used instead of the diphthongs (dj), (tsh) and (sh) respectively, extensively employed in the Turkish

- 3 -

in the Turkish language. Other characteristic differences necessitated by Turkish sounds are the consonants (j) and (z) which will be similar to the same letters in French and English respectively, and the consonant (g) which, in most cases, will have the German sound value. The consonants (w) and (q) have been omitted. The foregoing analysis has been prepared by the Turkish translator.

It is evident that very definite orthographic rules will have to be laid down in order to prevent an arbitrary transliteration of Turkish words on the part of individuals. Indeed, it has been reported that the Committee on Latin Characters has now concentrated its activity on the preparation of an orthographic dictionary and a new grammar with a view to preventing such individual freedom. This is particularly important in view of the many dissensions and differences which will probably arise with regard to the pronunciation of certain words should Latin characters be adopted. Such differences have so far been latent due to the very restricted use of vowels between consonants in the Turkish written language. For example in the word "mekteb" (school), not a single vowel is used between the four consonants (mktb), a situation which naturally will change with the adoption of Latin letters. Falih Rifki Bey, Deputy of Bolou, and member of the Commission, in relation to its work (MILLIET, August 2, 1928) states that in addition to deciding upon the alphabet and establishing the orthography of Turkish words, it should provide for the formation of a Turkish Academy to watch over the language of the country. Moreover, since it will be necessary to establish libraries with books written with the new

the new letters, it is important that the best possible type be adopted. The author recommends British and American type in preference to those employed in other countries.

As regards the enforcement of the new alphabet, the press reports that the members of the Committee on Latin Characters do not share the widely expressed opinion that a period of about fifteen years will be required for its use to become general. On the contrary, it would appear that these believe that a change from the Arabic letters to the new alphabet can be effected in a comparatively short time, two years being thought ample for this purpose at least insofar as Turkish officials are concerned. With a daily hour of instruction it is believed that two years will be fully sufficient thoroughly to acquaint the Government officials with the Latin alphabet and to assure its use in governmental offices. A Deputy closely associated with the Ghazi has confirmed this report, stating that the President proposes to do his utmost to accelerate the adoption of Latin characters in this country.

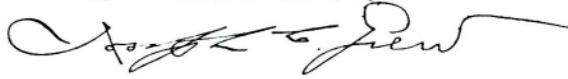
It is evident that a considerable responsibility will devolve upon the press in the work of familiarizing the public with the new letters and in furthering their use. The semi-official MİLLETT already publishes a full column of text in Latin characters, printing anecdotes regarding the President's activities and other items of widespread popular interest in the new alphabet without reproducing them elsewhere in Arabic script, the intention obviously being to encourage people to learn
the new

- 5 -

the new letters. This paper has requested other Turkish journals to support its program by not translating into Arabic characters the portions of the news cast by the **MILLIETT** into Latin type.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

Joseph C. Grew.

ENCLOSURES:

1. New alphabet;
2. From **MILLIETT**, August 2, 1928,
(clipping).

BİLÂL N. ŞİMŞİR
Belge No. 6 (Tıpkıbasım)

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

Constantinople,

August 28, 1928.

No. 459

DEPARTMENT OF STATE
SEP 12 1928
DIVISION OF
EASTERN AFFAIRS

FOR DISTRIBUTION
Bilal N. Simsir
Rehman
VFB

RECEIVED
SEP 12 1928

MS
867.402/19
SEP 18 1928

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Copy Transmitted by The
Commercial Office (A-C/C)
To Tehran
OB

Sir:

867.402/19

With reference to my despatch No. 419 of August 8, 1928, and to previous correspondence relative to official and semi-official efforts expended in an endeavor to arouse popular interest in and enthusiasm for the latinization of the Turkish alphabet, I have the honor to observe for the Department's more complete information on this subject that the speedy adoption of an alphabet based on Occidental forms appears to have become the prepossession of the Ghazi and necessarily of the Deputies forming his entourage. In consequence, the press has daily given extraordinary publicity to this "Latin" alphabet which is now called the "Turkish" alphabet and which threatens to become that of the "Ghazi".

-2-

"Ghazi".

- 1/ While Younous Nady Bey (REPUBLIQUE August 10) has advocated deliberation in the matter of abandonment of the Arabic characters, considering that the new letters cannot be introduced in less than ten years, without disordering the country's affairs, Kiazim Pasha, President of the Assembly,
- 2/ (JOURNAL D'ORIENT August 10) hopes that use of the new forms may become general within a third of this period. The President, even more optimistic, in the course of an address given at Seraglio Point Park on August 10 widely reproduced and commented upon in the press (REPUBLIQUE August 11) has urged the people to learn the new Turkish characters immediately, the eighty percent of illiterates in the country being a shame thereto despite the fact that the fault has lain not with the Turks but with the Arabic alphabet. However, according to the President, "in a year or two at most the new alphabet and our nation will show that its writing and its intelligence are on a parity with those of the civilized world." This address of the Ghazi was eulogized
- 4/ by Falih Rifki Bey in the MILLIET of August 11th, while the
- 5/ AKCHAM of the following day added that "the new Turkish characters received their first consecration the other
- 6/ night", and the JOURNAL D'ORIENT (August 20) affected to find in the Ghazi's attack on the Arabic characters the President's final struggle to make complete the work of revolution initiated by him in 1919. Hence, "the tenth of August should be for the Turkish people one of the greatest days in its history marking as it does an era of intellectual progress and life". Reshid Chalib Bey, deputy of Aidin,
writing

7/ writing in the REPUBLIQUE of the same day, employs a like military figure of speech while describing those who from religious scruple or through ignorance adhere to Arabic letters as "neither more nor less than impenitents and dangerous reactionaries."

Meanwhile the President, not content with mere precept, has put his views respecting the necessity of speedy acquisition of the new characters into practice by having on August 11th assembled at the palace a coterie of intimates, including even Kilidj Ali Bey, for the first of a series of language lessons conducted by Professor Ibrahim Nedjmi Bey. The Ghazi is reported to have attended the opening class in person and to have interrogated the neophytes in respect of their progress. The press, as is its custom with the Ghazi's actions and utterances, did not fail to dilate in its columns on this worthy example. The commentary of the AKCHAM (August 8/ 14th), which with English translation accompanies this 9/ despatch, is a typical effusion.

The President, however, has not been alone in advocating the adoption of the new alphabet, Nedjati Bey, as reported in 10/ the press (STAMBOUL August 15th) having promised to do his utmost to assure that the school teachers and their pupils learn the new characters as a patriotic duty and without a moment's delay. It is probable, however, that it will be found necessary to delay for a month the reopening of many of the country's schools in order to permit the instructors to master the new forms. Falih Rifki Bey, Deputy of Bolou, in 11/ the MILLIET of the 15th, pledges the aid of the Turk Ojak, the Red Crescent and other philanthropic societies, as well as of the Army in bringing about the reform which the Ghazi

has

has so much at heart.

12/ The press (MILLIET August 22nd) has already initiated a
13/ course of popular instruction in the alphabet, the Government's
printing presses are busy issuing thousands of copies thereof,
and the radio has promised its aid. Then, the Greek,
Armenian and Jewish communities of Constantinople as well as
the prefecture and many commercial and banking houses are
reported as having taken measures to cause their members and
employees to acquire facility in the use of the new forms.
While the professors and school teachers as well as Government
functionaries are busy with the new alphabet, the deputies
en villégiature in Constantinople are not being allowed to
enjoy their holidays in peace, having been summoned on the
23rd instant by Safvet Bey, Secretary-General of the Peoples
Party, to unite at Dolma Bagtohe Palace for instruction. The
first meeting took place, according to the press, on the 25th
at a meeting whereat the President and Ismet Pasha were
14/ present (REPUBLIQUE August 26).

The new characters have already been introduced on board
15/ the President's yacht ERTUGRUL (REPUBLIQUE August 18) as well
as on the motor launch SOGUDLU, affected to the Ghazi's service,
and on the vessels of the Shipping Board. Shop fronts, too,
are being "modernized", while the Constantinople prefecture
has directed that automobiles henceforth use Latin letters
as well as Occidental figures on their licence plates. It
seems that the forthcoming edition of the Turkish telephone
directories will be printed in Latin characters, while the
Minister of Justice, according to the official Agence
d'Anatolie, has already directed that the diplomas of the
graduates of the Government law schools be so printed.

It seems evident that the prestige enjoyed by the Ghazi
is still great since of course no legislation in regard
to the

to the adoption of the Latin characters has yet been passed and it is chiefly because of pressure exerted by the Ghazi that the aforesaid measures have already been taken or promised. Indeed so much official enthusiasm has been shown for

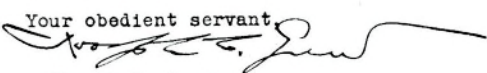
16/ linguistic reform that it has even been suggested (AKCHAM August 21), ostensibly by a university professor. that the adoption of the new characters will not necessitate the reprinting of many ancient works of literature since the Turkish and Persian authors of the past, chiefly palace poets, have with three or four exceptions, written on matters from which the Turkish nation would do well to turn away. Accordingly instead of reprinting the works of the voluptuous Persians, Turkish publishers would be better advised to translate into the new "Turkish" characters the literary works of all nations. Something of the same idea was voiced from a

17/ more authoritative source in the MILLIET of the 21st, Yacoub Kadri Bey, Deputy for Marash, observing that the adoption of the new characters forms a very important phase of the Turkish revolution since it marks the passing of this country from one culture to another. The abandonment of the Arabic characters implies the abandonment of Arabic and Persian literatures and it is well that this should be so "for the day when guided by the Seljouks and the Osmanlis our race turned toward Arab and Persian culture, it lost its strength of soul and of brain." In view of the consideration which Yacoub Kadri Bey enjoys both as publicist and as litterateur his expression of

18/ opinion accompanies this despatch in French, and in English translation.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

Joseph C. Grew.

✓ Enclosures:
1-18, Various news-
paper clippings August 10-21.

Belge No. 8 (Tıpkıbasım)

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
Constantinople,

September 21, 1928.

No.

300
FILE

FOR DISTRIBUTION -
<i>Agation - Trabzon</i>
<i>1/8</i>

SEP 23 1928

Copy Transmitted by the
Commercial Office (A-C/O) to
To *Belevan*

817.402
22
SEP 26 1928

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir:

With reference to my despatch No. 487 of September 11, 1928, and to previous correspondence respecting the latinization of the Turkish alphabet, I have the honor to report that the Ghazi, through whose impulsion this radical change in the country's orthography is chiefly being effected, has carried the gospel from Constantinople into the Provinces.

So closely does the President seem to have the innovation at heart that all his recently published utterances have revolved about the new characters. Indeed, his last reported observations made prior to embarking from Dolma Bagtche Palane on the 14th instant for Sivas and Samsoun (by which route Ghazi Mustapha Kemal is returning

to

-2-

to Angora) concerned the Turkish alphabet, which he insists will be a powerful aid to the development of the country.

1/ (REPUBLIQUE, September 15, 1928)

During the President's visit to the cities above-mentioned, as well as to Amasia, Tokat, Sivas and Kaisariyeh, the Chief of State is credibly represented as having transformed himself into a schoolmaster and the local municipal building into a school house for the instruction of the chief functionaries of the region. Ismet Pasha recently, at Malatia, seconded the efforts of the Ghazi in arousing provincial enthusiasm for the new alphabet, the essentially Turkish nature of which was sedulously emphasized. Kiazim Pasha, President of the Grand National Assembly, has likewise lent his aid to the good cause, chiefly in interpretation of the work of the Language Reform Commission.

2/ His observations, in translation, accompany this despatch.

Therein, the President of the Assembly intimates that some of the Arabic words will be henceforth supplied with Turkish terminations, while others will little by little be eliminated from the language. Scientific terms will not be translated but will be used in the form which has gained international acceptance. According to Kiazim Pasha, the text books of Turkish primary schools will from the present be wholly printed in the new characters, while those of the academies will be so published in part. Accordingly, since in the University and Military Academy the Western characters are already known, this official sees no reason why they should not be introduced into all of the country's institutions of learning at the beginning of this scholastic year. Mahmoud

3/ Bey, Deputy of Seerd (MILLIETT, September 18, 1928) under

the

-3-

the caption "Accomplished Fact" endeavors to make knowledge of the new characters seem a patriotic duty.

4/ Meanwhile, Yacoub Kadri Bey has continued his onslaught on Oriental culture in the September 14 issue of the **MILLIETT**, observing that the adoption of the new characters does more than merely change forms of orthography being really a means of coordinating the various phases of the Turkish revolution. According to this deputy-author, the new characters will enable the revolution to pass from the political and administrative field into the very soul and brain of the country's citizenry and, owing to its adverse effect on the continued inclusion of extraneous elements in the Turkish language, will presently put a stop to the effusions of those Turks who, despite their having accepted the hat for the fez, are still devoted to the futilities and depravities of Persian literary culture. "A day will come when it will be impossible to recite the "Ghazels" by means of the new Turkish characters. The Arabic characters were fetters binding our feet whenever we were urged by our intelligence and logic toward Western civilization." The writer concludes by insisting upon the necessity of adding Western humanism to Turkish culture.

5/ The foregoing observations would seem to invalidate the objections voiced in the September 6 issue of the **NEAR EAST AND INDIA**, as well as by cultured persons locally, respecting the difficulty of reproducing Persian and Arabic sounds by the new alphabet, since the apparent intention of the framers thereof is to abandon, insofar as may be possible, guttural Arabic words for purely Turkish equivalents.

The country's functionaries, military and civil, are being given no opportunity to voice an objection to the

new

new system of writing or even to hesitate in their acquisition thereof, the Minister of the Interior having notified the provincial authorities that all reciprocal correspondence will, from the beginning of October, 1928, be carried on in the new characters, while the Ministry of Public Instruction is sending those of its officials who have already learned the new characters to the other Government offices at Angora in order to teach their personnel the "Turkish" alphabet. Word from the capital indicates that officials will presently be examined in their knowledge thereof, the first test to be held on October 20 and the second a month later. Those who fail in the first test will be given an opportunity to repair their defects at the second, but if again unsuccessful in their mastery of the characters, will be temporarily suspended from their functions. The official

6/ Agence Anatolie (MILLIETT, September 21, 1928) even reports that the Directorate of Religious Affairs has informed the Muftis and other clerics that its correspondence therewith will be carried on in the new characters from October 31,

7/ next, onward. Meanwhile, the press (L'AKCHAM, September 8, 1928) has drawn upon the Nasreddin Hodja tales to ridicule at once the Arabic characters and the conservatives who desire to cling to them.

While there is every reason to believe that the members of the Language Reform Commission would have preferred to have brought about gradually the changes now being effected with such celerity, the method of instituting a reform through a Commission and then bringing it to a conclusion through administrative fiat has been practiced before in Turkey, having been employed by Mahmoud Essad Bey,

Minister

-5-

Minister of Justice, on the occasion of the adoption of the Swiss civil code. It is possible, accordingly, that while precipitate action may not be adapted to the requirements of other nations, the rulers of Turkey, conscious of the lethargic temperament of their people, feel that if the reform is to be accomplished at all it must be "put over" by much the same methods as are employed in America in galvanizing indifferent citizens into support of philanthropic campaigns. Indeed, a member of the aforesaid Commission has informed a member of my staff that, as an added means of compelling the people to make the mental effort required to learn the new alphabet, it is probable that within three or four months all Turkish language papers will be wholly printed therein.

I have heard rumors of dissatisfied criticism and revolt regarding this alphabetic reform in army, clerical and intellectual circles but these elements are in a decided minority and well informed local opinion accepts the change as one of the most important and far reaching reforms undertaken by Republican Turkey.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

Joseph C. Grew.

Enclosures:

1. From REPUBLIQUE, Sept. 15, 1928, clipping.
2. From MILLIETT, Sept. 14, 1928, translation.
3. From MILLIETT, Sept. 18, 1928, clipping.
4. From MILLIETT, September 14, 1928, clipping.
5. From NEAR EAST & INDIA, September 6, 1928, clipping.
6. From MILLIETT, Sept. 21, 1928, clipping.
7. From L'AKCHAM, Sept. 8, 1928.

يحيى الفطحي تباين

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee
<i>Aa</i>	<i>Bb</i>	<i>Cc</i>	<i>Çç</i>	<i>Dd</i>	<i>Ee</i>
أ	ب	ج	چ	د	هـ
Ff	Gg	Ğğ	Hh	Iı	İi
<i>Ff</i>	<i>Gg</i>	<i>Ğğ</i>	<i>Hh</i>	<i>Iı</i>	<i>İi</i>
ف	غ-گ	غ-آغ	هـ-ح-خ	عی-ایلیق	فی-ایکی
Jj	Kk	Ll	Mm	Nn	Oo
<i>Jj</i>	<i>Kk</i>	<i>Ll</i>	<i>Mm</i>	<i>Nn</i>	<i>Oo</i>
ژ	ق-ک	ل	م	ن	او-اونا
Öö	Pp	Rr	Ss	Şş	Tt
<i>Öö</i>	<i>Pp</i>	<i>Rr</i>	<i>Ss</i>	<i>Şş</i>	<i>Tt</i>
ئو-اوردهك	پ	ر	س ص سٹ	ش	ت
Uu	Üü	Vv	Yy	Zz	ۋ-ۈ-
<i>Uu</i>	<i>Üü</i>	<i>Vv</i>	<i>Yy</i>	<i>Zz</i>	ۋ-ۈ-
او-اوزاق	أو-اوزور	و	ی	ز	

I inci CİHAN SAVAŞINDA KAFKAS CEPHESİNDE ENVER PAŞA TUTSAK OLMAKTAN NASIL KURTULABİLDİ ?

MAHMUT İYBAR

I inci Cihan savaşında Kafkas cephesinde (Sarıkamış) dolaylarında cereyan eden savaşlar sırasında Enver Paşa da 10 uncu Kolordu komutanı Ziya Paşa'nın yerine yeni atanan Albay İsmail Hakkı Bey'in (kısa bir süre sonra paşa olmuştur) yanında bizzat harekâtı idare etmekte idiler.

Ruslar'ın aniden üstün kuvvetlerle Osmanlı hatlarını kuşatarak saldırdıkları ve bir çok tutsak alarak toprak kazandıkları bilinmektedir. İşte bu savaşlar sırasında Osmanlı orduları Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa bu kuşatma ve saldırı sonunda nasıl oldu da tutsak olmaktan kurtulabildi ? Bu olay şimdiye kadar tarih sayfalarına yansımamıştır. Olayın iç yüzünü aydınlığa kavuşturmak amacı ile bu yazıyı merhum büyük kardeşimin bazı notlarından ve bize anlattıklarından yararlanarak yazmağa karar verdim.

I inci Cihan Savaşının başladığı yıllarda biz on kardeştik. Babam İstanbul'da Gureba Hastahanesi Başkâtibi İsmail Hakkı Efendi idi. Yukarıda adı geçen olayın kahramanı en büyük kardeşimiz (Doğumu 1888 - Ölümü 1971) Mülâzim-i evvel (Tahsin İsmail - Yenibahçe) idi.

Kendisi 19 Ağustos 1908 (1324) de Harp okulunu birinciler arasında bitirmiş ve orduya Mülâzim-i Sani olarak katılmıştır.

Balkan harbine ve Adana'da Ermeni isyanı olaylarının bastırılmasına iştirak ettikten sonra Erkân-ı Harbiye okuluna girmiştir. I inci ve II nci sınıfları birincilikle bitiren büyük kardeşim Tahsin İsmail (İybar), Birinci Cihan Savaşının patlamasıyla 7 Ağustos 1914'de Sivas'taki 10 uncu Kolorduya katılmak emrini almıştı. Göben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) zırhlılarının (Sivastopol) u topa tutması üzerine Rusya ile savaşa girilmiş olduğundan Ruslar da Karadeniz'de bizim gemilerden bir kaçını batırmıştı. Bundan dolayı deniz yolu ile gitmek

hem sakıncalı, hem de mümkün değildi. Tahsin İybar'ın anlarından bir özet aşağıdadır:

Dört arkadaş kara yoluyla biran evvel görev başına gitmek üzere 10 Ağustos gününde Haydarpaşa'dan trene bindik. O tarihte demiryolu Ankara'ya kadardı. O da haftanın bazı günlerinde bu yöne tren hareket eder, gayet ağır bir tempo ile ara istasyonlarda lüzumundan fazla durarak gidiyorduk. Gece yoluna devam etmeyen trenimizin Eskişehir'e varınca ertesi sabah erken saatlerde kalkacağını öğrendik. İstasyon civarında Avusturyalı bir madamın işlettiği bir otelde kaldık. Sabah kalkan trenimiz aynı tempo ile bizi Ankara'ya ulaştırdı.

Şimdiki Sümerbank'ın olduğu yerde Ankara'nın meşhur (Taşhan) ında geceyi geçirdik. Bu dörtgen biçiminde ve ortası avlu olan tipik binanın iki odasını kiraladık ve ikişer kişi olarak yerleştik. Gece şehirde dolaşırken öğrendiğimize göre atlara ve arabalara Tekâlif-i Harbiye Komisyonunca el konulduğunu ve kendi başımıza seyahat edebilmeliğimizin mümkün olamayacağını öğrendik. Aramızda kararlaştırdığımız göre vali beyi ziyaret ederek kimliğimizi kanıtlayarak bize araç bulmasını rica etmeğe karar verdik.

Vali bey, bizi nezaketle karşıladı ve derdimizi dinledikten sonra:

— Siz ve sizler gibi subay arkadaşlar zaman zaman müracaat ediyorlar. Tekâlif-i Harbiye komisyonu ile görüşüp meseleyi hallediyoruz; diye bize teminat verdi. Taşhan'ın kahvehanesinde beklemekte iken aracın temin edildiğini vilâyet makamundan gelen bir memur bizlere müjdeledi.

13 Ağustos günü bir fayton ile kendimiz ve bir yük arabasına yerleştirdiğimiz eşyalarımızla öğleye doğru Kayseri istikametine yola çıktık. Yolumuzun üstündeki hanlarda ve Kırşehir'de konaklayarak 7-8 günde Kayseri'ye vardık. Bu yolculuk bizim İç Anadolu'ya yaptığımız ilk seyahatimizdi. Kayseri'de yine bir handa konakladıktan sonra Askerlik Şubesi Reisini tanıyan bir arkadaş bizi de ona tanıştırdı. Hepimizi akşam yemeğine davet eden Albay bize hoşça bir gece geçirtti.

Bir hayli dinlendikten sonra 24 Ağustos günü aynı arabalarla Kayseri'den Sivas'a müteveccihen yola çıktık. Dört gün sonra Sivas'a vardık ve Kolordu karargâhında görevimize başladık. Genel karar-

gâhdan alınan bir emirle 10. Kolordu Karadeniz kıyılarına, Samsun'a hareket etti. Dokuz konakta Samsun'a vardık. Amasya üzerinden vardığımız Samsun'da Kolordu Belediye Dairesine yerleşti ve sahil müdafaası için gereken tertibat alındı. Samsun'da kaldığımız müddetçe Ruslar'ın denizden herhangi bir teşebbüsüne tanık olmadık.

10 Kasım'da alınan yeni bir emir üzerine 10. Kolordu Erzurum'a doğru hareket etti. Yolda yağmur ve kar fırtınasına tutulmuştuk. Buna rağmen döküntü vermeden ve iki gün de Sivas'ta mola vermek şartıyla 19 günde Erzincan'a varmıştık. Kolordu Erzincan'da da üç günlük bir mola verdi. Burası cephe gerisi şehri olmuş ve bir kayıtlı kalabalıklaşmıştı.

Erzincan'da dayızadem Cerrah Mehmet Efendi beni evinde misafir etti. Vaktiyle Arabistan çöllerinde epice askerî harekâta katılan bu tecrübeli asker evinde yaptırdığı (kete) dedikleri yağlı, yumurtalı kuru çöreklerden bir hayli verdi. Hareket günü vedalaşırken:

— Bunları çok ihtiyaç duymadıkça yemezsin, dedi.

Eğerimizin terkesinin bir tarafına keteleri, diğer tarafına da arpa koyarak savaş alanına doğru yola çıktık. Atlarımız yem bulamadıkları için açlıktan çam ağacının kabuklarını kemiriyor ve ağızları köpürerek yeşil çam dallarını yiyorlardı. İşte ben bugünlerde atıma avuçla arpa vererek besliyordum.

Kolordu komutanı İsmail Hakkı Bey'le diğer subay arkadaşlar at üstünde ormanda ilerliyorduk. Vakit hayli geç olmuş, gece karanlığında geceyi kararlaştırdığımız yerde geçirecektik. Komutanın:

— Bu karargâh komutanı da nerede kaldı? demesinden ve sıkıntılı vaziyette dolaşmasından iyice acıktığımı anladım. Ketele-rimin düzgünlerinden birkaç tanesini ona uzattım. Komutan hayretle yüzüme baktı ve:

— Sen hızır mısın yahu? herhalde harp tecrübesi görmüş bir subay olmalısın... dedi.

10 uncu Kolordu Komutanı Ziya Paşa başka yere nakledilmiş ve yerine damat İsmail Hakkı Bey Paşalık rütbesiyle asaleten atanmış, 9 uncu Kolordu Komutanlığına da İhsan Paşa getirilmişti. Bu sıralarda daha Erzurum'da iken Başkomutan vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa genel karargâhiyle beraber buraya gelmişti.

Bu değişmelerden yakında bir harekete başlanacağı seziliyordu. beni ve bir arkadaşımı —ki o da Akademili Subaydı —Emir Subaylığına getirdiler. Komutanımız bizi çağırıldı ve haritası üzerinde izleyeceğimiz yolları göstererek:

— (Oltu) boğaziyle (Kale) boğazı istikametlerinin keşfi görevini sizlere veriyorum. Gerekirse nizamiyeden suvari keşif kolu veya isterseniz Erzurum’lu gençlerden gönüllü suvarilerden alırsınız, dedi.

Biz süvari gönüllüleri tercih ettik. Çoğunlukla Erzurum ve civarındaki eşrafın çocuklarından oluşan bu delikanlılar cesur, atılgan binicilerdi. Kar, her tarafı kalın bir tabaka ile örtmüş olmasına rağmen onlar mükemmelen yolları biliyor ve buluyorlardı. (Tortum) da bir gece yattık, ertesi sabah (Kireçli) boynundaki tepenin arkasından Rus ileri karakollarıyla temasa geçtik. 700-800 metre ilerde bulunan iri kalpaklı Rus nöbetçilerini dürbünsüz bile görebiliyordum. (İd) istikametinde bazı keşifler yaparak, oralardan bizim tarafa geçmiş şahıslardan topladığım haberleri komutanıma ilettim. Bana: “—Sen buraları öğrendin, 9 uncu Kolordu ile aramızda irtibat subaylığı yapacaksın” dedi.

İhsan Paşa ile görüştüğümde: “— Türk köylerinin yollarını biliyorsun; bulabildiğin kadar erzak temin et de ilk hattaki askerlerimize sıcak yemek verelim!” dedi. Bunlar için Kolordu levazımınca karşılığında mazbata verilecekti.

Bir kaç köyden dokuz kağı arabası ekmek, peynir, yağ ve bulgur gibi erzak toplayabildim. Topladığım erzakı teslim ederek (Başköy) istikametinde keşfe çıktım. (Allahuekber) dağından köye doğru inen yokuşta 10 uncu Kolordunun birliklerinin ağırlıklarını indirmeğe uğraştıklarını gördüm. Gece dahi yürüyerek orman içinde komutanımız İsmail Hakkı Paşa’ya rastladım ve 9 uncu Kolordunun durumu hakkında bilgi verdim. Çok şiddetli soğuklar nedeniyle Kolordunun döküntü verdiğini öğrendim.

3 Ocak 1915 günü güneşin batmasına yakın Kolordu Komutanı beni çağırarak şu emri verdi:

“— Hemen bir emir eri al, şu karşiki sırtlara çık, Rusların mühim bir kolu Sarıkamış’ın arkasında ormandan çıkarak Kars istikametine çekiliyorlarmış. Galiba Ruslar Sarıkamış’ı boşaltıyorlar. Bunu anla, keşfet ve raporunu acele gönder.”

— Baş üstüne komutanım!.

Diyerek emir eri Tokat'lı İsmail ile (Çatak) köyüne geldim. Atla çıkılamıyacağı için yaya olarak bir demiryolu yarmasının üstüne tırmandım. Güneş henüz batıyordu, Ruslar'la aramda bir kilometreye yakın bir mesafe vardı. Hakikaten bir Rus kolu hareket halinde idi. Ancak hafif meyilli arazinin bir noktasından sonra bu kol görünmez oluyordu. Bu uzun yürüyüş kolunun ben sonlarına yetişmiştim. Rus askerleri ıslıkla beraber neşeli Slav şarkıları söylüyorlardı. Hemen oracıkta şu me'alde bir raporçuk yazdım:

“Sarıkamuş gerisindeki boyun noktasından geçen büyükçe bir Rus kolu Kars istikametine doğru gidiyor. Ben bunların sonuna doğru yetiştim. Şimdi kolun nihayetinden döküntüler, sakalar geçiyor, Rus askerleri şarkı söylüyorlar; ıslık çalıyorlar. Şevk içinde yapılan bu yürüyüşü bir ric'at telâkki etmeyi mümkün görmüyorum. Emirlerinizi bekliyorum.”

Ben bu kısa raporumla Rusların taze bir kuvvet aldıklarını ve onları cepheye sürdüklerini anlatmak istemiştim. Emir eri İsmail'e:

— Ben Rusları gözetliyorum, sen şu raporu tez paşaya götür ve emirlerini bana getir, dedim. Kendim bir müddet daha gözetlemeğe devam ettim. Yeni bir yürüyüş kolu çıkmıyordu. Ayaz keskin, pırıl pırıl yıldızlı bir gece idi. Bembeyaz karla örtülü bir sahada tektük Rus askerleri görülüyordu.

Bir saat sonra emir eri karargâhın bulunduğu (Divink) köyünden geri geldi ve beni (Çatak) köyünde buldu. Paşa'dan şu sözlü emri getirdi:

“Gözetlemesine devam etsin, yeni düşman kolları çıkarsa bildirsin döküntüleri bildirmeğe lüzum yok.”

Geceyi Çatak köyündeki 89 uncu alayın müfrezesiyle birlikte geçirdim. 4 Ocak sabahı şafak vakti Ruslar büyük bir saldırıya geçmişlerdi. Bizim Komutanlıkça geri çekilme emri verilmediği için bütün birlikler oldukları yerde savaşıyorlardı. 26 kişiden ibaret olan müfrezenin komutasını ele almıştım. Bizim bulunduğumuz köye hafif topçu ile desteklenen ve mitralyozları bulunan bir (Plaston) taburu saldırıya geçmişti. Daha önemli kuvvetlerinin Kolordu karargâhımızın bulunduğu (Divink) köyüne karşı saldırıya geçtiği gelen top seslerinden anlaşılıyordu.

Ruslar, daha ileride iken beyaz karların üstündeki siyah yamçılı plastonlar bizim nişancı erlerimize pek güzel birer hedef oluyorlardı. Fakat ilerleyüp yaklaştıkça köyün yakınındaki kuru derenin içinden sokulan düşmanı bir müddet göremez olmuştuk. Köye iyice yaklaştıktan sonra süngü hücumuna kalktılar. Bizden en aşağı otuz misli fazla olan düşman çemberini yarmak olanaksızdı. Saldıran Rusların en önünde elinde toplu büyük bir tabanca tutan ve Başçavuş olduğunu sonradan anladığım kişi Rusça bağırarak:

“ — Vayna Niyet ! ” (Artık savaş yok !) diyordu.

Bizim sıhhiye erimiz çantasını açtı, hem bizim, hem de Rusların yaralılarını sarmağa başladı. Bu insancıl görev Rusları yumuşattı. Yarım saat evvel birbirlerini öldürmek isteyenler artık birbirlerine daha yumuşak gözlerle bakıyorlardı. Fakat birdenbire bu havayı bulandıran bir olay ile karşılaştık. Bizim erlerin attığı kurşunla şakağından yaralanan ve yüzü kan içinde kalmış olan arkadaşını sürükleyen bir Rus askeri yaralıyı bir köşeye bırakarak üstüme dişlerini gıcırdatarak saldırdı, süngüsü ile beni hedef almıştı. Ben eli tabancalı Başçavuş'a hitaben:

“ — Vayna niyet diyorsun ya !.. bu ne yapıyor? Diye bağırdım.

Bir yandan da kılıfı açık olan tabancamı çekmek üzere idim. nefsimi müdafa etmek için daha bir adım atsa idi çekip ateş edecektim. Başçavuş benim söylenmem üzerine ikimizin arasına girdi ve sert bir sesle bazı komutlar vererek tabancasını Rus erine çevirdi. Rus eri de yaralı askeri göstererek ve bana da kin dolu bir bakışla (Turok!) diye bağıyor ve bizim yaraladığımızı anlatıyordu. Çavuş bana Tatarca:

— Mınta kel !.. diye seslendi.

Bu heyecanlı sahneyi de böylece atlattıktan sonra silahlarımızı teslim ettik, bu sırada Rus subayları geldi. Çavuş olayları anlattı. Bana da hangi dili bildiğimi sordu. Almanca ve Fransızca bilirim, dedim.

Bizleri Kafkas Kazak Tümeni karargâhı olan (Yolgeçmez) köyüne getirdiler. Rus tümen karargâhı telefonla aldığı muvaffakiyet haberlerinden çok neşeli idiler. Esir aldıkları subayları sorguya bile lüzum görmüyorlardı. Tümen Başhekimi bir Yarbay benimle Almanca konuşuyordu. Kendisine Almancayı çok güzel konuştuğunu söyledim. Yarbay usulca kulağıma: “Evimizde ailece Almanca ko-

nuşuruz!” dedi. Şimdi Almanya ile savaştıkları için Almanca konuşanların hoş karşılanmadığını anlattı ve bana sigara ikram etti; hiç sigara içmediğimi söyledim. “Siz alın da içen arkadaşlarınıza verirsiniz” dedi ve ceplerimi doldurdu. Bu sohbetten faydalanarak yaralılarımızla ilgilenmesini kendisinden rica ettim.

Karargâhdaki bütün subayların birbirlerini tebrik ettiklerini ve neşeli bir şekilde yerinde duramadıkları her hallerinden belli idi. Yanlarımıza geliyorlar, seviçlerinin bizlere anlatmak için kendilerini güç zapttetikleri anlaşılıyordu. Aramızda şöyle konuşma oldu:

— Şimdi telefonla yeni haberler aldık, duydunuz mu?

— Ne gibi!...

— Osmanlı orduları Başkomutanı karargâhiyle birlikte esir alınmış. Akşama kadar buradan geçer, siz de görürsünüz. Esasen bu haberleri bekliyorduk. Bütün dağ geçitleri Kazaklar tarafından tutulmuştu. Büyük bir çevirme harekâtının içinden kurtulmalarına imkân yoktu.

Rus karşı taarruzu başladığı zaman bizim karargâhın (Divink)-de ve Enver Paşa'nın orada olduğu Ruslar tarafından biliniyordu. Bu haber bizi endişeye düşürmedi diyemem. Olayların nasıl sonuçlanacağını merakla bekliyorduk. Rusların bir az da aşırı olan sevinçleri çok uzun sürmedi. Kendi verdikleri havadisi kendileri düzelttiler:

— Tutulan Enver Paşa değilmiş, 9 uncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa imiş. Plaston tugayı Divink'e girince Osmanlı karargâhında 650 kadar yaralı ile birkaç doktordan başka bir de sahra hastahanesini bulmuşlar. Rus'ların bu açıklamasından sonra gönlümüz ferahladı.

Bütün cephelerden aldıkları tutsakları karargâhta topluyorlar. (Novoselim) İstasyonunda biz 23 subaya bir üçüncü mevki vagon tahsis etmişlerdi. (Bakû) ve (Tiflis) gibi kentlerden geçerek Rusya'nın içine doğru trenimiz ilerliyordu. İlk durak olan (Rostof) a geldik. Altı muhafızla bizi şehir banyosuna gönderdiler. Ertesi günü trenimiz kuzeye doğru tekrar hareket etti. Bir çok kasabalardan geçtikten ve 14 gün süren bir yolculuktan sonra (Perm) kasabasına geldik. Geçici olarak bizleri (Milo) köyünde korunak gibi bir yere yerleştirdiler. Kış bütün şiddetiyle devam ediyor; soğuk — 40 dereceyi bulmuştu.

Bir kaç gün burada kaldıktan sonra yalnız subaylardan oluşan bir kafile Perm'den ayrıldı. Yekaterburg, Kamışlov, Tyumen, İsin, Omsk, Bogota ve nihayet daimi kalacağımız tutsak kampımızın bulunduğu (Yenisey) ilinin merkezi olan (Krasnoyarsk) kentinde trenden indik. Burası Yenisey ırmağının kenarında 56 derece kuzey arz dairesine rastladığından yazın en uzun günlerinde 20 saat gündüz, 4 saat gece; kışın da bunun aksi oluyor. Kampdaki çeşitli milletlere mensup subaylara ayda 50 ruble, Bibaşıdan Albaya kadar 75 ruble generallere de 100 ruble maaş veriyorlardı.

Günlerimi edindiğim Fransızca - Rusça bir lügatten faydalanarak Rusça öğrenmekle geçiriyordum. Harp uzadıkça aylarımız, yıllarımız bin bir güçlkle geçüp gidiyordu. Nihayet Rusya'da beklenen ihtilâlin gerçekleştiği duyuluyordu. Alman ve Avusturyalı subaylardan birkaç tane kaçma olayı oldu. Her ne kadar Ruslar bize çok geniş olan bu ülkeden kaçıp kurtulmanın güç olduğunu her fırsatta söylüyorlar ise de, yakalanıp dönen olmaması bize cesaret vermişti. Biz, diğer milletlerden avantajlı idik. Rusya'daki müsülman tatarlardan yardım göreceğimize inanıyorduk.

Nihayet 1917 yazında bu fikrimizi gerçekleştirmeğe kararlı idik. Dişlerimi tedavi ettirmek bahanesiyle kamptan şehre gitmeğe izin aldım. Tatar mahallesinde Bay (A) yı ziyaret ederek düşüncelerimizi nasıl gerçekleştireceğimizi tartıştık. Bize sahte pasaport temin edeceğine dair söz verdi. İkinci bir çıkışında bizim pasaportlar hazırlanmıştı. Beni camide sakladılar, nihayet bir hafta içinde altı arkadaş burada toplanmıştık. (Ural) ları geçince en kestirme yollardan (Odesa) ya ulaşmağı ve oradan deniz yoluyla Türkiyeye geçmeğı tasarlıyorduk.

Tren yolu ile (Petro Pavlosk) a kadar geldik. Amiral Kolçak taraftarları ile Moskova Kızıl Hükümet taraftarlarının çarpışmalarını biz bir çete savaşı sanıyorduk. Meğer 100-150 kilometre uzunluğunda bir harp cephesi kurduklarını Petro Pavlosk'daki Tatar ileri gelenlerinden Bay (Y) den öğrendik.

Bay (Y), iki cepheyi aşarak Odesa'ya ulaşmanızı pek mümkün göremiyorum. Eğer tahammül edebilirsiniz Kırgızistan üzerinden Türkistan'a gitmenizi salık veririm, dedi. Bu fikir bize uygun göründü, oradan İran'a geçer ve nihayet yurdumuza ulaşabilirdik. Aylar süren meşakaktli bir yolculuktan sonra (Ak Mescit) kasabasına

vardık. Bizler Kırgız çölleri aşarken Türkistan çoktan yarıyarıya Kızıl İdareyi kabul etmişti. Buradan trenle (Taşkent) e vardık. Kamp-tan kaçalı beri üç ay olmuştu. Artık kış geliyor ve tekrar yola çıkmak olanaksızdı. Bu fikrimizi Taşkentli bir eşrafa açtık, bize bir iş bulmalarını rica ettik. Bizi İlkokullara öğretmen yaptılar ve kışı orada rahat geçirdik.

Yeni uyguluyacağımız plana göre Buhara, Merv, Aşkâbâd, Meşhed yolunu izleyecektik. Artırdığımız para ile kendilerimize birer at satın aldık ve Kırgızlı bir kılavuz tuttuk. Bu seferki yolculuğumuzda Kırgız steplerinden daha tehlikeli bir yolculuğa çıkacaktık. Yolumuzun üzerinde Karakum ve Kızılkum çölleri vardı, bunları geçmek gerekiyordu.

Çok güç bir yolculuktan sonra Buhara'nın (Nur Atâ) kasabasına ulaştık. Kuzu derileriyle meşhur (Karakül) den geçtik. Kızılkum çölünü artık geride bırakmıştık. Bu mevsimde aşılmasının çok güç olduğunu söyledikleri Karakum çölünün içine dalmaktan ise (Amu Derya) nehrinin kenarını takip ederek çölün bitiminde kenardan dolaşarak İran'a geçmeği uygun bulduk.

Yolumuzun üzerinde peyda olan at üstünde silâhlı bir Türkmen bize "Dur!.." diye seslendi. Bu silâhlı adamın elbette yakınlarında arkadaşları vardı. Kim olduğumuzu sorunca: "Elhamdülillah Müslümanız, Türküz!" diye kısaca Ruslara tutsak düştüğümüzü ve oradan kaçtığımızı söyledik. Aşkâbâd'a gidemediğimizden yolumuzu değiştirerek buralara geldik. Şüpheli bakışlarla bizleri dinledi ve: (Sizleri İşan'a götüreceğim, o herşeyi bilir ve sizin için ancak o karar verir!) dedi. İşan vaktiyle hacca gitmiş, İstanbul'u görmüş, bizleri ayrı ayrı sınıdı, sonunda:

— Rast bunlar Türklerdir. Şüphesiz ki Türk subaylarıdır! dedi.

Ak sakallılarla yaptığı toplantıdan sonra bizim İran'a geçmekliğimizi uygun bulmadılar. Ancak Afganistan'a geçebileceğimizi söylediler. Biz de buralardan biran evvel uzaklaşmak için razı olduk. Hudut muhafızları bize klavuzluk ederek (Mezar-ı Şerif) e geldik. 15 Haziran 1919'da Afgan topraklarına ayak basmıştık. Artık nisbeten özgürdük, çünkü Rus nüfuz bölgesinden dışarı çıkmıştık, fakat henüz çilemiz tamamlanmamıştı.

Buradaki Vali ile bir tercüman vasıtasıyla konuştuk. Tercümanımız aslen Bağdatlı idi. İstanbul'u iyi biliyordu. Bizim aramızdaki konuşmalarımızdan Türk olduğumuza kanaat getirmişti. Valinin ısrarı üzerine Boğaziçinin ve İstanbul'un haritasını çizdirdi. Neticede Vali ile konuşarak ona da bizim Türk olduğumuzu kabul ettirdi. Valiye amacımızın buradan İran'a geçerek oradan Anayurda ulaşmak olduğunu söyledik. Çok mütereddit olan vali bizlerin âkibeti için Kral Amanullah Han'a, ne şekilde hareket edeceğini mektupla arzettiğini, alınacak cevaba göre işlem yapabileceğini bildirdi. Telegram olmadığı için özel siphai gönderdiğini ve 25 günde cevap alabileceğini, şimdilik Afganistan Hükümetinin beylik misafirhanesinde kalabileceğimizi söyledi.

Bu sıkıntılı bekleyiş günler uzadıkça bizleri üzüyordu. En nihayet beklenen cevap gelmiş, Vali bizleri aratıyormuş. Her türlü masrafi Afgan hükümetine ait olmak üzere (Kâbil) e gönderilmelerinin temini emrediliyormuş. Bu emir karşısında İran'a geçmek ümidimiz suya düşmüştü. Kendi atlarımızı sattık. Vali elbise, çamaşır aldırdı. Altımıza cins atlar ve yanımıza bir süvari Jandarma subayı ile bir emireri mihmandar olarak verildi. Nihayet Kâbil'e ulaştık. 17 yıl evvel Sultan Abdülhamid'in şerrinden yurdu terk etmek mecburiyetinde kalan mühendis Rıza Bey'le buluşmamız çok heyecanlı oldu, sevinçten gözleri yaşarmıştı. Kralın en yakın dostu olan Rıza Bey'in oturmasına tahsis edilen (Bağ-ı Babür) demilen sayfiye mahallinde bizim oturmamıza müsaade almıştı. Birkaç gün sonra Kralın bizleri kabul edeceğini söyledi.

Amanullah Han'ın sarayına arabalarla gidildi. Kral, sarayının balkonunda bizleri kabul etti. Emîr, güzel bir Türkçe ile : "Hoş geldiniz!.." dedi. Veliahtlığı sırasında Türkçe öğrendiğini ve Türkleri çok sevdiğini söyledi. Emîr asıl düşüncesini şöyle açıkladı:

" — Sizleri buraya kadar yormaktaki düşüncem kardeş Türk milletinin değerli kurmay subaylarının hazır Afganistan'a kadar gelmişken Afgan ordusuna bir düzenleme vermek ve askerî bakımdan daha ileri bir duruma gelebilmek için nelerin gerektiğini bir raporla bana bildirmenizin çok faydalı olacağını düşündüm."

Kendisine teşekkürlerimizi sunarak huzurundan ayrıldık. Rıza Bey'in aracılığıyla konumuzla ilgili kuruluşları gezdik, gördük ve raporumuzu yine Rıza Bey aracılığı ile Başvekil Mahmud Tarzî

Han'a sunduk, o da hükümdara takdim etmiş. Hükümdar rapordaki önerileri olaganüstü faydalı bulduğundan bunların uygulanmasına da gözlemci olmamız için çok uygun şartlarla Afganistan'da kalmamızı arzu ettiklerini bildirmiş.

Aramızdan üçü bu öneriyi onaylıyarak kaldılar, biz üç arkadaş bunca eziyete Afganistan'a gidip çalışmak için katlanmadığımızı düşünerek, amacımızın biran evvel yurdumuza, anamıza ve babamıza kavuşmak olduğundan, özür diliyerek hükümdara saygılarımızı sunarak Kâbil'den ayrıldık. Hindistan'dan gelen gazetelerden öğrendiğimize göre savaşın sona erdiğini, oralardaki Türk tutsakların parti parti memleketlerine gönderilmeğe başlandığını öğrendik. En sağlam yolun Hindistan hududuna geçerek oradaki tutsaklarla birlikte yurda dönmektir.

Hindistan'ın hudut kervansarayı olan (Lovargi) ye geldik. Burada merasimle İngiliz makamlarına teslim olunduk. (Hayber) geçidinden geçerek (Pişaver) kentine geldik. Burada İngiliz subayları tarafından sorguya çekildik. Başımızdan geçen macerayı anlattıkça onların gözleri hayretten âdeta dışarı fırlayacak gibi büyüyordu. Artık yolculuğumuz trenle olacaktı. Bütün Hindistanı kuzeyden güneye aşmak zorunda olduğumuzu anladık. Ravalpindi, Lâhor, Delhi, Agra, Gevalyor, Şalpor, ve nihayet Bellâri'de bizi bir tutsak kampına aldılar. Sibiryâ'daki soğğun tersine burası hem sıcak hem de yemyeşil bir orman içinde güzel manzaralı bir yerdi.

Burada da günlerimiz doldu, tekrar trenle (Madras) liman şehrine geldik. Orada bizleri bekleyen (Nordbork) adlı vapura bindirilerek Hindistan'dan ayrıldık. (Seylan) adasının (Colombo) limanından kömür alarak uzun bir yolculuktan sonra (Aden)e geldik. Buradan tekrar kömür alarak (Süveyş) kasabasında karaya çıktık. Böylece Mısır topraklarına ayak basmış olduk. (Elkantara) ordu-gâhında bizleri tekrar kampa aldılar. Nihayet (Tanta) ve (Zekazik) gibi kentlerden geçerek (İskenderiye) ye geldik.

16 Haziran 1920 günü İskenderiye'den (Tarant) adlı vapurla Akdenize açıldık ve 19 Haziran 1920 günü Haydarpaşa önlerinde demirledik. Yurda dönmenin verdiği sevinçle hepimizin gözleri yaşlı ve dudakları titriyordu, için için ağlıyorduk. 5,5 yıldan beri diyar diyar gezerek çektiğimiz hasreti böyle dindirdik.

* * *

Harbiye Nezaretine müracaat ettiğimde üç gün sonra Maliye Nezareti vezne umum müdürlüğünden esaret matlubatını alabileceğimi söylediler. Alacağım paranın hesabını yapmıştım. Yüzde hesabıyla beşbuçuk yıla çarptığımda alacağım miktar ortaya çıkıyordu. Vezneden parayı alırken fazla para ödendiğini söyledim. Veznedar tekrar bodronun üzerine eğilerek baktı ve “Tamam!” dedi ve tekrar hesap ederken rütbemin Yüzbaşı olduğunu söyledi. Ben savaşa mü-lâzım evvel olarak girmiştim. Ne zaman yüzbaşılığa terfi ettiğimi sordum. Söylediği tarih, benim esir olduğum tarihten aşağı yukarı 10-15 gün sonra olmuştu.

Bu hususu araştırınca tesadüf ettiğim karargâh subaylarından birisi durumu şu şekilde açıkladı:

“— *Karargâha senin gönderdiğin rapor, hemen harita üzerinde görüşüldü ve Rusların büyük bir çevirme hareketine giriştikleri sonucuna varıldığından sür'atle ve etrafa haber yayılmadan yerli kılavuzlarla karargâhu terk ettik. İhsan Paşa'ya dahi haber vermek imkânı yoktu. Komutan çok üzgündü, panik yaratmamak için böyle hareket ettiğini ve sizi bile feda ettiğini söylüyordu. Erzincan'a gelince Harbiye Nezaretine telgraf çekerek seni yüzbaşılığa terfi ettirdiler. Ölürse ailesine, sağ kalırsa kendisine bu kadarcık bir iyiliğimiz olsun Onun gönderdiği raporla canımızı kurtardık! demişti.*”

Aradan yıllar geçmesine rağmen Erkân-ı Harp okulundaki son sınıf tahsilimi de beşincilikle bitirerek tamamladım. Bu arada Mareşal Fon Hindenburg'un “Hayatım” adlı eserini Türkçeye çevirerek harp tarihine küçük bir katkıda bulundum.

* * *

İşte kardeşimin başından geçen bu olaylar dizisi ile Enver Paşa'nın esir olmaktan nasıl kurtulabildiği hakikati ortaya çıkmış oluyor. Bu suretle merhum kardeşimin ruhunun şâd olmasını dilerim.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

PAOLO PRETO, *Venezia e i Turchi (Venedik Cumhuriyeti ve Türkler)*, Firenze (Floransa) 1975, 554 Sayfa. Facoltà di Magistero dell'Università di Padova XX. Yayınlayan G. C. Sansoni, Firenze (Floransa), 10.000 Liret.

Venedik Cumhuriyeti'nin yüzyıllar boyunca sürdürdüğü Şark ticareti esnasında XIII. yüzyıldan itibaren karşı karşıya geldiği Türk dünyasına hemen ilgi gösterdiği anlaşılıyor. Venedikliler karşılaştıkları bu yeni gücün ne olduğunu araştırmağa giriştiler. En eski Venedik belgelerinde, Türkler ile yapılacak ilişkilerin neler olması gerektiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Matbaanın geniş okur kitlelerine hitap etmeğe başlamasından sonra da Türkler hakkında basılan kitapların sayısı çoğalmaya başladı. C. Göllner'in sabırlı çalışmaları sonunda derli toplu bilgi sahibi olduğumuz bu yayınlar¹ eski dünyada Türklerin nasıl görüldüğüne dair bilgiler vermektedir. Malzeme vermenin yanı sıra, bilimsel yöntemlerle incelenmesi ve araştırma yapmak isteyenlere yeterli bilgi vermesini istediğimiz kitaplara da rastlamaktayız² Bunlar arasında şimdiye dek eksik kalan İtalyan gözlemcilerinin, bilhassa Venediklilerin nasıl izlenimler taşıdığına ve Türkler hakkında nasıl kanaatler taşıdığına ait bir boşluk şimdi giderilmiş bulunmaktadır. Padova Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Paolo Preto, daha önce müteveffa Tommaso Bertelè'nin İstanbul'daki Venedik elçilerinin oturdukları sarayı incelerken³, Osmanlı devleti başkentinde meydana gelen olayları kronoloji sırasıyla biraraya getirdiği bilgilere ek olarak, şimdi yalnız İstanbul'da değil fakat aynı zamanda Venedik kentindeki Türkleri incelemekten başka bu arada Venedik yazın ve düşün dünyasında yapılmış belli başlı yapıtları taramak suretiyle çok değişik bir kitap meydana getirmiş bulunmaktadır. Venedik Devlet Arşivi'ndeki tasnifleri de inceleyen ve karşılaştığı her sorun için ilgili bütün kaynakları tarayan sayın profesör bu konuda daha çok çalışılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu kitap Türkler demekle Osmanlı İmparatorluğunu esas almaktadır. Halbuki Türkler, Orta - Doğu topraklarında ilk göründükleri andan itibaren Batı dünyası ile ilişkiler kurmaktan geri durmamışlardır. W. Heyd, bugün

¹ Carl Göllner, Turcica. *Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*, c. 1 1500-1550 c. 2 1551-1600, Bükreş - Berlin, 1961 - 1968

² Fransız ve İngiliz aydınları tarafından Türk dünyasının görünüşüne dair epey önemli yayınlar yapılmıştır: Clarence Dana Rouillard, *The Turk in french history, thought, and literature (1520-1660)*, tz. Paris. R. Schwoebel, *The shadow of the crescent: the Renaissance image of the Turk, 1453-1517*, Nieuwkoop, 1967. P. Martino, *L'Orient dans la littérature française au XVIIe au XVIIIe siècle*, Paris 1906.

³ Tommaso Bertelè, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memoire*, Bologna 1932.

bile aşlamayan yapıtında bütün kaynakları elden geçirmekle, günümüz Ortaçağ Tarihi araştırmacılarına ancak detay üzerinde çalışabilecek konular bırakmıştır. Ayrıca yazar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Mısır'daki Memlük'lu Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti ile olan ilişkilerine nedense değinmemiştir. Anadolu'daki Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra kurulmuş bulunan Türk beyliklerinin de batı dünyası ile ticaret ve siyasal alanlardaki ilişkileri çok canlı idi. Bu saydığımız hususlar ele alınmamakla beraber elimizdeki kitap için kusur sayılamaz. Zira bir tarih kronolojisi olmaktan öte bir görüşle yazılmıştır. Alıştığımız tarzda savaş ve barışların alt alta sıralanmasıyla yazılmış değildir. Bir ekin ve uygarlık karşılaştırılmasının değerlendirilmesi yapılmış ele alınan konu ile ilgili kaynaklar düzenli şekilde sıralanmış ve özetleri verilmiştir. Bir an önce dilimize çevrilmesi gerekli bu kitabın bir tanıtma yazısı çerçevesi içinde ortaya konmasında yarar gördük.

Yazarın uyguladığı yöntemi izliyerek başlıklara göz attığımız zaman iki büyük kısma ayrıldığını görüyoruz. Birinci kısmın ara başlıklarına şimdiye dek ele alınmakla beraber, gene de özgün olan bir konuya eğildiğini görüyoruz. "La gens scythica da una oscura origina alla monarchia universale" (Karanlık bir menşeden dünya monarşisi yaratan İskit soyu). Buna benzer bir konu daha önce Prof. A. Pertusi tarafından ele alınmıştı¹. Paolo Preto ise, yapıtlarının değişik basımlardan yararlanarak, batı dünyasını uzun süre etkileyen görüşleri sıralamaktadır. Günümüz araştırmacıları XVI. yüzyıl Venedikli gözlemcilerin Türk dünyasına dair görüşlerini esaslı kaynaklar arasında saymağa devam etmektedirler². Bu yüzyıldan itibaren düzenli olarak yazılan ve elde bulunan Venedikli temsilcilerin *relazione*³leri ve bunların yanında kaleme alınan çeşitli yapıtlar, tarih kaynaklarını çoğaltmaktadır. Venedik Cumhuriyeti'nin denizcilik alanında Türkler karşısında uğradığı yenilgilerin yanı sıra Türk akıncılarının Venedik sınırı sayılan Friuli topraklarında yaptıkları akınlar bütün İtalya yarımadasında yıllarca korku dolu anlar yaratmıştı. G. Priuli'nin satırlarından önümüze aktarılan satırlar 1499-1502 yılları ara-

¹ A. Pertusi, "I primi studi in occidente sull'origine e la potenza dei Turchi", *Studi Veneziani* XII (1970) S. 465-552. Fransızca çevirisi *Bulletin de AISEE* X/1 (1972) S. 49-94.

² V. J. Parry, "La manière de combattre", şu yapıtta: *War Technology and Society in the Middle East*, London 1975, S. 218-256. Paolo Giovio, Andrea Cambini, M. Savorgnano, Achille Tarducci, Raimondo Montecuccoli gibi yazarların yapıtlarından Parry geniş ölçüde yararlanmıştır. Bu zat için bk. S. Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* sayı 4/5 (1973 - 1974) S. 429-431.

³ Bu temsilcilerin döndükten sonra yazılı olarak Venedik Senatosu'na sunmakla yükümlü oldukları bu *relazione*'lerin önemi geçen yüzyılda tanınmış Alman tarihçi L. Ranke ile Fransız arşivistlerden A. Baschet tarafından ortaya konulmuştur; A. Baschet, *La diplomatie Venitienne*, Paris 1862, Venedik Devlet Arşivi'nden sağladığı bazı notlarını şu eserinde yayınlamıştır: *Les archives de Venise. Histoire de la chancellerie secrete*, Paris 1870. Bu Fransız araştırmacıdan başka L. Ranke'nin Osmanlı tarihi üzerindeki görüşleri Türkçeye çevrilmiştir: "Onaltıncı ve onyedinci asırda Osmanlılar ve İspanya krallığı", İstanbul'daki Türkiye Yayınevi'nin *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri* n. 5 S. 115-221.

sındaki olayları aydınlatmasından başka¹, Türk gücünün Venedik toplumunda yarattığı etkiyi de anlatır. İkinci bölümde Venedik Cumhuriyeti'nin Türkiye ile İtalya devletleri arasındaki yerine ayrılmıştır. I. Murad Bey zamanında başlayıp Pasarofça Anlaşmasına kadar kesif bir şekilde devam eden savaş ve barış dolu dönemler başka tarihçiler tarafından da ele alınmıştır. İki İtalyan elçinin raporlarının yayını dolayısıyla yaptığımız tanıtımda da bazı düşüncelerimizi açıklamıştık². Venedik Cumhuriyeti'nin daima gereksinme duyduğu buğday XIV. yüzyıldan beri Türkiye'den getirildiği için³, konu edilen diğer tecimsel mallarda iki devlet arasındaki siyasal görüşmelerde özellikle belirtilirdi. Prof. Preto incelemesine devam ederken, Avrupa ülkelerinde yüzyıllar boyunca Türklere karşı beslenen düşmanlık hislerine de değinmiştir. Başta Vatikan Devleti olmak üzere diğer kuvvetli Avrupa devletleri tarafından yürütülen bu olumsuz siyaset Venedik Cumhuriyetini çok kere yalnız bırakmıştı. Bir taraftan en küçük bir hoş görü bile tanımayan Katolik dünyasının bağınazlığı diğer taraftan bol kazanç sağlayan Şark ticaretindeki çıkarlar, Venedik

XVI. yüzyıldaki temsilcilerin raporları Eugenio Alberi tarafından Floransa'da yayımlandı: *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo XVI*, Türkiye'yi ilgilendiren 3. seri sırasıyla 1840, 1844, 1845 yıllarında yayımlanmıştır. İçeriği için şu kitaba bakılabilir: Albert Howe Lybyer, *The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, New York 1966 (2. baskı) 311-313.

XVII. yüzyıla ait olanlar: Nicolo Barozzi - Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati europee lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo*, Venezia (Venedik) 1871 - 1872), iki kısımlık 5. seri *Turchia* başlıklıdır, 435-357 Sayfa.

Bu konuda yapılan en son araştırma, Angelo Ventura, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti*, Bari 1975, bilhassa giriş kısmı.

¹ Girolamo Priuli'nin de yapıtında Türklere ait kayıtlar Sanudo'nun yapıtındakiler kadar detaylı olmamakla beraber önemlidir. Marino Sanudo'nun (1466-1536) yaşam öyküsü ve yapıtının önemiyle üzerinde yapılan araştırmalara dair bk. Gaetano Cozzi, "Marin Sanudo il giovane: dalla cronaca alla storia (nel V. centenario della sua nascita)", *La Storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*. Firenza 1970, S. 333-358. Pek tanınmamış bir kronikçi olan Pietro Dalfin'in yapıtı: *Diarii veneziani del secolo decimosesto*, V. 1 fasç I Venezia 1943. 1499-1502 Türk - Venedik harbi için önemli kaynaktır.

² Venedik temsilcileri G. Barbaro ve A. Contarini'nin yapıtları hk. bk. *Belleten*, XLII/165 (Ocak 1978) S. 151-167.

³ Eski çağlardan itibaren Türkiye topraklarından İtalya ve diğer Avrupa ülkelerine önemli ölçüde buğday ihracı yapılırdı. XIV. yüzyıla ait kayıtlar V. Heyd'in birinci cildi dilimize çevrilen *Ortaçağda Yakın - doğu Ticaret Tarihi*, adlı yapıtında incelenmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin diğer Anadolu beylikleriyle yaptığı anlaşmalarda buğday önemli bir yer tutardı: Elizabeth A. Zachariadou, "Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydın et de Menteşe (1331-1407)", şu kitapta: *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli (24 - 26 settembre 1974)*, Napoli 1976, S. 229-240. Yayını gerçekleştiren ve bir nüshasını bana yollayarak haberim olmasını sağlayan yeni kuşak İtalyan türkologlardan Aldo Gallotta'ya teşekkürlerimi sunarım.

Cumhuriyeti'ni güç durumlarda bırakıyordu. Daha o devir yazarlarında bile görülen bu kararsızlık, Benedetto Dei'nin satırlarında¹ açıklıkla vardır. Bu arada düşmanca hislere karşın, diğer İtalyan devletlerinde Türk sultanları ile anlaşma fikri belirirdi². Paolo Preto bu tutumun Venedik Cumhuriyeti'nde nasıl değeriendirildiğini M. Sanudo'daki kayıtlarla Venedik Senato'sunun kararlarına göre incelemiştir. İki devlet arasındaki ilişkileri tüccar olmakla beraber aldıkları bilgiler ışığı altında topladıkları kanaatleri yazılı olarak merkezlerine bildirirler, yerel yöneticilerle görüşürler ve temsilcilere para yardımı yaptıkları yanı sıra, resmen görev aldıkları için bu durumdaki diplomatlar yürütmüşlerdir. Çıkarların karşılıklı olarak zarar görmemesi için Venedikli temsilcilere bir süre sonra Türk temsilciler de katılmışlardır. Venedik kentinde kalabalık maiyetleri eşliğinde görünen Türk diplomatlar, halkın hayret dolu bakışları arasında kendilerine ayrılan yerlere yerleşiyorlardı³. Zira önyargılar her iki toplumu da etkiliyordu. Fakat karşılıklı çıkarların söz konusu edildiği anlarda, bir tarafın 'kâfir' diğer tarafın 'infedele' diye tarif ettiği kavramlar

¹ Floransa'lı olan tüccar kılıklı bu casusun Mehmed II. dönemine ait notları için bk: M. Pisami, *Un avventuriero del Quattrocento, la vita e le opere di Benedetto Dei*, Firenze 1923.

² Franz Babinger'in *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* başlığı altında yazılarının toplandığı ciltlerin 1. ve 3. sünde yayınlamıştır. Venedik kaynaklarını büyük ölçüde tarayan ve siyasal tarih yanında ekin ve sanat alanlarında da önemli yayınlar yapan Babinger, Milano ve Floransa'nın da Osmanlılar ile ilişkileri üzerinde durmuştur. Hans Joachim Kissling kendisini yetiştiren hocasının yolunda benzer yayınlar yapmıştır. Makalelerinin listesi adına yayımlanan armağan kitabının başında düzenlenmiştir: *Islamkundliche Abhandlungen. H. S. Kissling zum 60 Geburtstag gewindtment von seinen schülern*, Münich 1974.

³ Türk devletinin Venedikte sürekli bir temsilciliği bulunmadığı için, herhangi bir konunun görüşülmesi için bu kente giden elçi ve adamlarına bir yer gösterilir ve masrafları da karşılanırdı. Venedik kentine yollanan Türk elçilerinin oradaki karşılanışları ve girişimleri hakkında bir araştırma bulunmadığı gibi, tam bir listeleri bile yapılamamıştır. bk. F. R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara 1968, Tamamlayan B. S. Baykal, S. 221-236 arasındaki liste.

Dispaccio'lardan bir yapıt için bk. M. L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1734, as revealed in despatches of the Venetian baili*. Urbana 1944. Şifreli dispacciolar için bk: Christiane Villain - Gandossi, "Les depeches chiffrees de Vettore Bragadin, baile de Constantinople (12 Juillet 1654-15 Juin 1566)", *Turcia XI/2-X* (1978) S. 52-106. İstanbul ve diğer yerlerdeki Venedik temsilcileri vatandaşlarından topladığı vergilerle masraflarını karşılardı. Olağanüstü durumlarda gelen temsilcilerin masrafları Türk makamları tarafından karşılanırdı. Başbakanlık Arşivi'nde değişik tasniflerde bu konuyla ilgili epey belge vardır. Toplanması için ayrı bir çalışma gerekmektedir. Venedik temsilcilerinin *relazione*'leri kadar değerli olan diğer yazıları (dispacco) için en son araştırma: Salvatore Carbone, *Note introduttive ai dispacci al Senato dei rapresentanti diplomatici veneti*. Roma 1974, S. 11-54 İstanbul'a ayrılmıştır. (1492 - 1797 arası) S. 43-50 arasında *dispaccio*'lar arasında bulunan Türkçe, Yunanca ve Arapça belgelerin numaraları da gösterilmiştir.

bir tarafa konulmaktan geri durmuyordu. Türk yöneticileri batılı komşularının tutumlarına dair fikir edinilmesi için iki devlete ilişkilerini sürdürmüşlerdir: Venedik ve Ragusa Cumhuriyetleri. Onun için 1571 tarihindeki İnebahtı deniz savaşında uğranılan yenilgiden kısa bir süre sonra 1573 tarihinde yapılan Türk - Venedik sulhu, Kıbrıs adasının Türklere devrini tasdik ederken bile iki devleti birbirinden uzaklaştıramamıştır. Bu olaydan sonra her iki devlet de kendi iç sorunları için uğraştıklarından, Girit harbine kadar aralarında önemli bir sorun ortaya çıkmamıştı¹. Bailo'ların *relazione*'lerinde bulunan olumsuz yargılar da yazar tarafından özetlenmiştir (S. 63-66). Genellikle E. Alberi tarafından yayınlanan metinlerden yapılan nakillerden başka herhalde daha bazı kaynaklar da vardır, bununla beraber bazı paragrafların can alıcı kısımlarının da işaret edilmesini kutlamalıyız. "Türklere dair kehanetler" (S. 67-91) diye ayrılan kısım en ilgi çekici satırlardandır. Zira Türklere dair yüzyıllarca yayınlanmış yapıtların bir derlemesinden çok değerlendirilmesi yapılmıştır. Türk akınlarının Avrupa ülkelerinde yarattığı etkinin bir tepkisi olarak yayılan endişe ve korkunun yanında yayın alanındaki etkileri ve devrin şuurunu yansıtmaktadır. Fatih Sultan Mehmed devrinden başlayarak, Türkleri hıristiyan dinine girmek için yapılan çağrılar bir süre daha devam etmiştir. Kâhinler ve münecimlerin de katılmasıyla halkın heyecanının devamlı olarak tahrik edilmesi, hıristiyan halkın şuurunda olumsuz yargılara yol açmaktaydı. Raslantı sonucu meydana gelen olaylar, halkın teselli kaynağı olarak saptandığı için devamlı propogandalar yapılmıştır. Türklerin bir gün aniden yıkılacağı, hatta toplu halde hıristiyan dinini kabul edecekleri, vahşi hayvanların saldırılarına uğrayıp parça parça edilecekleri tarzında haberler halk arasında yayılıyordu. Türk tarihçileri tarafından yararlanılması güç olan bu çeşit yapılara ait araştırmaların sonucu merakla beklenmektedir.

Elimizdeki kitabın üçüncü bölümünde, Venedik toplumunda Türk gerçeği ve efsanesi kısmı işlenmiştir (S. 93-282). Venedik kentinde Türklerin ilk kez ne zaman görüldükleri ve ne gibi toplumsal tutumları olduğunu inceleyen Prof. Preto'nun çabasını takdir etmemek elden gelmiyor. "Venedik'te Türk dili öğrenimine" ayrılan sayfalarda (S. 93-115) arapça kadar yaygın olmayan Türkçenin çok dar bir çevrede yayıldığı üzerinde durulmaktadır. XV ve XVI. yüzyıllardaki olumsuz görüşler bu dilin öğrenilmesine engel olduğu gibi, Türk'lerin Venedik Cumhuriyeti merkezinde ve diğer önemli kentlerinde sürekli bir temsilci ve memur gurubu bulundurmamasının etkili olduğu kanısındadır. Türkçe öğrenmesi gerekli olan Venediklilerin sayısı İstanbul'daki tüccarları ile Balyos'un çevresi ile sınırlıdır (S. 97). İki toplum arasındaki araçlar genellikle Yunan asıllı veya birkaç dili birden konuşan dönmelelerdir. Böyle olmakla beraber Karadeniz sahillerinde XIII. yüzyılda canlı bir ticaret faaliyeti gösteren İtalyanların dil bilgilerini ilerletmek için hazırlanan Codex Comanicus'un Venedik'te bulunması rastlantı mıdır? XV. yüzyıldan itibaren Venedik ve diğer italyan lehçelerine girmeye başlayan doğu menşeli kelimelerin

¹ Venedik Devlet Arşivi'ndeki Girit ile ilgili belgeler ve bunlardan yararlanılarak yapılan yayınlar için bk. M.I. Manussakas, "L'isola di Creta sotto il dominio veneziano. Problemi e ricerche", şu yapıtta: *Venezia e il Levante fino al secolo XV. c.* kısım II. Storia - Diritto - Economia, Firenze (Floransa) 1973, S. 473-514.

değerlendirilmesi bazı İtalyan dilciler tarafından yapılmaktadır. Bunlara ek olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi asistanlarından Durdu Kundakçı'nın yeni hazırladığı doktora tezini de bu satırlarda haber vermeliyiz: *İtalyanca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den İtalyanca'ya geçmiş sözcükler*. Ankara 1977. Bunun bir özeti aynı fakültenin yayını olan *İtalyan Filolojisi* dergisi için hazırlanmıştır. Prof. Preto bunların bir dökümünü yapmıştır. Dragomanno denilen çeviricilerin siyasal bazı tutumlarına değinildikten sonra 1551 yılında gençlerin dil öğrenmeleri için alınan Senato kararını inceliyor. Sayıları 8 ile 14 arasında değişen bu gençlerin daha çok günlük işlerde yararlı oldukları, bir ekin bağı kurma özelliği taşımadıkları öne sürülmektedir. Bununla beraber hiç de bulunmadığı savı ortaya atılamaz. "Giovani della lingua" adı alan bu gençler sonradan diğer batılı ülkeleri etkilemiş, Türkçeyi genç yaşta öğrenenler yetiştirilmiştir. Bazı sözcükler ve dilbilgisi kitapları bu gençler tarafından hazırlanmış ve bazı tarihler de İtalyancaya çevrilmiş ise de, Şarkiyat (Doğubilim) araştırmalarında Türkçe en sonda kalmıştır. "Venedik Yaşamında Türkler" (S. 116-147)'e ayrılan satırlarda, dünyanın dört bir tarafından gelen insanlarla dolu olan Venedik kentinde, Türk tüccarları her zaman az bir sayıda ve ticaret alanında diğer yabancı topluluklara karşı en sonda oldukları üzerinde durulmaktadır (S. 127). Büyük bir gayretle taradığı arşiv belgeleri arasında Türklere ait kayıtlara değinen yazar, ancak XVI. yüzyıl başında gözle görülür sayıda Türk tüccarının varlığına ait belirtilerle karşılaşılıyor. Türlü nedenlerle Türklerin yerel halk ve yöneticilerle meydana gelen ilişkileri belgelerin çoğalmasını sağlamış, bu yüzyıl sonlarına doğru sayıları önemli ölçüde arttığı için belirli bir yer bulma gereksinmesi ortaya çıkmıştır¹. XVII. yüzyıl başında da Canal Grande kıyısında bulunan büyük bir bina Türk tüccarlarına ayrılmıştır. XVIII. yüzyılda meydana gelen gerileme, tüccar sayısında bir azalmaya yol açmağa başlamıştır. Türklerin Venedik kentindeki varlığı yeterli bir etki yaratmamıştır. Çok sıkı kayıtlarla baskı altına alınmaları, diğer topluluklara nazaran Türk topluluğunun daha dar bir çevrede kalmasına yol açmıştır. Bununla beraber Türklerin Venedik'te bazı konularda öncülük yaptığına da değinilmektedir. En azından folklor ve yerel bazı şenliklerle bayramlarda Türk tasviri etkisini göstermiştir. Bu arada da Türk giyiminin Venedik toplumunu etkilediği itiraf edilmekte ve bu etkinin zamanla ekin ve yazın dünyasını da kapsadığı belirtilmektedir (S. 143-145).

Aynı ana başlık altında üç ayrı bölümde sırasıyla "Türk Devleti'nin Dini ve Gücü" (S. 146-162) ve "Çift Skandal: Asalet Düşmanı Toplum ve Dönmeler" (S. 163-232), "Barbar bir Milletin Kusurları" (S. 233-243) bulunmaktadır. İlk kısımda yalnız Venedik değil, ileri gelen Avrupalı fikir adamlarına göre Türk devletinin gücünün nasıl görüldüğü araştırılmıştır. Türk idaresindeki mutlak otoritenin bir kişide toplanması ve kesin bir merkezîyetçi sistemin kurulması, eski devir araştırmaları kadar günümüzdeki fikir adamlarını da işgal etmektedir. Burada herhangi bir kanaat ileri sürmeden yazarı izlemeğe devam edeceğiz.

İslam dininin temel kitabı Kuran'ın Venedik kentinde yapılan çevirilerine değinilir. Bir görüşe göre Şark topraklarında satmak için yapılan bu baskılar beklenen il-

¹ Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", *Belleten XXXII/126* (Nisan 1968) S. 247-283.

giye kavuşmadığından, bir görüşe göre Katolik bağnazlığı sonucu yok edilmiştir. Luther hareketinin Almanya'da başlattığı laisizm görüşleri bile islamiyete karşı kanaatleri değiştirmeye yetmemiştir. Fakat Türk - Venedik ilişkilerinin sürekliliği İslam dini ve onun kurucusu hakkındaki bilgilerin çoğalmasına yol açar. Yazar değişik fikirlere sahip olanların yapıtlarını derlemek suretiyle bazı ön yargıların zamanla değiştiğini ileri sürer. Dinsel alandaki bu olumsuz görüşe karşı, Türk devlet yapısındaki disiplin o devir araştırmacı ve düşün adamlarının dikkatini çekmiştir. Mutlakiyet fikrinin hiç bir taviz tanımayan görüşü ve bu düzenin örnek sayılan işleyişi, Venedik vatandaşları kadar diğer ülke fikir adamlarına da konudur. Değişik dinlerdeki insanların Türk devleti içindeki tutumları da o devir Batı dünyasında anlaşılacak bir durum değildir. Türk devlet sisteminin yerel çıkarlara dayalı yönetim kurmaması Venedik yöneticileri tarafından da uygulanan bir örnekti. Bununla beraber Venedik'teki soylu aileleri bağlı olanların da kabul etmeyecekleri bir konudur. Balyoslar devamlı olarak Osmanlı hizmetindeki yabancı menşelileri çekiştirirler (S. 169-174). Fakat görüş, istek çabalar ne olursa olsun Türk devleti hizmetine girmeğe can atanların sayısı yükseliş yıllarında her zaman için çok idi¹. Bir Kıbrıs adasında bile uzun yıllar süren Venedik eğemenliği kesin bir taraftar zümresi yaratamamıştır². Diğer topraklar üzerinde yaşayanlar da çok kez Türk idaresine geçtikleri hem devrin belgelerinde hem de araştırmalarında bulunmaktadır. Bütün bu kayıtlar elimizdeki kitapta incelenmektedir (S. 176-185). Bu satırlardan sonra, İslam dinine girdikten sonra da bir kolayımı bulup tekrar hıristiyanlığa dönmek isteyenlerin sorunları incelenir. Bununla beraber Türk hizmetini seçenlerin daha fazla olduğu bellidir. Bazı olaylar tarihsel romanlara konu olacak kadar dramatik yönleriyle ele alınmıştır. Gerçi karşılıklı esir alışverişleri bunların kurtulduktan sonraki durumları belgelere yansıdığı kadar, hiç de ihmal edilmeyecek bazı yapıtların ortaya çıkardığını da biliyoruz³. Prof. Preto'nun verdiği örneklerin bir listesini bile çıkarmak olanaksızdır. Ancak, bu konudaki esas Senato kararları ve mahkeme kayıtlarını da incelediğini belirtmeliyiz. Bu arada Nur Banu, Alvise (Luigi) Gritti gibi Osmanlı tarihinde isim bırakmış önemli kişiler üzerinde de ayrıca durmuştur. İlki saraya alınma ve Valde Sultan da olan bir kadın, ikincisi Macaristan sorunlarına karışmış biriydi. Fakat arada her iki tarafı da idare etmiş kişilere ait kayıtları belirlenmiştir. Bir süre sonra esas vatani Venedik kentine veya toprağına dönenlerin olumsuz etki yarattıkları ve Venedik toplumunda kötü izlenimlerin yaratıldığı tarzındaki son satırları burada münakaşa etmeyi yerinde görmüyoruz. Hatta Türk yönetimini kötü görüşlerle incelemeğe kalkışanlar bile, bu vesileyle olumsuz satırlar yazarların bile sonradan Venedik ekin dünyasında değişikliğe uğrayacaktır (S. 243).

¹ Carlo de Frede, *Cristianità e Islam. Tra la fine del Medio Evo e gli inizi dell'età moderna*, Napoli 1976. S. 85-98 arasındaki Rinnegati (Dönmeler) kısmı. S. 25-38 arası "Il Mito dei Turchi".

² Nejat Göyünç, "Türk hizmetine giren Kıbrıs müdafileri", şu kitapta: *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969 Türk Heyeti Tebligleri*, Ankara 1971, S. 105-107 (almancaya çevirisi S. 109-112).

³ Esirler ellerine verilen belgelerle serbest bırakılır ve ülkelerine dönme yanında, bir iş bulma olanağına kavuşurlardı. *The Encyclopaedia of Islam* c. I Abd maddesi.

“XVI ve XVII. yüzyıl Sanat ve Yazınında Türklük İzleri (S. 244-281) başlığı altındaki satırlar, Türk ekini için ivedilikle çevrilmesi gerekir. Bu hususta diğer toplumlara dair yapılan araştırmaların bir listesi bile çıkarılamaz. Son yıllarda Türkler için yapılan bu alandaki araştırmalar, en umulmadık yerlerde ne kadar önemli kayıtların bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Hangi sanatkarların neler meydana getirdiklerinden başka, Türk yönetimi altındaki İstanbul kentinin Venedikli sanatkarlar tarafından nasıl görüldüğü özetlenmiş, Balyosların da görüşleri aktarılmıştır. XVII. yüzyılda çoğalan yayımlar da incelenmiştir. Bu kitapları yazarlar sonradan Şark topraklarını gezecek olan gezginler için ön bilgiler verecektir. Hatta yeni Türk başarıları yeni fikir yapıtlarının da yazılmasına yol açacaktır. Şairler yeni dizeler yazacaktır. Bu dizelerden en tanınmışları İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşından sonra yazılanlardır. Fakat Venedik ordu ve donanmasının yenilgileri komutanların cezalandırılmaları ile geçiştirilir. Sahne oyunları da Türk etkisinden kendisini kurtaramaz. Dram veya komedi tarzında olduğu kadar bale bile Türk imajını taşıyacaktır¹. Bu ekin olayını bile dikkatten uzak tutmayan yazar, yerel oyunlardaki etkilerden de uzak durmaz.

Dördüncü bölümde XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türkiye hakkındaki Venedik tarihçiliği ele alınmıştır (S. 283-351). Yedi ara başlığı altında incelenen bu bölümlerde sırasıyla: Türkiye’ye Seyahat (S. 285-294) başlığında bu işe girişen Venedikliler ve meydana getirdikleri yapıtlar özetlenmiştir. Zira her birinin girişimlerinin tarihsel kökenlerini ve evrelerini incelemeye kalkışması bir o kadar kalın kitaplar yazmasına yol açardı. Venedikli olmayan önemli İtalyan gözlemcilerin Türkiye üzerine kayıtların konması sonraki araştırmaları kolaylaştırıcaktır. Luigi Ferdinan Marsilli adlı Bologna (Bolonya)’lı zat, doğduğu kente armağan ettiği kitaplığında, Türklerle ilgili pek çok malzeme bırakmıştır (S. 291 n. 17). Bu zatla beraber adları verilen Michele Benvega, Cornelio Magni ve çok tanınmakla beraber yararlanıldığını iddia edemeyeceğimiz Pietro della Valle üzerine yapılan araştırmaların kaynakçaları verilmiştir. Gerçi Venediğin Şark dünyasına açılan bir pencere olduğu kadar Şark dünyasının da batıyı tanımamasına yardımcı olduğu her zaman için takdir edilir [I]. O devirlerde yapılan araştırmalar sonradan daha olgun araştırmalara öncülük etmiştir. “Sansovino ve Soranzo”nun ayrıca incelediği sayfalar (S. 295-301) bir bibliografik derlemeden öteye yapıtların analizidir. Rönesans devrinin bu seçkin kişileri Türk dünyasına dair ilk değerli bilgileri verenlerdir. Sansovino özgün araştırmalardan çok Türkler ile ilgili yazarların yapıtlarını bir araya getiren yayıncıdır. Bu arada Türklerin Menşei ve Hükümranlılığının Genel Tarihi (Historia universal dell’origine ed imperio dei Turchi) adlı yapıtı zamanında çok okumuş ve altı baskı yapmıştır². Bu da Türkler hakkında yeni bilgiler isteyen Venedik aydınlarının gereksinmelerini gidermiştir. Lazzaro Soranzo ise karşılaştığı bazı kişisel şikâyetler üzerine Türklerle karşıt bir yapıt kaleme almıştır. III. Mehmed devrini ilgilendiren elçi ve gezgin izlenimlerine göre Osmanlı Devleti hakkında yapıt yaratan bu yazar, Avrupa kırıllarını bir Haçlı Or-

¹ Metin And, *Gönlü Yüce Türk*, Ankara 1958, Bale librettolarındaki örnekler kısmı hemen hepsi İtalyancadan çeviridir.

² C. Göllner, S. 227. n. 1 deki yapıtında tasniflerini yapmıştır.

dusu kurmağa teşvik edenlerdendir. Bilimsel yönden uzaklığı yüzünden Venedik Onlar Meclisi tarafından bu yapıtın yasaklanması, diğer yayınlarının başka İtalyan kentlerinde yapılmasına yol açmıştır. İnebahtı Deniz Savaşında ölen Benedetto'nun gayri meşru çocuğu olan bu yazar, Papa VIII. Clemente'nin desteği ile bu yayınları yapmış ise de anayurdundan uzaklaştırılmasına engel olmamıştır. Venedik Cumhuriyeti Türklere karşı bir yapıtın toprakları içinde yayılmasını, çıkarları açısından, uygun görmemişti (S. 300-301). "Paolo Paruta ve Resmî Tarihçiler" (S. 302-313) diye ayrılan bölümde, İnebahtı'dan sonra Venedik Cumhuriyeti'nin genel politikası yansıtılmıştır. Bir taraftan Türklerin inkâr edilemeyecek gücü bir taraftan bağınaz Katolik dünyasının Türkler ile anlaşmayı hiç bir surette kabul etmeyecek tutumu karşısında, Paolo Paruta gibi diğer İtalyan devlet ileri gelenlerini ikna edecek diplomatlar harekete geçirilmiş, resmî tarihçiler yapıtlarında bahaneleri sıralamağa başlamışlardır. P. Paruta'nın çoğu basılmamış kalan yapıtları çok kez ele alınmıştır. Elimizdeki kitapta bütün hepsi incelemeden geçirilmiştir. "Paolo Sarpi ve Gençlerin Osmanlı İmparatorluğu karşısında" ki tutumlarına ayrılan sayfalarda (314-325) karşı reform devrinde (XVII. yüzyılın ilk yarısı), meydana gelen sorunların nasıl ele alındığı incelenmiştir. Adriyatik Denzinde Uskok adı verilen deniz korsanlarının yarattığı sorunlar, Cizvit tarikatının kuruluşu ve bağınazlığı daha da arttırıcı tutumu iki devlet arasındaki sorunlara başka devletlerin de (İspanya ve Papalık) daha fazla karışmasına yol açmıştır. Fakat Venedik Cumhuriyeti'nin başına Nicolò Contarini ve Leonardo Donà gibi Türkiye hakkında ilki kitap ikincisi *relazione* kaleme alan kişilerin Doge seçilmesi, Türk taraftarı siyaset uygulayanların çoğunlukta olduğunu ortaya koymuştur. Cizvitlerin hem Venedik Cumhuriyeti hem Türk topraklarından çıkarılmaları iki devlet arasında yapılan işbirliği sonucu gerçekleşti. "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türk konularına eğilen yazarlar" bölümünde gerçekten tam birer kaynak yapıtlar kaleme alınan kişiler ele alınmıştır. Sonraki araştırmalara bir itici güç olan yazarlar arasında incelenenler: G. Balbi, İstanbul'a kadar gelip bilgi toplayan ve bazı yayınlara da ön ayak olan Benedetto Ramberti, Tercüman Yunus Bey'in İtalyanca yapıtı, Zara'lı bir Venedik vatandaşı Luigi Bassano, Türkler ve İranlılar arasındaki savaşla ilgili kitap yazan Giovanni Tommaso Minadoi, Gherardo Borgogni, 15 Osmanlı Sultanının resmini yapan Pietro Bertelli yaşam öyküleri ve çeşitli yayınları ile incelenirken, diğer yazarlara da değinilmiştir. Ayrıca İtalyan olmayanların yapıtlarından hangilerinin çevrildiği ve nasıl karşılandıkları da dikkatten kaçmamıştır (S. 326-333). "Osmanlı Sultanlarının Tarihsel Anıları" adlı bir kitap yazan ve çağında büyük bir üne kavuşan Giovanni Sagredo'ya ayrılan sayfalarda (S. 334-339), yaşam öyküsü ve siyasal geçmişinden sonra varılan sonuç dört kez basılması ve yabancı dillerde çevrilmesine karşın bu kitabın yeni bilgiler getirmediğidir. Türkler hakkında doğrudan temel bilgilere dayanmayan bu yazarın basılı olmayan yapıtlarına da değinilmiştir. Aynı yıllarda Venedik kentine bazı kitaplar da Türk dünyasını yakından ilgilendirmişti. Fakat etki yapmamışlardı. "XVII. yüzyıl sonunda yeni bir kitap: Donà'nın Türklerin Yazını" başlıklı bölüm (S. 340-351) özgün kısımlardandır. Faal bir Venedikli olan yazar, 1680 yılında İstanbul balyosu seçilince hemen bazı bilgileri toplamaya girişti. Bir Türkçe gramer de kaleme alan Ermeni papazı G. Agop'un yardımcılarıyla çalışmalarını ilerleten Donà, Antonio Benetti adında bir dil - oğlanı ile beraber İstanbul'a gider ki bu seyahata dair de bir kitap yazılmıştır

(A. Benetti, *Viaggi a Costantinopoli di Giovanni Battista Donado senator veneto spedito bailo alla Porta Ottomana l'anno 1680*, Venedik 1688). Bu kişinin görevi sırasında iki devlet arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Güç atlatılan bu dönemden sonra topladığı malzemeyi iyi değerlendiren ve yeni araştırmacıları da teşvik eden Donà, sunduğu *relazione* yanında Yazın Tarihini de kaleme alır. Alanında yeni olan bu çalışma, eski ön yargılara bir red havasındadır. İstanbul'da bulunduğu sıralarda ekin düzeyleri yüksek kişilerle görüşmekten geri durmayan ve bazı metinlerden çeviriler yaptıran, bu işi için dört dil - oğlanını ve resmî tercüman Gian Rinaldo Carli'yi görevlendiren bu zat, yazın ve kültür dünyasına nüfuz etmeği başarmıştır. Bu girişimleri bazı Türk yazarlarının yapıtlarının İtalyancaya çevrilmesine neden olmuştur. Bu girişimi Türk araştırmalarına yeni bir hava getirmiş başarmıştır. Türk dünyasına dair araştırmaların hayali bilgilere değil, gerçek kaynaklara göre incelenmesini isteyen ve hatta uygulayan bir düşün adamıdır. Küçük boy basılan yazın tarihi çok nadir bulunan bir kitaptır.

Bu kitabın ikinci büyük kısmı Aydınlanma Döneminde Türkler'e ayrılmıştır. Üç bölüm halinde işlenen bu sayfalarda iki devlet arasındaki siyasal ilişkiler, bütün Akdeniz dünyası bir sarsıntı içinde bulunduğu için, daha çok kültürel alandadır. Osmanlı Devletinin XVIII. yüzyıl başlarında karşılaştığı sorunları atlatmak için yaptığı girişimler incelenirken, Venedikli temsilcilerin bu olayı nasıl gördükleri ele alınmakla başlanan birinci kısımda, Carlo Ruzzini, Girolamo Ascanio Giustinian ve daha sonraki balyosların yazıları incelenmiştir. Devlet içinde yapılmak istenen düzenlemelerde görev alan yabancı kişiler, Venedikli temsilcilerin gözünden kaçmamış ve merkeze yazdıkları notlarında bildirmişlerdir. Bunlar arasında bir İtalyan veya Venedikli bulunmamaktadır. Fakat Türk dünyasının karşılaştığı diğer siyasal bunalımlar ve yaptığı harplerden edindiği sonuçlardan Venedik devleti ve toplumu etkilendiği için bazı yazılar, basılı veya basılmamış, kaleme alınmıştır. Campoformio anlaşması 1797 yılında artık Venedik Cumhuriyeti'nin sonunu ilan ettiği için, ilişkiler çok az bir seviyede yürütülmüştür. Barbaria diye adlandırılan Kuzey Afrika topraklarının Türk idaresi altında bulunurken, İtalyan devletleriyle çok sıkı ilişkiler bulunduğunu biliyoruz. Prof. Preto ayrı bir bölümde bu konuyu ele almış bulunuyor (S. 393-405). XVII. ve XVIII. yüzyılların incelendiği bu konunun daha önceki dönemleri ele alınmamıştır¹. Türkler hakkında düşmanca fikir taşıyan son kişilerin ele alındığı satırlardan (S. 406-418) kültür konuların içeren son iki bölüm gelmektedir. "Doğubilimcilik, seyahatler ve İstanbul'daki maceraların" işlendiği satırlarda (S. 421-441), çok yaygın hale gelen gazetecilik ve ansiklopedi çalışmalarında Türklerin nasıl ele alındığı özetleniyor. XVIII. yüzyıldaki gezilerin de ayrı özellikleri bulunur. Bir moda akımı yanında ekin yönlerinin geliştirilmesi için yapılan bu geziler Venedikli aydınları da etkiler. Diğer Avrupalı gezinlerin yapıtları bunlar tarafından okunup dergilerde tanıtılır. Balyosların yanında İstanbul'a gelen gençler kitap ve dergilerde okudukları bu kent hakkında kişisel gözlemlerde bulunurlar. Bütün bunların özeti veren P. Preto yapılan yayınları ve yazarları hakkındaki kararlarını da belirtir (S. 429-434). Osmanlı

¹ Kuzey Afrika'nın Türkler tarafından fethine ve sonraki devirler için, Aziz Samih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*. İstanbul 2 cilt.

devleti hizmetine giren bazı kişiler üzerinde de durulduktan sonra çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Giacomina Casanova'nın yaşam öyküsü ve yapıtları ele alınmaktadır (S. 438-441). Aynı bir başlık altında incelenen Pietro Busenello, Türk dünyası için en son yapıtlardan birini kaleme alan Venedikli kişilerdendir. Yıllarca balyos hizmetinde bulunduğu için, Türk uygarlığı hakkında bilgi sahibi olmuştur (S. 442-450). Fakat Türkçe öğrenmeyi ihmal etmesi ayrıca basım için yapıtını hazırlamaması, tanınmasını ve ilgili görmesini engellemiştir. Bununla beraber devlet düzeni, saray, toplum yaşayışı hakkındaki görüşleri o yıllar üzerinde çalışmak isteyenlerin ele alacağı bir yapıttır. Elde bulunan yazma metinler Alman araştırmacılar tarafından kendi dillerine çevrilmiştir. Yeni bir yayını yapılması temenni olunur. Son kısım en özgün konuları içermektedir. "Venedik kültürü ve Türk Uygarlığı" ana başlığı altındaki bölümlerde sırasıyla "XVIII. yüzyıl sanat ve yazınında Türk konuları" S. 453-479, "İslamiyet tartışmaları ve Osmanlı despotizmi" S. 480-505, "XVIII. yüzyılda Venedikte Türk hayranlığı" S. 506-524, "Toderini'nin Türk Yazını" S. 525-533 incelenmiştir. Her bir satırı çok önemli bilgilerle dolu olan bu sayfaların bir özeti çıkarılmak üzere olanaksızdır. Piyesler ve romanlarda Türk konusunun nasıl ele alındığı ve yazarlar hakkındaki araştırmaların derlendiği bu satırların Türk uygarlığı yönünden önemi çok büyüktür. Her ne kadar gerçeklere uymayan bazı egzotik hayaller sanatçıların his ve düşünce taraflarını etkilemiş ise de, bir Türk kavramının gelişme sürelerini yansıtmaya da yeterlidir¹. Bazı ressamlar da bu akımdan yararlanmışlardır. Belki aralarından yeni bir Bellini çıkmamıştır, fakat Doğu dünyasının bazı özelliklerini sergileyen sanat işleri Venedik halkı tarafından ilgi ile izlenip satılıyordu. Bu arada ciddi gazetelerde ve dergilerde Türk dünyasını ilgilendiren resimler bulunuyordu. İtalyan olmayan yazarların bile romanları Türk dünyasını yansıtıyorsa geniş bir okur kitlesi bulabiliyordu. Yazın alanındaki bu olağanüstü gelişme bilimsel çalışmaları büyük ölçüde etkilemiş ve doğubilimciler eski önyargılardan kurtulmuşlardı. Yazılan yeni yapıtlar Venedikli aydınların da dikkatini çekince okunmağa ve hatta çevrilmeğe başlamıştı. İslam peygamberi hakkında yüzyıllarca sürdürülen olumsuz akımlar yerini daha düzgün ve ciddi yapıtlarla tarafsız bir görüşe bırakmağa başlar. Dinsel yapıtların eski bozuk çevirileri yerine asılları aranır ve daha ciddi çevirileri yapılır. Yeni doğubilim yöntemleri ortaya çıkmaya başlar. Bu satırların Türk tarihi yönünü ilgilendirmemesi yanında Türk devlet kavramı hakkındaki bazı düşüncelerin değişmeğe başlamasına dikkat çekiliyor (S. 497-505). XVIII yüzyıl Venedikli aydınların Türk dünyasını nasıl gördüklerinin bir özeti yapılıyor. XVIII. yüzyılda Venedikte uyanan Türk sempatisine ayrılan sayfalarda Giuseppe Sorio adlı Vicenza'lı bir İtalyanın yapıtlarından özetler, Türk dünyası için çalışanların yapıtları, yabancı dillerden yapılan önemli çeviriler (ki bunlar arasında Lady Montague'nün "Soylu bir Venedik Vatandaş'a Mektupları"nın çevirisi de var-

¹ Tanınmış Venedikli komedi yazarı Carlo Goldoni de Türk etkisinden kendisini kurtaramamıştır. En önemli örneği dilimize çevrilmiştir: *L'impresario delle Smirne. İzmir İmprezaryosu*, çeviren Nicolò Lavagnese. Kitabın bir sayfasında İtalyanca metin karşı yüzünde Türkçe çevirisi yapılmıştır. İzmir 1954 diye baş tarafına kayıt konmakla beraber Firenze (Floransa) de Vallecchi basım evinde gerçekleştirildiği yazılıdır.

dır) ve hangi muhitlerde okunduğu titizlikle araştırılmıştır. Artık çalışmalar Venedikli gözlemcilerden öte diğer İtalyan araştırmacılara geçmiştir. Prof. Preto Venediklilerin bu yapıtları nasıl izledikleri yanında karşıt görüşler ileri sürmeğe kalkışanları da eleştirir. Buna da en önemli eksikliğin, Türkçe öğreniminde çok kısır ve geri kalmış olmayı gösterir. İstanbul'da bir basımevinin kurulması ve yapıtlar basması, hatta bir kağıt fabrikası kurulması girişimi, kapatılması ve tekrar açılması Venedik aydınları tarafından ilgiyle izlenmiştir. Devrin gazeteleri bu haberleri izlemiş, İstanbul'da bulunan balyos hükümetine haberler yollamıştır. Hatta Venediğe ulaşan haberlere göre Türkçeye çevrilmek için hazırlanan ansiklopedi, bazı çevreler tarafından engellenmiştir (S. 523-524). Fransız İhtilalinin haberi ve getirdiği yeni hava Venedik gazetlerinde ve dergilerinde Türk haberlerinin azalmasına neden olmakla beraber Türk dünyası üzerindeki araştırmalar durmamıştır. En son ele alınan Giambattista Toderini'ye ayrılan sayfalarda yaşam öyküsü ve yapıtlarından sonra hangi önemli kişilerle görüştüğü, yetişmesi ve Türk Yazını'nı yazmak için yaptığı hazırlıklar incelenmiştir. 1781 - 1786 yılları arasında kaldığı İstanbul'da işine yarayacak malzemeyi toplaması, okuması ve değerlendirmesi yanında kültürlü insanlar ile görüşür. Bu görüşmeler eşkiş fikirler yerine yeni gözlemlere dayanan fikirlerin ortaya çıkmasına yol açar. 1787 yılında üç cild olarak çıkan bu yapıt çağın aydınları tarafından çok iyi karşılandı. Çağına göre eski bazı önyargılara, örneğin: İslam peygamberinin ilim Çin'de olsa arayacaksınız, Fatih Sultan Mehmed'in kitaplığında yazılı bulunan ilim gerçek müminlerin ibadetidir tümcesinin ilk kez yayınlanması gibi tümcelerle karşılık verilmiştir. İçindeki bilgiler çeşitli zamanlarda ele alınmış, tartışılmış ve incelenmiştir. Fransızca ve Almanca çevirileri yapılan bu yapıtın basılmamış bir de İspanyolca çevirisinin bulunması, Venedik ekinin Türk dünyası hakkındaki bu son kaynak kitabının nasıl bir ilgi ile karşılandığına örnektir.

Bu suretle ana hatlarını vermeğe gayret ettiğimiz bu yapıtın son kısmına gelmiş bulunuyoruz. Kendisi de Venedik kentine çok yakın ve aynı siyasal mukadderatı paylaşmış bir kentte öğretim üyesi bulunmaktadır. En yakışan araştırmacının kendisi olduğu ve ortaya başarılı bir derleme koyması, Venedik kaynaklarının diğer ülke araştırmacıları tarafından değil, bu havayı teneffüs etmiş kişiler tarafından inceleneyeğini ortaya koymaktadır. Prof. Preto'nun Türkçe bilmeden böyle bir girişimde bulunması tenkid edilemez. Bildiği dillerde yazılı olan Osmanlı Tarihleri ve ilgili araştırmalardan yararlanmış. Belki son yıllarda Türk tarihçiliği alanında ortaya çıkan sorunlara, elindeki kaynakların nasıl yansıtıldığını neden araştırılmadığı sorulabilir. Bütün akla gelecek sorunların nereden incelendiğini ortaya koyması şimdilik yeterlidir. Bazı sorunların ele alınıp tartışılması elimizdeki yapıtın kalınlığı kadar kitapların yazılmasına yol açar. Bize böyle yararlı bir klavuz yapıtı kazandırdığı için yazarı ne kadar kutlasak azdır. Bu yapıtın bir an önce dilimize çevrilmiş olması dileğini tekrar ederken, henüz meslek yaşamının başında bulunan yazarın ilerki olgunluk günlerinde daha da mükemmel yapıtlar ortaya koyacağı inancındayız.

[I]

Bu yazımın ilk düzeltmelerini verdiğimiz sırada haberimiz olmakla beraber, yararlanamadığımız bir yapıtı elde ettik. Venedik'teki Giorgio Cini Vakfı tarafın-

findan düzenlenen ve Alman Araştırma Kurumu ile Yunan Bizans ve Bizans Sonrası Araştırmaları Kurumunun katkıları bulunan Uluslararası İkinci Venedik Uygarlığı Tarihi Kongresi tutanakları yayınlanmıştır. Venedik Cumhuriyeti'nin XV. ve XVI. yüzyıllarda Doğu ve Batı Dünyaları arasındaki rolünü esas alan bu toplantıya, Prof. Halil İnalçık tek Türk olarak, H.J. Kissling ve Robert Mantran da birer Türkolog olarak katılmışlardır. İki dünya arasındaki ilişkilerin her cephesinin incelendiği bildirilere katkıları bulunanların ve tartışmalara girenlerin de adları ihmal edilmemiştir. Bu güzel yayından yararlanmamı sağlayan Bizans ve Bizans Sonrası Araştırmaları Kurumu başkanı sayın Prof. Manoussos Manoussacas'a teşekkürlerimi sunarken esas başlığını ve bizi ilgilendiren bildirimleri sıralıyoruz: *Venezia Centro di Mediazione tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e Problemi* 2 cilt. Firenze (Floransa) 1977, c. I 380 Sayfa, c. 2 381-715 Sayfa.

Denis A. Zakythinos, "L'attitude de Venise face au déclin et a la chute de Constantinople", S. 61-75, Erich Schilbach, "Venedigs widersprüchliche Haltung zur Türkische - Osmanischen Expansion", S. 77-81 Halil İnalçık "An outline of Ottoman - Venetian relations", S. 83-90.

S. 91-95 tartışmalar

Hans J. Kissling, "Venezia come centro di informazioni sui Turchi", S. 98-109 Robert Mantran, "Venise, centre d'informations sur les Turcs", S. 111-116 Giovanni K. Hassiotis, "Venezia e i domini veneziani tramite di informazioni sui Turchi per gli Spagnoli nel secolo XVI" S. 117-136

S. 137-142 tartışmalar

Hermann Kellenbenz, "Venedig als internationale Zentrum und die Expansions des Handels im 15. und 16. Jahrhundert", S. 281-305.

Diğer araştırmaları koymayı gerekli görmüyoruz. Fakat düzenleyenlerden Prof. Agostino Pertusi'nin ölüm haberini bildirirken üzüntümüzü saklıyamıyoruz. Tarafsız bir Bizans tarihi araştırmacısı olan müteveffa, İstanbul'un fethine ait kaynakları sabırla toplayıp incelemiştir. Bu kitap hakkında gene Belleten için bir tanıtma yazısı hazırlamış bulunuyoruz. Orada belli başlı yazılarının bir listesini vermiş olmakla beraber, 25. Ocak. 1979 günü kaybettiğimiz sayın profesörün Türk tarihine katkılarını detaylı olarak ele almayı ümid edip saygı ile anıyoruz.

DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

DIANA GRIMWOOD - JONES DEREK HOPWOOD and J. D. PEARSON, *Arab Islamic Bibliography. The Middle East Library Committee Guide*, Sussex 1977, XVII - 292 Sayfa. İç kapakta ek olarak: *Based on Giuseppe Gabrieli's 'Manuale di Bibliografia Musulmana'*. With the assistance of J. P. C. Auchterloine, J. D. Latham, Yasin Safadi.

İslam dünyası için yaptığı kaynakça yayınları ile tanınan J. D. Pearson¹, iki meslekdaşı ile birlikte büyük bir gereksinmeyi gideren yeni bir yapıt hazırlatmıştır. Eski kuşağın tanınmış İtalyan doğubilimcilerinden Giuseppe Gabrieli'nin bugün için eskimiş olmakla beraber yenisi yazılmayan *Manuale di Bibliografia Musulmana (İslam Kaynakçısı Elkitabı)* adlı yapıtının² yeni yöntemlerle ve bir çok eksikini tamamlayan yayını yapılmış bulunuyor. Aynı tarzda Türk araştırmaları için bir kaynakça beklemekte olduğumuz için, bu güzel yayından yararlanarak düşüncülerimizi ortaya koymak istedik.

Kitap bir kişi tarafından değil, çeşitli konuları ele alan araştırmacılar katkısıyla hazırlanmıştır. Böylece bir kişi için kaçınılmaz olan eksiklikler en az sayıya indirilmiştir. Sonuna konulan dizinler, kişi adları ile başlıklar ve anonim yapıtları da içermektedir. Başlangıç sayfalarında (VIII-XII) J. D. Pearson, bu kitaba esas olan G. Gabrieli'nin yaşamı ve yapıtları hakkında bilgi verdikten sonra kitabın amaçlarını açıklamaktadır. Kullanılan kısaltmalar (XIII-XVII) taranan dergilerin sayısına dair bilgi vermektedir. Kısaltması yapılmayanların sayısı kitap içinde bir hayli fazladır. Derlemede ele alınan konuları ve içeriklerine kısaca göz atacak olursak:

Ahmed abd el Halim - J. D. Pearson, "Bibliographies" S. 1-50

İslam dünyası için genel kaynakça (s. 2-4), ülkelere göre, devam etmekte olanlar. Konulara göre ayrılan kısımda ise sırasıyla: din ve dinsel konular, hukuk, felsefe, bilim, Arapça'dan yapılan çeviriler, filozof ve fen adamları, müspet ilimler üzerinde çalışanlar, tabibler, sanat, arkeoloji, nümizmatik üzerine yapılan kaynakça derlemeleri ve bu konuda çalışanlar ve çalışanlar üzerine yazılan yazıların derlemesi, coğrafyacılar (İdrisi ve Mesudî), seyahatnameler bölümünü gelmektedir. İlgili

¹ *Index Islamicus*, 1958 yılından başlamak üzere günümüzde de devam etmektedir. *Oriental and Asian Bibliography*, London 1966.

² Giuseppe Gabrieli (1872-1942), bk. *Oriente Moderno* C. XXII (1942) S. 256 vd. geleneksel İslam tarih ve yazını üzerinde araştırmalar yanında, kaynakça çalışmaları ile tanınmıştır. İtalyan arşiv ve kitaplıklarında bulunan doğu yazmaları ve belgeleri üzerine yaptığı derleme de önemlidir: *Manoscritti e carte orientali nelle biblioteche e negli archivi d'Italia. Dati statistici e bibliografici delle collezioni loro storia e catalogazione*, Firenze. 1930. 89 sayfa. Türkçe belge ve elyazmaları hakkında bilgi veren bir derlemedir. Fakat yeterli olmaktan çok uzaktır. Bunun da geliştirilmiş bir yayını bekleyebiliriz.

her konuda yapılan araştırmaların kaynakçası veriliyor. Dil ve yazıdan sonra kişilere geçiliyor (S. 20-21). lkeler ve bölgeler sonraki sayfaları kapsıyor (S. 22-40). Arap lkelerinin Arapça yazılmış ulusal kaynakaların sırası geliyor. (S. 40-43). S. 41 vd. da Ktip elebi'nin *Keşfu'z zınnun* adlı kaynakasının G. Flügel tarafından yayınlanmasından sonra yapılan eklerin kayıtları bulunmaktadır. Arap lkeleri yanında İstanbul ve Mısır'da yapılan yayınların kaynakçaları, Orta - Doğu lkelerindeki bilimsel araştırma kurumlarına ait kaynakça yayınlarından sonra, Arap dünyası ve Orta-Doğu ile ilgilenen araştırmacılar hakkındaki araştırmaların kaynakçasına yer verilmiştir.

Diana Grimwood - Jones, "Encyclopaedias and reference works" S. 51 - 69.

Modern bilimin ilerlemesine önemli katkısı olan ansiklopedi yayınları, İşlam dünyası için de uygulanmıştı. Hem Avrupa hem Orta - Doğu lkelerinde yapılan ansiklopedi yayınları, bu arada Tarika maddesine ulaştığı yazılan fakat Türkler maddesine kadar gelen İşlam Ansiklopedisine de yer verilmiştir. Bu satırların yazıldığı sıralarda dört yıl ara ile iki faskl çıkabilen (1974, 1978) Kk Türk - İşlam Ansiklopedisi de ileride yeni derlemeye girebilir. Tarih ve yazın için danışma klavuzlarından sonra (S. 53-56), takvim çevirmeleri ve diğer bazı temel kitapların kaydı bulunmaktadır.

J. P. C. Auchterloine, " Arabic grammars" S. 70-77

Klasik Arapça ile diğer lehçeleri üzerine yapılan yayınların hangi ülkelerde yayımlandıkları gösterilmiştir.

Diana Grimwood - Jones, "Genealogy, Biographical Dictionaries and Who's Whos" S. 78-100

Batı lkelerinde çok ileri olan soy araştırmaları, İşlam dünyası için de en önemli araştırmalar geçen yüzyılda başlamıştır. Bütün batı ve doğu yayınları titizlikle ele alınmıştır. Devlet yöneticilerinden başka, çeşitli alanlarda sivrilenler ile incelen-diği sahalara (hukukçular, sofistler, yazıncılar, şairler, sanatkrlar, gazeteciler, müsbet ilimciler ve kadınlara) kaynakça olarak verilmiştir. lkelere göre yapılan sıralamada İşpanya'daki İşlam uygarlığının önemli kişilerinden sonra Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Suudi Arabistan, Yemen, Kuveyt, Irak, Suriye, Lübnan'daki araştırmaların kaynakçası verilmiştir.

Derek Hopwood, "The Press and Periodicals" S. 101-122

Lübnan Ulusal Kitaplığı'nın kurucularından Philippe ibn - i Nasrullah Tarrazı (1865-1956) nin yaşam öyküsü ve dört ciltlik basım tarihinin dizini ile başlayan bölümde, gazete ve dergiler üzerine yapılan kaynakçalar verilmiştir (S. 103 - 105). Basın tarihine ayrılan sayfalar ülkelere göre ayrılmıştır. Sırasıyla: Mısır (S. 107-111), Lübnan (S. 111-112), Suriye, Ürdün, Kuveyt, Irak ve Kuzey Afrika'daki gibi islam ülkelerine İşrail de katılmıştır. Bu ülkelerde gazete yayını Türk yönetimi sırasında başladığı için, Türk Basın Tarihi'ni inceleyecekler kadar son devir tarihlerini yakından ilgilendiren kaynakçalar olması doğaldır. Dergiler için ayrılan sayfalar her ynyle ilginçtir. Her bir cildinde Türk tarihine ait yayın bulunan bu dergilerin önemi her araştırıcı tarafından bilinmekle beraber tam bir listesini bir arada bulmak kolay değildir. Bu eksikliğin giderilmesi için bu derlemede dergi üzerine yapılan aşılmalar (S. 116-118) vardır. Doğubilime ait süreli yayınlar

(S. 118-119), İslam ve Orta - Doğuyu ilgilendiren bilimsel süreli dergiler listesi verilirken (S. 119-122) Şark âlemini toplu halde kapsayanlardan sonra, sadece İslam âlemi ve Orta - Doğuyu ilgilendirenler iki ayrı liste haline konmuştur. Çıktığı yer, başlangıç tarihi ve yılda kaç tane yayınladıkları da işaret edilmiştir. Bazı dergilerin hazırlanan dizinleri ne zaman yayınlanmış ise ve son yıllarda tekrar yayını yapılmış ise kaydedilmiştir.

Helen Hedlock, "Maps and atlases of the Arab World" S. 123-128.

İslam ülkeleri üzerine yapılan harita atlas yayınları üzerinde durulmuştur.

D. E. Pletcher'in, *An historical geography of the Ottoman Empire, from the earliest times to the end of the sixteenth century*, Leiden 1972, adlı yapıtı burada yer alıydu daha iyi olurdu.

PJ. M. Geelan, "Arabic geographical names" S. 129-133.

Arab ülkelerindeki yerlerin okunması alfabe özelliğinden dolayı tereddüt- lere yol açtığı için, resmî makamlar ve bilimsel kurumlar tarafından yapılan yayınlarla ilgilidir.

J. D. Latham, "Festschrifts and commemorative volumes" S. 134-139

Bilimsel çalışmaların canlı tutulmasına yol açan armağan ve anma kitaplarının bir düzenlemesi yapılmıştır. Baş tarafına konan kısa bir girişte, bu tarz yayınların dört maddeye ayrılan yararları üzerinde durulmuştur. Kişiyi onurlandırma yanında kurumlara da ayrılan çalışmalar İslam uygarlığının çeşitli yönlerini aydınlatır. Anılan kişinin yaşam ve bilimsel çabalarının öyküsünü anlatması yönünden de yararlıdır. Burada adına kitap yayınlanan veya bir dergide sayı ayrılmış kişiler alfabetik sırayla düzenlenmiştir. İçindekiler hakkında Index Islamicus' da dökümü verildiği işaret ediliyor. Kişiler kadar, Bağdad ve Kahire'nin bininci yıllarına ait kitaplar da vardır. Türk tarihi üzerinde çalışanların da bu listeye konduğu derlemede Luigi Bonelli'ye ayrılan "*Annali del R. Istituto Superiore Orientale di Napoli. Nuova Serie I*" (1938), Roma 1940. bulunmamaktadır.

Armağan yayınları son yıllarda ülkemizde bir hayli ilerlemiştir. Tanınmış tarihçiler için çıkarılanlar yanında hukukçuların da güzel bir gelenek kurdukları görülmektedir. Kişilerden başka Ankara Hukuk Fakültesi'nin 50. kuruluş yılına ait çalışmanın Kurumlar için yeni bir gelenek yaratması temenni olunur.

Ann Walsh, "Scientific expeditions" S. 140-147.

Çeşitli doğu ülkelerine yapılan bilimsel gezilerin tarihlerini ve hangi konularda olduklarını gösteren kaynakçalar derlenmiştir.

C. E. Bosworth, "Orientalism and orientalis" S. 148-156

Bu ilgi çekici sayfalarda Haçlı Seferlerinden itibaren uyanan doğuyu merak etme akımının nasıl bilimsel araştırmaya dönüştüğü belirli kişiler ve bilimsel araştırmalar gösterilerek açıklanmıştır. Günümüze kadar getirilen bu araştırmalar çoğunlukla Türk tarih ve uygarlığını yakından ilgilendirmektedir. Doğubilimciler üzerinde yapılan doğu ve batıdaki araştırmalar yazar esasına göre ele alınmış ve makale havası içinde incelenmiştir. Son iki sayfada 1873 yılında başlayıp 30 tane yapılan Müsteşrikler Kongrelerinin toplanma yerleri, tebliğlerin basım yeri ve yılı da belirtilmiştir. 8 tane yapılan Arap - İslam araştırmaları kongreleri, 13 tane

yapılan Dinler Tarihi kongrelerinin dökümü yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Türkiye Enstitüsü'nün düzenlediği ulusal ve uluslararası türkoloji kongreleri ilerdeki derlemelere girebilir.

Bu kısımda gördüğümüz eksiklik *Turcica. Revue d'études turques* dergisinin 5, 7, 9/1. cildlerindeki derlemelerdir. Sırasıyla: Alman, Fransız ve İngiliz türkologların yayınlarının derlemesi yapılan bu kaynakçalar ilgili satırlarda gösterilmeliydi.

Bu derginin 1979 yılı başında yayınlanan IX/2-X (1978) cildinde de sırasıyla; İsrail, Japonya ve Gürcistan'da yapılan Türk tarih ve yazımına ait derlemeler bulunmaktadır. *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*'nın iki sayısında henüz bu dergi tarafından ele alınmayan iki ülkenin kurumları ve kişileri üzerinde kaynakça yapılmıştır: İlhan Başgöz, "Amerika Birleşik Devletlerinde Türk Dili ve Kültürü", 1977 yılı, S. 376-398. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde yapılan araştırmalar bir ekip tarafından 1979 yılı içinde yayınlanmıştır. Sırasıyla: S. Uturgauri - Y. Moskova, "Son altmış yılda Sovyetler birliği'nde Türkoloji (Kültür, Edebiyat, Dil) S. 387-388. A. Jeltiyakof, "Sovyetler birliğinde Türk kültürünün incelenmesi", S. 388-405. Y. Maştokova, "Sovyet türkolojisinde Türk ortaçağ edebiyatı sorunları", S. 406-417. I. Sonia, "Sovyetler Birliği'nde Türkoloji çalışmaları, Sovyet edebiyat bilimcilerinin araştırmalarında yeni Türk edebiyatının sorunları S. 418-432. G. Gozbatkina, "Yeni Türk edebiyatının Sovyetler Birliği'nde öğrenilmesi", S. 433-440. A. Konorov, "SSCB'de Türkiye Türkçesi dilbiliminin gelişimi, S. 441-451.

J. D. Pearson, "Institutions" S. 157-159.

Batı ülkelerinde bulunan bilimsel kurumlar hakkında düzenlenen kaynakçaların bir derlemesidir. *Revue des études islamiques* dergisinden yapılan 1965-1970 arası düzenlemeden sonra, İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik devletlerinde yapılan kaynakça yayınları bulunmaktadır.

J. D. Pearson "Arabic manuscript: general" S. 160-163.

Arapça yazmaların özelliklerini belirleyen paleografya kaynakçası ile kataloglamalar üzerine yapılan araştırmalar yanında, ülkelere ve kitaplıklara göre yapılan araştırmaların kaynakçası verilmektedir.

E. M. F. Jachimonicz "Illuminated Arabic manuscripts" S. 164-186.

Doğu ekininin ürünlerinden olan minyatürler sanat yönünden uzun zamandan beri dikkati çektiği için tarihçiler yanında sanat tarihi üzerinde çalışanların da ele aldıkları bir konudur. Bu arada yapılan minyatürlerin bazı önemli tarihsel olaylara ışık tutması yanında Türk sosyal yaşantısına, dünya görüşüne dair resimlerin yani bazı kavramlar yansıttığı son yıllarda ortaya çıkmıştır. Minyatürlü yazma kitap yönünden çok zengin olan İstanbul kitaplıkları son yıllarda büyük bir hızla taranmaktadır. Elimizdeki bu kaynakçada Türkçe yayınlananların en önemlilerini bile görmemekle beraber yapılanların derlemesinin bile, bu konuda yapılan araştırmaların ne kadar zengin ve detaylı olduğuna yeterince bilgi vermektedir. Genel bir girişten sonra kitaplıklar, müzeler ve arşivlerde toplu halde bulunup, araştırmacıların dikkatini çeken yapıtların nerelerde ve kimler tarafından araştırıldığını gösteren kaynakçalardan sonra özelliklerine göre de bir sıralama yapılmıştır. İslam dünyası ne kadar islam dışı arab dünyası yazmaları üzerinde yapılan araştırmalar

da bu derlemeye katılmıştır. Son yıllarda ülkemizde yapılan araştırmalar ve yayınlar düzenlemeye girmemekle beraber, ileride yapılacak bir yenilemede ele alınması beklenebilir.

C. Wakefield "Arabic papyri" S. 187-188.

Doğu yazmaları için çok önemli olan kâğıt cinsleri üzerinde yapılan yayınların kaynakçası verilmiştir.

Derek Hopwood "Archives" S. 189-204.

İslam ülkelerinin arşivlerinde bulunan belgelerin genel değerlendirilmesi ve yapılan toplantıların yeri ve zamanı hakkında bilgi verildikten sonra ülkelere göre özelliklere geçilmiştir. İslam ülkeleri kadar, bu ülkelerle ilişkisi bulunup depolarında ve raflarında malzeme bulunan resmi belgelikler üzerinde yapılan araştırmalar derlenmiştir. Türkiye'ye ayrılan kısımda (S. 197-198) en önemli yayınların kaynakçası üzerinde durulmuştur. Bu arada diğer ülke başlığı altında Türkiye ile ilişkilere dair kaynakçanın da bulunduğunu belirtmeliyiz. Türkiye ile ilişkisi bulunan her ülkenin arşivindeki belgeler ve ilgili yayınların bir düzenlemesi bile uzun süreli bir araştırmayı gerektirdiği için fazla bir bilgi katma olanağı bulunmamaktadır.

A. D. H. Bivar "Arabic epigraphy" S. 206-207 ve "Muslim numismatics" S. 208-220.

Kitabeler üzerine ayrılan az sayfada esas kaynakların esas kaynakların bir düzenlemesi verildikten sonra paralar bilimine ve onunla ilgili araştırmaların kaynakçası verilmektedir. Bu derlemede Michele Amari'nin başlattığı ve Francesco Gabrieli tarafından yeniden yayınlanan Sicilya'daki İslam kitabelerinin yayını göremiyoruz. Türk araştırmacılarından en az birinin bir Halil Edhem Eldem bey'in katılmasını beklerdik. Paralar kısmına ayrılan bölüm uzunca sayılan bir giriş ile başlamaktadır. Genel bir kaynakçadan sonra bölgelere ve ülkelere göre bir sıralama yapılmıştır.

Yasin H. Safadi, "Arabic printing and book production" S. 221-234.

Uygarlık ilerlemesinde özel bir yeri bulunan basımın Arab ve İslam ülkeleri üzerinde etkiyi de inceleyen bu bölüm en ciddi hazırlanılardan birisidir. Aynı zamanda en eski dönemlerden başlayarak basımın ilkel devirlerini ve kağıdın geçirdiği evreleri de incelemekten başka bir basım tarihini de veren giriş kısmında İslam dünyası için uygulanan basım girişimleri de ele alınmıştır. Böylece Batı dünyasının Doğu dünyasını kavrama çalışmaları üzerinde de önemli bilgiler verilmiştir. Basım, bütün İslâm ülkelerinde Türk yönetimi devrinde geliştiği için, Türk uygarlık tarihini yakından ilgilendiren bu kısım her hangi özel bir ayırım yapılmadan yazarların makale ve kitapları derlenmek suretiyle hazırlanmıştır. Hatta ilgili olmadığı zannedilenlerin altına kısa olmakla beraber çok yarar sağlayan satırlar da eklenmiştir. Öneminden dolayı Türkçe yayınlanmış kitaplar da bu derlemeye katılmıştır¹.

¹ Bu satırların yazıldığı sıralarda Türkiye'de basımın 250. yılına ulaşmış bulunuyoruz. Bilim kurumlarında bu yıldönümünü kutlayan bir girişim olmadı. İki makale dışında bir yayın görülmedi: Cavit Orhan Tütengil, "Türk aydınlanmasının kökleri, Türkiye'de 250 yıl önce basılan 'ilk' Türkçe kitaba kadar uzanır"

J. P. C. Auchterlonie, "Libraries" S. 235-265.

Kitaplıklar üzerine yapılan incelemelerin bir kaynakçasına girilen bu bölümde, Arap - İslam koleksiyonları içeren kitaplıklar batı dünyası ülkelerine göre ayrılmıştır. Özel kitaplıklara ayrılan kısa bir bölümden (S. 242) sonra Arap olmayan ülkelerin kitaplığı ve daha sonra da Arap dünyasındaki kitaplıklara dair yapılan araştırmaların derlenmesi yapılmıştır. Kitaplık bilimi ile ilgili araştırmaları da içeren bu bölüm hak ettiği uzunluk içinde ele alınmıştır.

M. Driskell, "Booksellers for the supply of material on the Arabo - Islamic Near and Middle East" S. 266-268

Doğu ve Batı ülkelerinde İslam dünyası üzerinde yayın ve satış yapan kitapçıların bir adres derlemesidir. Bunların üzerinde de bir araştırma yararlı olurdu. İstanbul'daki Sahaflar çarşısının en az bir ismi burada yer almalıydı.

* * *

Bu derlemenin bir an önce bir Türk Dünyası Araştırma Klavuzuna ne büyük gereksinme duyulduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar dağınık çalışmalar konularımıza büyük yararlar sağlayan sonuçlar getirmiş ise de, Üniversite ve yüksek okul öğrencilerinden başlayarak, büyük aydın ve meraklı topluluğunun gereksinmesini karşılayacak bir el kitabı henüz elimizde bulunmamaktadır ve yapılması için kaçınılmaz bir gereksinme vardır.

Böyle bir gereksinme içinde bulunan araştırmacılar ve hatta bu yola ilk kez girenler, ellerinde yeterli bir kaynak kitabı bulamadıklarından ötürü şimdiki dek Zeki Velidi Togan'ın Tarihte Usul¹ kitabı ile giderildi. Gerçekte bir tarih felsefesi için kaleme alınan bu kitapta yukardaki konuları tamamlayan pek çok kayıt bulunmasına karşın günümüze göre eskimiş gözü ile bakılır. Zira son yıllarda sayısı bir hayli artan yayınlar, çeşitli fakültelerin bilimsel dergilerinde görülen araştırmalar, bilimsel olmayan kuruluşların da yayım alanındaki girişimleri, araştırmaların sayısını çoğaltmış bulunmaktadır. Kaldı ki, eski dergilerin yeterince incelendiği söylenemez. Son yıllarda *Turkologischer Anzeiger*²'in yayını önemli bir boşluğu

Milliyet Sanat Dergisi 308 (29. Ocak. 1979) S. 5-7. Arslan Kaynardağ, "İlk kitabımızın 250. basım yılı için bir kutlama programı hazırlanmalı", *aynı dergi*, S. 7-8. Basım için belge veren bir kaynak için, M. Cevdet, "Darüttibaa", *Tarih Lügati* S. 44-56. Yarım kalan bu yayım 1937 yılında adına yayınlanan anma kitabının bazı nüshalarının sonundadır. Zira her cilde konmamıştır. Başbakanlık Arşivinde basımcılıkla ilgili belgeler çalışılmamıştır. İlk kez eğilen M. Cevdet'den sonra, özgün belgeler bulmakla tanınan Muzaffer Erdoğan, Üsküdar Matbaası dönemine ait belgeleri toplamaktadır.

¹ Z. V. Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1946. İkinci basımı da Edebiyat Fakültesi tarafından yapıldı İstanbul 1969.

² Tanınmış Türkologlardan A. Tietze - G. Hazai tarafından yayınlanmağa başlanan bu kaynakça Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes dergisi içinde 67 (1975). cildinden başlamak üzere yayınlanmaktadır. İlk iki sayısı ek olarak verilmiş [bunun için bk. M. Lugal, *Belleten* XLI/163 (Temmuz 1977) S. 597-598]

dolduracağını ümit ediyoruz. Böylece 1973 yılından sonraki Türk dünyasına ait yayınların önemli bir bölümünü fazla zaman yitirmeden öğreneceğimizi sanıyoruz. Fakat eski yayınların yeni yöntemlerle ele alınma isteğinden vaz geçemiyoruz. Bu arada son yıllarda bazı kaynakça yayınları yapıldı ise de bir yenilik getirmedi. Yalnız başlığına bakmakla değil, fakat içeriğini okuyarak bir düzenleme yapılması gereği nedense düzenleyenler tarafından uyulmadı. Bu gün ortalıkta bulunmayan uygarlıkların bile yayınlar yoluyla nasıl yaşatıldığı ve üzerlerinde ne kadar çok yayınlar yapıldığını biliyoruz. Konumuzla ilgili bir Bizans dünyası buna en küçük bir örnektir¹. En umulmadık derleme ve araştırmalarda Türk tarih ve uygarlığına ait önemli kayıtların bulunması, klavuz hazırlayıcılarının ne kadar dikkat etmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Konumuzu yakından ilgilendiren ve araştırmalarımızı kolaylaştıracak kitapların sayısı az değildir². Düzenli bir kaynakça yayınına sabırsızlıkla beklemekteyiz

DR. MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

3. ciltten başlamak üzere ayrı bir cilt halinde yayınlanmağa devam etmektedir. Türk dünyası çalışmalarına TA kısaltman ile geçen bu düzenli yayın için şu yazıya da bakılabilir: N. Göyünç, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 6-7 (1977-1978), İstanbul 1978 5, 310 vd. Bu yazımızın ilk provalarını gördüğümüz sitede 4. sayısı da tamamlanmış ve satışa verilmiştir.

¹ Bizans üzerine yapılan araştırmalar için bk. Semavi Eyice, Bizantinoloji, *Türk Ansiklopedisi*, maddesi. Ayrıca detaylı kaynakça belgesi için, aynı yazar, "Türkiyede Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı", şu eserde: *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan, I. Ü. Edebiyat Fakültesi*, İstanbul 1973. S. 375-428.

² Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I cilt. Giriş Ankara 1973, Yazın tarihi yanında siyasal ve ekin tarihi kaynakçalarının büyük ölçüde derlendiği bir araştırmadır. Bazı düzenlemelerle benzer yeni klavuz çalışmalar yapılabilir.

ARKADAŞIMIZ İBRAHİM OLGUN'U YİTİRDİK

Kurumumuzun Osmanlıca uzmanı yazar ve öğretmen arkadaşımız İbrahim Olgun'u 9 Aralık 1978 günü en verimli çağında yitirmenin acısı içindeyiz.

Arkadaşımız Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği bir toplantıda geçirdiği bir kalp krizi sonunda aramızdan ayrıldı ve 12 Aralık 1978 Salı günü Kurumumuzun giriş holünde düzenlenen bir törenden ve Hacı Bayram Camiinde kılınan cenaze namazından sonra toprağa verildi. Kurumdaki törende Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal şu konuşmayı yaptı:

Geçen Cuma günü idi. Sayın Genel Müdür Uluğ İğdemir ile Kurumdan çıkmak üzere idik. Holde İbrahim Olgun'a rastladık. O da çıkmak üzere idi. Yüzünde her zamanki tatlı tebessümü vardı. Bir süre kapının önünde konuştuk. Sonra birbirimize iyi tatiller dileyerek ayrıldık.

Kim derdi ki, onunla bu görüşmemiz son olacaktı. Kim düşünebilirdi ki, onun kurumdan o günkü çıkışı son çıkışı imiş.

İnsanoğlu nereye giderse gitsin, nerede bulunursa bulunsun, kaderi peşini bırakmaz, onunla beraber olurmuş. İbrahim'i bu beklemediğimiz sonsuzluk yolculuğuna çıkartan kaderinden başka ne olabilir ki?

Öyle sanıyorum ki onun üzerimizde bıraktığı ve daima hatırlıyacağımız yüzünü süsleyen o tatlı tebessümü idi. Bu tebessümün arkasında saklı nezaketini ve arkadaşlığını daima hatırlıyacağız.

Nazik görünmek, arkadaşlığını cömertce başışlamak insan tabiatının yüce karakterinin bir işaretinden başka nedir ki. Antik devrin filozoflarından biri, gülümsemedikleri ve arkadaşları bulunmadıkları için tanrılara bile acınıştı.

İbrahim mutlu bir insandı, ailesi, arkadaşları, insanlar üzerinde etki bırakan çalışmaları vardı. Mutluluğu çoğunlukla çalışmalarının karakterinden gelmekte idi. İnsancıl bir eğitimci ve yorulmak bilmeyen bir araştırmacı idi. Edebiyat öğretmenliğinde pek çok öğrenci yetiştirmişti. Bunlardan kimileri zamanla meslekdaşı ve arkadaşı olmuşlardı. Onlarla öğünürdü. Edebiyat öğretmenliğinden ayrıldıktan sonra bile başka biçimde çevresini aydınlatmağa devam etti. Yazı hayatına geçti. Kitapları, makaleleri, eleştirileriyle önceleri okulda yapmış olduğu faaliyetleri, okul dışında da sürdürdü.

Bütün bu faaliyetlerinde özellikle konferanslarında amacı, araştırma sonucu bulmuş olduğu ve sevgi ile bağlandığı gerçeği açıklamak idi. Kimi hallerde bu açıklamayı yaparken, düşüncelerini cesareti aşan bir sertlikle savunurdu.

Bilimsel meziyetleri hem sanatçı, hem entelektüel, hem de Atatürk devrimcisi oluşu noktalarında toplanmaktadır. Atatürk devrimciliği ile ilgili, geçen yıl laiklik üzerine vermiş olduğu bir konferansından şu sözünü hatırlıyoruz:

“İnsancıl akılcılık ahlâkın temelidir”

Türk Tarih Kurumu İbrahim’in kültür ailesi idi. Onu bugün sonsuz yolculuğunda uğurlarken, meziyetlerini bu çatı altında yaşatmağa devam ettireceğimiz konusundaki inancımız tesellimizdir.

İBRAHİM OLGUN
1921 - 9.XII.1978

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	<u>Page</u>
EMRE, KUTLU : L'Epoque du Bronze Ancien à Maşathöyük (en turc, avec 35 fig.)	1
——— : le même texte en anglais	21
İNAL, GÜNER : Quelques Commentaires sur les Hauts - Reliefs des Colonnes de la Chaire dans la Mosquée de Kasım Paşa à Bozüyük (avec 24 fig.)	49
——— : Le résumé en anglais du même texte	66
TUNCER, HÜNER : Lettres Ecrites de Vienne par Ebubekir Ratip Efendi, Ambassadeur Ottoman	73
ŞİMŞİR, BİLÂL N. : La Révolution de l'Écriture Turque dans les Documents Américains	107
İYBAR, MAHMUT : Comment pendant la Première Guerre Mondiale Enver Paşa Evita la Captivité au Front de la Caucasia	215
Bibliographie :	
ŞAKİROĞLU, DR. MAHMUT : Paolo Preto; <i>Venezia e i Turchi = La République de Venise et les Turcs</i>	227
——— : Diana Grimwood - Jones Derek Hopwood and J. D. Pearson; <i>Arab Islamic Bibliography</i>	240
Information :	
Notre compagnon de travail İbrahim Olgun n'est plus (avec 1 fig.)	247

Sur la couverture : Empreinte de sceau représentant l'image d'un aigle découverte sur la côte à Maşathöyük (fin XVIIIe s. av. J. C.)

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XLIII

No.: 169

Janvier 1979

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 9